ДЕЛО

ЛИСТ

ЗА

НАУКУ, КЊИЖЕВНОСТ И ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ДВАДЕСЕТ СЕДМА КЊИГА

ГОДИНА ОСМА

БЕОГРАД

Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића
(Маћедонска ул. бр. 40.)
1903.

ДЕЛО

КЊИГА 27. Април, 1903. год. СВЕСКА 1.

ИЗ ДАЛМАЦИЈЕ

Лагано смо ишли кораком нечујним
По удобну путу пробијена стења,
Прошарана смиљем и папратом бујним
И киткама белим павитног бусења;
Под нама је море, крш и голет сама,
А над нама неба одорица плава
Са сунашца сјајним златастим зракама
Прострла се свил'на врх оних тврђава,
Што на сваком вису кō стражари стоје
Чувајући орла, да се не пробуди…
Црножути вр̑ани оружани с' боје
Окована орла на родној му груди.
Сунце се и небо си̑ну смеше своме,
Па тек крену муње, громове ужасе,
Да покажу орлу како с' ланци ломе
И тврђаве руше у морске таласе;
Ал' је орō ломан, сном насилним спије
Док зарасту ране горостасних крила,
Рањених у кршу где су Кривошије
И још земља славна Херцегова мила.
О сунашце сјајно и небесне моћи,
Што сте били сведок пропасти и слави,
Пазите ми браћу у тој тешкој ноћи,
Да нас више буде кад се зора јави…

*

Лагано смо граду силазили кроком
Љубећ' дивну Боку уплаканим оком.
Мисли су ми сетне лутале далеко…

„Бог нам прости Цара!“ — тужно рече неко,
Јер на лево пукла удољица равна —
То је Грбаљ, земља Цар-Лазара славна.
О, Србијо мајко!... Пре Косовског гроба
Како си ми силна, огромна и јака,
Кад и данас роду кроз вековно доба
Светли свѐтлом луче спомен твог јунака!
...Овде ми је срце свѐта туга стигла
А мисо̑ ми тужна заморена пала,
Док се с усне суве молитвица дигла,
Ја сам дуго, горко, за Српство плакала.

3. јула 1902. год.
у Котору.

Јунија

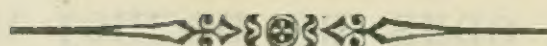

ИНВЕРЗИЈА ИЛИ РЕЦИПРОЧНОСТ У НАУКАМА ЕГЗАКТНИМ

I

Ако се погледа у предмет, којим се ма која наука егзактна бави, налазимо да свака има као задатак испитивање појава ради налажења закона, или да пронађеним законима објашњава појаве. Први је посао реципрочни другога и обратно. Довољно је познавати законе извесне, па бити у моћи протумачити појаве, или испитивањем особина појава, под променљивим узроцима, па докучити сталност (законитост) између узрока појаве.

Пут којим се ишло до налажења закона био је из посматрања појава, као што су се многе појаве објасниле нађеним законима из примене њихове у специјалним случајевима. Тако ликови у равних огледала протумачени су законом између упадног и преломног угла зракова светлосних, а исти закон објашњава безброј других феномена: топлотних, електромагнетских, звучних и т. д. Закон је гравитације изведен из посматрања кретања небеских тела а, примењен као познат, тумачи хиљадама других појава из разноврсних области.

Закони се природни обележавају као стални односи између извесних мерљивих елемената. Рекох мерљивих, јер иначе не може бити упоређивања, ако се елементи не могу ничим сравњивати. Између тих елемената постоје извесни односи, који се могу поделити у две категорије: на односе независне од природе посматраног појава и односе који носе на себи обележје дотичног феномена. Први су односи између чисто математичких елемената, други између математичких и физичких (да тако назовем оне елементе који собом уносе природу феномена). Тако ако посматрамо ма који проблем механике, физике, хемије или

друге природне науке, он се може сматрати у крајњим узроцима као функција: масе, времена, и кордината тачака. Маса садржи у себи појам материје, време је елеменат прапромењљив као и материја метафизичке природе, елементи остали су чисто математичке величине, јер се њихове вредности налазе упоређивањем. Ако се маса замени производом из запремине и густине а уз то време узме као промењљива континуирна математичка количина, густина стави равна јединици, онда је свака појава представљена као функција чисто математичких елемената и цео је посао сведен на проматрање математичких функција.

Оваквим свађањем и став о реципроцитету добија овај облик. Сваки је појав функција од n елемената. Ако су познати тих n елемената и односи између ових извесни, онда је облик функције познат; ако се зна облик функције и односи између n елемената, онда се посебице могу елементи одредити; или ако су елементи одређени, онда се односи између тих елемената (закони природни) могу наћи. Због овога ћемо прећи на испитивање примене става о реципроцитету код чисто математичких функција, пошто је из ранијег јасна примена свих математичких ставова на тумачење других феномена.

II

У математици су најпростије реципрочне количине оне чији је производ раван јединици. Ако је a дата количина, њена је реципрочна $^1/_a$. Ако са најпростијих количина пређемо на функције, онда је реципрочност изражена другојачије. Сматрајмо функцију као алгебарску једначину. Познато је да су елементи једначине њени корени, сачиниоци су функције корена. Ако се сваки сачинилац представи као функција корена, онда имамо читав низ једначина у којима је показана зависност сачинилаца од корена а у исто време и њихова реципрочност. Покушамо ли пак изразити корене сачиниоцима, онда имамо реципрочне функције првих и став о реципроцитету није више тако прост као раније.

Узели смо једначине као најпростије функције и то алгебарске. Пођимо од једначина где је број корена бесконачан. Код оваквих једначина као и код првих између корена и сачинилаца постоје извесни односи, сачиниоци су функције корена, корени реципрочне функције сачинилаца. Овакве се једначине

називају редовима и сваки се ред може сматрати и обележити краће као функција између непознате по којој је ред развијен и познатих сачинилаца. Ако се ова функција представи извесном количином па се тражи сад обратно непозната по којој је раније функција развијана да се представи редом по количини којом смо обележили функцију, онда је овим у најопштијем виду представљена реципрочност између чисто алгебарских количина.

Реципрочност је у геометрији најлепше представљена у овоме. Свака се линија може сматрати као геометријско место тачака или реципрочно као анвелопа правих. Ако се у ставовима аналитичким координате тачака смене координатама правих, онда се свима нађеним теоремама у геометрији тачака налазе реципрочни ставови у геометрији праве. На овај се начин дуплира број ставова геометријских или краће број се свих ставова може преполовити.

III

Показана је реципрочност између елемената и функција математичких састављених из тих еламената. Резултат је општи свега био да се ставом о реципроцитету огромност науке своди на половину. Довољно је сваки састав протумачити реципрочно па наћи два пута више ставова.

Могућност реципрочности међу елементима оснива се на реципрочности међу операцијама математичким.

Најосновније су операције математичке одузимање и деоба. Ако се количине математичке упоређују, прво је што се пита, колико је јединица која од које већа или мања или колико пута. Реципрочна је операција првој сабирање другој дељење. Ставом се реципроцитета четири основне радње своде на две. Све се друге операције могу свести на ове четири односно две. Степеновање је једнако са множењем. Кореновање је реципрочна радња степеновања — односно дељење. Логаритмисање је радња сложена а обухваћена у кореновању и не може се схватити као реципрочна кореновања, већ као решење једначине по извесној непознатој т.ј. реципрочна извесне друге радње простије.

Показаним радњама, као и другим, до којих ће се доћи у току развића наука, налазе се односи између математичких количина. Ти се односи зову једначинама (функцијама). Једначине

су односи између познатих и непознатих количина. Наћи непознате (корене) из сачинилаца реципрочно је проблему наћи сачиниоце кад су корени познати. Док је могућност другог проблема јасна, дотле је реципрочан проблем готово немогућ због недовољности познатих рачунских операција — односно функција нових (трансцендената). Ово најбоље показује зависност реципрочних проблема од математичких операција, и ми се само на овоме доказу заустављамо. Ако се са једначина пређе на редове, онда нам извесне групе редова обележавају нарочите функције, које се зову трансцендентама а њихове инверзије функцијама дотичних трансцендената. Проучавање особина често је лакше на инверзним функцијама но обично, некада то није случај. Овде сам употребио реч инверзију уместо реципрочности, што се згодније може употребити за математичке операције ма да су то синоними.

Ако се узме функција зависна од променљивих количина па се подвргне диференцијалним променама, реципрочност добија сасвим други вид. Наћи диференцијалне промене извесне функције проблем је одредити нову функцију, која се из старе добија кад се променљиве смене диференцијалима; инверзни је — реципрочни — проблем: из диференцијалне промене наћи основну функцију у којој би ваљало извршити промене на променљивим, да би се добила диференцијална функција. Ова се реципрочна радња зове интеграљење. У диференцијалном рачуну став реципроцитета изражен је у проблему: наћи интеграл извесног диференцијалног израза, или реципрочно наћи извесној функцији (интегралу) диференцијални израз.

Ако са гледишта диференцијалног рачуна хоћемо да уђемо у став реципроцитета и да му дамо општу дефиницију у примени за математичке проблеме, онда ваља од овога поћи. Сваки израз математичан, између познатих и непознатих количина, био он прост алгебарски (алгебарска једначина) или трансцендентан (где долазе и сви редови), није ништа друго до интеграл извесног диференцијалног израза. Наћи том изразу математичком, која се сматра као интеграл (одређени или неодређени), функцију диференцијалну јесте једини и најопштији проблем математички. Инверзни проблем првога је овај. Ако се сваки израз математички узме као извод извесне функције, онда је интеграл тог израза је пак са функцијом диференцијалном, чији нам извод даје основни израз од кога смо пошли. Наћи диференцијал из-

весном изразу један је вид општег проблема а други је инверзни првога: нађеном диференцијалу наћи интеграл.

Овим двема општим методама инфинитезималног рачуна најбоље се илуструје примена става реципроцитета у математици.

Као што је применом става реципроцитета у математици коначних променљивих (код једначина обичних) општи проблем налажења сачинитеља из корена увек могућ а немогућ инверзни, налажење корена из сачинилаца, тако је готово исто са проблемима вишег рачуна. Наћи диференцијал извеснога израза је готово увек могуће кад нам је израз дат, а обратно из датог диференцијалног израза наћи функцију из које смо добили наш диференцијалан израз, дакле инверзни проблем, у безброј је случајева немогућ. За решење инверзног проблема основном проблему у оба дела математике, у делу коначних и бескрајних количина, има несавладљивих тешкоћа. Исте се тешкоће с даном све више отклањају у колико придолази откриће све већег и већег броја нових трансцендената (односно нових математичких операција). На тешкоће у примени става о инверзији вратићемо се опет.

Заплетеност у примени става инверзије у вишем рачуну излази на видик, ако са простих диференцијала и интеграла пређемо на односе извода између извесне функције или извесних функција, ако погледамо у тако зване диференцијалне једначине. Најопшти би проблем математички онда био однос не између непознатих и сачинилаца, које су функције тих непознатих, као што је то у једначинама изражено, већ однос између функција непознатих и њихових извода — односно диференцијалних промена. Из диференцијалне једначине, једне или више њих, наћи функцију, односно функције, које дату једначину задовољавају био би најопштији инверзни проблем основног проблема: наћи диференцијалну једначину, коју извесна функција задовољава. Последњи је проблем готово увек могућ, док је његов инверзни могућ под извесним условима и ограничењима, али у опште за сада још нерешен потпуно. Тешкоће су и овде посве још несавладљиве.

Обична једначина алгебарска може се сматрати аналого диференцијалним једначинама где су функције које њу задовољавају сачиниоци њени или корени, који су у ствари функције сачинилаца. Могуће је решење једначине да се нађу сачиниоци кад су корени познати, али одредити корене као функције сачи-

нилаца проблем је у опште немогућ према данашњим познатим облицима функција, односно математичких операција.

IV

Из показаног јасно је да сви делови математике нису ништа друго до примена основног става реципроцитета. Нећу се заустављати више на његовој примени у математици, јер ми то овде не допушта место. Прелазим на примену његову у другим наукама.

Казали смо у почетку да се екзактне науке своде на математику. Дати изразу математичком примену у физици, механици, хемији и т. д. значи оним односима, бројевима, количинама до којих се дошло упоређивањем, мерењем и др. придати за сваки специјалан случај нарочиту вредност. Тумачење се свих физичких појава обично своди на тражење механичких узрока, на тумачење законима и ставовима механике. Где је ово постигнуто ту је за данас и наша радозналост задовољена. Пређимо с тога на механику, да видимо каква је примена нашега става у њој.

Механика се у опште дефинише као наука кретања. Најопштије механичке једначине имају два само елемента, независно промењљива и од себе независна, нова, са којима математика није рачунала. Ти су елементи маса (материја) и време. До елемента се масе и времена долази опажањем. Прелазим преко њихове метафизичке природе. Спомињем да између тих елемената не може бити реципрочности, јер су један од другог посве независни, а из примене става реципрочности у математици јасно је да где нема функционалне зависности међу елементима не може бити ни питања о примени става инверзије.

Сложени су елементи механички: брзина, убрзање, пут, сила и др. Маса, време и елементи, којима се одређује положај тачака, односно елементи просторни, склапају једначине механике и оне носе на себи тип функција математичких. Могућност уједначивања (склапања једначина) између механичких елемената излази из принципа о акцији и реакцији и о лењивости. Оба су ова принципа продукат искуства. Могућност мерења (релативно упоређења) како метафизичких елемената, масе и времена, тако и математичких количина које улазе у састав сложених елемената механике, уз припомоћ примене два горња

принципа даје нам једначине механике у облику математичких функција.

Према овоме математичка реципрочност вреди посве за механику гледајући на њене елементе са чисто математичког гледишта, ма да реципрочност може и овде имати и има свој одређени вид зависан од природе механичких проблема (појава).

Из примене полазног принципа о акцији и реакцији долазимо до основне једначине динамичке, до односа између силе, масе, и убрзања. Из исте једначине можемо доћи до свих ставова механике чистом математичком анализом не уносећи ништа са стране, али од свих ставова узимамо најопштији а то је став о односу рада према кретању које производи, пошто исти став акумулише у себи све ниже ставове. Рад је сложен елеменат између силе и пута на коме је она дејствовала, а кретање које је тај рад произвело функција је брзине и времена у коме се до оне брзине дошло, односно масе која се кретала. Најопштији проблем механике био би изражен једначином где је с једне стране израз између силе и пута а с друге између брзине и масе. Налажење елемената исте природе с једне и с друге стране једначина осигурава примену става реципроцитета, и он би овако гласио за најопштији проблем механике. Ако је позната сила и пут на коме је она дејствовала, у стању смо наћи брзину масе која је била изложена дејству силе (односно облик путање по коме се маса кретала) и обратно. Немогућност или могућност решења инверзије у овоме случају зависи од могућности или немогућности примене става инверзије на чисто математичке функције. Колико напредак у математици олакшава решење овог инверзног проблема, у толико ће он бити примењен и у механици.

Одмах би могли прећи на примену нашега става и у физичким наукама. Тумачење је физичких проблема сведено на тражење механичких узрока феноменима, управо на то да ли се може или не може протумачити каква појава физичка законима механике. Најопштији проблем физички био би идентичан са најопштијим проблемом механике. У физици се овај најопштији став огледа у остварењу принципа о живој сили (односу између кинетичке и потенцијалне енергије). Сваки би проблем физички имао да гласи: да ли се између узрока физичких (названих сила) и ефеката њихових (манифестованих у брзинама масе) налази у једначини исказан или не принцип о живој сили, прин-

ции о одржању енергије. Инверзија је овога: аке се став о конзервацији енергије постави између узрока и њихових ефеката, какве промене бивају у физичким појавама услед извесних промена на ефектима или узроцима?

V

Ако погледамо на развој појава у природи, независно од наука које их испитују, онда се у њој из појаве стварају појаве, сматрајући и све узроке природних појава, као феномене, а не као одвојене елементе на које их наука разлаже ради лакшег проучавања. У природи нема одвојено ни брзине, ни времена, ни масе, ни силе нити ичега онако како то при проучавању излажемо. Има само односа између свих тих елемената што зовемо појавама — има функција између елемената. Општи проблем физичких наука, тражење примене принципа о конзервацији енергије, гледан одвојено од науке: био би стварање појава из појава, једних на рачун других. Тај се принцип налази остварен у целој васиони, живом и мртвоме свету: вреди за стварање васионских система, као и за развиће на системима. Инверзија овога принципа била би стварање потенцијалне енергије на рачун кинетичке и обрнуто. Данас видимо извесне појаве, извесне облике у којима се манифестују односи природе, сутра су они замењени другим појавама, првих је нестало на рачун нових. Видимо кретање небеских тела, светлост, живот у васиони, а знамо да тога неће увек бити, као што је и времена морало бити кад свега није било овако као данас. Данашњем стању у васиони инверзно (реципрочно) је стање оно које је било и које ће бити. Боље је рећи сваки моменат у васиони инверзија је момента бившег и будућег. Три трена чине једну целину, или два трена дају једну једначину, у којој је показана зависност између прошлог и садањег, да би се из решене те једначине могла одредити будућност.

Трансформација међу појавама најбољи је доказ примене става о реципрочности (инверзији). Развијање из познатих појава нових из нових других и бива на заједници између појава и на основу става о реципрочности. Трансформације међу физичким (а аналого међу макаквим појавама природним) оснивају се на принципу о конзервацији енергије. У појавама, које су приступачне нашим чулима, видимо само један део целине.

Узроци су обично скривени и чине део у природи, који је инверзни чулноме. Нађемо ли често како се кинетичка енергија у појаву манифестује, значи да видимо остварен само један део општег принципа, али знамо да је у вези са појавом посматраним и појав који обухвата у себе остварење другог дела општег принципа, знамо да се на рачун развијене кинетичке енергије потрошило нешто од потенцијалне и обрнуто.

Став о реципроцитету чију смо примену показали у математици налази примене и у свима физичким наукама. У свакој се другојачије стављају општи проблеми а према томе и апликује став о инверзији. До ставова се физичких наука долази опажањем. Кад је могућа егзистенција извесног става у наукама природним, значи да је могући став и у природи, међу појавама на чије се тумачење он примењује. За став о реципрочности показано је да се он налази остварен у природи и да су трансформације појава природних најбоља илустрација његова. О реципроцитету као логичком ставу, као ставу природе нашега ума, на овоме месту нећу ништа говорити, напомињем да је исти један од основних логичких ставова.

8. фебруара 1903. год.
у Београду.

Коста Стојановић, проф.

ЕЛИНА

— ТЕНИСОН —

(СВРШЕТАК)

Сама је мома седела на кули,
И штит јој оде, а остаде само
Омотач танки, њено дело худо.
Ал' још га чује, још му живи слика,
У њену пусту собицу се краде.
Дође јој отац, те је тихо теши
И пријатељски поздравља га она.
Дођоше горе и браћа, па кажу:
„Умир'се, мила сестрице“, и крепак
Одговор даје. Ал' кад оста сама,
Кô нама када пријатељ се јави
Далеко преко дубрава и гора,
Кроз ноћну таму њој се гласи смрт;
Совину хуку заглушује тужну,
А са нејасним шапатом вечерњим
И с ветровима, што крај двора цвиле,
Сјединила је сањарије своје.

И тад спева песмицу малену,
Љубав и самрт име јој је дала
И слатким гласом певаше на кули:

,Слатка је љубав, и кад јаде дели;
Слатка је самрт, јер болове цели:
Шта ли је слађе? А откуд да знам!

Слатка л' је љубав — смрт ће бити горка;
Ако је горка! — смрт је добротворка:
Том слатком леку хоћу да се дам.

Слатка је љубав, што потајно гори;
Слатка је самрт, што ненадно мори:
Шта ли је слађе? А ко ће да зна!

Љубав бих хтела, кад би до мен' било,
За смрћу морам у ледено крило:
Зове ме! Ево! Ох, умирем ја!'

Глас њен писну код последњег реда,
И сунце тада огњено се јави
И око двора ветар зафијука,
Да браћа, чувши, викнуше с ужасом:
„Пазите, ето опет злога духа,
Што увек гласи пред нечију смрт!"
Зовнуше оца, па у страху журно
Право на кулу: ту румен јутарња
Крвавим сјајем мому обасјала,
А она пишти: „пуштајте ме мрет'."

Кō што се каткад на познатој речи
Зауставимо и понављамо је,
Док реч нам знана не постане чудна
(Ко ће знат' зашто?), тако се устави
Отац на лицу, што га добро знао.
‚Је л' то Елина?' помисли, а мома,
Уморна, клону и пружи им руку
И немо, оком, добро јутро каза.
Па, најзад, поче: „Јуче, браћо драга,
Сањах вам, да сам радознало дете,
Кад још у шуми становасмо срећно,
И кад ме собом узимасте у чун,
Чим успор пође навише уз реку,
Па ме возите до окуке само
И крај вам био код тополе старе,

Те би се опет враћали са валом.
А ја, ја виках, што нећете даље
Уз глатку реку горе да пловите,
Док не стигнемо до краљева двора.
Не хтесте никад. Али ове ноћи
Сањах, кô да сам ја на реци сама
И рекох: ,сад ћу да испуним вољу,'
Па се пробудих, али жеља оста.
Но пустите ме, те да барем једном
Опловим ону тополу с предгорјем,
Па валом онда уз голему реку,
Докле не нађем краљеву палату.
Ту ћу да ступим усред свију њих,
Нико ми неће смети да се руга.
Задивиће се Гавен, лепи кнез,
Замислиће се господин Ланс'лот;
Гавен, што тисућ' пута рече збогом,
Ланс'лот, што, хладно, не рече ни једном.
Краљ ће ме познат', а и љубав моју,
Краљица ће се сажалити на ме,
Поздравиће ме сав племенит двор,
Почину ћу вам након дуга пута."

Рече јој отац: „Мируј, дете моје,
Где ти је памет: тако слаба, бона,
Па на пут мислиш? А и зашто хоћеш,
Њега да видиш, што је презрô нас?

А Тор ће, груби, одједном да скочи
И викну гневно уз бурне уздахе:
„Волô га нисам, нађем ли га само,
На величину гледати му нећу,
Но ћу га убит', убити на место —
Дајте ми само благослова, оче,
Па да га смождим за срамоту ту".

„Не муч'те с'" рече племенита сестра
„Не љутите, о драги брате мој:

Кривица није витеза Ланс'лота,
Што не воли ме, него ја сам крива,
Што поштујем га кô највишег мужа“.
„Највишег?“ отац њојзи одговара,
(Још се је надô да угуши страст).
„Не, кћери! Кога највишим називаш?
И ја то знадем, зна и цео народ,
Да и без стида он краљицу љуби
И бесрамно му она одговара.
Је ли он висок — ко је низак онда?“

Тада ће рећи астолатски крин:
„И болесна сам, а и слаба, оче,
Да вам се љутим; ал' клевета то је:
Племенитост је клеветана увек.
Ти рече: с чашћу расте број душмана.
Мени је слава, што волех човека,
Кој' мрље нема, нити себи равна:
Стога ме, оче, пустите; ја нисам
Без сваке среће, мислили ма како,
Кад сам волела најбољег, највећег,
И ако љубав враћена ми није.
Хвала вам, што сте живот ми желели,
Ал' жељи својој радили сте против;
Речима вашим кад бих веровала,
Умрла пре бих. Стога попустите
И зовните ми ког светог човека,
Рад' исповести, па после да мрем!“

А свештеник кад отишао беше,
Зомоли она, лица ведра, мила,
Кô да јој тежак опростили грех,
Лавена брата, да по жељи њеној
Писмо јој пише; а кад он запита:
„Ако је за мог драгога Ланс'лота,
Онда ћу радо однети га сам.“
„За Ланс'лота је“ рече „и Гиневиру
И за свет цео, ал' ја носит' морам!“

Он све по жељи написа и склопи.
Тада се она свом оцу обрати:
„Мој оче мили, учин'те и ово —
Та увек сте ми угађали жељи —
Ма да је чудна последња ми молба:
Пред смрт ми писмо метните у руку
И заклоп'те је; и кô мртва хоћу
Ја да га чувам. Кад ми срце стане,
А ви креветац, на коме издахнем,
За Ланс'лотову љубав окитите,
Кô да ј' краљичин; а и мене тако
Урес'те свачим и метните на њ.
Па набавите кола и носиљку,
Да ме до реке однесу, и чун
У црно обвит нека на ме чека;
Парадно хоћу краљици и двору.
Ствари ћу своје да површим тада,
Нити би могô од вас ко кô ја.
Пошљите са мном само нема старца,
Он веслат' уме, уме да крмани,
До палате ће пратити ме он.“

Ућуте она, а отац обећа.
И би весела, да већем мишљаху
Е смрт јој само у уображењу,
А не у крви. Ал' још десет пута
Мењали су се крај постеље њене
Ноћи и јутра, док једанаестог
Не метну отац писмо јој на срце...
Умре, а жалост облада у двору.

А када прво подигло се сунце,
Допратио је тужни братски пар,
Кроз поље летње што трепти у красу,
Носила црна чак доле до реке.
А чун већ чека у сомоту црном
И доживотни слуга већ на њему,
Седи на крми неми старац верни,

Очију влажних, погружена лица.
Тад оба брата дигоше девојку
И положише на тај црни кров,
С крином у руци, на кревету њену,
И наместише над њом свилен вео,
На ком је некад сама везла грб.
Пољубише је у чело, рекавши:
„Нек ти је, сејо, срећан пут за навек!“
И тад се од ње растадоше с плачем.
Тог часа уста неми, стари слуга,
Мртвачка лађа с крманошем немим
Уз воду крену — њој у десној руци
Крин бели беше, а на срцу писмо,
Притисла ту га, а коса јој плава
С валом се меша. Злаћано јој платно
Покрило бедра. Она сама бела,
И лице њено, кô у пркос смрти,
Сачувало је љупки, ведри сјај —
Кô, осмехнута, да ј' заспала само.

Баш тога дана молио је Ланс'лот
Гинвиру, да га у палати прими,
Не би л' јој, најзад, дар скупоцен дао,
Чија је вредност половина царства,
Што је искупљен ударцима многим
И смрћу туђом и, у мало, својом —
За девет лета стечене алеме.
Видевши једног из послуге њене,
С том га је молбом послао Гинвири.
„Пријатно ми је“, рече с достојанством,
И тако хладно, да би свак мислио,
Е лик њен збори, да дворанин није.
(Кад се поклони, те у мало ногу
Не пољуби јој) гледнувши у страну,
Видео сенку марамице једне,
Која на зиду кô да је лебдела —
Те оде даље смејућ' се у себи.

Примила га је у сеници једној,
Што с југа беше, а лозом обрасла,

Те изглед само на реку допушта.
Он клече пред њу, промуца: „Краљице,
Дамо и госпо, којој се посветих,
Примите, што сам стекао за вас,
Те дијаманте, и усрећите ме,
Направ'те гривну најоблијој руци,
Или нaниж'те ђердан око врата,
Према којему и лабудов врат
Кô угљен црн је; но то су тек речи:
Лепота ваша, тек је ваша само,
Славећ' је — грешим; ал', допустите,
Да поштовању смем позајмит' речи,
Кô што се јаду сузе радо дају.
У речма грех опростит' можемо.
Али, краљице, чујем да по двору
Гласови круже. Није л' наша веза
— Не веза измеђ' човека и жене —
На котви такој, што је тол'ко јака,
Да се изравна, што је пређе било?!
Гласови, тешто! а када их нема?
Не мислим, да им верујете ви,
Племенито вам, убеђен сам, срце
Никад им неће поклонити вере".

Док он збораше, а краљица гледа
У страну и са лозе нада главом
Лист по лист кида, цепа га и баца,
Те озелене место, на ком беху;
А кад он сврши, она након узе
И сасвим хладно остави на страну
На сточић један, па му одговара:

„Може бит' да сам и лаковернија,
Но што мислите, Ланс'лоте од Мора.
Да, наша веза, не мужа и жене,
Уз коју лошу, има добру страну,
Да се бар лакше раскинути може.
Вама за љубав ја сам много лета

Вређала тешко човека, кога сам
У грудма ипак сматрала високим.
Шта вам је ово? Алеми! За мене!
Да нисте своју изгубили вредност,
За ме би они вредели троструко.
За верна срца вредност којег дара
Мења се с меном сама дародавца.
То за ме није! Уштедите поклон
За ваш плам нови. А ја једно молим:
С том срећом да сте од мене што даље.
И ако сте се променили, ипак
Знам, да имате још великодушја;
Не желим прећи пристојности међе,
Као краљица у којима владам:
Не могу рећи све, како бих хтела.
Ал' крај нек буде! Неслућени крај!...
Ја кажем: амин! А сада вас молим:
Алеме ове бисеру придруж'те,
Накитите је, каж'те, надсјала ме,
Сакујте гривну за њезину руку,
Крај које моја мршава се чини,
Ил' ђердан за врат, што је много лепши —
Него што беше Ланс'лотова љубав.
Нос'те јој накит! Ал' не! Не, за Бога!
Њен или мој он био — моје ј' дело.
Он неће бити њезин!...“ Па га узе
И завитла га напоље кроз прозор,
Што је због жеге отворен стајао;
И дијаманти бућнуше у вале,
Њима кô поздрав прснуше капљице,
И потонуше. А док на прозору
Тај што му омрзе љубав, живот, све,
Навађен беше, валом се лагано,
Баш испред њега, где потону накит,
Ближаше барка и горе на њој
На одру своме астолатски кринак,
Смеши се као звездица кроз ноћ.

Ништа од тога не виде Гинвира,

Јер, бесна, оде, да се замандали
И исплаче се; а барка пљовљаше
И стаде испред улаза у двор.
Ту два стражара беху под оружјем,
А покрај ових, на степену сваком,
Радозналаца сакупљена руља,
Као да питају, зачуђени: „шта је?“
Али возарево смежурано лице,
Тврдо и мирно, кô што од камена
Машта га реже, зададе им страх,
Те повикаше: „Он је нем и проклет —
А, глете, она! Спава као вила,
Љупка и бледа! Је л' то људска душа?
Ко ли су? Да ли не иду по краља,
Да га однесу у вилинско царство?“
(Мишљаху млоги, краљ умрети неће,
Већ у вилински одвешће га крај.)

Они о краљу, а он, ето, с пратњом
Ритера својих сиђе доле реци,
И неми човек обрте се њему,
Показа мому па капију потом.
Тад краљ нареди нежном Парсивалу,
Да с Галахадом из барке је дигну
И пажљиво је однесу у салу.
Кнез Гавен дође и зачуди јој се,
Дође и Ланс'лот и замисли јој се,
Краљица, најзад, и сажали јој се.
Ал' Артур спази у руци јој писмо,
Узе га, разви и прочита гласно:
„Племенит лорде, Ланс'лоте витеже,
Ја, коју зову астолатски крин,
Долазим, кад ви не рекосте збогом,
Да последњи вам кажем опроштај.
Волела сам вас, а ви ме презрести,
И верна љубав донесе ми смрт.
Зато се јадам краљици Гинвири,
Свим дамама у њезиноме двору.
За моју душу помол'те се Богу,

Сахраните ме, а пошто си ритер,
Моли се и ти, господин-Ланс'лоте.“

И док он чита, а двор цео плаче,
Господа, даме, а кад погледаше
На лице њено, видеше, да канда
Развуче мало своје усне бледе.
(Писмом су тако потресени били.)

Слободно тада рече Ланс'лот свима:
„Мој господару, и ви, сви остали,
Што писмо чусте, ево, ја признајем
За смрт девојке ове ја сам крив.
Добра је била, верна, волела ме
Љубављу, која много већа беше
Него код свију, што сам их познавô;
Ал', вољени, зар морамо и волет'?
Још понајмање у година мојих,
И ако буде у младости тако.
Ево се кунем верношћу, ритерством,
Љубави ја тој не дадох повода.
Све пријатеље зовем за сведоке,
И браћу њену, и рођена оца;
Још он је хтео, да суровим будем,
Не би л' се њена смањила наклоност,
Да чином неким (и ако нерадо)
Чак је увредим — и учиних то:
На поласку јој нисам рекô збогом.
Ма да бих виц свој, да сам то слутио,
Боље и лепше употребит' могô,
Да грубошћу је спасем саме ње.“

А краљица ће (ко море по бури,
Што још немирно): „Племенит витеже,
Толико сте јој учинити могли,
Да је од смрти сачувате само!...“
Он диже главу, сретоше се очи,

Помрче она, а он поче даље:
„Краљице, она једино је хтела
Да за ме пође; а то није могло.
Молила ме је, да ме кроз свет прати;
Ал' није могло. Та је љубав, рекох,
Младости само силовита мућа,
Што ће, стишана, некада тихим пламом
Светлети мужу, кој' је према њој.
И још сам хтео, за сирота пође л',
Обдарити га големим имањем
Из мога царства с оне стране мора,
Да је усрећим; више нисам мого,
Ал' она све то не хтеде и умре."

А кад престаде, узе Артур реч:
„Ритеру моме и мени, кô глави
Округлог Стола, дужност је, да мома
С почасти сваком сахрањена буде."

И тако пође сва витешка свита
Капели право, најлепшој у царству,
Свечано, тихо, Артур испред свију
И Ланс'лот, тужан кô никада дотле.
И тад девојку, не кô непознату,
Већ с почастима, уз оргуљске звуке,
Кô краљици што почаст се одаје,
С обредом тужним сахранише ту.
А ритери кад њену љупку главу
Спустише у прах давнашњих кнежева,
Рече им Артур: „Нек на гробу буде
Скупоцен белег, на њем' слика њена,
И штит Ланс'лотов чело ногу реж'те
И крин у руци; а на плочи самој
Нек азуром се и златом испише
Та чудна прича о њеноме путу
За она срца, која верно љубе."
(Тако ј' и било.) Ал' докле се гужва
Господе, дама и народа силног

Без реда тиска кроз висока врата,
Краљица спази Ланс'лота на страни,
С уздахом приђе и рече: „Ланс'лоте,
Опростите ми, љубих љубоморно“.
Он одговори, оборена ока:
„Клетва је била, а вама је просто.“
Ал' Артур, што му спазио је био
Набрано чело, приђе, па га нежно
Загрли руком и овако рече:
„О, мој Ланс'лоте, коме сам највише
Поклањô увек љубави и вере,
Јер добро знадох, шта у битци вредиш,
Кад си крај мене; и много сам пута
Пратио оком тебе на турниру,
Кад у прах бациш искусна ритера,
А штедиш млада и неизвежбана
Да славе стече, задобије име;
Волео сам ти учтивост и тебе,
— Лик људски, што је за вољење створен —
Како бих сада од срца желео,
(Јер се о теби нешто много зуцка)
Ту мому да си могао волети,
Њу, што је била створена за тебе,
Љупкога лица и лепоте дивне!...
Кад би се могло за мртве нагађат',
Племените би синове ти дала,
Теби, који си без потомства, самац,
Да име твоје и славу расади,
Ритера дичног Ланс'лота од Мора.“

А Ланс'лот рече: „Јест, лепа је била,
Мој краљу, чиста, кô што ви желите.
Само би слепац у њену лепоту
И у чистоту нечовек посумњô —
Јест кад би љубав могла да спутава,
Ал' слободна се љубав не окива“.

„С оковом њеним слободна би била“,

Краљ рече даље, „а тако и треба:
Кад слободна је, тад најбољем води.
А после неба шта би боље било
На тужном свету него таква љубав
У таквом чистом, умиљатом руху?
Ал' не свеза те, тебе племенита
И још слободна, у колико знам“.

А Ланс'лот ништа не рече, већ оде;
И баш на ушћу поточића једног
Сео је туна, да, замишљен, гледа,
Како се рогоз високи повија.
Тад спази барку, што је њу донела,
Далеко, доле, као тачку малу,
И рече за се: „О, просто срдашце,
Верније си ме волела, свакако,
Неголи краљица. Рече, да се молим
За душу твоју? Да, и учинићу.
Умилни крине, срећан, срећан пут!
А не рече ли, ти краљице, канда:
‚Опростите ми, љубих љубоморно?‘
Није л' то понос по љубави мртвој?
А баш и да си љубоморна била,
Зар страх за име и за част не каже,
Да твоја љубав све то мања бива?
Што заста Артур на имену моме?
И само име као да ме кори:
Ланс'лот, ког негда — како вели прича —
Морска је вила украла од мајке,
И певала ми тајанствене песме,
Кô што их вију ветрови над водом,
И љубила ме јутром и вечером,
Тепајући ми: „Дивно си ми, дете,
Кô краљев синак“, и носила често
На руци, кад је ишла преко вала —
Ох, што ме није и ринула у њих!...
Јер шта сам сада? И шта ће ми име
Ритера првог? За њ сам се борио
И сад га имам, ал' се не радујем;

Да изгубим га, болело би то:
Срастô сам с њиме, али на што ће ми?
Да услед мене пада људству вредност,
Што голем ја сам, грех да с' мањи чини?
Вај Артурову највећем витезу!
Артур га неће. Поломити морам
Окове ове, што ме тако тиште —
Ал' ипак нећу, док не хтедне она:
Па да ли онда хоћу ја? ко зна?
А не хтеднем ли — тада Боже дај,
Пошаљи, ја те преклињем, једнога
Од анђела ти, за косу да шчепа,
Понесе ме, далеко чак однесе,
У језеро заборављено тисне,
У урвину планине сурване.

Кнез Ланс'лот тако у очају цвили
Слутећи свецем да умрети неће.

Јер. Ж.[1]

---

[1] Г. Чеда Петровић био је тако добар, те је овај превод с немачког поредио с енглеским оригиналом. Хвала му.

БОСНА И ЕРЦЕГОВИНА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ

НАПИСАО

ЈОСИФ ХОЛЕЧЕК

(НАСТАВАК)

Жалба је предата Порти 9. априла. Но 12. априла дођоше на Порту бегови из травничкога и сарајевског санџака са жалбом на рају, да се без узрока буни, да је раји боље но њима, а најбоље су они, који дају половину из свих плодова. Другог дана позвани су на Порту сељачки изасланици из новопазарског и сарајевског санџака. Ту упиташе једнога сељака мусломанског, како је раји. Он се не хтеде одвојити од једноверника бегова и одговори: „Власи (православни Срби) јаки су и имају с једне стране Немце (Аустрију), с друге Црну Гору, с треће Раце (Србе). Они су их и подговарали да се буне и откажу десетину. На то му одговори хришћански изасланик Младен Јовић: „Девета је година већ како је раја зулумом приморана да плаћа десетину. Док је раја имала запреге, није се противила, није се изговарала, но плаћала, и ако то није било правично. Но пошто је распродала сву своју стоку, и немајући већ ни шта ће јести, ни чим плаћати проклету трећину, раја се задужила, а кад је и после тога застала с плаћањем, бегови су силом узимали, и раји није остајало ништа.“

На дан 14. априла на Порту дођоше бегови и кметови, мусломански и ришћански из бањалучког и бихаћског санџака. Имали су времена, те поседаше да се разговарају. Драгоман Паво Перишић рећи ће тада беговима: „Ви сте, Бошњаци, дрски и насилници, гњечите своју рају, бијете, затварате, кољете. Јевропа зна то, и она ће против тога устати код Султана, вашега оца.“

Али бег Бабић из Бањалуке одговори на то речима, које показују колико су босански бегови били својеглави, и уз то још напуњени духом бунтовним. Али бег рече: „Павле, Павле! А хоће ли бити лијепо ако дјеца устану против тога оца, и ударе га по глави?" Кад су сељаци доказивали своје тужбе, бегови им рекоше: „Влаше, Влаше! Размисли шта говориш! Зар не мислиш враћати се у Босну?"

Од оваких речи поплашише се и Порта и изасланици босанских сељака. Влада је, бојећи се нове беговске револуције, наваљивала на сељаке да се смире и одустану од својих тужаба. Међу изасланицима нађоше се неки који рекоше да код њих, у њихову крају, није тако зло, и да тамо кметови живе с беговима добро као у старо доба, дајући им десетину или деветину, или другу уговорену дажбину, а бегови их за то потпомажу и заштићавају. Препадоше се и изасланици из Посавине, где је сељацима заисто зло било, па на последњем састанку изјавише сви, да им није тешко давати трећину, и да им се не чини зулум. Ово изјавише тим пре, што им министри рекоше: „Султан тако хоће: нема ни помисли да ће он беговима одузети трећину."

Но и ако султан отворено не хтеде учинити по правди сељацима, он објави 1859. закон, којим се уређују аграрни односи. Овај закон признао је сељакову кућу, окућницу и градину за мулк, баштину; с тога на ово имање сељак није плаћао десетине. Ово је имање беговско, и бег је дужан да га сељаку одржава у добром стању. Сељак може по својој вољи прекинути своје односе с бегом, али није могао бег, који није могао са имања отерати сељака, осем ако две године не би бегу, из немара или намерно, дао оно, што му је дужан дати. Ако бег хоће да прода земљу, на којој седи сељак као закупац, сељак има први право на куповину, и с куповином стиче на земљу сва права која је дотле имао бег. Кметско је право наследно, али се није могло ни продати, ни пренети; само слободан читлук, имање, на ком није било кметова са својим правом, може бег другоме дати под закуп, или за себе задржати. Ако би мулк био на продају, сусед има први право куповине која му је зајемчена под извесном погодбом. У случају продаје, сељак има за годину дана први право куповине оне земље, коју је обрађивао.

Овај закон није извршен. У почетку томе бејаху узрок бурне године и немар владе, а доцније сама влада, која је 70-тих го-

дина, кад у Босни и Ерцеговини плану нов устанак, обећавала да ће безобзирце извршити аграрни закон из 1859., али је већ било касно. Опет зато тај је закон и сад, за окупације, једина норма за аграрне односе. О томе закону Аљбот вели ово: „Кад би ова установа била правично уведена у живот, живот босанског и ерцеговачког сељака био би много повољнији него ли у многим напредним државама јевропским.“ То и јесте баш незгода за окупацију, што и сељаци мисле исто овако.

Но свакојако била је тежња политичка, тежња за обновљењем Душановог царства, најсилнија полуга противдржавном покрету ришћанског становништва. Кад се говори о турском зулуму, вазда треба имати на уму, да је био жесток и суров, но никада нису Турци чинили насиља души људској. То је учинило, те се међу Србима истакоше људи чврста карактера и мишица. Босанци и Ерцеговци, сећајући се Турака, говоре: „Нас је Турчин био, али нас никад није напао неоружане, него нам је најприје сам дао оружје у руке“. Ришћани нису подлегали и попуштали. Њихов отпор није имао свуда истоветних последица, али племена крај црногорске границе извојеваше неку независност, нису давала дажбине ни држави, ни беговима, већ је, напротив, држава морала давати годишњу плату племенским главарима. А на суд су ишли у Црну Гору.

Девет година, од 1850—59., беху најтеже доба у животу босанско-ерцеговачких сељака за турске владе. Најгоре им је било, што треба поново нагласити, у крајевима крај рватске границе. Већ је објашњено за што су тамо највише патили сељаци. Посавски, крајишки и подрински сељаци били су узнемирени и тим, што је тада, после 1848., Рватска економски лепо напредовала. Народ у суседним босанским крајевима завидљиво је гледао то напредовање, и два пута теже сносио је своју судбину. „Млада Јевропа“ брзо је напредовала после 1848. год., била је пуна идеалних тежња и мисли, искрено се одушевљавала за слободу свих народа. И ако су Босанци и Ерцеговци били животом одвојени од јевропскога покрета, и ако су о њему сазнавали из неоуздaних извештаја, опет су осећали свеже ширкање јевропског ветра по своме лицу. — „И ми смо тако исто деца Јевропе, али нас дави азијатско ропство,“ говораху. Турска владавина није им још никад била тако мрска, као од 1850., па док нису познали окупацију.

Турска управа била је неуређена, покварена, подмитљива, насилничка. Сами Турци нису веровали да ће се још дуго одржати њихова влада у Јевропи, па зато се нису ни бринули о поретку, но само о томе, да последње дане своје владе у Јевропи употребе у своју вајду. С тога су турске власти поступале с ришћанима тако немилосрдно, с тога нису хтеле разумети мисли своје владе и извршивати њене наредбе, с тога су отказивале послушност и султанским ферманима.

Кад је у Јевропи првобитна, патријархална привреда прелазила у феудалну, народи, доведени тим у очајање, мислили су, да је Антихрист дошао на земљу, и да он то све ради; и прорицаху, ради своје утехе, да ће ускоро настати смак света и судњи дан. Овако пророчанство појавило се 50-их година и у Босни и Ерцеговини. Пророчанство говораше, да ће ришћани прогнати Турке из Јевропе, и да ће доћи дан последњег суда (кијамет). Турци, фаталисти, веровали су у то, па су сами поткопавали основе своје владавине, одбацивали сваку реформу, гомилали нереде, уживали у нераду и грабили што су могли, да би се пред смак света имали чим осладити.

Турска држава укиде 1848. роботу, као што је укинуше западнојевропске државе. Свима државама били су народи за то захвални, само турској држави није плаћено захвалношћу. Па ни оно, што је турска држава прогласила шуме у Босни и Ерцеговини за државно опште добро, није јој узето као добро дело, и ако није било ни помисли да овако што учини у корист народа ма која држава јевропска! За што то?

Ако ценимо жалосно стање неке државе, свакад се морамо обазрети на њену прошлост, да се уверимо, да ли је у њој вазда било тако, и је ли се у њој залегло зло као отровна биљка, или се држава нашла у временитој и прелазној невољи, која се јавља као последица унутрашњег опадања и разорљивих утицаја спољних, те би невоља могла бити заустављена и поправљена, чим се уклоне унутрашњи узроци опадања, и земља се спреми за препорођај и нов развој.

У Јевропи влада мишљење, да се Турска и у опште Мусломанство не могу препородити, и да им је сам њихов оснивач пресекао пут препорођају, кад је представио своју веронауку као круну људског духа, с неба послану, а себе као највишега између свих пророка, као последњега гласника Божјег, послатог на земљу да поучи људе. С тога је мухамедовска

веронаука могла постићи само једно сјајно доба, и постигла га је арапском културом, а после тога цео његов живот само је непрекидно опадање.

Овде није место да испитујемо исправност и разложност оваког мишљења о мухамедовском свету, али мислимо да погодбе за цветање и опадање народа и држава лежи у његовој душевној јачини, моралности и идеалности, која као стуб одржава побожност, а никако голи закони ове или оне вере. Сад већ није тајна за Јевропу, да се у мухамедовском свету појавио покрет за препорођај, и док Јевропа види свршено дело препорођаја, њене учене главе доказиваће с достојанственом мирноћом да је то сасвим природно, као што су раније доказивале да то просто на просто не може бити. Само нам једно стоји пред очима стално и јасно: да препорођај Мухамедовства може настати једино у Азији, где је његова отаџбина, и где је већ једанпут извршило велики позив. Зашто га не би могло опет извршити? Препорођај не може настати на јевропском земљишту. Овде ће Мухамедовство увек остати туђа биљка, која се развија на штету других народних и државних организама. Мухамедовце не треба потцењивати; напротив, ваља да образовани и просвећени људи у Јевропи и њима указују поштовање које им припада, и да се отресу мрачног средњевековног фанатизма, којим се хришћанска Јевропа задуго наоружавала и против чланова својега рођеног завичаја.

Мухамеданство може се препородити, но то ће бити онда, кад оно разуме да тај препорођај мора бити његов властити, да из њега самога мора проистећи, да за њега појевропљавање („младотурски“ покрет) није препорођај, већ још дубљи пад.

Од почетка своје владе у Јевропи Турци су имали карактер освајача — чергаша. Зато је и постала лоша њихова управа и порезни систем. Нису се саживели с јевропским народима, које су покорили, ни народи с њима, те нису престајали сматрати турску власт као туђинску, и желети да је збаце. Слабост турске била им је добро дошла, њене недаће миле; што је влада била у већој тескоби, у толико је лакше њима било. У Босни и Ерцеговини Турци су отуђили од народа некада народно племство, и тим га ослабили, но оно није ни онда, кад је сасвим заглупило, сматрало да је истоветно с Турцима, већ је на њих гледало као на туђинце и насртљивце, управо као што су мислили и њихови хришћански сродници.

И Турци сами били су свесни да су туђинци. С тога нису допуштали ришћанима да уживају политичка права и имају политичког утецаја ни онде, где се нису служили никаквим верским притиском. То је био узрок, те пред судом није сведоџба ришћанинова имала исте вредности као турчинова. Ова политичка неједнакост ришћане је највише притискала и болела, и то тим више, што су око њих сви народи Јевропљани добивали политичка права, што је у Турској за ришћане остало илузорно, ма да је Порта и у том погледу прописала добар закон, којим је признала и прогласила равноправност ришћана. Но у истини нико не верма добре законе, што у осталом не бива само у Турској, већ и у јевропским државама, на пример у Аустрији, где је, осим тога, закон о равноправности народа објављен скоро 30 година касније но у Турској.

Густав Темел вели у својој књизи (Beschreibung des Vilajet Bosnien), да су пореза, царина и друге дажбине износиле у Босни и Ерцеговини за 1865. годину 4,810.913 форинта. Сад све ове дажбине износ око 18 милијуна форината, те можемо сасвим истинито рећи, да окупиране земље плаћају сада три пут више него ли у последње доба турске владе. Оволико се заиста није подигла привредна производња окупираних земаља, ако се узме да се у опште подигла (а има места и привредних грана где се производња смањила). Једино се развило и усавршило рударство, али пољопривреда не може се назвати здравом, кад нема равнотеже између продуктивности земље и извлачења користи од ње. Оправдано је увећавање порезе онде, где се увећала имућност становништва. Али као што смо у ранијим одељцима показали шта ради окупација, имућност становништва у Босни и Ерцеговини ограничава се на поједина места и поједине људе, а није општа. Из тога излази, да Босанци и Ерцеговци нису сада оптерећени дажбинама размерно више него ли за владе турске, већ неразмерно више. Ова неразмера остаће и онда, кад од терета, који су натоварени на земљу, одбијемо приходе државне од природног богаства земље: из горосече, рудника и т. д., што становништву не пада непосредно на терет и не боли га.

Али кад се говори о укупном оптерећењу земље, мора се и то имати на уму.

Увећавајући терете у Босни и Ерцеговини окупација није с тим хтела да реши аграрно питање изменом односа између

бега и кмета на начин, да кмет постане самосталан ималац земље. Кметови управо не траже то. Они знају да у тешком привредном времену није добро за сељака с мало земље да буде самосталан господар земље коју обрађује, већ желе да из прихода са земље не морају давати више но онолико, колико може поднети њихово слабо финансиско стање. У таким данима сељаку је довољно наследно право закупа или обрађивања земље. Кад зна на чисто, да га бег не може самовољно отерати са земље, види за себе вајду у томе, што је бег дужан да му да̂ кров, запрегу и семе. Тим је бег сељаку потпора у обичним годинама, а у неродним трпе заједно.

Познати чешки аграрац изишао је пре неколико година с предлогом, да се у Чешкој реши аграрно питање законом, који би приморао власнике латифундија, да већи део своје земље дају под најам у малим деоницама, да би се највећи део народа могао посветити земљорадњи. Ова мисао изведена је у Босни и Ерцеговини старим закупним системом. У њему је здраво социјално начело. А то је начело, ако желите знати, од памтивека изведено аграрним уређењем у Босни и Ерцеговини. Тамо бегови не обрађују земљу под својом управом, но сву земљу дају на обраду сељацима, а себи остављају само мањи део онде где живе. Према томе, у окупираним земљама створено је за доба своје народне, и за доба владе турске тако стање, о којем у западној и средњој Јевропи хиљаде народа узалуд снивају.

Решење аграрног питања у окупираним земљама не значи да аграрно стање треба збрисати, но само збрку уклонити. На жалост, неразумевање, као да у Босни и Ерцеговини влада јевропски феудализам, и као да би се тамошњим сељацима могло помоћи по рецепту, који је успешно употребљен у Јевропи, и то неразумевање смета, дакле, да се разуме како ствари у истини стоје, а да се нешто поправи, мора се прво знати у чему је зло, и шта не ваља.

Аустрија није напила на окупацију Босне као ћорава кока на зрно. Она је вековима тежила за тим: ако није баш она, јесте заиста Угарска. У XIX веку особито је с планом припремала земљиште. Чежња за „hinterland-ом“, заплеђем, појавила се у аустриских државника одмах чим је Аустрија добила Далмацију. Тога ради нарочито су од 40-их година на овамо водили врло живу пропаганду у Босни и Херцеговини. Из године у годину пропаганда је била све живља, но и ако је тако дуго

припремано освојење Босне, није ни један Аустријанац дубље проучио аграрне односе. И Темел и Роскјевић задовољише се само његовом спољашном страном, само изношењем како је било аграрно стање у последње доба. Опазили су да у Босни имају пред собом нешто што је особито, али га не испиташе, но осташе при мишљењу, да и у Босни влада онакав исти феудализам какав на западу, и да је феудализам феудализам; једино спомињу да је у Босни добар „турски феудализам", но не казују у чему је то. Нешто су нагађали, али нису сазнали све. Прве гомиле окупатора нису савршено ништа знале. Чинило им се, да на овој земљи нема загонетке, за коју нема кључа у ризницама западњачке културе, да нема тако тешког питања, које не би решили играјући се.

Но то је било празно надимање силнијега, али у њему није било никакве мисли, израђеног плана, свести шта се хоће. Оне исте карактерне особине, које су одвеле аустриску војску на Краљев Градац, пратиле су је и у Босну и Ерцеговину. Све им је играчка докле о ствари само говоре а не послују. Хтели су да убију Прусе капама, босанско питање хтели су да уклоне набрецивањем, али се не сложише ни у томе, на кога треба викнути — или на бегове или на сељаке, или на musломане или на ришћане. Протече неколико година докле окупација доведе у Босну Ерцеговину људе, којима основи аграрног питања нису тајна. Такав је пре свега г. Венијамин Калај. Али он или неће да помогне, или не може. Можда нема при руци ни људи, који би разумели, да у окупираним земљама не може послужити јевропски калуп, јер су оне нешто засебно, особито, зашто није довољно само сведочанство о прописаним испитима које треба да има онај, који хоће да ступи у службу босанске владе. После тих испита треба тек Калајеви чиновници да прилегну на право и занимљиво проучавање, проучавања новог живота, који им се отвара у окупираним земљама. На жалост, аустро-угарски чиновници вазда су се учили само за школу, а не за живот. Они стварни живот и не знају, нити хоће да га знају у старим земљама аустро-угарске монархије, те нису способни за решење питања, која ту стоје нерешена већ вековима. па шта може од њих очекивати Босна и Ерцеговина? — Нека се оне веселе што нису још под Турцима! А у свему осталом нека ћуте и нека послушно пусте да их воде људи, који су за то званично одређени! Ко има власт у рукама, има и памети у глави.

Аграрно питање босанско-ерцеговачко поникло је засебно, самостално, и оно само засебно може бити расправљено. Овим начелом управљала се Русија кад је ослободила сељаке; у најближем суседству Босне и Ерцеговине, у Црној Гори, држи се књаз Никола овог начела кроз цело време своје владе. У Црној Гори никад није било бегова баштиника, ни сељака, који од њих зависе, те није, дакле, тамо било аграрнога питања онаког као у Босни и Ерцеговини. Црна Гора не може с тога служити за углед окупацији, на који начин ваља уредити односе између власника земље и њеног закупца или радника, али јој мора служити за углед у томе, да како аграрно, тако и сва друга питања, којих има у окупираним земљама, морају бити решена сама за себе, јер су се сама за себе развила из домаћих историјских, друштвених и културних односа.

На шта је црногорски пример урадио у Босни и Ерцеговини? — Кад је изишао француски превод Имовинскога Законика црногорског, који је у часу стекао у Јевропи славно име, сарајевска влада послала је свакој власти, која јој је подчињена, по два примерка тога издања и препоручила чиновницима нека га проучавају. То је доказ да влада још и зна шта би требало да буде. А чиновници? — Метнули књиге под узглавље, па се више о њима нису бринули. Они су доста научили у школама, па ко сме од њих тражити да уче нешто и сад, пошто су коначно добили положаје? Погрешка је била што им је дато у руке француско издање Имовинског Законика, јер их је мало који разумеју француски језик. Значајно је што им није дат српски оригинал, који су могли добити неколико година раније, и који би морали разумети. Но оригинал је штампан ћирилицом, коју влада не воли, и још на Цетињу, које стоји с њом у запетим односима. Лажан стид није дао босанској влади да призна да има нечега, у чему може узети Црну Гору за пример и учитељку.

Кад босанска влада не може у целини да покрене аграрно питање, мисли да га реши у појединостима тим, што помаже откуп кметских имања. Али то иде тешко, јер босански бег воли своју земљу исто као сељак, и не пушта је из својих руку докле год не мора. Изузетак је с оним беговима, који су се добровољно иселили из отаџбине, да не би трпели окупацијони поредак, па су изнели своју земљу на продају. Мусломански бегови изненадили су немило многе окупаторе љубављу према својој земљи. Надали су се, да ће после окупације настати у

Босни и Ерцеговини нешто налик на оно, што је било у Србији после њеног ослобођења. Из Србије иселише се један за другим сви бегови, али у тврдој вери, да то не ће дуго трајати, и да ће их султан опет вратити на првашњу земљу. Догађаји се развише тако, да је мало који босански бег могао имати оне вере, која је тако љуто преварила некадашње бегове. У Босни је другојаче. Овде је забуна владиних људи дошла до те мере, да се последња нада полаже на „отров цивилизације", да ће он упропастити бегове телесно, душевно и имовно, после чега ће се дати њихова земља кметовима на откуп. Но до сад се појављују само поједини примери тровања „цивилизацијом", те за то откупљивање напредује тако лагано, да у целокупном стању аграрних односа ништа не мења. Ако се кмет откупи, добије од владе зајам на земљу, ипотеку, и уз умерену отплату. Но кметови сами не итају са откупом, јер знају из искуства, да дуг значи зависност, и да је банка немилосрднија од бега, кад је кмет у невољи и без новаца. Влада мисли, да би кметови, кад се откупе, могли успешније радити ако имадну у рукама више земље но што су имали код бега. Окупатори веле, да влада „уједињује" сеоску земљу, и то јој уписују у велику заслугу. Али влада у ствари на овај начин ствара од закупаца људе без земље, бескућнике, јер су они, који су морали са њихове земље уступити ономе, коме су оне продане, и које су они до сад уживали, сад наједанпут изгнани са земље, која је пре тога била њихова, те сад постају надничари, „Себри".

Најзад не треба радити да аграрни односи буду у окупираним земљама гори, но што су. Кад разуман човек узме у оцену, да је окупација у Босни и Ерцеговину увукла новчану привреду, која је још 50-их година покушавала да добије ове земље за себе, нашао би, да у овим земљама мора бити тешке привредне кризе, сличне оној, коју су западнојевропски и средњејевропски народи преживљивали у добу преласка из патријархалности у феудалство. Феудализам био је дуг, тежак прелазак из патријархалности у новчану привреду новог доба. Босанци и Ерцеговци бачени су у тај вртлог без преласка, без припреме, неочекивано, стрмоглав. Ко још да не разуме, да се народ нашао у стању врло несретном, у ком се често сећа с чежњом сталног стања за турске владе? И природно је да је криза тим тежа, што окупација није довела доста таквих помагача, који би разумевали, да аграрне прилике босанско-ерцеговачке могу саме

од себе постати боље, а не онаквих, који би гледали да тешко стање олакшају причањем каква је финансиска привреда у Европи, па да окрећу тим путем. Г. Калају и то је пало на ум. Ради тога установљене су у Босни и Ерцеговини тако зване „трговачке школе“, које одговарају грађанским школама у Чешкој. Али ученици ових школа немају, нити ће имати буди какваа утицаја на привредни правац своје отаџбине, и ако ће, можда, чинити влади услуге као људи, који стоји близу њених власти. Што је ко ближи власти у земљи под туђом владом, тим је удаљенији од народне душе.

Што смо већ видели у културном и трговинском погледу, видимо и овде: Босна и Ерцеговина припадају другој умној и привредној области, а не оној, којој припадају окупатори. Утицај с леве стране Саве вазда је штетан био за Босну, као што смо већ више пута споменули. Штетан је био и онда, кад је било нешто боље сељаку у Славонији и Рватској, те је народ у Босни зажелео слично стање.

Као што су 50-их година прошлог столећа повољне прилике земљорадничке у Рватској, Славонији и јужној Угарској, где живи овај исти народ, биле примамљиве за народ у Босни или бар у Посавини и Крајини, тако сада нагло пропадање сељака од Саве по читавој Славонији, Рватској, и Угарској изазива очајање у окупираном народу.

Назаренску секту, која се из Угарске шири по српском народу у Угарској, где је нашла много привржених, није створило ништа друго но трајна аграрна невоља, криза. Назарени проповедају сад, као некад богумили, да се треба вратити првобитној цркви Христовој, у којој су били сви људи равни међу собом, у којој су се помагали сви као браћа. Назарени не признају световну и црквену власт, државу и цркву, но признају само општину. Старешина општине њезин је вођ у општим и општинским пословима. Не признају брак за светињу, не врше обреда, одбацују свечаност и раскош. Неће војне, јер је она противна братству људи и народа. Проповедају умереност и чистоту морала. Чланови општина треба да се помажу узајамно као браћа. Не противе се злу, јер и оно наилази на човека од Бога, а човеку су сакривене божје намере. Нека се чини што му драго, они задржавају душевну равнотежу и само веле: Види Бог. Отац, мајка, брат, сестра нису им ништа више никакав пречи род, но ма који брат и сестра у општини. Св. Писмо је-

дини је закон који признају. У политичку борбу не мешају се, према разликама између народности равнодушни су. Искрени су и озбиљни, никад неће отворити уста својих за другу песму, осим за певање псалама. Не јадикују због никакве несреће, због никаква губитка. „Види Бог" једина је реч њихова, кад је их снађе каква беда. У општини сваки се одриче своје личне слободе, и до краја покорава се решењу општине, која јемчи за сваког брата и помаже га, али и мотри на сваки његов корак. У брак ступају по решењу општине. Са догмама не лупају главе, јер они једино пазе на поштење у животу. У привреди имају велики напредак зато, што се строго држе начела узајамности. Економско пропадање доводи у њихово коло нове и нове чланове.

Из Угарске шири се назаренска секта у Босну, одакле је у XV. столећу богумилство, пре, но што је ступило у споразум с мухамеданством, прешло у Угарску. Једном речи, богумилство је оживело после пет стотина година, али још нема правог имена својега. Драго вам је да назаренство назовете злом. Немам ништа против тога. Назовите га у верском погледу — заблудом, назовите га у друштвеном погледу — аграрним социјализмом. Реците да је зло и једно и друго, али не можете порећи да се пропали сељаци и радници прибирају и опорављају општом узајамношћу, коју назаренство проповеда и негује. Због тога секта се брзо шири и има много више тајних него ли јавних привреженика.

Ово је појава преко сваке мере занимљива за онога, ко проучава психологију народа. То доказује, да се основне психолошке особине, које су дале карактер народа и његове верске и друштвене погодбе, и помогле да створи своју историју, не ће више никад изгубити са земљишта, које је постало његова отаџбина, ни ишчезнути из народне душе. Разбите у прах народну индивидуалност, па ће опет сваки атом задржати све њене особине, као што сваки кристал задржава све особине минерала пошто је раздробљен. Историски неуспеси и порази могу још спречити за неко доба народу пут правилног развитка, али то не може бити за увек. Чим се прилике измене и народ добије маха да опет миче својом снагом, он се подигне, уклони сметње и пође својим путем даље. Једни уверавају да се историја не понавља, други уверавају да се понавља. Под истоветним приликама заиста би се понављала са својим правилним

и неправилним појавама. Једнаки узроци имаће вазда једнаке последице. У северозападном крају Балкана, у Босни и Херцеговини дошла је, као што је показано, српском народу аустро-угарском окупацијом онако дубока економска и друштвена криза, какву је некада био унео феудализам, кога сада замењује, па и претиче капитализам својом жудњом за отимањем и освајањем. Као некада, тако и сада силно утиче економско-социјална криза пре свега на верска осећања народа, који у вери тражи утехе и савета. И ту и ненормално оживљује богумилство, и под другим именом спрема се за повратак у своју домовину, где привредно-друштвена криза већ тоне у понор очајања.

XI

Одељак друштвено-политички.

Сва Јевропа, и утицајем Јевропе цео свет је запао у таку привредну невољу, какве до сад није било у историји. На јевропском земљишту видимо да је та невоља, та криза у западним државама индустрӣска, а на истоку почиње се развијати криза аграрна. У исток рачунамо Угарску, где је аграрна криза постала озбиљна и велика, као што ћемо већ видети. О томе се мало зна, јер се угарска влада, служећи капитализму, у опште не бави аграрним питањем, и на јавно мњење, као на политичког чиниоца у Угарској утиче тим, што у њему буди заблуде, као да Угарска иде у сусрет високом економском развитку, што ће се постићи развићем индустрије на штету аустрӣске индустрије, и на штету целог становништва западне половине дуалистичке државе.

Индустријализам је као и меркантилизам рођени син капитализма, а капитализам је најопаснији непријатељ аграризму. За то, што су природни услови Угарске, услови, основани на особини земље и становништва, погодни једино аграризму, очевидно је, да је погрешна била привредна политика угарских влада све од почетка дуализма, и води економској пропасти угарску половину државе, и ако угарски државници постижу што желе својим утицајем, одлучношћу и вештином кад настане питање колико постотака Беч и Загреб треба да дају на државне трошкове угарске државе.

Аустрија није сретна земља, да је поштеде обе кризе. Не. Она лежи на средини, и ту обе кризе пружају једна другој руку и узајамно се јачају.

Аграрна невоља захватила је и Угарску суседку Румунију, где се до сад јавља овда онда врло оштрим бурама против Чивута. Не мање озбиљна настала је и у Бугарској, па јој се види почетак и у Русији.

Између осталих земаља српских за кратко време трајања окупације највише западоше у аграрну кризу Босна и Ерцеговина. Узрок је томе, што је окупација увукла ове земље у жестоку борбу с новчаном привредом, о чему је већ толико пута спомињано. Борба је врло неједнака, али опет не тако, како изгледа на први поглед. Српски народ у Босни и Ерцеговини добио је доброг савезника у аграрној кризи угарској и општој економској кризи у Аустрији.

Угарску или маџарску кризу треба ближе разгледати.

Угарска држава водила је, од како постоји, балканску политику, и желела да подчини балканске народе. Једном је имала већег, други пут мањег успеха, али Балканци нису никаква добра имали од тога. И онда, кад се Балканцима чинило да је у Угарској добро стање, какво би себи желели, жеља их је варала. Споменуте су већ 50-те године, кад је Угарска за кратко време цветала и било опште благостање. Босанци пожелеше то стање, агитација маџарско-рватска нашла је у њиховим мислима плодно земљиште, у коју је посејано семе, које је после 20 година уродило окупацијом.

Заиста је заједљиви сарказам историје у томе, што је Угарска економски напредовала и цветала док није имала политичке самосталности, док је била спутана мрским апсолутизмом. Од онога доба, кад је закључено државоправно изравнање, Угарска систематски пропада економски тако, да се мора уврстити у ред држава које су највише разорене. Пропаст је досад замазивана политичким успесима, које Угарска постиже на рачун будаласте Цислајтаније и тим, што ова подноси несразмерну тежину заједничког бремена са Угарском. Аграрна невоља угарске државе огромна је и неизлечива, и ако мало која држава јевропска има тако povoљне услове за земљорадничку привреду као Угарска.

Угарска је у аграрном погледу мртвац. А каквог добра може бити од тога, кад вешти политичари, за какве важе Маџари, обуку тог мртваца у владалачки пурпур, као да је жив.

па с њим и за њега терају политику с народима који стоје по даље, те не могу одмах на први поглед докучити ни гледањем ни мирисањем да се под спољним сјајем скрива трулеж, која заудара на гроб? Огромно пространство, које од Татранских гора до границе Црне Горе обухвата сву Угарску, Рватску и окупиране земље, поље је јединствене аграрне пропасти. Да су се Угарска и Рватска изједначиле у аграрној разорености доказ је, што земљорадња у Угарској и Рватској има тога истог неумољивог и до сад победничког непријатеља, кога имају Босна и Ерцеговина. У Босни и Ерцеговини видели смо да је тај непријатељ новчана привреда. То нам доказује, да Угарска и Рватска нису ништа допринеле јачању благостања у Босни и Ерцеговини и решењу оних питања, која су узрок њихову пропадању. Угарска и Рватска морале би најпре код своје куће решити аграрно питање, па тек по том могле би тражити да онај, који им је дат под управу, чека с уверењем, да ће му оне поправити и оздравити његово стање. Кад је овако стање у Угарској и Рватској, главни окупаторски чиниоци морају да воде експлоататорску политику у Босни и Ерцеговини. И заиста су све привредне новине, које је окупација увела, само помоћнице и станице оне политике, која на Босну и Ерцеговину погледа онако, као на пр. Енглеска и Немачка на своје прекоморске насеобине.

Ми Чеси, а с нама сви народи у аустриској половини државе навикнути смо да гледамо на Угарску као на домовину сретних политичара. Са завишћу гледамо како нас наши суиграчи изигравају. Политичка игра с њима тако је обузела сву нашу пажњу, да нам не преостаје пажње за њихове домаће послове. Мислимо да сваки појединиі из њих плива у благостању, пошто су толико злата као опсеном извукли из наших џепова и стрпали у своје. Све што су Маџари радили и што раде чини нам се да треба и ми да радимо. А међутим баш у славним успесима маџарским има многога чега се треба добро чувати, а никако тако радити. Проучавање угарских прилика од изравнања са Аустријом једно је између најпрешнијих задатака наших политичара и писаца.

Др. Стеван Бернат штампао је 1893. у Берлину књигу „Das verpfändete Ungarn“ (заложена Угарска), у којој доказује да угарско земљиште има већ толико дуга, да сва земља скоро не ће доносити ни чисто катастралног прихода. Године 1893 било је 639 милијуна форината интабулисаног дуга на непо-

кретном имању у Угарској. Зајмодавци су овога огромног дуга 17 новчаних завода, који дају новац на хипотеке, интабулације. Но осим тога дају хипотекарне зајмове многе мање банке домаће и веће банке бечке. Слободно се може рећи, да хипотекарни или интабулисани дуг угарског земљишта износи једну милијарду форината, а то је више но два пута по хиљаду милијуна динара. Лихва, интерес на овај дуг износи годишње 40 милијуна форината, 32 милијуна износи пореза на земљу, 18 милијуна општински прирез. То је 90 милијуна форината годишњег терета на земљу, која има 130—150 милијуна катастралног прихода на годину. Године 1888. хипотекарни дугови на угарском земљишту износили су само 217 милијуна форината. За даљих 10 година готово су утростручени.

Јаша Томић у својој привредно-политичкој расправи „Наметно Назаренство" овако слика економско пропадање Угарске од њеног изравнања са Аустријом:

Године 1868. имала је угарска држава 130 милијуна форината годишњег издатка. Већ 1896. године није ова количина новаца стизала да се плаћа интерес на државни дуг, јер је требало плаћати 146 милијуна фор. интереса. Укупни издатци угарске државе износили су 1896 године 501 милијун фор. Од године 1867. издатци су увећани скоро четвороструко. Не треба ни говорити да у тој сразмери није расла привреда и зарада становништва. Док су се међутим државни издатци пењали овако ужасно, држава је продала за неколико стотина хиљада државних добара, приходи јој се тим смањили, а дуг порастао више по две милијарде форината. А какав је напредак постигла угарска држава за тако огромне жртве? Попис народа 1890. износи нам страшну слику, — У Угарској живи сада 6,300.000 душа способних за рад. Међу њима је 3,077.000 надничара, 32.000 слугу и слушкиња, 9000 без сталнога занимања. Једном речи, у Угарској, земљи земљорадничкој, сад је сваки други човек бескућник, „Себар", који нема ничега својега. Но ко мисли да је пропала само половина угарског становништва веома се вара. Пропадање Угарске још је грозније, јер многи и многи имају сада, истина, још крова над главом, али кров је само по имену њихов, а у ствари припада повериоцима.

Сиромаштина изгони из Угарске годишње око 20.000 људи, који се лаћају исељеничког штапа. Раније су исељеници ишли само у Америку, а од окупације иду у Босну и Ерцеговину,

ту колонију Аустро-Угарске. Па и народи из Аустријеселе се тамо, особито галички Пољаци и Немци. Све досељенике помаже окупација и даје им олакшице на штету домородаца. У првим годинама своје владе окупација је из монархије довлачила Немце и градила им топла гнезда под изговором, да жели, да запуштеноме босанском народу стави пред очи живи пример напредне земљорадње.

Све то чини те је још појмљивије, да је са окупацијом дошла у Босну и Ерцеговину аграрна криза, па и доказује, да је морала доћи. Без кризе би се прошло само тако, да је Аустро-Угарска за времена познала и оценила самосвојне особине босанско-ерцеговачког становништва, и да је при окупацији руковођена била уверењем, да окупациони задатак може бити чврсто постављен на тим самосвојним особинама окупираног становништва, да оно само тако може бити сретно, и да се тако може подићи његова култура и благостање. Томе се надао барем онај део народа који се није противио окупацији. Но такве наде морале су се оснивати на непознавању духа старе Аустрије, којој су вазда биле трн у оку самовојне особине њених народа, и која је свој историски позив гледала вазда у сатирању тих народа.

Добар, рецимо, савремени политичар не може бити другојачи но народни политичар не само за то, да би својим радом, искуством и жаром радио за добро народа. То су имали други пре њега, па опет не заслужују имена ни савремених ни народних политичара. Овај назив припада само онима који народ воде, уче, казују му и крче пута, да своју снагу за себе развија, да позна себе и свој задатак и ради на своме имовном и умном усавршењу и обогаћењу. О томе се стари политичари нису старали. Они су знали само свој циљ или тежње које су им други, виши означили и ставили у задатак да их изврше, или циљеве историске, за којима су чезнули као за рођеним гробљем, али им није падало на ум да се побрину о тежњама и задатцима народним и да буду народни сарадници, а не сарадници господара и њихових влада. Самосвојне особине народне биле су старим политичарима трн у оку, и камо ли да их они развијају и на њима зидају своје планове и идеале! Они су мрзили и добре стране народа за то, што се нису лако давали да их утерају у њихов калуп. Народи су имали да иду слепо за њима као стада оваца, па и то је по њихову

разумевању још сувише слободно поље за народе; народи би пре требало да су глина, коју би они могли прстима месити како год хоће. Беда је била у томе, што су господичићи, на овај начин укалупљени, па печени у огњу педантских школа, и по познатим шаблонима дотерани, заиста пристајали за музеј мртве, укочене бирократије, а никако за прве раднике у народном животу. Народ, Богом обдарен самосвојним особинама, има свој властити пут у историји светској, као што је свакоме небесном телу одређен његов засебан пут. Како је сићушно смешан бирократ и политичар који се дичи својом умешношћу и пуном влашћу, који све своје знање, умешност и власт улаже у то, да народ, који му је поверен да га води, скрене с пута, што је Провиђење народу одредило! Не ће за то добити не само тачке за ослонац, већ ни полуге. Својим знањем постићи ће највише то, што ће над собом подићи облак дима, који ће му заклонити вечито једнако кретање небесног тела, који ће им сакрити радионицу народне саморадње и учинити да му она остане вазда тајна која се не може докучити.

Народни политичари никако не могу бити туђинци, јер само домородци могу из основе знати сав индивидуалитет народни, све његове особине, способности, склоности, шта воли, а тако исто све слабости и погрешке његовога карактера, зле навике и болесна места. У своме раду савремени политичар поступа као тежак, који земљу, коју хоће да обради за њиву, треби и крчи, ђубри, оре, преорава и т. д., па тек после тога сеје. Кад зна тежак да добро семе треба посејати на добру земљу, колико промишљенији мора бити политичар у раду да облагороди свој народ, да ослаби његове рђаве особине, а добрима да помогне да се правилно развијају, да га на добро упути, да уљуди и опоштени његов карактер, да очеличи његову енергију. Ако то учини, одрешиће саморадњу народну у поуздању, да ће јој плод бити добар. Све из народа, с народом, за народ — ништа мимо народа, без народа, против народа!

Савремени политичар прво улаже сву своју бригу да упозна народ, ако има да ради у народу који није његов, да би могао бити барем претеча народног политичара, барем сурогат, нека замена његова. Чудно је заиста, што Аустро-Угарска, заједничка постојбина неколиких народа, нема оваких модерних политичара, нити их имају за своју рођену потребу и напредак оне народности, које се у обема половинама отимају о првенство и пре-

власт! У овом смислу речи немају оваких политичара ни Немци у Аустрији, ни Маџари у Угарској покрај свеколиког шовинизма којим су препуњени. Немају их, јер у Аустро-Угарској нема ни немачког ни маџарског политичара, који би свој народ упућивао да сву снагу развија сам за себе а без штете за суседе. Они, на жалост, баш из туђе штете, туђе муке и зноја, туђег богаства хоће да подижу благостање својим народима, хоће друге да овладају, да их упропасте, и то својим народима износе као идеал политичке моћи и економског благостања.

Ст. Милићевић

(Свршиће се)

СРУЉ ИЗ ЉУБАРТОВА

— АДАМ ШИМАЊСКИ —

Било је то године... али оставимо годину, доста да је било, а било у Јакуцку почетком октобра, на неколико месеци по моме доласку у ову престоницу мразева.

Реомиров алкохолни термометар показивао је 35° хладноће, те сам са страхом помишљао о будућности мога носа и ушију који, недавно са Запада, снажно ми изјављиваху свој протест против насилнога аклиматизовања, а баш су данас имали да издрже потешку пробу. Пре дан два је у варошкој болници умро један члан колоније, опанчар Петар Балдиг; и јутрос је требало да му одамо последњу пошту: да закопамо у смрзлу земљу његово тело.

Чекао сам једнога познаника који ће ме известити о времену погреба; чекао сам мало и, осигуравши најбрижљивије нос и уши, кретох за осталима ка болници.

Болница је била иза вароши. У дворишту, мало подаље од осталих зграда, стојаше помања дрвена зграда — капела.

У њој је почивало Балдигово тело. Отворише врата, уђосмо, и унутрашњост учини на све нас силан утисак; беше нас десет-петнаест и сви се, и нехотице, згледасмо: стајали смо пред хладном и нагом стварношћу, непокривеном никаквим дроњком... У шупи, без стола и столице, ништа сем зидова белих од иња, на поду, снегом покривеном, лежао је тако исто ињав, увијен у некакав чаршав или кошуљу, огромни, бркати труп. То је био Балдиг.

Тело се било страшно смрзло те, да би се могло метнути у спремљени сандук, примакоше га вратима, светлости.

Никад нећу заборавити Балдиговог лица, које видех према дневној светлости, очишћено од снега. Сурово му је лице изражавало неки чудни, неописани бол, а из исколачених очију велике зенице, чини ти се, прекорно гледају некуд у даљину, на мразно, сурово небо.

— Покојник је био поштен човек — причаше ми сусед, видевши колики је утисак учинио на мене изглед Балдигов, — увек је био здрав и вредан, и увек би пригнуо к себи кога од беднијих; само је био тврдоглав, као и сваки опанчар, те је веровао да ће се вратити у Нарев. Него је без сумње пред смрт видео да неће бити тако.

За то су време положили смртне остатке у сандук, сандук метнули на мале јакуцке саоничице и, кад је кројачевица В., која у оваким приликама замењиваше свештеника, запевала: „Поздрављамо те, Краљице небеска, у тузи и весељу“, ми, пратећи је испрекиданим гласовима, пођосмо на гробље.

Ишли смо брзо, мраз се појачавао и журио нас. Најзад стигосмо на гробље, бацисмо по груду смрзле земље на сандук, неколико вештих удара лопате... и за мало па је само мала свеже насута гомилица земље сведочила да је до скора постојао и некакав Балдиг на свету. Али ће сведочити за мало, неколико месеци највише; доћи ће пролеће, загрејана сунцем узвишица ће се раскравити, поравниће се земља, обрашће травом и коровом; после годину две поумираће или ће се разићи по беломе свету сведоци погреба, и онда да те рођена мајка тражи, неће те наћи! Али ни тражити те неће нико, ни нас о теби неће потражити вести.

Знао је то Балдиг, знали смо и ми, па смо се ћутећи разилазили кућама.

* * *

Сутрадан мраз би још јачи. С друге стране доста уске улице није се видело ништа: густа студена магла, пуна ледених иглица, покрила земљу. Ту густу маглу не пробијаше сунце, али, и ако на улици не беше ни живе душе, ваздух необично згуснут вла шноћом непрестано ми доношаше до ушију час шкрипу снега, час тресак кућа, чији зидови пуцаху, брвана или земље која је препуцавала, час опет, налик на јаок, тужну песму каквога Јакута. Очевидно почињаху они мразеви јакуцки, према

којима није ништа поларна хладноћа, пред којима човека обузима неки неописани страх, а сваки живи организам, осећајући своју савршену немоћ, ма да се прибира и грчи, као мршави пас опкољен гомилом разјарених булдога, зна добро да је узалуд, да ће немилостиви непријатељ пре или после победити.

И Балдиг ми, као на јави, све чешће излажаше пред очи. Читав сам сат седео над разастртим радом, али ми рад некако није ишао, перо ми је испадало из руку а непослушна ми се мисао отимала и прелетала границе снежне и смрзле земље. Узалуд сам призивао свој разум, узалуд понављао по десети пут савете лекареве. До сада сам како тако пркосио болести која ме је морила, данас сам се осећао сасвим покорен, немоћан. Туга за домовином прождираше ме и мораше немилостиво

Толико се пута нисам могао одупрети варљивим сновима, па откуда бих се данас отео искушењу? И искушење је било јаче, и ја сам био данас слабији но обично.

Даље дакле мразови и снегови, одлази стварности јакутска! Бацио сам перо и, обавијен облацима духанског дима, пустио сам узде разиграној машти.

И понесе ме, самовољница!...

Преко тајги и степа, гора и река, преко царстава и земаља, небројених, прну лакокрила мисао на далеки запад, разастирући преда мном истинске чари: беде и злобе људске лишена, лепоте и хармоније пуна, моја поља над Бугом. Уста моја данас не испричаше, перо не описа оних чари!

Видео сам злаћане њиве, смарагдове ливаде, шуме старе који ми жубораху о давним догађајима.

Чуо сам шумор класних таласа, жагор Божјих крилатих певача, шуштање дивова растова који се поносно ругају вихру.

И напајао сам се мирисом оних лековитих шума, и оних цветних поља обојених девојачком свежином различака небеских, бојом пролећа — невином љубичицом.

...Сваки ми је нерв осећао миловање ваздуха из мога завичаја... Осећао сам животворно делање сунчаних зракова, и ма да је напољу мраз стезао још бешње и све страшније кезио своје зубе на мене, кроз прозор, крв је ипак живо потекла мојим жилама, упалила главу, и као опчињен гледам, слушам — а не видим нити чујем ишта око себе...

Нисам видео ни чуо кад су се врата отворила и неко ушао к мени; нисам опазио клубове паре која толико покуља при сваком отварању врата да онога који улази и не видиш одмах: нисам осетио хладноћу која се некако бестидно, намерно наметљиво утрпава у људски стан; нисам видео ни чуо ништа, и тек кад осетих близу себе човека, пре но што га и видех, упутих му и нехотице у Јакуцку обично питање:

— Тох надо? (Шта треба?)

— Ја сам, молим господине, тргујем ситницама — гласио је одговор.

Подигох очи. Нисам сумњао да је преда мном, поред веома разноликога одела на њему, животињских и јеленских кожа, типски маловарошки пољски Јеврејин. Ко га је виђао у Лосицама или Сарнацима, познаће га не само у јакуцким него и у патагонским кожама. С тога сам га и познао одмах. А како сам му, као што рекох, и питање добацио несвесно, он, стојећи преда мном, није прекидао мојих мисли брутално, није био за њих сувише непријатан контрост — на против. С неким задовољством сам посматрао познате ми црте: појава Јеврејинова, у тренутку када сам се и срцем и душом пренео у домовину, учинила ми се доста природном, а неколико пољских речи пријатно ми заголицаше ухо, те сам га, још и неприбран сасвим, љубазно гледао.

Јеврејин постаја мало, затим се окрете, повуче се вратима и стаде журно свлачити своје розполико одело.

Тек се сад освестих и видех да му нисам одговорио ништа, те досетљиви земљак, протумачивши моје ћутање наопако хоће да ми покаже своју робу. Пожурим да га изведем из заблуде.

— За Бога, човече, шта то радиш?! — узвикнух живо. Ништа нећу да купим, ништа ми не треба, не свлачи се узалуд и пођи с Богом!

Јеврејин прекиде свлачење и, промисливши мало, вукући за собом упола скинуту доху[1], примаче ми се и испрекиданим гласом, брзо и без реда, стаде ми говорити:

— Не мари! Ја знам да ви ништа нећете купити. Ви'те, господине, ја сам овде одавно, веома одавно... До данас нисам знао да сте дошли. Ви сте из Варшаве без сумње? Јуче ми ре-

[1] Доха — горња зимска хаљина од двогубе коже, са длаком и изнутра и споља.

кође да сте овде већ више од четири месеца. Каква штета што сам овако доцне дознао! Био бих дошао одмах. Данас вас тражим има читав сат, био сам на крај варошице, а опет овај страшни мраз, ђаво га однео!... Допустите, ја вам нећу сметати дуго, само неколико речи...

— Шта би ти хтео?

— Хтео сам само да се мало поразговарам с вама.

Тај ме одговор није ни мало зачудио. Виђао сам врло често различне људе који долазе само „да се поразговарају мало" с човеком који је скоро дошао из отаџбине; међу њима је било и Јевреја. Походиоце су занимале најразличније ствари: имало је простих радозналаца и брбљаваца, имало их који су распитивали само за породицу, имало је и политичара, међу њима подоста без четврте даске. Али, у опште узевши, међу походиоцима политика је увек имала превагу и поштовање. Није ме дакле зачудило захтевање новога посетиоца, те сам га, ма да бих радије ослободио своју собу од непријатнога задаха рђаво учињених кожа на дохи, замолио да се раскомоти и седне.

Јеврејин је, очевидно обрадован, часком седео према мени, и сад сам га могао загледати пажљивије.

Све најобичније црте јеврејскога племена изгледа да су се скупиле у њему: и велики, покучаст, мало накривљен нос, и проницаве јастребове очи, и клинаста брада боје зрелога краставца, и најзад, ниско чело уоквирено оштром косом, све је то имао мој гост, али, чудновато све то скупа, можда улепшано изразом измршавела лица из кога је бијла нека искрена отвореност и пријатељство, не учини у тај мах на мене рђав утисак.

— Реци ми одакле си, како се зовеш, шта овде радиш и шта хоћеш да дознаш од мене?

— Ја сам, молим вас, Сруљ из Љубартова. Можда знате: то је одмах до Љубљина. Оно код нас сви мисле да је то врло далеко, пре сам и ја мислио тако, али сад, (додаде с нагласком) ми знамо да су Љубартово и Љубљин врло близу.

— А јеси ли овде одавно?

— Веома одавно. Без мало има три године.

— Па то није баш тако одавно, има их који су већ двадесет година овде, а на путу сам срео једнога старчића из Вилна који живе овде близу педесет година: — ти су одиста овде одавно. Но се Јеврејин осече:

— Како они, то ја не знам, ја знам да сам овде има читав век.

— Без сумње си сам, кад ти је време тако дуго?

— И са женом и са дететом — ћерком. Имао сам четворо деце кад сам овамо полазио, али то је таки пут, Боже сачувај, да смо ишли целу целцату годину. Ви не знате шта су степе?... Троје ми деце умреше одједанпут, за недељу дана, а то као да су и одједанпут. Троје деце!! Лако је рећи... Чак ни сахранити их нисам имао где, јер нашега гробља тамо нема... Ја сам хасид, додаде лакше, ви знате шта то значи... Закон вршим... и Бог ме овако казни!...

И умуче, потресен.

— Драги мој, у таквом је положају тешко мислити на то, та то је све једно, земља је свуда Божја — трудио сам се да га ма чиме утешим, али он скочи као опарен.

— Божја! Каква Божја! Шта Божја! Што говорите? Ово је псећа земља! Божја земља која се никад не крави?! Ово је проклета земља! Бог неће да овде свет стануje: кад би он хтео, не би она била овака. Проклета, подла! Пфу! Пфу!

И стаде пљувати око себе и трескати ногама. Стиснутих уста, згрчених прстију прећаше невиној земљи јакуцкој, мрмљаше нека проклетства јеврејска, докле, изнурен напором, више не паде но што седе на столицу.

Сви прогнаници, без обзира на веру и народност, мрзе на Сибир; а видело се да фанатични хасид није умео да мрзи упола. Чекао сам да се умири. Одгојен у строгој школи, Јеврејин брзо дође к себи, брзо овлада узбуђењем, и кад му после погледах у очи питајући, одговори ми одмах:

— Опростите ми, господине, ја о овоме не говорим ни с ким, јер с ким бих овде и говорио?

— Зар је овде Јевреја мало?

— Зар су то Јевреји, господине? Они су већ као и овдашњи... Закон нико не врши!... Али ја, бојећи се новога излива, не дадох му да доврши, него га просто запитах о чему је хтео са мном да говори.

— Хтео бих дознати шта се тамо чује, господине. Толике сам године овде, и још никад нисам чуо шта се тамо ради.

— Кад питаш некако чудно, не могу ти одговорити на све уједанпут; не знам шта те занима, можда политика?

Јеврејин ћути.

Судећи да мога госта, као и многе друге, занима политика, само јој они не разумеју назива, почех за мене већ стереотипну

због честога понављања, причу о политичком положају Европе, нашем, и т. д. али се Јеврејин стаде врпољити нестрпљиво.

— То те дакле не занима?

— Никад о томе нисам мислио — одговори искрено.

— Аа! Сад знам шта би ти хтео, сигурно хоћеш да дознаш како иде Јеврејима, како иде трговина?

— Њима иде боље но мени.

— Имаш право. Онда без сумње хоћеш да чујеш да ли је код нас сад скупоћа, какве су цене на трговима: по што брашно, месо, и т. д.?

— Која ми корист отуда кад се овде не може добити ништа, па макар тамо било и најјевтиније.

— Сасвим је тако. Али на послетку шта би ти хтео, до ђавола?

— Кад ја не знам, молим господине, како да кажем. Ви'те, господине, ја често тако мислим, мислим, да ме чак и Рифка, (то се моја жена тако зове) пита: „Сруљу, шта је теби?“ А шта могу да јој одговорим, кад ни ја сâм не зна шта ми је. А можда би ми се чак свет и смејао? — додаде, као питајући да ли ћу се и ја смејати.

Али се ја нисам смејао. Био сам постао радознао: очевидно га је морило нешто о чему сâм себи не уме да дâ рачуна, а и пољски му је језик, којим је врло слабо владао, веома отежавао посао. Да бих му помагао, рекох му, ради умирења, да се не журп, да ми посао није хитан, и да нећу изгубити ништа ако ми проведемо у разговору који сат и т. д. Јеврејин ми захвали погледом, и по кратком ћутању поче овакав разговор:

— Кад сте пошли из Варшаве?

— По руском календару концем априла.

— А је ли онда било хладно или топло?

— Сасвим топло. С почетка сам ишао у летњем оделу.

— Ето ви'те, господине! А овде мраз!

— Ваљда си заборавио, шта ли! Та у априлу су њиве код нас већ засејане, све је дрвеће зелено!

— Зелено? — радост сину у очима Сруљевим — да, јест, зелено — а овде мраз!

Сад сам већ знао до чега му је стало; али, хотећи да се уверим, ћутао сам. Јеврејин на очиглед постаде живљи.

— Онда, кажите ми, господине, има ли код нас сад... ето ви'те, не знам више како се зове, већ сам пољски и заборавио

— извињаваше се постиђен, као да је некад знао — то је бело, као грашак али није грашак, око кућа, по баштама, лети, на оволико великим притками?...

— Пасуљ?

— Јест, јест! Пасуљ, пасуљ — понови за себе неколико пута, као да хоће за свагда да запамти ту реч.

— Разуме се да га има, и колико још! А овде зар нема?

— Овде! Целе ове три године ни зрна нисам видео, овде има грашка, као и код нас, само... само...

— Свиње га једу — помогох му.

— Па није! Овде га продају на фунте, па и то се не може добити увек.

— Зар толико волиш пасуљ?

— Није баш што га волим, али и то. Ја често мислим о томе, јер је то лепо кад ти онако просто као шума расте око куће. Овде ничега нема!

— А сад — поче опет — сад ми кажите да ли зими има још код нас малих, оволичких — показа на прсту — сивих птичица? И то сам заборавио како се зове. Пре их је било много! Дешавало се, ја се молим крај прозора, а њих се накупи као мрави. Е, али ко би онда гледао и на њих? Знате ли да никад не бих веровао да ћу и о њима некад мислити!? Јер овде, овде чак и вране зими беже, а оне мале птичице тим пре не могу издржати; али у нас их има још? Је л' те да их има?...

Но му сад нисам одговарао, нисам више сумњао да је стари Јеврејин, фанатични хасид, туговао са домовином каогод и ја, да смо оба боловали од једне болести. Овакав изненадан проналазак друга у патњама веома ме дирну, те га узех за руку и сâм га упитах:

— Дакле о томе си хтео са мном говорити? Дакле ти не мислиш о људима, о својој тешкој судбини, о јаду који те мори, него тугујеш за сунцем, ваздухом, земљом родном?... Мислиш о њивама, ливадама и шумама, о њиховим Божјим становницима, које у своме чемерном животу ниси имао кад ни познати како треба, и данас, кад се миле слике губе из твога сећања, бојиш се празнине која ће те обастрти, тешкога сиротовања које ће те снаћи кад нестане драгих успомена? Хоћеш да те ја опоменем, да ти их ја освежим, хоћеш да ти причам каква је земља наша?...

— О, да, господине, да, господине! За то сам ту и дошао... и стискиваше ми руке, и смејаше се као дете, радосно.

— Онда слушај, брате!...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

И слушао ме Сруљ, сав се претворио у ухо, зинуо, упро у мене поглед па не трепће. Тим ме погледом паљаше и подстицаше, чупаше ми речи, хваташе их жудно и остављаше у дубину душе, на дно срца... остављао их је тамо, не сумњам, јер кад сам свршио свој говор, јаукну Јеврејин болно, „O weh mir, o weh mir!“ затресе му се риђа брада и крупне, чисте сузе линуше му по изнуреном лицу... И дуго је јецао стари хасид, и ја сам плакао с њим заједно.

*
* *

Много је воде од тога доба протекло хладном Леном, а без сумње није мало протекло ни суза људских преко очајничких лица. Али и данас, ма да је то било одавно, у ноћној тишини, у бесаној ноћи, често ми излази пред очи укочено, страховитим болом оживљено лице Балдигово, а покрај њега увек се јавља пожутело и наборано, чистим сузама обливено лице Сруљево. И кад дуже посматрам ова ноћна привиђења, много пута ми се чини да видим како се мичу дрхтаве и бледе усне Јеврејинове, а глас тих и очајан шапуће око мене: „О Јехова, зашто си тако немилостив једноме од Твојих највернијих синова?...“

С пољскога, **Лазар Р. Кнежевић.**

ВИЗАНТИЈСКЕ ИСТОРИЈСКЕ СТУДИЈЕ У ФРАНЦУСКОЈ

Обнова византијских студија у Француској. Нови историјски радови. — Charles Diehl: „Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle“.

Византијске студије, особито историјске, од првостепеног су интереса за нас, који своју средњевековну националну историју, своје културне и политичке установе у старој српској држави, апсолутно не можемо објаснити без свестраног познавања ондашње византијске државе. Византијска империја дала нам је не само своју територију, на којој су се наши преци населили, већ и прве принципе политичке, религијске и културне, и својим политичким и социјалним склопом служила је као модел, који је имитован у целом нашем средњевековном животу. Упознати се дакле са византијском историјом значи упознати се са сопственим нашим животом у прошлости. Зато се и код нас од неког времена почела, и ако недовољно, све више обраћати пажња византијским студијама, како у настави тако и у књижевности. Много боље у овом погледу стоји у некојим другим државама, као Русији, Немачкој и Француској, где је од неколико година настао прави ренесанс византијских студија. Ми ћемо се овде позабавити за сада најновијим радом на византијској историји у Француској.

Рад на византијској историји и на византијским студијама у опште имао је особиту судбину у Француској. Пре но игде у Европи, још у XVII веку, успешно отпочете Диканжом, ове студије су биле у XVIII веку, утицајем поглавито Монтескија и Волтера, систематски напуштане, све до последње трећине XIX века, када бише опет обновљене. И ако традиција о Диканжовим славним радовима није била сасвим изумрла, већ се с вре-

мена на време по који филолог или историк појављивао са публиковањем каквог заборављеног и забаченог манускрипта византијског или какве монографије историјске, ипак до 1870. није било интензивности у раду, нити је у опште било код писаца симпатије и воље за озбиљну и методичну обраду византијске историје. Она је још непрестано сматрана по Волтеру „horrible et dégoûtante“ или по Монтескију „un tissu de révoltes, de séditions et de perfidies.“ Тек кад се 1870. A. Rambaud појави са својим делом „L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogenète,“ доби византијска историја право грађанства у науци. Рамбо је својим делом разбио ону заблуду створену писцима XVIII века и показао прави значај византијске империје у Средњем Веку као и потребу дубљег и објективнијег проучавања њене историје. Али је Рамбо још за дуго остао усамљен радник на овом пољу. Па ни он сам, ма да се с времена на време враћао византијским студијама, није остао до краја њима веран. Ну покрет, дат овим његовим делом, није се више зауставио. Он је био са стране појачан, особито од године 1891. Ова година је била одлучна у историји развитка византијских студија. Тад је у Минхену публиковао Крумбахер прво издање своје Историје византијске литературе, дело неопходно потребно сваком, ко се бави византијским стварима. Идуће године створена је за Крумбахера на Минхенском Универзитету катедра византијске филологије и у исто време био је основан часопис: Byzantinische Zeitschrift. Исте је године и у Француској, у École des Hautes-Études, катедра новогрчког језика трансформисана у катедру византијске и новогрчке филологије. Ни Русија није за дуго изостала од ових примера. Од тога доба до данас, за 10—12 година, извршен је потпун преврат у византијским студијама: дотле ни у једној земљи није било у вишој настави места за византијску науку, а од тада из године у годину отварају се за њу катедре у највишим школама не само оних држава, које су постале на територији византијске империје или се развиле под њеним утицајем, већ и у другим земљама, које су прихватиле ову науку из чисто научног интереса. По угледу на Париз и Минхен, отворише се катедре за византијску филологију у Петрограду, Одеси, Пешти, Лајдену, Лајпцигу, Вирцбургу и т. д. Византијске студије добише још већег полета, од кад њене поједине гране, на основу принципа поделе рада, добише у настави специјалне катедре

и своје засебне представнике. Тако је политичка историја византијске империје, први пут у Француској, 29 јула 1899., добила засебну катедру, издвојену од остале историје. Русија је брзо следовала овом примеру, јер већ 1901. А. Васиљев у Петрограду добија такође засебну катедру византијске историје.

Нова катедра за византијску историју на Сорбони поверена је Шарлу Дилу, писцу дела „Јустинијан и византијска цивилизација у VI веку", о коме ћемо овде опширније говорити. Још пре, но што ће заузети ову катедру на првом француском универзитету, Дил је стекао велики научнички реноме на пољу археолошко-историјских студија византијских. У епоси ренесанса византијских студија, која је од пре неколико година настала у Француској, међу новим радницима на пољу политичке историје византијске, као што су Шлумбергер, Шаландон, Бреије, Ломбар и др., једно од првих места заузима и Шарл Дил. Будући не само историк већ и археолог, он је узимао за предмет својих научних студија како политичку историју тако и археологију византијску. Тако, он је писао византијско-археолошку студију о Равени,[1] о византијској администрацији у Равенском Егзархату,[2] византијско-археолошке студије о Грчкој,[3] као и о северној Африци,[4] о византијском уметништву у јужној Италији,[5] о политичкој историји северне Африке за време византијске владавине у њој[6] и т. д. Ове књижевне и научне студије као и наставнички рад његов у Нансију и препоручили су Дила за прву катедру византијске историје на Сорбони. Једна општа византијска историја, опширно написана, према најновијим научним резултатима, још не постоји у Француској као ни у другим земљама (не говорим о релативно добро израђеним мануелима у Немачкој, Енглеској и Грчкој). Такву историју за сада је управо још и немогуће написати без довољних претходних радова на детаљима њеним. Рад на политичкој историји

[1] Ravenne. Études d'archéologie byzantine, Paris 1886.

[2] Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne, Paris, 1888.

[3] Excursions archéologiques en Grèce, Paris, 1890.

[4] Rapport sur deux missions archéologiques dans l'Afrique du Nord, Paris, 1894.

[5] L'art byzantin dans l'Italie méridionale, Paris, 1894.

[6] L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byzantine en Afrique (533—701). Paris, 1896.

византијске империје још се налази, тако рећи, у аналитичкој периоди: радови на истраживању детаља, монографије појединих епоха и влада, појединих личности, провинција, градова и т. д. сада су на дневном реду. Благодарећи најновијим монографијама, поглавито француских историка, испуњавају се мало по мало празнине у појединим периодама византијске историје. После дела А. Рамбоа о империји грчкој под Константином VII, које чини епоху, и изврсних историјских радова Г. Шлумбергера[1] постао нам је X век најпознатија периода у историји византијске империје. На политичко и религијско стање XI века много је светлости бацило дело Л. Бреија о оцепљењу источне цркве,[2] у коме нам је овај писац изнео живу слику великог политичара патријарха Михаила Керуларија. А и Шлумбергер је обећао, да ће продужити да напише политичку историју овог века до доласка на престо Исака Комнена. И XII век, век славних Комнена̑, нашао је ваљана историка у Шаландону, који је у једној својој монографији описао владу Алексија I.[3] и који је обећао продужити даље историју владе Јована Комнена, док Лоран ради студију о влади Манојла Комнена. Недавно, прошле године, један Дилов ученик, А. Ломбар, израдио је историју иконокластичког императора, Константина V, Копронима,[4] којим је делом знатно расветлио историју византијске империје у IX веку, изнесавши историју рада овог гониоца икона̑ и калуђера, тако омрзнутог и оцрњеног од иконодулских историка, његових савременика. Ну сем X века, који су онако лепо расветлили Рамбо и Шлумбергер, ниједан други век у византијској историји није нам постао тако познат као VI век, век Јустинијанов, после горе поменута Дилова дела о овом владаоцу. Услед својих претходних, напред поменутих, радова и студија, особито оних које се односе на ову периоду (о Равенском Егзархату, о Равени, о Византијској Африци) Дил је, пре но ико други, био назначен и позван, да напише потпуну историју о Јустинијану и VI веку.

[1] G. Schlumberger, Nicéphore Phocas, Paris, 1890. — L' épopée byzantine: Jean Tzimiscès et les jeunes années de Basile II, Paris, 1896. — Basile II, le tueur de Bulgares, Paris, 1900.

[2] L. Bréhier, Le schisme oriental du XI-e siècle, Paris, 1899.

[3] F. Chalandon, Essai sur le règne d' Alexis I-er Comnène, Paris, 1900

[4] A. Lombard, Études d' histoire byzantine, Constantin V, empereur des Romains, Paris, 1902.

Као што сам наслов Дилова дела[1] показује, писац није предузео, да напише толико историју византијске империје за владе Јустинијанове, колико једну потпуну студију о самој личности Јустинијановој, која доминира не само VI веком већ и целом византијском историјом. Карактеристика овог владаоца, коју доноси на првом месту, верна је и потпуна. Он је с успехом ухватио и представио импознатну фигуру Јустинијанову као и слику „многоструке манифестације царске активности, концепције славне и величанствене мисли његове, огромну и разнострану творевину те колосалне амбиције, чија је акција доминирала целим средњим веком источним и продрла неким тачкама до наших модерних друштава“ (стр. VIII). Уз Јустинијана уздиже се „енигматична фигура“ његове супруге Теодоре, енергичне и интелигентне царице, која је делила престо с њиме и инспирисала дела његова. Затим је представљена слика помпозног двора цариградског, седишта централне власти, као и карактеристика главних личности у двору, органа управе Јустинијанове. За описом управног персонала следује опис самог дела Јустинијанова, његове спољне политичке акције, војне организације и ратова његових, законодавног и административног рада, његове религијске политике и дипломације. Најзад, да би овај табло добио свој „фонд“, који га оживљује, изнео нам је писац слику неколиких градова као главних културних центара у VI веку, са описом живота, идеја, укуса и страсти њихова становништва.

То је у главноме садржај овога списа састављеног према најновијим резултатима научног истраживања и написаног са таком јасношћу и вештином, да је, сем стручна читаоца, приступан и широј публици. Сад да пређемо на детаљнији опис његов.

Писац је, пре свега, у уводу изнео један кратак, али исцрпан, преглед свију извора за историју Јустинијанову. Они су класирани по свом значају и подељени на историјске (грчки: историци и хроничари, хагиографски, географски, војни и административни; латински, источњачки: сиријски, етиопски и арапски), правне и дипломатске, литерарне (писма, теолошки списи и беседе, песници) и монументалне. И ако ови извори нису нови, ипак је писац, на основу критичке употребе

[1] Justinien et la civilisation byzantine au VI-e siècle, Paris, 1901.

њихове, створио једно ново дело, које је у истини добитак за науку. Он је проверио и критички оценио све податке и изворе, међу којима има доста спорних, одбацивши при том све оне, чија аутентичност није утврђена научном критиком. Тако је он, сасвим умесно, напустио ону теорују о словенском пореклу Јустинијанову, која се датира од 1623. Јер једини извор за њу, Vita Justiniani, који је тобож писао учитељ Јустинијанов Теофило (Богомил), после открића енглеског писца Брајса (Bryce), од 1887., изгубио је сваку историјску вредност, пошто је доказано, да је тај животопис у самој ствари само извод далматинског свештеника Ивана Мрнавића, написан између 1609 и 1621 према легендама словенским из XIV—XVI века, које су вероватно послужиле као извор и нашој Дукљаниновој Хроници. Што се тиче „Тајне Историје“, чија је аутентичност такође била спорна, писац је усвојио најновије резултате научне критике, којом је утврђено да је њен аутор био доиста Прокопије, савремени историк ратова Јустинијанових. Али што се тиче самих података овога памфлета, који у самој ствари није био ништа друго но гневни израз ондашње јаке опозиције Јустинијанове, писац се није могао одлучити ни да их све прими ни одбаци. „Il est également impossible, вели он, d'accepter l'Histoire secrète et de la rejeter en bloc.“ С тога, место да усвоји само несумњиве податке, проверене осталим делима Прокопијевим или делима других савременика, он често употребљава податке, којих само има у „Тајној Историји“, као н.пр. оне у карактеристици Јустинијане и Теодоре, или одбацује друге који су потврђени неким савременим писцима, као на пр. извештај о ниском пореклу Теодорином и њеној ванбрачној кћери, који се налази и у Јована Ефеског.

Да би јасније извео културну слику византијске империје Јустинијанова века, писац је најзад дао доста места архитектурним, скулптурним, живописним и сваковрсним монументалним изворима. Више од две стотине слика цркава, палата, тврђава, статуа, мозаика, минијатура и т. д. служе врло згодно да објасне развитак византијског уметништва у VI веку.

На основу свих ових писаних и монументалних извора писац је израдио једну сасвим нову и живу слику Јустинијанове владавине. Ми смо већ горе у кратко обележили даљи садржај дела Дилова, а сад да се мало ближе упознамо с њиме.

У првој књизи донети су портрети Јустинијана и његове око-

лише. Карактеристика Јустинијанова, као што рекосмо, врло је прецизна и верна. Сматрајући се за легитимна наследника римских цезара, Јустинијан хоће да обнови пређашњу величину и јединство римске државе, као и пређашње јединство религије. У тој уједињеној римској империји он хоће, као и пређашњи римски владаоци, да има пуну власт, апсолутну и деспотску, каку је некада lex regia давала, он хоће да буде световни и верски поглавар, цезар и pontifex maximus. Овај цезаропапизам огледа се у свим његовим делима за време целе његове дуге, 38-годишње, владе. Али активност Јустинијанова није имала исту силу за све то дуго време: у другом делу његове владе енергија његова сасвим опада, у целом његовом раду настаје малаксалост, декаденција. Где треба тражити узроке ове промене, и у које време треба ставити границу између ова два дела Јустинијанове владе? Периода опадања Јустинијанове акције може се лако објаснити старошћу његовом — он је имао 45 година кад је допао на престо, — а обртна година била је 542, година кужне заразе, од које се и сам Јустинијан разболео и једва жив остао. Морални и физички ефекти ове болести били су велики: Јустинијан је после тога готово сасвим изгубио своје интересовање за ратове и освојење Италије, а посветио сву своју заосталу енергију теолошким стварима споредне важности, проводећи велики део ноћи у дискусијама са старим свештеницима. Али се писцу не допада оваква „медикална“ подела, коју је и Мишле унео у владавину Луја XIV. Он радије приписује Јустинијанову велику активност у првом делу своје владе моћном утицају царице Теодоре, енергичне и интелигентне његове жене, јер „чим је, вели писац, овај утицај престао, — разуме се смрћу Теодоре у 548, — отпочела је, декаденција која се завршила тек смрћу Јустинијановом (565).“ Стога Дил, у карактеристици царице Теодоре, коју износи одмах после Јустинијанове, показује много снисходљивости према овој царици, чија је младост била сувише енигматична и сумњиве природе. Сиротна и напуштена, Теодора је била само пре престола оно, што је Катарина II, високо образована принцеза немачка, била на престолу. Али ипак писац сматра за потребно да нам најпре, бар површно, изнесе, према „Тајној Историји“, њен скандалозни живот из младости, када је као глумица у циркусу, своју необичну лепоту тела манифестовала у живим сликама, и својим духовитим пантомимским лакрдијама брзо очаравала публику,

или када су је љубавне авантуре вукле по великим градовима Африке и Азије. Опширнији је писац у њеној карактеристици као владарке на престолу, где се она показала „најкарактернијом, најчеднијом, најбеспрекорнијом женом," по речима самога Прокопија. Енергичан карактер царице Теодоре, која је спасла престо свом мужу 532, њена велика интелигенција, њен у истини државнички рад и благотворни утицај на Јустинијана, не само за живота свога већ и после, својим успоменама, толико су занели писца, да он гледа да ублажи све оне компромитантне податке у „Тајној Историји" о животу из њене младости, и ако се они могу, бар неки главнији, потврдити и с друге стране, као што смо горе показали.

За портретима цара и царице следују карактеристике министара и достојанственика Јустинијанових: патриција Германа, квестора Трибонијана, префекта Јована Кападокијанца, банкара и префекта Петра Барсимеса, Петра магистра, лукаве Антонине, жене Велизареве и др. Писац је сасвим умесно нас упознао са овим персоналом управним, чије велике подобности показују вештину Јустинијанову у избору лица, која су му реализовала његове мудре концепције и велике планове. Јер, без једног Трибонијана, не бисмо имали оне велике законске творевине Јустинијанове, без једног Велизара не би било великих освојења, без једног Антемија не би било најлепших архитектонских творевина, као што и свега тога укупно не би било, да Јустинијан није био нашао једног Јована Кападокијанца, истина најнепопуларнијег човека свога доба, који је пунио државну благајну експлоатисањем поданика, али који је тиме омогућио извршење свих великих дела царевих.

У другој књизи писац прелази на сама дела Јустинијанова. Ако резумирамо цео рад Јустинијанов, можемо рећи, да је он у четири гране оставио бесмртно име: у рату, закону, архитектури и црквеној историји. Његови ратни резултати определили су ток историји Италије и утицали су на развитак западне Европе; његова законска дела тесно су уткана у ткиво европске цивилизације; његова Св. Софија јесте један од највећих споменика у свету, један од видљивих знакова континуитета у историји и један сталан протест противу узурпације варварских Турака; а његов црквени ауторитет утицао је на потоњу судбину хришћанства. У излагању рада Јустинијанова писац се у главноме држао овога реда, само што је његове најславније

архитектурне радове оставио за трећу књигу, и што му је војна историја непотпуна, изложена само у главним цртама, јер писац за ову грану рада Јустијанова упућује на своје дело „Византијска Африка". Ми мислимо, да ради органске целине свога дела, писац није требао ништа изоставити, што би служило да потпуно расветли рад Јустијанов у свим његовим гранама. На првом месту у овој другој књизи писац говори о спољној политици и ратовима Јустинијановим. Држећи се римске традиције, Јустинијан је споља обновио политику римских императора. Циљ му је био обнова пређашње величине римске царевине. „Западном" римском империјом владали су германски краљеви, и сама престоница, Рим, био је, од 476, у њиховим рукама. Година 476 обично се узима као година пада римске империје и, према томе, погрешно сматра да је од великог значаја у историји. Међу тим догађај, који се извршио 476, био је од врло малог значаја, и у мишљењу савременика њиме није завршена егзистенција римске империје. Римска царевина је и даље постојала, само што у место два римска императора, од тада постоји један, са седиштем у Новом Риму, на Истоку. Не само да се је византијски басилеус држао ове теорије о даљем егзистовању римске империје, већ су ту теорију признавали и сами варварски краљеви на Западу. Али Јустинијан, као легитимни наследник римских цезара, није се хтео задовољити само празном титулом римског (ромејског) августа и фиктивним признањем његових историјских права на територију западних провинција, од стране тамошњих варварских краљева. Он је хтео фактички да влада на Западу, и само се тако могу објаснити побуде његове за ратовање у Африци, Италији и Шпанији, и његова освојења у овим земљама. Овом истом римском политиком може се објаснити, сем спољашњег, и цео унутрашњи рад Јустинијанов, као рад на одбрани империје, на римском законодавству, на религијском уједињењу, о коме се говори у овој другој књизи. За љубав освојења западних римских земаља, Италије, Шпаније и Африке, Јустинијан је пустио да Персијанци, Хуни и Словени, прелазе источне границе и пустоше империју. Штета само што писац није боље упознао читаоце са сасанидском персијском царевином, са којом је Јустинијан био у значајним трговинским односима и са којом је морао ратовати готово целе своје владе. Тако исто би му се могло замерити, што је био сувише кратак у излагању најезда Словена и Анта, који су се

тада први пут боље упознали са балканским земљама, где ће се доцније стално населити.

И законском раду Јустинијанову треба тражити узрок у његовој царско-римској политици. У обновљеној римској империји требало је да се обнове и пређашњи римски закони. Отуда је дошла кодификација римских закона, коју је извршио Трибонијан са другим великим правницима тога времена, отуда смо добили кодекс Јустинијанов, пандекте и институције. Из тог истог разлога је и латински језик постао у византијској царевини државним језиком и језиком тих закона. Само што је у увођењу латинског језика његова властичка воља била слабија од савремених прилика: своје последње законе, своје сопствене новеле, публикује на грчком језику као „обичнијем" и „свима лако разумљивом".

Такав исти царско-римски циљ има Јустинијанов рад на религијској и црквеној политици: у једној уједињеној римској империји треба да буде и једна религија, и то ортодоксно-халкедонска, које су се држали у Риму и коју је усвојио његов претходник Јустин. Оваквим циљем може се објаснити борба Јустинијанова противу разних других религијских секата, његово укидање философске школе у Атини (527), његов покушај да се измири са монофизитима, који су били тако многобројни на Истоку, у Јерменској (где нису били Несторијанци, као што мисли писац), у Сирији, у Египту, и које је штитила и сама царица Теодора на престолу; а овим покушајем може се даље објаснити и Јустинијанов конфликат са папама римским.

И мисионарство и дипломација служила је овом римско-царском циљу. Римску империју требало је начинити универсалном. Мисионари су били за то његови дипломатски агенти: задобити нове поклонике Христу значило је задобити нове поданике цару. За време другог дела владе Јустинијанове, када империја беше финансијски исцрпљена и без војске, разви Јустинијан, у борби и савлађивању варвара, необичну дотле дипломатску вештину, која постаде образац за византијску политику доцнијег времена. У овој борби служио се Јустинијан, као и сви доцнији владаоци, место оружја, дипломатским принципом: divide et impera, неутралишући свагда једне варваре с помоћу других варвара. Тако је он подстицао Лонгобарде на Гепиде, Утургуре на Кутургуре, Аваре на Хуне. Оваква визан-

тинска политика примењивана је и на нас балканске Словене кроз цео средњи век.

У трећој и последњој књизи предмет су нарочитих студија Шишичевих главни културни центри византијске империје: Цариград, Атина, Антиохија, Рим и Равена. У свим овим градовима изнео је писац живописну слику разнолике византијске цивилизације и описао живот становништва у тим великим градовима, са њиховим забавама, религијским расположењем и економским стањем. Само што је уз главне провинцијске културне центре Грчке, Италије и Сирије писац требао да изнесе и слику тако великих културних центара, као што су били Александрија у Египту и Картагина у Сев. Африци.

Говорећи о Цариграду писац нам је живописно изнео слику бујног живота становника престонице са својим забавним, политичким и религијским центрима у Хиподрому и Св. Софији, и са својим развијеним трговачким пословима.

Цариград, са близу милион становника, био је у политичком смислу од прилике оно што Париз у новој историји. Јавно мњење у Цариграду било је толико моћно, да је о њему морао водити рачуна и сам Јустинијан. Јер, и у ово време, ма како да је један владалац био апсолутиста и да је имао деспотских прохтева, није смео ипак игнорисати јавно мњење, ако је хтео мирно и успешно да влада (као што се то показало приликом побуне од 532). Као што данас јавно мњење налази свога израза у журналистици, политичким удружењима и народном представништву, такву му је услугу вршио онда циркус или Хиподром. Зато нам писац и износи Хиподром на првом месту при опису Цариграда. Хиподром је био омиљено место састанка цариградске публике. „Да нема Хиподрома, не би живот имао радости“, вели Прокопије. Али Хиподром није био само место за забаву, где је цариградски народ налазио себи дистракције, гледајући трке колске и аплодирајући својим омиљеним кочијашим „Плавим“ или „Зеленим“, већ је то било и такво место, где је овај народ јавно изјављивао протест противу злоупотреба у јавном раду појединих чиновника па и самог владаоца. На две партије, Плаве и Зелене, нису се делили само гледаоци у циркусу по својим симпатијама према кочијашима са плавом или зеленом казаком, већ и цело становништво градско било је подељено, по свом религијском и политичком мишљењу, на Плаве и Зелене. Ови последњи били су монофизити и присталице пређашње ди-

настије цара Анастасија, а Плави су били ортодоксни и привржени Јустинијанове династије. Владалац није умео одржавати стриктну и обазриву неутралност према партијама, као што се данас ради у модерним уставним државама, већ је мислио да се мора наслањати на једну од циркусних факција, ако хоће да се одржи на престолу. И тако се само политичком нуждом може објаснити Јустинијаново претерано фаворисање Плавих, које га у мало није стало престола, а никако његовом љубављу према спорту у хиподрому, као што мисли писац (стр. 450).

Не мање је интересантан одељак у коме нам је писац описао Св. Софију или „Велику Цркву", где су се вршиле све велике религијске и политичко-црквене церемоније. Кад је, 532 године, за време буне, т. з. Ника, изгорела стара црква Божије Мудрости, Јустинијан је предузео да сагради нову, али такву, која ће по величини замисли, по извођењу плана, по богаству и сјају, надмашити све цркве у хришћанском свету. Његова је жеља била испуњена, и после пет година, кад је црква била готова, он је с правом могао узвикнути: „Соломуне, ја сам те победио!" Велики архитекти, Антемије из Трала и Исидор из Милета, решили су овде један тешки проблем конструкције реализовањем огромних пропорција кубета. Они су у архитектуру унели једну новину, створили један нов стил, византијски. Основне елементе овог стила у уметништву писац умесно налази, у одељцима о Антиохији и Равени, не само у М. Азији већ и даље на Истоку, у Сирији и Египту.

Ми нећемо даље улазити у ситније детаље овог изврсног дела, које не можемо довољно препоручити нашим читаоцима. Оно је не само велики добитак за науку, већ је и од особитог интереса за нас Србе, чији су се преци, можда први пут за време овог највећег владаоца, упознали са својом данашњом домовином, чије цркве, зидане по угледу на Св. Софију, и данас подсећају на дело великог Јустијана, чији, најзад, средњевековни закони показују на себи велики утицај Јустијанових законских радова.

Б. А. Прокић.

БАБА-ЈОВАНИНА СМРТ

— СВЕТ. ЋОРОВИЋ —

Дугачка, смрдљива авлија, изрована, чворугава и блатњава, пружила се некако баш при крају сокака, опкољена са три стране малим, приземним кућицама, чија разлупана врата и прозори зјапе као уста и очи мртвачке лубање. Ниједна кућа нема више од двије мрачне, влажне, тијесне собице, из којих вјечито заудара загушљив задах људскога испаравања, помијешан са мирисом печених кромпира или кукуруза. А становника много! У тих двадесет (толико их управо има) собица, живи преко стотина душа! Сам Андрија Глибан, у једној својој собици, исхрањује десеторо дјеце; Милан сапунџија исхрањује осмеро, да и не спомињемо оне, који не рађају на велико, као, на примјер, Ану Латинку, дјевојку од својих тридесет година, са њезина четири синчића, што јој служе као успомена на четири разне регименте, које се промијениле у Мостару.

Ипак су мање-више сви ти станари незнатни људи, за које једва ако се што више зна ван граница њихове махале. Сви су некако заборављени! Једино славна, славног помена достојна, баба Јована, старица од осамдесет и више година, што је на далеко чувена, и позната готово свима, млађим и старијим, људима и женама. Онако суха, дугуљаста, као трстика, са јегуљастом главом и ситним, мрвђеластим очима, у својој дугачкој антерији, необично дугих рукава, са вјешто умотаном туком на глави, уливала је поштовање и онима, који ни-

јесу поближе познавали ни ње, ни њезиних славних дјела. Њезини авлијаши — како је своје сустанаре звала — поштовали су је највише. Поштовали је због тога, што је она једина имала малу башчицу иза куће, којом се сви користили, и двоја врата на соби: једна која воде у авлију, друга, која воде у башту; а поштовали је и због неких других разлога, о којима ће доцније бити говора. Ана Латинка опалила би шамар свакоме дјетету, ако би минуло поред бабе, не пољубивши јој руку; двије младолике удовице долазиле су саме, да јој очисте и распреме собу и донесу воде, како се сама не би мучила, а Станоје бакал, кријући од жене, давао јој сваке седмице по литру кахве и по оку пиринча, да сама не би куповала. И њезино мишљење поштовали су сви. Она је била најмјеродавнији судија у свима расправама, које су се, у тако блиском комшилуку и поред толико дјеце, морале догађати. Никада се нико није усудио, да јој ријечи одговори, или да је, у међусобној тучи, руком дарне. Само су једанпут дјеца — кад је улетила међу њих, да их раздваја — разбила јој чело и направили модрицу под оком, већу од талијера; али само једанпут, јер су је иначе и они слушали и вољели, због прича из старих земана о змајевима, троглавим Арапима и неситим аждахама.

Ни баба није њих мрзила. Свако јутро обилазила је она собице и, ако је гдје нашла болесно чељаде, пудила га травама и заваривала му угљевље. Млађе жене необично је миловала, волећи, да се непрестано сашаптава с њима. Дјецу је дивно знала распознавати! Дешавало се, па рођени оцеви, враћајући се у вече с рада, у толикој гомили, нијесу могли намах распознати своју, него бркали и почели миловати туђе. А баба никада да се превари. Макар и жмиркајући, она их је познавала, нарочито оне немирније, који су вољели, да јој кроз прозор често провирују у собу. На њих се љутила, али их није тукла, него их чак мйтила, дајући им хљеба и сухих смокава.

Баба Јована знала је траве и лијекове разне, али јој то није био главни посао. Она је била и као неки трговац, то јест: продавала је тешки бёз, што су јој за

јефтине новце ткале сиромашније жене и дјевојке. Сваки дан, пошто би се љепше обукла, узела би под пазухо велики завежљај, препун бёза, а у другу руку аршин и пошла по кућама, да продаје. И у газдинске и у сиромашне куће ишла је подједнако, као стари знанац. Дође, на пример, до куће, у којој има дјевојка, куцне алком на вратима и из гласа викне:

— Хе-еј, јесте ли ме се ужељели? Мислите да баба није ни жива, а?

Па, гегуцајући, улази у кућу, љуби се са домаћицом и дјевојци пружа руку, да пољуби.

— Ево нова беза! — вели. — Фина, свиленога беза! Знам да вам треба, јер је дјевојка на удају и богме момцима око запиње за њом…

— Каквијем момцима? — брани се дјевојачка мајка. — Још је она дијете! Нема јој још ни шеснʼесʼ година.

— Није дијете, — одговара баба, окрећући се дјевојци. — Ено Перо Аничин свисну за тобом. Вели: jа̀ли ће тебе узетʼ, jа̀ли у црну земљу… Пита ме сваки дан, долазим ли у вас и нагони ме, да ти ово кажем. Умријеће за тобом, каже.

Дјевојка румени и увија се као шибљика, а мајка јој весело таре руке и једнако брани:

— Остави, баба, душе ти… Обоје су млади. Није то још за њих…

— Ја то боље знам, — наставља баба, указујући безове. — И знам, шта ми вели. Каже, да би волио иматʼ од тебе ружу, него царску круну.

Пошто се премјери нешто беза и попије кахва, баба се диже. Мајка дјевојачка прати је до на степенице, а дјевојка је прати чак до на врата и, кријући, тутка јој ружу међу сухе прсте.

А дође ли у кућу, гдје је млада невјеста, одмах се осмјејкује и врти главом.

— Надаш ли се унучету? — пита свекрву.

Свекрва, макар какав посао радила, оставља га и пристаје за њом. Свака хоће, да заједно са невјестом прегледа бабину робу. И свака се прави весела, разговорна, испотаје мотрећи бабине покрете и погледе невјестине.

— Хајде, па испеци и донеси кахву, јер сам ти уморна, — говори баба свекрви, желећи, да са самом невјестом пазарује.

— Нека, нека... Невјеста је млађа, па ће она испећи, — одговара свекрва, још пажљивије гледајући бабу и старајући се, да се пазар чим прије оконча.

У куће, гдје има млада невјеста а нема свекрве, баба није смјела јавно улазити. Ту се она прокрадала кришом и кришом продавала. Младожење су, некако, зазирале од ње. Нијесу допуштали женама, да носе кошуље од њезина беза, јер се дешавало, те су се неколике превариле и, мислећи зар да су још дјевојке, слале руже и писма којекаквим момцима. Било их, па су се клели, како су се неке невјесте, пролазећи кроз баштенска врата, састајале у бабиној кући са разним мушкарцима, чак и ожењенима. Додуше то су само зли језици измишљели, јер ако се покаткада што и десило, било је само случајно и због пазара. Наравно, да ни невјестама није било право, да им младожење шурују са бабом. Ради тога мало се нашло људи, који су је смјели, макар и послом, примати у дућан, не бојећи се сијасета код куће.

Али и ко није желио шуровања са бабом, није јој то смио отворено казати. Морао се мајсторски извлачити и укривати испред ње. Јавно је још мање смио говорити, — јер је баба била некако свезнајућа и знала покрупње гријехове неких, које други није смио знати, — те отуда није било отворених нападаја на њу.

Поред осталих тајних гласова, који се о њој проносили, говорило се и да је богата и да има доста новаца, готовине. У наше мјесто дошла је као удовица, управо пристала за једним трговчићем, који је, како но се у пјесми пјева „обљубио, па је оставио...“ Свак је тврдио, како је тада донијела са собом много готовине. Осим тога и трговина са безом ишла јој добро, а падало јој лијепих новаца од момака и од дјевојака, као и од оних, који су се, случајно, код ње састајали. Са травама, такођер, ћарила је по нешто, нарочито су средовјечни људи (чак и старци неки) долазили јој често, да их излијечи од разних, готово и непреболних болести.

— Коме ли ће читав мâл припасти? — забринуто су се питали у чаршији, сједећи, на беспослици, пред дућанима и испијајући кахву.

— Има ли икога од рода?

— Гдје јој је род?

Њезини авлијаши још су је више вољели ради тога. Свако јутро обилазили су је, или, ако ништа друго, провиривали кроз прозор, да виде: је ли жива? Надали се, да ће онај, који је најпрви прогласи мртвом, постати јој нашљедник. А сваки је желио, да то буде.

Баба Јована наслухивала је све свјетске разговоре и само се смјешкала. Нарочито јој се допадало, што се толико брину о њезину благу. Ипак у авлијаше није имала много вјере, те је сваку вече обоја врата чврсто закључавала и подупирала их гвозденим полугама, које је само за то купила.

А ипак није хтјела на онај свијет отићи, без завјештања и не давши новац у сигурне руке.

Једне зиме, кад се осјети нешто слабија, три дана је гонила попа — који се, Бог зна зашто, непрестано сакривао — да се споразуми с њиме. Најпошље га ухвати у црквеној авлији, са обојицом црквених тутора. Састала се сва тројица, унијели се један другоме у лице и живахно разговарају.

— Добро јутро, — назва баба, сагнувши се, да пољуби попа у руку.

— Бог помог'о, — проциједи поп кроз зубе и прије него је спустила усне на кожу му, трже руку натраг.

— Три дана има како те тражим, оче, па...

Оба тутора малко искоса погледаше на попа. Поп поцрвени и силно поче звецкати бројаницама.

— А што ћу ти? — запита набусито. — Шта имаш са мном?

— Пуно имам, — намигну баба, отирући се око уста чистим, бијелим јаглуком. — Говорићемо о томе... Та знамо се ми, мој попо, добро...

Поп отегну вратом, прогута пљувачку и поче се обазирати око себе, као да тражи нешто. Тутори га само премјераху погледима и згледаху се међусобно.

— Па шта ћеш? Смијемо ли ми знати? — ласкаво поче Митар, први тутор, гојазан, кочоперан старчић, руменкаст у лицу, и добар муштерија баба-Јованин. Она га често лијечила, нарочито од струне и срдобоље.

Баба отегну танким обрвама и као замисли се.

— Па нека знате и ви... И ви сте црквени људи — рече. — Хоћу, да оно моје сиротиње распоредим по својој жељи. Ове сам године нешто слаба и, чини ми се, нећу пребољети зиме. Па нећу умирати к'о нико. Хоћу да се и моје име у цркви спомене и пошто умрем...

Митар погледа у попа, а поп у другога тутора, Станка Ћатића, вјечито мргодна и љутита човјека.

— А шта си смислила? — запиташе сва тројица готово једногласно.

Баба Јована лукаво се осмјехну и не одговори одмах.

— Говори! — окоси се поп. — Не можемо ми тако чекати. Имамо још послова...

— Лакше, попо, лакше, — дочека она, поново се отирући јаглуком. — И ово је црквенски пос'о... Ти знаш, да ја никог од рода немам, па сам рада, да све своје оставим цркви.

Митар пљесну рукама, дочепа је за прсте и стиште их.

— Ејвала ти! — узвикну. — Томе смо се од тебе и надали. То... то је хришћански. Богоугодно, брате, лијепо... Чим издахнеш, да полетиш право у рај.

Баба се закашља и отпочину мало.

— Ја имам ону кућицу... Купила сам је за хиљаду гроша, а толико и сад ваља...

— То је за сто фијорина! — упаде Станко.

— Не знам ти ја у фијорине. Ја контам гроше... — осијече баба. — И, ето, кућа вам је прво.

— А друго?

Баба приступи попу и понизи глас.

— Друго је готовина. К'о што сви знате, соба ми је попођена тафтама.[1] У крају, гдје лежим вазда, испод самога ми душека, има једна тафта, па, ако се добро потегне, извуче се. Под том тафтом закопала сам, у једној

[1] Даске.

кутији, сву готовину. То нико не зна, него ви сада. То узмите за цркву, чим умрем...

Поп, од радости, заборави се, па загрли бабу и пољуби је у чело.

— Хиљадили се таки добротвори! — кликну. — Благо нама са таким дародавцима!

— Амин! — дочекаше обојица тутора, готови, да је и они загрле.

Баба-Јована приступи им још ближе.

— Ама нек ни мени није на празно, — рече. — Барем кад умрем, лијепо ме укопајте и сваке године нек ми се чини једно мало опијело.

— Чиниће се и осам! — узвикну одушевљени поп. — Ја ћу тебе увијек спомињати, на свакој служби.

Баба се преклони и пољуби га у руку. Преклони се и пред туторима, а, пошто јој и они пружише руке, рукова се с њима и полагано одгегуца даље.

— Шта велите? — запита их поп, чим се баба удаљила.

— Ово је згода једна! — дочека Митар. — Згода, брате! Биће ту пара к'о пијеска! Ово је добротвор један.

— Шта мислиш, хоће ли бити која хиљада фијорина сакривена у кутији?...

— Ја не знам, ама биће пуно... Колико гођ ко рачуна, она има више... Вазда радила, а никад много не трошила...

Станко замота брк око прста и уви га.

— Ама је велика грешница! — рече. — То ме једино пече. Знате ви у какве је занате газила, па су то баксуз-паре...

— Никтоже без гријеха, токмо једин Бог! — упаде поп. — Ко није грешан, нек се каменом баци на њу. И зар је она крива, што је свијет поган, па чини безаконија?... Да је свијет није шћео слушат', зар би она могла сагријешити?

— Тако је! — потврди Митар. — Грешни смо сви.

И, да му се не би ријечи рђаво тумачиле, брже боље упаде:

— Има пуно грешника!

Од тога дана, баба Јована је много поскочила у

очима попа и тутора црквенских. Поп је, дијелећи нафору, чак разговарао с њоме и питао је за здравље, што је дало повода злим језицима, да опет измишљају некакве приче и да вежу попа са оним удовицама из бабине авлије. Митар је такођер разговарао с њоме и нудио је, да стоји у столу, близу неких чесних трговаца. Једини Станко што је остао повучен, јер му жена била права богомољка и вјечито чамила у цркви, па би могла криво схватити његово понашање и дигнути грају у кући.

Наравно, да је толика пажња радовала баба-Јовану и она би чешће полазила цркву, да је изненадна болест не сруши на постељу. Једне вечери заболеше је прса и кад авлијаши дођоше ујутру да је обиђу, лежала је у бунилу.

— Куку, шта јој је? — запиташе сви.

За неколико минута напуни се сва соба авлијашима. Неки не могли станути у собу, али се збили око врата, па само пазе, да који од оних ближих не ископа испод бабе новце. Тешко да је ико у болести имао толико послужитеља, колико баба Јована. Неки јој намјештаху јастук под главом, шпајући узгред: има ли што под њим, други поправљаху душек, трећи је трљаху сирћетом по њедрима, а четврти подухватаху испод леђа, „да јој је лакше дисати...“

— Ху, брате, што смрди! — рече, у неко доба, Андрија Глибан. — Треба барем половица да нас изађе.

— Треба, — рече и Милан сомунџија.

— Па излазите, брате... Ви, што сте ближе вратима, излазите...

— Не треба ми да излазимо, — одговори Милан, — ми смо посље дошли, па смо одморнији и можемо дуље остат' код ње, а ви сте се уморили, па излазите.

— Шта је то? Каква је то галама? — задрече поп, усред те препирке, пробијајући се кроза свијет, опкољен туторима. — Болесна жена, а ви галамите!

— Слаба, оче. Умријеће! — одговори Милан, скинувши капу.

— И не умрла га, кад је 'вако загушљиво! Напоље сви!

Сви га погледаше зачуђено.

— Напоље! — понови поп.

Андрија се одмакну од болеснице и искриви се малко.

— Зар и ја? — запита набусито.

— И ти!

— Ко ми то може забранит'?

— Ја... Кад хоћу да причестим болесника, забранићу свакоме.

Андрија умукну. При спомену причешћа обори главу. Погурен пође из собе, гуркајући пред собом остале.

— Сад прекрите пенџере, да не може нико вирити! — заповједи поп, осврћући се на све стране.

И Станко и Митар скидоше фермене са себе. Њима зачепише пенџере.

— Помакните болесницу!

Оба тутора полако прихватише за душек и помакоше га, са болесницом заједно. Испод душека вирила је даска, баш како је баба причала. Поп се прекрсти, загрну рукаве и, из све снаге, потегну даску.

— Ето кутије! — прошапта, опазивши овећу, полугњилу кутију, слабо закопану.

— Ето је! — шапну и Станко. — Да бројимо!

— Шта ћемо бројит'? — дочека Митар. — Чуће се звек, па ће ови разбојници налетити на нас. Оставите у мене до изјутра, па ћемо изјутра бројати.

Поп метну руке на кутију и чврсто је поклопи њима.

— Јок! Запечатићемо кутију, па нека стоји у цркви. А сјутра ћемо бројати...

Сложише се.

Митар завуче руку у дубоки џеп својих широких, масних чакшира и извади читаву прегршт: канапа, конаца, пуца, пера, печата и отпадака од свијећа. Нађоше и кресавицу и запалише свијећу. Запечатише. Поп умота кутију у своју бошчу, којом умотава црквене књиге и нареди, да се даска увуче, гдје је и била...

— Умрла! — уједанпут дрекну Митар, пошто су намјестили даску и довукли душек на старо мјесто.

Поп се наднесе над бабу и попипа јој чело.

— Умрла!... Бог да јој душу прости!...

Запалише јој свијећу над главом и поп очита молитву.

— Умрла, покој јој души! — објави авлијашима, отворивши врата.

И, са туторима заједно, изађе, не обзирући се ни мало на то, што авлијаши, гурајући и бијући се, нагрнуше у бабину собу.

— Треба је свечано укопати, — рече Митар, путем.

— Треба! — потврди поп. — Сва звона нека огласе смрт, сва школска дјеца нека иђу, а зваћемо и народа... Сад је и мртва и смије се казати њезино добро дјело...

— Ти, попо, слово да говориш! Без тога не ваља.

— И говорићу. Ја сам то написао давно. Зар таки добротвор да оде без слова?

Сјутрадан по спроводу бабину, поп и тутори отворили су кутију и пет минута забленуто гледали у њу, не могући да се освијесте и прихвате за новце. У кутији су били сами гроши. Тек кад су се мало прибрали, узели су да броје и набројали два гроша више од хиљаду гроша.

— То је сто фијорина! — рече Станко.

— Jà — одговори поп, чупкајући се за браду. — Само сто фијорина. А спровод вриједио четири пута толико!...

Митар га погледа.

— И како ћеш свијету рачун дат'? — упита. — Преварила нас бездушница!

— Бездушница, грешница! — упаде поп. — Она се, по закону, није смјела ни унијети у цркву... Знате ли, шта је она радила? Грешница!

О БРАЧНИМ ПАРНИЦАМА

или

УЗРОЦИ УНИШТАЈА И РАЗВОДА БРАКА

с погледом

НА ДОМАЋЕ ЗАКОНОДАВСТВО

(наставак)

Међутим, ма да и здрава логика и природни захтеви указују на то, да појму и природи брака једино моногамија одговара, овај облик ван хришћанства ипак није нашао достојно признање, већ је често пута и на разне начине бивао нарушаван.

У нехришћанском свету осим овога облика налазимо и она друга два т. ј. полигамију и полиандрију. Начело моногамије било је повређено шта више и код јеврејског народа,[1] премда закони Мојсејеви, и ако истина не забрањују полигамију, остављајући то без сумње за боља времена, опет, при свем том, не може се рећи да нису од своје стране чинили извесна ограничења у том погледу.[2] Распрострањеност полигамије међу мно-

[1] По библијском казивању полигамија се јавила врло рано, још пре потопа. Први је потомак Кајинов Ламех узео две жене (I Мојс. 4, 19). За патријархе је полигамија важила као традицијом освештан институт, којим се поштовање правог Бога ни мало не крњи (V, 21. 15), те отуда је налазимо и код изабраника Божјих. Тако на пример, код Аврама (I, 16, 3), Јакова (I, 29, 23; 30, 1), Давида (II Самуилова 5, 13) и др. У највећем степену пак развила се полигамија код цара Соломуна, који „имаше жена царица седам стотина и три стотине иноча" (I књ. о царевима гл. 11, 3.), а у мало мањем степену опажа се код његових следбеника. Тако на пример. Ровоам је имае 18 жена и 60 иноча (II књ. Дневника 11, 21), Авија 14 жена (ib. 13, 21.) и т. д.

[2] Тако на пример: а) царевима, који би више од других имали средстава, а по старом, источњачком обичају шта више и права да држе више

гобошцима и код дивљих племена, код којих она често пута прелази сваку границу — ствар је већ опште позната. У осталом, ова појава ни мало није чудновата ако узмемо у вид пре свега примитивно стање многих племена, у коме обично преовлађује чулна, материјална страна природе; па онда потребу, да се женама, које су код њих махом оптерећене старањем о кући и пољским радовима, да̂ тим начином нека олакшица и на послетку, дужност уздржљивости, која лежи на мужу за време док му је жена носећа и док доји дете.[1] Осим тога, не треба заборавити ни то, да су развитку полигамије доста припомогле и климатске прилике, јер у тропским пределима, где је она најраспрострањенија, процес развијања и угињавања женског пола врши се много брже.[2] Све то, дакле, у неколико објашњава распрострањеност полигамије. Па и при свем том није никаква реткост, да се код читавих племена брак јавља само у облику

жена, Мојсеј забрањује њихово умножавање „да се не би отпадило срце њихово“ (V, 17, 17). После овога у толико више, разуме се, морали су у том погледу ограничавати се поданици; b) Мојсеј не допушта кастратима улазак у сабор Господњи (V, 23, 1), па да би још већу одвратност према кастрацији улио, он чак и животиње, ако су ушкопљене, сматра као нечисте, незгодне за припошење на жртву (III, 22, 24). Међутим без евнуха не могу постојати хареми; c) Мојсеј је сасвим изменио положај жене, по коме се на Истоку она обично, без икаквог циља за брак, паштила у затвору благодарећи само сујети свога господара. Он захтева, да многобројност жена ни једној од њих не одузима законита права њена; да је муж свакој од њих, па била она слободна или робиња, подједнако дужан давати не само издржавање, већ и постељу, обавезујући се да у противном случају и саме робиње пушта на слободу (II, 21, 8—11), а једновремено извршење и једне и друге обавезе било је немогуће за многе јевреје; d) На послетку, закон (III, 15, 18) по коме човек, услед спавања са женом, бива нечист до вечера такође представља известно ограничење многоженства. Но осим ових, тако рећи спољашњих ограничења, закони Мојсејеви још више су спречавали многоженство с његове унутрашње стране, указујући на брак не само као телесну, већ и као моралну заједницу. Види Лебедевъ Амфіанъ, О правственномъ достоинствѣ гражданскихъ законовъ Моусеевихъ. Москва 1858. стр. 24—33.

[1] Schnitzer, Katholisches Eherecht S. 11.

[2] „Жарка клима у пределима, где је постао Ислам, са бујним развићем женскиња и јаком уобразиљом Мухамедових следбеника, ишла је између осталога на руку ширењу ове неприродне установе, која се донекле чињаше да пружа угодне прилике за плођење и множење људства, но у скоро обелодани се као црв, који подгриза основе породици и друштву, и руши физичку и моралну снагу појединаца и народа“. Стојан Бошковић, Историја света I део св. 1. Преисторијско доба. Београд 1883. стр. 152.

моногамије. „Код извесних старијих у историји рода људског јасно обележених племена, породица с једном женом, и с јаком патријархалном, очинском влашћу била је основа целокупном животу и развитку народа и државе. Тако код Китајаца налазимо од памтивека породицу и државу у том облику. Браманска цивилизација у Индији са особитим сликама из св. књиге Веда и у песмама Махабарате и Рамајане приказује нам знатан друштвени и умни развитак живота на основи породице и племена са једножењством".[1] Исто тако има племена, код којих се, и ако је полигамија код њих тако рећи владајућа, брак ипак само у облику моногамије одржава, ма да се истина то објашњава готово искључиво економским приликама, које не допуштају фактично остварење полигамије.[2]

Код старих грка и ако је брак био моногамијски, и управо први знаци пречишћавања идеје брака код њих се опажају, — ипак упоредо с браком постојало је и наложништво. Готово свуда била је распрострта нарочита класа „слободних" жена тако званих хетера и хијеродула,[3] са којима су мужеви,

[1] ib. стр. 151. Код неких племена и народа као на пр. код Скита, Черкеза, Германа брак је готово искључиво био моногамијски много пре но што су они развили се до извесног културног ступња и ако међутим о томе није било никаквог закона или наредбе. Gross, Die ethische Ausgestaltung der Ehe im Culturleben der Völker S. 7.

[2] Die nächste und praktisch wohl am meisten durchgreifende Schranke fand die poligamische Ehe einerseits in dem Umstande, dass fast bei allen derselben anhängenden Volksstämmen die Frau im vollen materiellen Sinne des Wortes erkauft werden musste, andererseits an der im Zusammenleben sich thatsächlich doch überall herausstellenden Nothwendigkeit, dass der Mann das Zum Unterhalte des Weibes und der Kinder Erforderliche herbeischaffte. Demgemäss reducirte sich die praktische Pflege der Polygamie sehr bald auf den Satz: Der Mann darf so viele Frauen nehmen, als er zu erkaufen und zu ernähren vermag und wenn uns von den Völkern, welche die Polygamie auch heute noch zu ihren gesetzlichen Institutionen zählen, berichtet wird, es entfalle trotzdem auch da auf 100 Männer kaum Einer, der zwei Frauen und auf 1000 Männer kaum Einer, der mehr als zwei Weiber hat, so ist es eben dieser rein ökonomische Grund, welcher das genannte, bei religlöser und gesetzlicher Sanktion in der That überraschende Verhältniss herbeiführt. Darin liegt wohl der Beweis, dass der Polygamie thatsächlich auch dort, wo die dieselbe zersetzenden ethischen Momente nicht zum Durchbruche gekommen sind, der wesentlichste Theil ihres Herrschaftsgebietes entrissen ist." Gross, S. 6. упореди Unger, S. 47.

[3] Женске дружине блудница хетера и хијеродула по свој прилици су само нова мена јавних односа у животу мушкиња и женскиња и то мена на боље, пошто су пре тога ти односи морали бити много развратнији, и про-

који су имали законите жене, могли слободно задовољавати своје страсти, не бојећи се каквих последица од стране закона, јер су те развратне дружине законом биле признате.[1]

Код римљана, без обзира на то, што је закон[2] допуштао само моногамијски облик, опет чистота брака, услед тога, што је постојало наложништво, конкубинат,[3] није била поштеђена од повреде.

Без сваке сумње, да, осим моногамије, све друге појаве у области брачног стања као: полигамија, конкубинат и др. које налазимо ван хришћанства ни у колико не одговарају правој идеји брака. Полигамија руши ту идеју тиме, што искључује могућност потпуне личне заједнице између полова и негира моралну једнакост њихову, те тим начином, сводећи однос између њих само на телесно сједињење, жена служи мушкарцу само као средство за задовољавање природног инстинкта или као што каже Кант постаје једна обична ствар.[4] У томе облику брака готово сасвим се искључује задовољење психичке потребе и циљ моралне заједнице мужа и жене. Што се тиче конкубината, па постојао он у место брака или упоредо с њим, тај облик заједнице полова носи на сваки начин тип искључиво чулног задовољa-

дирали су у све слојеве народа, па су поступно сузбијани сужавајући се на извесне мање и одређене кругове од заната. Види С. Бошковић, стр. 153.

1 Демостен је јавно пред светом говорио: „Ми имамо жене да нам законити децу рађају, наложнице — да нас добро негују и хетере — ради уживања у дражима љубави.“ Unger, S. 61.

2 Cod. V. 5. 2: „Да нико од поданика римске државе не може имати две жене (у једно исто доба), ствар је опште позната, јер и у преторском едикту такви мужеви су инфамијом жигосани.“ Упореди Фотијев Номоканон XIII, 2: Властарову Синтагму Г, 4.

3 Конкубинат је законом допуштена заједница два лица разнога пола, која због извесних законских сметњи, основаних на обзирима социјалним и политичким, нису могла ступити у брак. Боље рећи то је на закону основана доживотна и искључива полна заједница нежењеног човека с неудатом женом. Конкубинат се од брака разликовао тиме, што се закључивање ове заједнице вршило без икаквих формалности: конкубина не добија положај свога мужа, нити ужива поштовање, које се у римском друштву женама у браку указивало (она није ни uxor, ни matrona, ни materfamilias); деца из конкубината (liberi naturales) ванбрачна су и не стоје под очинском влашћу, нити су имала иста права са законитом децом на наследство и издржавање; но отац је могао своју децу из конкубината позаконити. Ж. Милосављевић Римско приватно право стр. 208 и 209.

4 B. Schnitzer, S. 15.

вања: из основа, дакле, руши идеју брака и ни у колико не одговара моралном достојанству човечје личности. Све ове ненормалне појаве у области брачних односа, које виђамо ван хришћанства, могле су имати места само при ниском моралном ступњу ванхришћанског човечанства, на коме свести његовој оскудева виши појам о достојанству човечје личности и признање њене моралне слободе. Када је пак хришћанство објавило коначну победу духа над телом; када је оно личности човековој признало морално достојанство, које јој припада и то без обзира на разлику полова; када је указало на потпуну и чисту љубав као на битну основу брака и брачног живота — онда је разуме се морао у свој својој сили јавити се и онај захтев моногамијског облика брака, који, као што смо видели, потиче из саме идеје његове. Сасвим је природно, да брак са гледишта хришћанског учења није могао бити ни замишљен иначе, већ као тесна и потпуно искључива заједница само две личности разнога пола. Према томе је све, што би ма којим начином могло нанети повреду овом начелу (моногамији), морало бити изложено строгој осуди. Овај захтев хришћанства јасно је изражен у његовом учењу[1] и православна црква, као веран чувар еванђелског учења морала је разуме се тај захтев у погледу брачног стања очувати неповређен као закон еванђелски.

У том смислу строго осуђују сваку повреду начела моногамије и канонски прописи. „О многоженству, као о делу животињском и сасвим несвојственом човечјем роду, вели Василије Велики, оци су прећутали. Нама се пак овај грех представља већи од блуда“ (прав. 80.) У црквеним правилима истина ми не налазимо дефиницију многоженства, али смисао правила показује, да се под тим појмом разуме не само оно стање,

[1] Мат. 19, 5—6: „И рече: за то оставиће човјек оца својега и матер, и прилијепиће се к жени својој, и биће двоје једно тијело. Тако нијесу више двоје него једно тијело“; Марк. 10, 8: „И буду двоје једно тијело. Тако нијесу више двоје него једно тијело“; 1 Кор. 7, 2: „Али због блуда сваки да има своју жену, и свака жена да има својега мужа“; Ефес. 5, 25, 28—31: „Мужеви! љубите своје жене као што и Христос љуби цркву, и себе предаде за њу“. „Тако су дужни мужеви љубити своје жене као своја тјелеса; јер који љуби своју жену себе самога љуби. Јер нико не омрзну кад па своје тијело, него га храни и грије, као и Господ цркву. Јер смо уди тијела његова, од меса његова, и од костију његовијех. Тога ради оставиће човјек оца својега и матер и прилијепиће се к жени својој, и биће двоје једно тијело.“

кад један човек у једно исто време има више жена, већ и када се један исти човек више пута једно за другим жени. Хришћанска црква, ценећи строго начело моногамије, готово свагда је гледала с неким неодобравањем и на бракове, који се закључују после смрти кога од супружника. Још од самог почетка у цркви се развио појам о другом браку као о неком несавршенству у животу хришћанском. Апостол Павле за удова лица вели, да је боље, када би она на свагда остајала у томе стању.[1] Усвојивши то гледиште, да поновни бракови једног истог лица показују слабост људске природе, а задовољавање те слабости стоји у опреци с оним моралним савршенством, које се захтева од сваког хришћанина, те неким начином, дакле, руши се јединство брака, — црква је ступање у нови брак, после смрти једног од супружника, допуштала само под извесним, доста строгим, ограничењима и условима, сматрајући и такве бракове за многоженство. Много је теже обележити границу или повући црту где отпочиње многоженство у овом смислу, јер у правилима то није тачно одређено. Као закониту границу ступања у брак Василије Велики спомиње д р у г и б р а к и наводи, да нису достојни да се именом мужа и жене зову оне особе, које ту границу преступају, премда и овај други брак он сматра само попуштањем људској слабости. У једном од својих правила (4.) напомиње, да се т р е ћ и брак назива многоженством. Ове речи дају неко право претпостављати, да многоженство отпочиње од трећег брака, али вероватније је да полазном тачком многоженства служи четврти, а не трећи брак. Јер, и ако Василије Велики вели да трећи брак „називају многоженством" (4. пр.) на том истом месту он разграничава та два појма кад каже: „за трећебрачне и многобрачне установљено је тако исто правило..." (ibid.); он на тај начин, дакле, трећи брак издваја из појма многоженства. Даље, односно трећег брака он напомиње, да се то не може назвати толико браком колико „осуђеним блудочинством", да на овакве ствари треба гледати као на „нечистоћу" у цркви, али их не треба подвргавати јавним осудама (у колико су ипак сношљивије, него ли разуздано блудочинство пр. 50.). О многоженству, односно о четвртом и осталим по реду браковима В. В., као што смо видели, изражава се много јаче. Из тога излази вероватније, да је трећи брак само прелазни

[1] I Кор. VII, 8. 40.

степен многоженства, а никако да улази у тај појам, нити да представља први степен у градацији његовој. Ово учење Василијево било је учење целе цркве, а усвојило га је у свему и грчко-римско законодавство.[1]

Према томе, да је хришћанска црква строго одржавала начело моногамије служи за доказ најбоље ово њено гледиште на поновне бракове после смрти супружника, по коме је она на четврти брак свагда гледала као на заједницу противну хришћанској чедности и моралу, те га није никада ни допуштала:[2] на трећи брак — као на „осуђено блудочинство"; а на други брак — као на „попуштање људској слабости."

Што се тиче наложништва, конкубината, црква је, у колико је тај облик заједнице био допуштен грађанским законом, у прво време морала га истина трпети. Но и тада, пошто се такав живот противи хришћанском схватању брака, она је својим члановима, немајући других средстава, стављала у моралну дуж-

[1] Кормчая, Закона Градскаго гр. IV, пр. 25.

[2] Питање о забрани четвртог брака коначно је расправљено у почетку X века, једном нарочитом одлуком саборском. Повод за то, да се о овоме питању изнова решава, и ако је оно по учењу цркве било јасно и већ утврђено, био је један догађај, којим је то учење било повређено. Цар Лав Мудри, изгубивши у кратком размаку времена две жене, био је принуђен да се ожени и по трећи пут, али исте године, када је у тај брак ступио, умре му и трећа жена. Још млад, а без законитог наследника, цар изјави жељу да ступи у четврти брак. Патријарх Никола I не хтедне дати свој благослов за тај брак, а цар онда нареди једном дворском свештенику, те га овај венча. Услед тога патријарх цара одлучи од цркве, а свештеника лиши чина. Увређен тиме цар пошље патријарха на заточење и у том времену један сабор (908. год.), на коме су участвовали они епископи, који су били уз цара, збаци патријарха Николу, изабере другога на његово место (Евтимија), а брак царев огласи за законит. Ово изазове врло оштар сукоб или у овој прилици боље рећи расцеп између цркве и државе. Цар да би предупредио побуну, која је грозила, нарочито у престоници, позове патријарха Николу из заточења. Но узрујаност је и даље трајала. У томе деси се и смрт царева. Нови цар, који наследи Лава (912), Александар, одмах сазове сабор, који патријарха Николу поврати на престо, а Евтимија збаци. За време владе царева Константина VII и његовог таста Романа I, патријарх Никола сазове 920. године велики сабор у Цариграду, на коме се осуди све што је било решено на сабору 908. год. противно канонским прописима и донесе, у историји црквенога права чувени „Том сједињења" τόμος τῆς ἑνώσεως, tomus unionis) т. ј. акт сједињења, измирења државе с црквом. (Подробније види Zhishman S. 437—443. такође Властарова Синтагма Г, 4.). Овај „том" потврђен и од стране државне власти 997. године, ушао је, као саставни део, у све канонске зборнике право-

ност[1] да раскидају такве везе, које поред брака представљају преступ прељубе односно случај прељубе.

Грађанско законодавство, поред осталога, усвојило је потпуно и ово гледиште цркве на јединство, строго моногамијски облик брака. По примеру осталих законодавстава, којима хришћанско учење за основу служи, и наш закон, као што видимо, признаје само брак у облику моногамије, те према томе, постојећи законити брак представља апсолутну сметњу за нови брак све дотле, док се не би ранија веза брачна раскинула, било физичком смрћу једног од супружника, било пак правним средством, услед каквих законом предвиђених узрока. Уз то „за суштину ове сметње брачне, која налази своју основу како у црквеним, тако и у грађанским прописима, без значаја је: да ли супружник, који у други, недопуштени, брак жели да ступи, намерава продужити заједнички живот са ранијим својим брачним другом или би хтео само с новим супружником брачни однос да ограничи“.[2]

Начело моногамије наше законодавство уврстило је у прописе општег, јавног интереса, јер и кривично казни сваку повреду његову. Оно налази повреду не само у виду новога брака поред постојећег (бигамија), већ и у том случају, када један од супружника, живећи у браку,[3] ступа у полне односе с не-

славне цркве, па и у нашу Словенску Крмчију. „Четвертому браку, вели се тамо, никако же дерзновенія имѣти, по быти отверженну отнюдъ и аще кто на таковое пріити сожитіе изволитъ, всякаго лишен будетъ, церковнаго собора, и того же во святую церковь входа чюждь, дондеже аще пребываетъ въ сожитіи“ (изд. 1898. гл. 53. л. фод). Но и ако, према овој Синодској наредби, удово стање после трећег брака представља тако рећи апсолутну сметњу за ступање у нови брак, ипак код нас, према одлуци нашег Архијерејског Сабора од 8. августа 1894. год. СБр. 37. остављено је г. г. Архијерејима право, да по својој увиђавности цене „где се могу дозвољавати и четврти бракови младим лицима, која имају ситну децу и ради одржавања куће и имања“. Зборник правила, уредаба и наредаба Архијерејског Сабора Београд 1900. стр. 215.

[1] Zhishman, S. 172.

[2] Zhishman, S. 375.

[3] Брачни живот сматра се да постоји све дотле, док веза брачна није законитим путем раскинута. Према томе одвојено живљење супружника, у смислу одредбе § 102. грађ. закона, не ослобођава их од супрушке обавезе — узајамне верности, јер брачна веза није коначно раскинута. Упореди одлуку Архијерејског Сабора од септембра 1864. г. СБр. 44.

ким трећим лицем (браколомство), па макар то било шта више и са знањем и одобрењем другог супружника[1]

В. Изјава, коју наш законодавац приликом закључивања брака захтева од лица што у брак ступају: „да желе неразлучно живети, заветујући се уједно на вековечиту љубав и непарушиву верност“ (consortium omnis vitae: cбытie во всей жизни; нераскидљиву заједницу љубави и другарства) указује на онај други основни елеменат, који смо назвали психички или морални.

Видели смо раније да полна веза између мужа и жене, као разумно-моралних створења, има свој особит тип. Она се битно разликује од задовољавања инстинкта животињске природе и не ограничава се као код животиња на обичном спаривању полова, већ прелази у трајну заједницу, коју одржава виши, морални принцип — узајамна љубав једног лица према другом, а тако исто и према новим људским створењима, која постају услед те заједнице и осећају потребу у нези и старању дуже времена док не постигну снагу и зрелост за самосталан живот. У противном пак, када би личности разнога пола, по примеру животиња, ступале у заједницу само на основу физичке тежње полова, када би само физичка потреба стварала везу између њих, онда такав однос не би ни у колико одговарао моралном достојанству и слободи човечје личности. У браку се личност једнога пола предаје личности другог пола потпуније и у свему, што значи, да заједница њихова мора бити искључива („непарушиву верност“) и на цео живот („неразлучно живети“) одржавајући се љубављу („вековечиту љубав“). Само под тим условом заједница мужа и жене представља брак у правом смислу, који опет по таквој, строго моралној, садржини својој претпоставља уједно трајност. Другим речима, веза између мужа и жене не може имати за циљ остварење неких специјалних, приватних, интереса, које би човек сам одређивао, па у случају ако тај циљ не би био постигнут да се брачна веза услед тога може прекратити. Не. Брак се не може условљавати и ограничавати неким приватним, личним циљевима, јер се то противи моралном достојанству личности, које захтева узајамну

[1] Види §§ 196. и 198. крив. зак. Овај последњи гласи: „Човек, који дозвољава да његова жена јавно с другима блуд проводи и томе сам на руку иде, или какву корист отуда прима, да се казни затвором од три до шест месеци.“

преданост оба пола или потпуне и искључиво или никако. Циљ брака, с погледом на морално достојанство људске природе може бити, према томе, само лична т. ј. потпуна животна заједница два пола. Такав циљ брака обележава сам закон људске природе. Деоба на два пола јасно показује, да је циљ њихов узајамна допуна т. ј. постигнуће јединства на два пола раздвојене природе људске. Служећи томе циљу, брак има у задатку, да од две индивидуалности разнога пола образује на неки начин потпуну личност или по библијском тексту „једно тело“ т. ј. недељиву целину, те према томе он по идеји својој мора бити трајна, нераскидљива заједница. У осталом, брак, по самој идеји својој, ако садржи у себи све потребне елементе и ако у свему одговара својој задаћи, не може ни бити ништа друго, до нераскидљива заједница. Јер, остварење тако замашног циља, као што је узајамна допуна два пола, у смислу потпуне и тесне заједнице њихове у свима животним односима, не може се ограничавати неким одређеним периодом времена после кога би трајање брака било неумесно. Остварење тога циља мора бити задаћа целог живота човечјег за разлику од свих других облика удруженог живота људског, од којих се брак поглавито овом својом особином и разликује. Отуда наш законодавац, претпостављајући брак при нормалним условима т. ј. да су сви остали основни елементи његови потпуно заступљени и да су супружници свесни својих нових, брачних обавеза, по примеру осталих законодаваца, у дефиницији брака предвиђа између осталога и ту потребу, да намера супружника у тренутку закључивања брака буде: одржање потпуне и искључиве заједнице док су год живи. Тим начином онај природни, физички, елеменат брака добија карактер етичког, моралног елемента, који налази своју основу, као што смо видели, у самој природи човека, као разумно-моралног створења.

У природне особине овога, моралног, елемента спада не само то, да брачна заједница буде доживотна, нераскидљива, о чему ће бити речи опширније, кад будемо испитивали узроке престанка брака, него још да буду искључене и све појаве, којима би се ма којим начином морално достојанство и слобода личности или сасвим негирали или би се наносила повреда и одузимао значај у опште моралним осећањима човековим. Без моралног елемента, у колико се он може правним средствима констатовати, брак, ако је закључен, нема вредности и престаје чим

се недостатак овог елемента по закону утврди. Но ако је морални елеменат при закључивању брака заступљен у оној мери, коју закон прописује, па се доцније, у току брачног живота, деси какав догађај, који наноси повреду томе елементу, опет, разуме се, у границама, које закон предвиђа, онда та повреда може довести у питање даљи опстанак брачне заједнице. Дакле, у првом случају, услед недостатка моралног елемента брак се оглашава за незаконит, не важећи, уништава се; а у другом, услед повреде (моралног елемента), која је наступила у току законитог брачног живота, брак се не може огласити за незаконит, већ само се може констатовати, да је наступио такав догађај, због кога се међу супружницима морална веза прекинула, љубав угасила, те је даљи њихов заједнички живот, према природи самог догађаја, више или мање отежан односно у неколико (т. ј. за извесно време) или сасвим немогућан постао.

Др. Чед. Митровић.

(Наставиће се)

ПЕВЦИ

ПРИПОВЕТКА

БОРИСАВА СТАНКОВИЋА

(НАСТАВАК)

Стојан почиње. Почиње да износи, пушта свој глас. Али у почетку задржавајући га, дубоко, јако, да чисто не доликује његовом слабом, бледом изгледу. Изненађује. Сви гледају у себе. Не смеју главу да дигну, покрену се, накашљу, као да не повреде, не учине да нестане тог његовог гласа, гласа тако чудна, јака, а широка, да осећају како почиње да им се вије око глава, загрева их, почиње да продире у њих, као поткопава, буди нешто успавано, мило, драго, једном већ познато.

Стојан пева. Пева обичне, старе, свима знане песме. Већ се ослободио и он. Главу уздигао, искренуо у страну, као кријући се од њих, те му само одудара јабучица из нежна и сува врата и тамне му се отворена уста. Окренуо се Софки и гледа у њу. Не толико да је гледа, колико да удешава по њеном гласу, који услед његова гледања још више почиње да дрхти, слаби, а она сва поцрвенела, као под теретом његова погледа, сагиње главу и губи се, нестаје је...

Одједном Стојан као да баци све, заборави на стид, срам, па запева:

Море, проклет да си, мајчице,
ох, проклет да си!

Море, што ме не да у Ђелепа,
ох, што ме не да!
Море, у Ђелепа кућа голема,
ох, кућа голема!

Хаџи Риста, хотећи као да задржи изненађено задовољство, осећај, који појури из њега, само се загрцну.

— Ех... ех!...

Па да као сакрије, умањи тај излив, колију јаче пригрну, увуче се у њу. Мајстор, радостан на тај успех Стојанов код Хаџије, викну:

— Де, Стојане, синко!

Али Стојану више није требало. Доста је било да једном почне, заборави се, и онда није требало нутскања, храбрења. Тада настаје оно његово пештедимице, као руком да црпе, изношење гласа, извијање, грготање. Пева, и то онако широко, из дна срца, с раздраганошћу која их све обухвата и чини да песма, оне речи, чудно иду, продиру у њих и као да код свакога буде неки особити, његов, некад доживљен догађај, успаван спомен, осећај. А опет као да су сви ти различити особени осећаји ту, у тој песми, нарочито у оној широкој, топлој раздраганости гласа Стојанова, која чисто изненада, право, одједном, као руком, за срце човека хвата, те се она купе и пуштају од себе уздахе, потврду затајана бола...

Стојан пева даље. Ређа девојчин плач, проклињање матере што је није дала за Ђелепа, богата, силна, чувена, само зато што је далеко кућом од њих, у другом крају; већ је дала ту, до себе, за комшију, његова сина јединца који је мали, слаб, не уме још ни да се обрише, а камо ли да љуби, воли...

„Море, проклет да си, мајчице,
ох, проклет да си!...

Мајка Стојанова не може да издржи, диже се, и чисто као осећајући се крива, као да је она та мајка што је ћерци то учинила, као да се та клетва односи на њу, одлази из собе са сузама. Хаџи-Риста само, као у потврду, глади своје ознојено, сад као разнежено, старо лице, виче:

— Ја... ја!

Сарајдаров отац, као ситећи се, задовољно, занесено виче женама:

— Проклете! Све сте такве!...

Стојан продужава даље. Само уста му долазе тамнија и као да га глас који из њега иде јаче гори, пали... Сви почињу да му помажу, чак почињу да се чују и женски гласови.

Мајстор у среди, завађен, уздиже главу и победоносно, радосно гледа, а највише у Стојана, који, онако издвојен, окренут у страну, услед светлости помешане с димом од дувана, испуњене гласовима, песмом, чисто као да се губи, тоне певајући...

— Свирачи, Јоване! раздрагано, изван себе кликће му мајстор.

Јован одлази. Од радости готово у трку силази низ степенице у двориште. Али за њим и Софка, топла, зајапурена, срећна, чак до капије прати га. Моли га да нађе оне свираче што су с грнетом (кларинетом). Јован зна да она то зато моли, што се глас грнетин тако слаже, подудара са Стојановим. Каже јој, дирне је за то, а она, преплашена да ко други то не чује и по томе види колико она воли Стојана, клоне.

— Туго! Слатки Јоване, немој ко да те чује!... моли га.

Излази Јован. Ноћ топла, тамна и чисто мртва. Ништа се не чује и не види. Само што вода по вади у чаршији мрмори и чује се како пада са блиских чесама. А Јовану се још једнако чини као да из мајсторове куће чује песму, весеље, глас Стојанов...

Зна како ће сад настати оно весеље пуно, мило, у толико пуније, веселије што се зна да је ту, у кући. Сви су своји ту, у кући, заграђени, одвојени, слободни. Пошто се већ ноћ не проводи као што треба, да се спава, лежи, већ се седи, пије, весели, онда бар нека је до миле воље! И онда сад настаје оно задихано, свесрдно, раздрагано разговарање, песма, шала, смеј. Женско се слободно креће. Не либи се, не устеже се, већ слободно иде, сагиба се, пружа, без стида и бојазни што ће им се можда показати, јаче истаћи прса, недра, облина тела... И то не

чине из жеље да драже, изазивају, већ мило, страсно... А све обасјано, ограђено кућом, испуњено мирисом, димом, и поврх свега једнако песма, глас Стојанов...

Зна Јован како ће сада, чим нађе свираче, врати се с њима, затећи тамо већ оно до врха пуно весеље, песму. Сви певају, чак и мајстор, Сарајдар. А девојке, жене већ на сав глас.

И заиста, чим почне да се враћа, приближава са свирачима, још из далека се чује песма из куће. А највише се познаје Стојанов глас, који се сада отуда, сасвим ослобођен, јасно, силно, раздрагано разлеже, чак овамо, по чаршији, поћи. Чак се разабиру и речи, песма:

Ако се женаш, мене да земаш,
Каран, Каран-филчето, Трандавилчето,
Цвеће шарено, цвеће носено!

И Јован, чим уђе у капију, зна већ шта је тамо. Кућа, онако у тами, широка, осветљена а пуна песме, изгледа да се покреће, диже. Из собе једнако иде песма. Стари Хаџија, већ сасвим заборавив се, са одгурнутом и иза себе баченом колијом, гологлав, ознојен, нагнут ка Стојану, чује се како тумачи речи, песму што је Стојан пева: Шта је то цвеће носено и шарено? То је девојка, момак који се одавно познају, воле, па већ се љубили, миловали, и онда морају да се узму. То је цвеће шарено, цвеће носено, што је већ миловано, љубљено, једном већ такнуто, начето, понесено, није чисто, прошарано...

Испред куће, у мраку, на дну степеница, Стојанова мајка. И, као увек, да је ко не види, крије се и већ плаче, грца. Не може да издржи Стојаново певање, ту срећу, радост, његов тај широк, раздраган глас који све тако опија, заноси. Плаче она тако у мраку, скривена, да је ко не види. И Јован је не би видео, да отуда, из куће, готово сваки час не испадне Софка и, осветљена, зајапурена, сва срећна, са плачем у грлу од среће, не долази к њој и теши је.

— Немој, тето! Не плачи, слатка тето! И моли је да се дигне, врати у кућу, собу, да је и она где су сви, где је њен Стојан, где певају, веселе се.

Јован нареди свирачима да свирају. На свирку сви отуда полете, нарочито Софка и друге девојке. Али, у исто време, чује се како је стари Хаџи-Риста устао, и, већ сасвим заборавив се, занесен песмом, весељем, заповеда, не да̂ да свирачи улазе тамо, к њему, у собу и прекину му песму. Чује се његов ситан, стар глас.

— Чалгиџије, нека тамо у двор, и нека игра ко хоће, а ти, Стојане, не прекидај. Де, Стојане, синко! Де ону: Море Хаџи-Гајка, Хаџи-Гајка девојку одава.

А баш то његово заповедање, весеље, све у кући још више као ослобођава, те чини да још бешње, из свег срца певају, играју, веселе се…

V

Тако је то ишло. Ма да су се после, кад су сасвим одрасли, постали већ „мужеви", изучили занат, одвојили од мајстора и сваки за себе отворио дућан, ипак и даље све се као врзли, скупљали око мајстора, његове куће, дућана. Ако је Божић, Ускрс, слава, зна се да ће се у вече ићи код мајстора, на весеље, песму. Зна се да мајстор тада прави вечеру. И знало се да он то чини не толико ради себе, свога весеља, већ највише ради њих: ради Стојана, синова који су већ одрасли, да не би по кафанама ишли, а и ради своје кћери, Софке, која је одавна већ на удају, а и зна се за кога треба да пође, уда се. И већ кад се зна, сигурни били да је она за Стојана, онда бар нека се и то види. Нека су ту, код њега, у кући његовој, и нека се ту веселе, гледају једно друго. Не из потаје, кришом, па после да се чују разни гласови, оговарања. Овако нека на тим вечерама, весељима, виде сви, и шта онда има?

А опет, ко не би Стојану дао кћер? Стојан, још увек, као нека девојка. Ма да је порастао, постао „муж", висок, плећат, танак, мало сув, ипак је његово лице задржало оно чудно бледило и онај стидљив, сетан, усамљен израз. Увек она његова неугодност, изгледање како никад ничим није задовољан и зато свакад као стидљив, повучен. А сада није више онако ни певао свакад као

кад је био млађи. Једино што би, кад мајстор му прави вечеру, као из захвалности. И једино што би тада онако као пре певао из свег срца, раздрагано, занесено. Иначе ни са Јованом, Сараjдаром, Чукљом није онако више ишао по свадбама, весељима. Не што се лыбио њих, сматрао се за вишега, него једино из стида. Бојао се да тим својим већ чувеним, као обавезним певањем чим се он појави у ком друштву, не почне да постаје већ досадан; да не постане као нека врста свирача, певача, и то као плаћени.

Зато се све више повлачио. Стид га било да пева, а још мање као пре, и као што је само он осећао, знао: да пева сетне, љубавне песме; да у њих уноси ону своју, личну топлоту, раздрагану — ох, толико тешку и милу! — тугу, бол. Бојао се да не кажу како се већ мази тиме. И зато је све више, радије певао црквене песме, псалтире које је код владике учио. Њих је радо певао зато, што је у њих чисто уносио оно од свога што се стидео да каже у овим, световним песмама. Јер ово су црквене, свете песме и ту нема нико да му замери, посумња, као што би, кад би певао неку обичну, љубавну песму, па у њој спомињао драгу, име какво, те ко посумњао да он сигурно на ту и ту мисли, и зато тако чежњиво, страсно пева. Овде тога нема. Псалтири, тропари то су свете песме и нема ту ко да посумња, помисли рђаво и онда он може њих да пева до миле воље, свуда, на сав глас.

(Наставиће се)

О ТРАНСПИРАЦИЈИ БИЉАКА

Стара је реч, да без воде нема живота. Ну и ако та изрека, или управ закон, важи за све организме у опште, за цело се у највећој мери да̂ применити на биљке.

Биљно је тело скроз натопљено и испуњено водом. Шта више, биљка је тек онда достигла оптимум својега благостања, кад су јој ћелице — те ситне опеке из којих је она саграђена — потпуно загађене и изгледају као да су набрекле и набубреле од воде. У таквом стању може ћелица најбоље да функционише, јер јој вода пружа не само потребну снагу (напон, turgor), него и грађу за животне функције.

Та се грађа састоји у храњивој материји, коју биљка у течном стању, као разна једињења и растворе, прима са водом заједно и од ње издваја оно што јој треба.

Примање течне хране, односно воде, врши, као што је познато, корен, и он је својим притиском пружа даље нарочитим цевима, кроз које пак иде по целој биљци.

Како вода садржи у себи у малој количини раствора храњиве материје, то је биљка приморана да упије врло велику водену масу, да би из ње извукла потребне сокове у довољној мери. Излишну пак воду испушта биљка кроз лишће и остале своје зелене делове у ваздух у облику паре и та се функција зове испаравање или транспирација.

Транспирација није проста физичка појава, идентична са испаравањем воде ма из каквог отвореног суда или простора, већ је нарочита витална функција, коју биљке врше независно од спољних прилика, премда се овима ипак не може оспорити јак утицај на интензивност саме транспирације. Нема никакве биљке и ниједног биљног дела, чија би се транспирација мо-

гла да изравна са испаравањем једне подједнако велике водене површине под истим приликама. Бечки ботаничар Унгер нашао је, да 5000 квадратних милиметара лисне површине од Digitalis purpurea за 24 сата испусти 1,232 грама воде, док напротив једна толика водена површина 8,459 гр. воде, дакле 6,9 пута више него споменута биљка. Ну испаравање није код свих биљака подједнако, јер то зависи, као што ћемо даље видети, не само од организације саме биљке, него и од свих осталих еколошких (климатских и у опште животних) прилика.

Процес транспирације омогућен је особином ћелични опне, да може упијати и пропуштати воду и растворе у опште, померањем и раздвајањем својих молекила, између којих се онда отворе ситни, невидљиви каналчићи, кроз које је течностима слободан пролаз. На тај начин се тумачи, како је биљка у стању да спроведе воду из корена (односно из земље) по целоме своме телу до у најудаљеније гранчице и листиће.

Испуштањем воде у облику паре, постаје гушћа и концентрованија садржина оних ћелица, које су на периферији (које дакле и врше транспирацију) а у исто доба остане услед тога и известан простор у њима празан. Тиме је проузроковано поремећење равнотеже код суседних ћелица, и као год што у спојеним судовима течност из једног суда тежи да достигне висину, коју има у другом суду, исто тако и садржина из једне ћелице тежи да се изједначи са другом, те отуд настаје прелаз воде из суседне ћелице у ону периферну ћелицу, која је већ испарила добар део своје воде. Када помислимо да су све ћелице у вези и додиру, то ће нам се лако објаснити, како се то додавање воде, из једне ћелице, у другу, може непрекидно вршити и како је на тај начин биљка у стању да подржава транспирациону струју.

Испаравање врше нарочита ткива и нарочите ћелице, које се налазе у свима зеленим деловима биљке (у гранчицама, зеленој кори, дршкама) али нарочито у лишћу.

Лист показује обично овакву грађу: с горње стране (с лица) налази се један слој танких ћелица, које састављају покожицу (епидерму). Одмах испод њих наилазимо на један ред (а по некад и на више редова) дугуљастих ћелица, које су пуне хлорофилних зрнаца а поређане су једна уз другу као прошће те отуд и добише име: палисадног паренхима. На те се ћелице настављају друге, рачвасте и многокраке, које су у мањој мери

богате хлорофилом. Услед свог облика сачињавају те ћелице једно лабаво, растресито ткиво, пуно шупљина̂, које личи на сунђер, и с тога је назвато: сунђерасти паренхим. У тај паренхим допиру и судовни снопићи и ту се гранају у најмање кончиће и жилице. На послетку долази опет с доње стране листа (с наличја) један слој покожице, који завршава и затвара лисна ткива. Као што се већ из овога види, лист није свуда подједнаке грађе, него је друкчије организације при горњем крају (на лицу) а друкчије на доњој страни (на наличју). Ну не само то, него и саме те две покожице нису истог кроја. На доњој епидерми примећавамо врло много стома̂ т. ј. отвора̂, кроз које биљна ткива долазе у додир са спољним ваздухом, док на горњој покожици обично мало тих органа има или их никако и нема.

Од свих овип ткива у листу најважнију улогу у процесу транспирације игра сунђерасти паренхим. Због свог шупљикавог кроја служи за проветравање лисног ткива и за пропуштање водене паре, коју биљка из себе хоће да истисне. Кроз врло танке, незадебљале ћеличи̂не мембране овог сунђерастог паренхима испушта биљка излишну воду у облику паре и све се оне шупљине између појединих ћели̂ца сунђерастог ткива напуне том воденом паром, коју пак на поље испуштају нарочити пропусти, нарочите одушке: стоме.

Те су стоме врло ситне (могу да буду од 0,02—0,08 мм. дуге а скоро исто тако широке) и састоје се из две ћели̂це, које су постале деобом покожичних (епидермских) ћели̂ца. Обично се једна млада епидермска ћели̂ца подели у две ћели̂це, од којих једна задржи тип обичне покожичне ћели̂це, а друга се опет подели у две нове ћели̂це. Преграда, која је настала између те две нове ћели̂це, распукне и на тај начин се те две ћели̂це потпуно раставе. Тај распор или канал (који је постао између те две ћели̂це, које ћемо звати: затворне ћели̂це) спаја спољни ваздух са унутрашњошћу лисног ткива и туда испушта биљка водену пару. Као што већ и само име: затворне ћели̂це означава, у стању су те две ћели̂це да распор: о д у ш к у, која је међу њима, потпуно затворе и тиме спрече транспирацију. Отварање и затварање одушке догађа се услед промене у напону (turgor) у самим затворним ћели̂цама или у суседним епидермским ћелицама. Те су затворне ћели̂це снабдевене нарочитим обликом задебљања мембране и на особит начин су приљубљене уз суседне епидермске ћели̂це, услед чега су у стању,

да промене у неколико свој облик под утицајем воденог напона. Што је јачи напон, дакле што је више воде у ћелици, тим затегнутије и уздигнутије стоје те две затворне ћелице и на тај начин остављају отворену одушку. На против, кад се смањи напон, оне олабаве, спадну једна к другој и тако затворе одушку. Стоме су према томе најважнији регулатори транспирације.

Код свих биљака нису стоме у подједнакој количини и на исти начин по лишћу распоређене. Док водене биљке, којима је лишће увек под водом, немају никаквих стомâ (које би биле и излишне, јер те биљке не испаравају) налазимо опет код биљака, којима је лишће у ваздуху, огроман број тих апарата. Тако н. пр. на једном једином квадратном милиметру лисне површине може да их буде до 700!

Али како већ видесмо ни на самом лицу и наличју листа једне биљке није распоред стома свагда исти. Из примерâ, које у ниже наводим (по Вајсу), види се лепо у каквом односу може да стоји горња и доња страна листа у погледу количине стома. На 1 квадратном милиметру лисне површине има:

млеч (Acer platanoides)	с лица:	0	с наличја:	550	стомâ
фикус (Ficus elastica)	„	0	„	150	„
бршљан (Hedera Helix)	„	0	„	90	„
липа (Tilia europaca)	„	0	„	60	„
велебиље (Atropa Belladonna)	„	10	„	55	„
каћунак (Orchis latifolia)	„	20	„	67	„
јоргован (Syringa vulgaris)	„	100	„	150	„
купус (Brassica oleracea)	„	219	„	301	„
сунцокрет (Helianthus annuus)	„	175	„	325	„
локвањ (Nymphaea alba)	„	460	„	0	„

Број стомâ у листу зависи од самог кроја лишћа и од еколошких прилика дотичне биљке. Код дорсивентрално развијеног лишћа, које је више или мање хоризонтално положено (дакле чије је лице право на више окренуто а наличје на ниже) обично нема озго никаквих стома или им је број знатно редукован. На против, код оних биљака, чије лишће вертикално стоји, као н. пр. код сабљичице (Gladiolus), перунике (Iris), код еукалиптуса, неких акација и т. д., ту је број стомâ на лицу и наличју скоро подједнак. Лишће што на води плива (као н. пр. код белог [Nymphaea] или код жутог локвања [Nyphar], код ви-

кторије и т. д.) појмљиво је, да може да има само с лица стомâ а не с наличја, јер је само горња страна листа над водом и изложена сунчевој светлости, која загрејава лисна ткива и изазивље на тај начин транспирацију.

Као год што број стомâ, тако исто и распоред њихов није случајан нити је без свога значаја, него је удешен према месту и начину живљења дотичне биљке. Разноврстан распоред и разна количина стома служи за изазивање бујније транспирације или пак за умеравање њене струје. У пределима, где је атмосфера засићена или барем обилна влагом, као што је н. пр. случај у шумама или у тропским крајевима, ту је биљка сама собом приморана да подржава што живљу транспирациону струју, пошто у тим влагом богатим пределима не изазивљу испаравање скоро никако климатски фактори (ветар, топлота, светлост и т. д.).

Уђимо часком у једну нашу густу букову шуму. Чим ступимо под дебели свод висока древећа одмах осетимо пријатну хладовину и наше очи уживају у мирној полутами. Под древећем видимо сијасет бујних биљака, које се надмећу која ће више места да заузме и да се боље развије и рашири. Ту се цремош (Allium ursinum) ухватио у коштац са лопухом (Petasites officinalis) и оманом (Telekia speciosa), копитац (Asarum europaeum) са крстатим копитњаком (Hepatica triloba), великданче (Pulmonaria tuberosa) са мртвом копривом (Lamium maculatum) а између свега тога помаља се по неки струк брадавичка (Dentaria bulbifera), млађе (Corydalis solida), петровог крста (Paris quadrifolia) и разноврсних папрати, маховина и толиких других биљака. Разгледајмо малко какве су те биљке по своме изгледу и облику, па ћемо одмах приметити, да су оне снабдевене нарочитим саставом и кројем и нарочитом грађом. Пре свега ће нам пасти у очи, да скоро све те биљке имају релативно доста велико лишће, да је то лишће махом глатко, равно и хоризонтално положено. Даље ћемо приметити, да је код неких од тих биљака лишће прошарано белим пегама (као н. пр. код Pulmonaria и код Lamium — врстâ) а код других опет, да је оздо црвено обојено. Све те особине иду само на то, да омогуће и олакшају што већу транспирациону струју, која је тим биљкама ту, у тој влази ваздушној и теренској од преке потребе. Очевидно је, да је увеличањем лисне површине омогућен приступ већем броју светлосних зрака и да је у исто доба постигнут и

већи квантитет стома, те да је дакле тиме убрзано и испаравање: јер ако је, рецимо, један лист од 5 □ см. простора са својих 100 стома на □ мм., при доста јакој светлости, испаравао по 1 центилитар воде дневно, то је близу памети, да ће такав лист, кад му увећамо површину, постићи тако исто испаравање и у много мањој светлости. То исто важи и за глаткоћу лисне површине. Тиме што је лист раван и гладак, постигнута је не само већа површина (него да је набран или храпав) већ је тиме омогућен приступ што већем броју светлосних зрака, које такођер потпомажу испаравање. Оне беличасте пеге по лишћу извесних биљака, постале су тиме, што је на тим местима сунђерасти паренхим бујнији и има веће ходнике и шупљине а то је баш онде, где је много стома на близу нагомилано.[1] И то је дакле справа за потпомагање што веће транспирације. Црвена боја пак на наличју листа служи, како Штал (Stahl) тврди, за претварање светлосних зрака у калориферне, те на тај начин загрева биљна ткива и потпомаже претварање воде у пару.[2]

Кад смо већ довде видели каква је организација стомâ, намеће нам се и нехотице питање: зар неће киша да продре у њих или барем да их својим капљицама зачепи, те тиме спречи транспирацију?

Тој збиља опасној препони транспирационе струје стала је природа на пут разноврсним предохранама и нарочитим сходним одбранама.

Пре свега је код већине биљака знатно редукован број стома на лицу листа или их чак ту никако и нема. Тиме је дакле већ (барем код биљака таке грађе) онемогућен приступ кишним капљицама у стоме. Код оних пак биљака, које носе и на лицу стомâ, заштићене су оне на више начина. Обично

[1]) Нису све беле пеге по лишћу истог порекла и значаја. Има белих пега, које су постале услед јаког преламања светлости извесних ћелица у којима има кристалних друза или цистолитâ (ка н. пр. код неких уртикацеја). Код других пак биљака изазивљу то неке епидермске ћелице, које су препуне ваздуха а испод њих фали палисадни паренхим. Ну код већине „шарених или напаширaних“ биљака имамо ту појаву да припишемо болесном стању самих хроматофора.

[2] Ја сам у својој тези „Das Erythrophyll im Dienste der Transpiration“ истакнуо, да се та тврдња не може применити за сво случајеве црвенила код лишћа. Тако сам н. пр. констатовао, да многе биљке, које воле хладовину, покрију своја лисна ткива еритрофилом, ако их изложимо дуже времена јакој сунчаној припеци.

су оне дубље насађене, тако да су се изнад њих наднеле две суседне епидермске ћелице и направиле у неку руку неку надстрешницу. Леп пример у томе погледу пружа нам лишће мркве (шаргарепе — Daucus Carota). Ту су епидермске ћелице направиле као неко предсобље испред стома̄. Водене капљице скотрљају се са тих испупчених епидермских ћелица и стомине одушке остају слободне и незапушене. Где стоме нису на тај начин заштићене, ту обично наилазимо на разноврсне израштаје на самој епидерми, који имају исти задатак као и споменуте испупчене ћелице. Тако виђамо код многих биљака понеке брадавице, сисице и чворуге скоро на свакој епидермској ћелици (н. пр. код више водених Carex-врста). Врло су карактеристична и чудновата та епидермска испупчења на ћелицама бамбуске трске. Ту избијају са сваке епидермске ћелице по два израштаја у облику ситних јелових шишарака или као два затубаста рога.

И длаке, које се налазе на епидерми имају у већини случајева исти задатак. Ту су трихоми густи, збивени, те сачињавају руно неко, кроз које никако вода не може да продре. Ми можемо такво лишће (н. пр. код Verbascum pannosum, Jankaea Heldreichi, Jnula Aschersoniana, Gnaphalium balcanicum) уронити у воду и ипак ће остати потпуно сухо.

Није ретко видети у истој функцији, у место трихома, воштани један слој изнад епидерме. Тај восак чини, те киша никако не може да накваси стоме, које се налазе на горњој страни листа. Отуд ми и видимо, да је лишће код купуса, грашка, каранфила, мака, орлових нокату (Lonicera Caprifolium) и толиких других биљака и после јаке кише са свим сухо. Код јеле се стоме налазе само на наличју четине (листа) и то баш само у оним двема белим браздама. Та бела боја тих бразда потиче од воштаног слоја, који се само ту (у та два реда) налази и служи као покривач стомама. Са свим је обратно код смреке (вење, клеке). Ту се стоме налазе само на лицу листа и поређане су у редове, а исто се тако и воштане пруге налазе такођер на лицу а не с доње стране листа.

Врло умесну заштиту од воде имају стоме код извесних биљака, које се одликују том особином, што им је лишће посувраћено. Такво се лишће виђа код представника разних фамилија, али нарочито код зимзелених биљака, које су у извесно доба године изложене јаким кишама. То је лишће ивицом

на ниже (центрипетално) посувраћено скоро до главног лисног ребра. Тиме је потпуно спречен приступ кишним капљицама ка стомама, јер се ове налазе с наличја, па како је лист завијен, то су стоме као под неким сводом. Код нас показују ту особину махом представници фамилије ерикацеја (Bruckenthalia spiculiflora, Erica carnea, Calluna vulgaris).

Код биљака пак, код којих је лишће закржљавило, те су стоме већином размештене по зеленим гранама и по стаблу, налазимо такође на особит начин заштићавања од кишних капљица. Код таких су биљака стоме увучене и сакривене у дубоким браздама, јамицама и увалама, у које не може вода да продре већ с тога, што не би била у стању да истисне ваздух из тих удубљења. Пример о таквом положају стома, пружа нам врста зановети Cytisus radiatus, па Spartium jinceum, разне аустралијске казуарине и толике друге биљке са редукованим или потпуно закржавелим лишћем.

Справама, о којима довде беше реч, циљ је дакле, да обезбеде правилан и беспрекидан ток и да предупреде поремећење и спречавање транспирационе струје од стране спољних елементарних неприлика. Ну како је биљка у свима својим животним функцијама тесно везана за еколошке прилике, то и транспирација зависи од тих фактора, и биљка је приморана, да о томе води строго рачуна, јер би иначе, услед прекомерног испаравања, могла лако угинути.

Као што је познато, и како већ споменусмо, биљка прима храњиву материју са водом заједно из земље. Биљци, која расте на подводном земљишту, стоји увек довољна количина воде на расположењу, и она може целог лета беспрекидно да прима нову воду и храну и да једнако испарава. Ну не стоји тако са биљкама, које се налазе на каменитом супстрату. Ту је земљиште само у извесно доба године у стању да пружи извесну количину воде, и према томе и биљка мора да умери и скучи транспирацију за време припеке и суше.

И у ту сврху је биљни организам снабдевен сходном организацијом за умеравање и спречавање транспирационе струје у потребним приликама.

На првом месту саме стоме су већ удешене као регулатори. Под утицајем тургора (воденог напона) у стању су стоминe ћелице да набрекну, да се надму и напну, услед чега се размакну једна од друге, и одушка између њих остане отво-

рена. У таквом стању биљка подржава транспирациону струју. Ако се пак количина воде у ћелијама смањи, онда и тургор попусти и услед тога спласну и смежураве се стомине ћелице и наслоне се једна на другу (у неку руку спадну једна к другој) те затворе одушку — и испаравање је прекинуто и потпуно спречено. Од интензивности тургора дакле зависи и интензивност или у опште подржавање транспирационе струје.

Ну тиме што стоме саме, затварањем одушке, могу да зауставе транспирацију, још биљка не би била потпуно заштићена од штетног утицаја прекомерног испаравања, јер би иначе, услед сунчане припеке, и остале епидермске ћелице, ако и у мањој мери, пропуштале кроз танке своје мембране водену пару. Од те опасности очуване су биљке разноврсним сходним справама а и самим начином живљења.

Длаке и у овој функцији играју врло важну улогу. Танке епидермске ћелице често су покривене сјајним, дужим или краћим длакама, које одбијањем светлосних зрака спречавају сувишно загрејавање лисног ткива. Те су длаке по правилу без плазме, у опште без икакве живе материје и само ваздухом испуњене. По облику су врло разноврсне. Махом су једноћеличне, дакле без икаквих преграда, ну има их и чланковитих; има их кратких и густих (кадифастих), има их дугих, положених (свиластих), усправљених, заковрчених, гранатих, звездастих и т. д. Врло су лепе свилене длаке код олимписке рамондије: Jankaea Heldreichi, код српске жутилице Genista subcapitata и код боквице Plantago Victorialis; кадифасту одећу има Scabiosa holosericea, Potentilla Detommasii, вунени покривач коврчастих белих длака видимо н. пр. код Hieracium marmoreum, Gnaphalium Leontopodium; звездастим је длакама обасут Alyssum orientale и A. murale, гранате, пршљенасте длаке има планинска наша дивизма Verbascum pannosum, љуспасте длаке видимо код дафине: Elaeagnus angustifolia и т. д. У опште густ длакав покривач примећавамо код врло великог броја наших (балканских) биљних врста, које су изложене јакој припеци, које дакле живе по кршевима и камењарима (нарочито кречним), по живом песку, сушним пашњацима и сличним пределима. Ред је овде нагласити да оне длаке, које садрже протоплазматичне масе, не служе као одбрана епидерме против јаке транспирације, јер и оне саме могу да испаравају, те су онда изложене истој опасности као и епидермске ћелице. Али и те длаке имају врло

важну функцију. Оне су у стању, да између себе и на себи задрже и зауставе атмосферску воду, коју пак апсорбују оне саме или то ураде епидермске ћелице.

Посматрамо ли мало пажљивије биљке, које на споменутим сушним местима расту, приметићемо, да има и таквих, чије је лишће са свим голо и глатко. Па ипак је и то, привидно голо, лишће потпуно заштићено од припеке. Ћелична опна се у почетку, док је још млада, састоји махом из познатог угљеног хидрата: целулозе. Доцнијим растењем и дебљањем оплутњаве у већини случајева спољне мембране епидермских ћелица услед постепеног нагомилавања веће или мање количине кутина — материје једне врло сродне са обичном плутом (суберин). Тај кутински слој на епидерми разликујемо као засебан њен део и зовемо га: кутикула. Кутинисане мембране, као год и плута, имају особину, да пропуштају врло тешко воду. Кутикула дакле тиме што не пропушта воду, штити на тај начин епидерму од испаравања. Јаким и дебелим кутикуларним слојевима одликују се скоро све наше зимзелене биљке, па многе сочне (меснате) биљке, јоргован, калина и т. д.

Код по неких биљака је кутикула замењена или прекривена тањим или дебљим воштаним слојем, о којему смо већ пре говорили. И тај восак штити, на исти начин као и плута, епидерму од сувишног загревања. Воском прекривено лишће има плавкаст изглед, као да је посуто ситним пепељком. Такво је лишће свих наших степских биљака: Dianthus sabuletorum, Mattia umbellata, Coronilla elegans, по неких чуваркућа, саксифрага и других камењарских биљака.

Као год тај воштани слој исто тако и кречне инкрустације (код разних саксифрага), слојеви соли (код врста рода салсола кориоспермум и т. д.) лепљива материја (код разних силена) и лак (код младог лишћа у брезе, трешње, тополе, бресквe итд. и код многих степских биљака) имају у главноме исти задатак: да очувају млада ткива од инсолације.

И већ споменуто посувраћено лишће спречава такођер у јакој мери транспирацију. Такво је лишће с лица, дакле споља, заштићено дебелом кутикулом и своју доњу страну, на којој се бали стоме и налазе, увије и уврне тако, да ни ветар ни припека немају приступа.

Поред ових справа има биљка и друге начине како да умери и заустави по потреби транспирацију. Ко је једног об-

лачног или кишног дана посматрао једну лицу, могао је приметити, да јој је лишће хоризонтално поређано. Кад наступе пак летње припеке, то се лишће обеси и стоји на ниже оборено. Узмемо ли у обзир прилике, под којима се те промене положаја лишћа дешавају, лако ћемо увидети, да их нарочито са транспирационом струјом можемо довести у везу. С пролећа кад има довољно влаге и у земљи и у ваздуху (а исто тако и лети за време кише) лишће је услед бујног тургора у стању да испарава до миле воље, и за то је окренуло целу ширину своју сунчаним зрацима. За време припеке пак, због оскудице влаге, ослаби тургор, лишће омлитави, обеси се и окрене само узану своју ивицу сунчаним зрацима, услед чега је и транспирација знатно смањена.

Слично поступају и тако зване: компасне биљке. Тај назив добише извесне биљке због тога, што им је лишће у меридијанском правцу, ка северу и југу окренуто. Чувена је као таква, северно-американска биљка: Silphium perfoliatum. Њено је лишће усправљено и стоји право вертикално. За време сушне периоде окрене та биљка своје лишће тако, да ивице показују север и југ а ширина листа (лице и наличје) окренута је истоку и западу. На тај начин то лишће избегава утицај сунчаних зрака, јер је лисна ширина изложена само раном јутарњем сунцу и позним залазним зрацима.

Исти циљ има и периодско склапање лишћа извесних биљака у неко доба године и дана. Ако посматрамо један багрен лети за време јаке припеке, нарочито око половине дана, приметићемо, да је склопио лишће и окренуо своје листиће на више. Листићи су наиме сви два и два приљубљени један уз други. Чим пак захлади они се опет одвоје, рашире и заузму хоризонтални положај. На исти начин поступају многе друге легуминозне биљке.

Врло је карактеристично, и склапање лишћа код наших рамондија. Те ендемичне наше биљке, које расту на кречним врлетима брдских и планинских крајева југо-источне Србије, имају доста крупно, лопатичасто лишће, које је озго обасуто кратким, ретким длакама а оздо је густо обрасло дугачким, мрким длакама. Горња је лисна површина изложена и сунчаним зрацима и ветру, док доња не само да је својим положајем, него нарочито својим густим руном заштићена од споменутих фактора, па ипак те биљке имају више стома на лицу него на

наличју лишћа. Та привидно парадоксална организација лишћа једне биљке, која живи на топлим кршевима, стоји ипак у врло тесној хармонији са њеним биолошким приликама. Рамондије живе на голим кршевима, који се лети, услед јаке припеке, тако усијају, да не могу да задрже ни најмању количину влаге. Нешто летња суша, нешто јесење магле и хладне кише, нешто опет зимски мразеви, доприносе и чине, да су еколошке прилике врло неповољне за успешно развијање и растење биљака. Тек ако је једна трећина године повољна за беспрекидно развијање вегетације. Из тих узрока се ту смедоше настанити само оне биљке, које су се могле задовољити и са тако кратком вегетационом периодом, и које су се тим приликама умеле прилагодити. У такве спадају нарочито наше рамондије. Чим окопни снег и дани нешто одужају (а то је у већини случајева већ крајем фебруара или почетком марта) почну већ утицати сунчани зраци на делатност биљних ткива. Честе кише и магле пружају довољно влаге и голим кршевима, и тако је омогућен и на њима доста бујан живот. И збиља ми видимо како рамондије, на Сувој Планини, већ марта терају ново лишће а старо им се постепено засушује и претвара у хумусну материју. Концем априла развијају оне већ и своје дивно љубичасто-плаво цвеће, које до краја маја са свим прецвета и претвори се у плодове. Већ првих дана јуна (а по некад и концем маја) видимо, да је и семе зрело. Али није рамондија сада завршила само своје овогодишње развиће, него је шта више заметла и пупољке за лишће и цвеће, које ће се тек идућег пролећа развити,[1] и тиме је тек потпуно довршила целу своју вегетациону периоду. Кад наступе жеге, све рамондије уврте своје лишће, онако исто као год човек кад стисне и скупи шаку. Тиме потпуно сакрију и затворе горњу страну (лице) лишћа, а доњом која је обрасла врло густим руном, штите целокупно ткиво од припеке и суше. Тим умотавањем лишћа омогућила је рамондија себи опстанак и на голим кречним литицама и клиновима, које целог дана загревају сунчани зраци.

[1] Ја сам прошлог маја испитао неколико струкова рамондије, која се гаји у Ботан. Башти и нашао сам на заметке лишћа и цветних пупољака. Концем јуна добила је Ботан. Башта велику количину рамондија не само из Србије него и из Старе Србије и Македоније а и са Олимпа (Jankaea Heldreichii) и свуда су већ у пазуху лишћа вирили цветни пупољци. Услед редовног и обилатог заливања процветаше ти пупољци још истог лета (концем септембра) — у место да остану за идући април.

Најобичнији пак начин, којим биљка удешава транспирацију јесте смањење лисне површине. Што је мањи лист, тим је мањи и број стома̄, услед чега и испаравање мора да буде знатно мање.

Умањавање лисне површине постизава биљка обично црепастим поређањем лишћа (као н. пр. код Tamarix gallica). Код лишћа, које је тако поређано, увек горњи лист покрива знатан део површине оног листа, који се изнад њега налази, и тиме је много мања лисна површина изложена испаравању него кад засебно и одвојено стоји сваки лист.

Ну и стварно редуковање саме површине листа није ретка појава. Једна иста биљна врста, према локалности на којој расте и еколошким приликама, које су с тиме у вези, може имати шире или уже лишће. Индивидуе, које живе на сушном, присојном ареалу, имају куд и камо мање лишће него примерци који расту на влажном супстрату.

У редукције лисне површине спадају даље сви набори на истој, затим и сви урези (рецкавост, ровашеност и т. д.). Што је глађи лист, тим му је и површина већа, док на против чворуге и набори, не само што умањују површину (дакле и број стома) него служе и као рефрактори светлосних зрака. Да урези умањују површину листа, потпуно је јасно. Има биљака, које у пролеће (кад има довољно влаге) терају цело лишће, а доцније рецкасто и умањено.

Биљке, које не умеравају своју транспирацију ни на један од наведених начина, изгубе обично за време суше све лишће а њихову функцију предузму зелени делови на стаблу. Такав поступак примећавамо код многих медитеранских врста заповети (Calycotome infestans) и т. д.

Dr. Лујо В. Адамовић.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ПРВА КЊИГА

(НАСТАВАК)

XIX

Последњим својим данима осмева се јесен још који часак људима врло тужно, а у исто време и весело, као женско чељаде на умору од јектике. Баш једног таквог дана падаше Литкина пратња. И бōно је и утешно што људи, који остају, чују и осећају и даље уместо својих умрлих драгих. Полањецки се старао око погреба и њему је овај дан падао још теже, али помисливши да би Литка овакав дан сама бирала, нахођаше у том неко олакшање. До тога дана просто није умео измерити дубину своје жалости. То човек позна тек доцније, а почиње се тек кад драги покојник остане у гробљу, а човек се без њега враћа празноме дому. Сем тога, Полањецкога је гутало свега старање око погреба. Живот је опточио вештачким формама и учинио заметним и тако један прост учин, као што је смрт. Полањецки је хтео учинити Литки ону последњу услугу, којом се није имао ко други забавити. У госпође Емилије детиња је смрт пресекла све оне опруге, на које се наслања мишљење, одлука или делање. У овом је бура и сувише силна била за нежно класје. На срећу: сувише јак бол убија онога коме се догоди.

те ту људско срце у неколико претрне. Полањецки је опазио: да је главни израз на њеном лицу и у њеним очима био израз бескрајна, ледена пренеражења. Каогод што јој у очима не бејаше суза, тако јој ни на уснама не бејаше речи, него само неки трагични, детињи шапат, из којега се могло познати да њене мисли не обухватају потпуно несрећу, него иде око ситница што је прате, хватајући се за њих и обасипајући их тако брижљиво, као да је дете још живо.

У соби, која је сад прерушена на жалост, лежала је Литка мирно у цвећу, на атласном одру, и ничега јој више није требало. Дотле се мати од бола подетињила, заустављала час код ове, час код оне ствари, која би детету могла затребати. Кад би дошли да је одведу од мртвог тела, она се није опирала, само је губила и остатак присебности и почињала јечати, као да јој ко навалице задаје бол. Полањецки и Хвастовски, њен девер, који бејаше стигао пред само кретање спровода, покушаше да је изведу у тренутку, кад ће се сандук заклопити, али кад она стаде дозивати дете по имену, обојици клонуше руке. Већ се спровод крете, као и обично, напред попови и певачи а позади маса кола и света, а десно и лево маса света, која у модерним градовима тражи оно исто уживање у туђој несрећи какво је публика класичних градова имала у цирковима. Госпођа Емилија ишла је за колима са девером и Марином; лице јој је било сухо и без живота. Она је очима видела само једно и њене се мисли само тим бавиле. Случајно је један прамен плаве косе вирио изван ковчега. Целим путем, није спуштала очију с ковчега непрестано говорећи: „О Боже, Боже! захватили детету косу!“

Код Полањецкога туга, умор, нервно растројство због неспавања, све се то окрете у неку несносну тегобу, да га час по час све нешто нагонило: да се врати с пола пута, да оде кући, да се баци на какво канабе, те да не мисли ни о чем, да не воли никога, да не осећа ништа. Тај налет саможивости га у исто време задиви и побуни против њега самога: знао је у исто време да се неће вратити, да ће попити ту чашу до дна, те да ће ићи до краја, не само зато што је тако ред, него зато што ће туга за Литком и оданост према њој бити јачи од егоизма. Осетио је сад потпуно да су се сва његова друга осећања збила у страну, усахнула, и да за цео свет има бар за овај мах у његовом срцу једно велико ништа. У осталом његове мисли и осе-

ћања ударише потпуно у несагласност, која се састојала из спољних утисака, који су брзо један други замењивали, из опажаја учињених не знам чега ради, и потпуно механички помешаних са осећањем жалости и бола. Овда онда би погледао у куће поред којих је пролазио спровод и разазнавао би њихове боје; сад би опет запазио какву дућанску фирму, па би је прочитао, не знајући зашто то чини; сад му опет дође на ум како су попови престали певати, али ће опет брзо почети и чекаше да се опет прекину ти тужни гласови, чисто страхујући. Час је опет размишљао онако као што чини човек који се буди иза сна, па би хтео да дозна је ли то сан или јава те говораше: „Ово су куће, а ово фирме, ово мирише тамњан, а горе на колима лежи Литка, и ми идемо на гробље...“ И наједаред га опет спопаде силна туга за тим милим дететом, за оном милом главицом, која му се толико пута осмехнула. Сећао се каква је била још пре давно, и у последње време; сетио се како је носио у Рајхенхалу, кад се враћао са Тумсеа; па онда на селу код Бигјелових, па у граду код г-ђе Емилије, где је зборила да би волела да је бреза, и најзад, кад је, пред саму смрт на неколико сахата, молила Марину да за њега пође. Само није рекао: да га је Литка волела као одрасла девојка и да је, заручујући га са Марином, учинила жртву, јер се неисказана осећања тога детета не би могла ни одредити тачније. Осећао је он ипак доста да ту има нечега на ту форму и да је било места жртвовању, које је изишло из оне дубоке и изузетне оданости, коју је то дете према њему осећало. Па како се губитак најдражијих створења осећа помоћу штете која човека спалази, то је и Полањецки непрестано понављао: „То је било једино створење, које ме одиста волело! Никога више сад немам на свету!“... А кад подиже очи на сандук и виде онде оно плаве косе коју је ветрић кретао, поче у себи понављати све оне призиве, којима се Литки обраћао за живота њена. Већ стаде осећати како га сузе гуше, зато што је то дозивање без одзивања. Има нечега страшнога у том нехајању умрлих. Кад лице, које је осећало сваки поглед, постане неосетљивим, она која воли — хладном, блиска у свакодневном животу и најближа срцу — званичном и далеком, онда ништа не помаже понављати у себи: „Смрти! Смрти!“ Поред свега бола, који извире из губитка, осећа човек још као неку обману која срце цепа, као превару самога срца, што је све проузроковало оно мртво тело, које остаје глухо према нашем позивању. У

души Полањецкога беше осећај: да је Литка отимајући се од њега и одлазећи у крило смрти њему учинила неправду, те од блиске постала далеком, од срдачне званичном, нечим узвишеним, светим, а у исто време потпуно равнодушним, да цуца срце матери и најближим пријатељима. У тим осећајима Полањецког било је много самољивости, али да није те самољивости, којој су најпречи њени губици, и којој су сопствени губици на уму, људи, који одиста верују у загробни живот и срећу на оном свету, не би ни жалили за умрлима.

Пратња изађе из града на отворенији и виднији крај и кад се пређе ђерам, пође дуж гробаљског зида, окићена низовима просјака, и венцима цвећа намењена за гробове. Пред вратима од гробља све се заустави, Литку скинуше, и Полањецки, Букацки, Хвастовски и Бигјел понеше је до очева гроба.

Изгледало је да је већ на гробљу почела она тишина и празноћа, која обично царује на дому, кад се људи врате с погреба. Дан је био миран, сив: овде онде падало је без шума пожутело лишће. Црна дрвета без лишћа, са врховима од тананих у светлости као стопљених грančица, налик на утваре, шарени и бели споменици, опало лишће што покрива дуге и просте алеје, све то изгледаше на нека Елисејска поља, пуна дубока мира, али и дубоке санане меланхолије.

Ковчег је био већ над отвореним гробом. Зачу се: Requiem aeternam" а после „Anima eius". Кроз хаос својих мисли и утисака Полањецки виде, и поред своје велике туге, виде као у сну: окамењено лице и укочене очи г-ђе Емилије, код Марине сузе, које су га срдиле у овај пар, бледе образе у Букацкога, с чијих се црта могао читати лепо, како га је његова философија о животу, не имајући овде никаква посла, потпуно напустила пред уласком у гробље, и Литкин сандук. Кад стадоше на заклопац сипати по прегршт песка, учини и он што и други, а кад спустише сандук у гробницу и стадоше затварати каменим плочама, њега опет стеже нешто у грлу те све о чем је тада мислио и што је гледао претвори му се ни у шта. У себи је понављао само: „До виђења, Лито!" Кад се после сећао тих речи учиниле су му се ништавне према духовној бури коју је издржао, и на том се све и свршило. Свет се разилазио. Њега после нешто времена пробуди ветар, који се зададе из даље, између крстова. Сад је код гроба видео г-ђу Емилију с Марином, Бигјелову, Васковскога са стрицем Литкиним. Рекао је да

ће изаћи последњи, те је и чекао, опет говорећи у души: „До виђења, Лито!“ И мислећи на смрт, на то како и он најзад мора доћи овако ту: како је то океан, у којем ће утонути све мисли, напори, осећаји... показало му се сад као да су он и сви они што су били при оном гробу, или од њега отишли, били на броду, који је водио право у пропаст. О животу на другом свету није му ни на ум падало.

Убрзо се спусти хитри јесењи мрак. Крстови дођоше још блеђи. Стари професор и Хвастовски поведоше Емилију капији од гробља, без икаквог противљења од њене стране. Полањецки рече још једном: „Збогом, мило дете!“ и изађе.

Кад би изван капије помисли:

— Срећом што јој мати није при чистој свести; како ли би била њој страшна помисао: да јој је дете онде само! Умрли остављају нас, али и ми њих.

У даљини виде кола која одвезоше Емилију — и учини му се да такав поредак ствари на овом свету има у себи нечега што човека буни.

И сам седајући у кола осети неко саможиво лакнуће, које је произлазило из осећања: да се свршио неки тежак и мучан акат, за којим настаје одмор. Кад се вратио, сам му његов стан изгледао некако празан, без и мало веселости, без лакнућа и надања, али кад се после чаја опружи на софи, спопаде га неко зверско задовољство за одмором после силног умора, осећање лакнућа и чисто неког задовољства због тога што је погреб свршен и Литка сарањена спопаде га и по други пут.

О вечери сети се да треба да се извести о госпођи Емилији, коју је Марина требало да одведе к својој кући за неколико седмица. Излазећи спази на столу фотографију Литкину, па је пољуби. Четврт часа доцније зазвони код Плавицких.

Слуга му рече: да је господин изашао, али да је ту госпођа Хвастовска и професор Васковски и свештеник Хилак. У салону га прими Марина незаглађена, с поцрвенелим очима, готово ружна. Међутим ранији начин опхођења с њим сасвим се изменио, као да је заборавила на све увреде, поред ствари, које су биле много несрећније.

— Код мене је Ема — поче шаптати. — Зло јој је, али као да разуме што јој се говори. Код ње је професор Васковски. Он говори као да човеку из срца вади... Би ли хтели да се видите с Емом?

— Не, госпођице. Дошао сам само да се обавестим како јој је и одмах идем.

— Не знам... али ће можда она хтети да се види с вама а ја идем да јој поменем да сте дошли. Вас је Литка толико волела, да ће можда само због тога бити мило Еми да вас види.

— Добро — рече Полањецки.

Марина уђе у суседну собу, али вероватно није могла одмах почети разговор. Полањецкоме кроз шкрипнута врата не допре њен глас, него глас професора Васковскога, глас пун убеђивања, и као неког уписања, којим се старао да пробије оклоп неосећајности и бола.

Стари је професор овако говорио:

„....То је толико исто као да је отишла у другу собу да се забави и поигра, и као да ће се кроз који час вратити. Она се неће вратити, али ћете ви отићи к њој. Драга госпођо, гледај на смрт не са земаљске но са божанске стране. Дете и живи и срећно је, јер како је само у вечности оно гледа на растанак с вама као на трен ока. Литка је жива — говорио је наглашујући — жива и срећна. Она вас види кад идете к њој. Она вам пружа ручице, и зна да ћете за који тренутак и ви к њој. Тамо је цео наш живот и боловање ништа, док длан о длан а затим долази вечност, заједно с Литком, у миру, весељу, без бола, без смрти. Нестаће светова и векова и ви ћете бити заједно....“

Полањецки грко помисли:

— Кад бих тако осећао, имао бих бар ашта тамо ићи. Иначе не!

Али ипак упркос тим мислима, уђе не чекајући да се врати Марина; јер му се чинило: ако није имао повода за то, била му је дужност, и да му није слободно ту бити страшљиву пред туђим злом. Ушавши опази г-ђу Емилију да седи на софи, изнад ње лампа а испод ове палма, која је бацала на ову несрећну главу сенку, која је личила на гигантске прсте. Поред ње је седео професор Васковски и држећи је за руке гледао јој право у очи. Полањецки узе њене руке из руку професорових, наже се над њих и стаде их притискивати уснама.

Госпођа Емилија трепну неколико пута очима, као кад се човек мучи да се разбуди иза сна, па зајаука изненадно:

— Сећате ли се, господине, како она...

Ту је прекиде силан плач, такав, при којем се руке грче, у устима нестаје ваздуха, а груди се цепају од јецања. Најзад јој недостаде снаге и она се обезнани. Кад се повратила, Марина је одведе у собу за њу. Полањецки и Васковски изађоше у другу собу, где их задржа Плавицки, који тек што се беше вратио из града.

— Видите како ми је у кући то ожалошћено створење — рече — просто ми се не мили да уђем. Ваљало би ми мало одмора, слободе, али шта да радите ту сад, шта да радите! Сад сам ја на другом месту и морам тако...

Прође пола часа а дође на тренут два Марина с вешћу да се Емилија на њену силну молбу мало умирила. Полањецки и Васковски стадоше се праштати са свима и одоше.

Ишли су по густој магли, што се са земље дизала после пријатнога дана, те заклањала улице и око светиљака правила разнобојне кругове. Обојица су размишљали о Литки, која је сад прву ноћ без матере, усред мртваца. Полањецкому се то учини просто страшно, не због Литке, него због г-ђе Емилије, која је морала о том мислити. Размишљао је исто тако и о речима Васковскога, што их овај говораше њој, и најзад рече:

— Слушао сам шта сте њој говорили... Ако јој је од тога било што лакше, онда добро. Али, видите, кад би то било истина ми би морали.... шта... морали би спремити даћу Литки и проveселити се што је умрла.

— А откуд ти знаш да се нећемо развеселити по смрти?

— А откуд ви знате да ће тога бити?

— Ја не знам; ја верујем.

На то Полањецки није могао ништа одговорити, него као за се отпоче:

— Милосрђе, емпирична светлост, вечност, поновни састанак — шта је то у самој ствари? Детињи леш у гробу а мати се код куће превија од бола... На да хоће смрт да изазове и код мене ту веру као код вас, али она код мене порађа сумњу. И вама је жао тог детета, а мене још више, и та ми жалост просто намеће питање: зашто је она умрла? На што таква свиреност? Знам да је питање глупо, и да су га милијуни и милијуни људи до сада постављали, али ако је то знање каква утеха, нека и она иде бестрага. Знам и то да нећу добити одговора, али ми баш за то зашкргућу зуби и зубима бих некога заклао... Не

могу да разумем и буним се... ето то је све! То је сав резултат, који ни ви не можете признати као задовољавајући.

И Васковски као да себи нешто одговара, отпоче:

— Христос је устао из мртвих, јер је био Бог, али је као човек и он претрпео смрт. А шта мени, худу црву, остаје друго да чиним, него да преузносим и хвалим Божју вољу и мудрост у смрти?

На то му Полањецки одговори:

— С вама се нема шта више говорити.

— Клизаво је — одговори Васковски — дајте ми руку.

Он узе Полањецкога под руку, наслони се на њега и настави говор:

— Драги мој, у тебе је честито срце, пуно љубави; ти си покојницу веома волео, све би за њу учинио, је ли? Онда учини само једно, веровао не веровао, реци јој: „Бог да јој душу прости“. Ако мислиш да јој то неће ништа помоћи, реци само: „Ништа за њу више не могу учинити, то бар могу...“

— Оканимо се тога — одговори Полањецки.

— Њој то може не бити потребно, али ће јој бити мило твоје сећање, она ће ти бити захвална и измолити у Бога милости за тебе.

Полањецки се сети како је Васковски рекао, кад је чуо о последњем нападу Литкину: да тог детета живот не може бити без неког циља, а ако и морадне умрети да је њему зацело назначено да нешто пре смрти изврши. И сад је баш због тога хтео напасти на Васковскога, кад му наједанпут сину у глави: да га је Литка пред смрт измирила са Марином.

И против његове воље намете му се питање: „Можда је она за то и живела?“ Али се у истом тренутку стаде бунити против такве помисли. Нешто се нагло разгневи на Марину, дође пун огорчења и презирања, те стеже зубима и процеди:

— По ту цену ја ону нећу. Нећу је! Доста ме она стала мука. Десет таквих дао бих за једну Литку!

Дотле је Васковски трапао поред њега говорећи:

— Не види се ни прст пред оком, а ово камење од магле поледило, и да ми није тебе, до сад бих се сто пута претурио.

Полањецки се утиша и рече:

— Ето видиш, господине професоре, ко по земљи гмиже ваља у земљу да гледа, а не на више.

— Твоје су ноге јаке, љубазни мој!

— И очи, које јасно виде и по таквој магли, каква нас је обавила сада. Јер ми сви живимо у магли, а иза ње тамо ко зна шта је. Све што сте ви говорили сасвим ми личи на ово: кад би ко ломио сухе гранчице, бацао у поток и говорио да ће оне процветати. Иструлиће, и то је све. Мени је такође тај поток отргао нешто, што сам држао да ће процветати. Глупост... А гле и ваше капије. Лаку ноћ.

Растадоше се. Поланецки се врати кући мртав уморан, леже и настави мучити себе мислима, а још више привиђањем. Прво изађе пред њега лик г-ђе Емилије са несавладљивим болом. Она седи тако у салончићу Марининy, под палмовим лишћем, које је наткриљавало као нека неман — рука са раширеним грабљивим прстима и грабиле к њену лицу. „Могао бих философирати о том до рана јутра — мрмљао је сам за се — опет све из чега се састоји живот, то је само сенка од нечега, ништа више! Јер кад би гдегод било и труна милосрђа, ово дете не би умрло. А оним што приповеда Васковски не би могао човек ни врапца накрмити.

Паде му на памет да Васковски није само говорио о смрти него да га је још молио, да рече „Бог да је прости". Стаде се борити сам собом. Уста му је затварао недостатак у дубљој вери: да ће га Литка чути, те не могаше рећи то. Уз то је осећао како би било недостојно да изговори речи, које не би излазиле из његовога дубоког убеђења. „Па шта знам ја у самој ствари? Ништа. Око мене свуда магла. Њој додуше ништа лакше неће бити од тога, али, било како било, то је још једино, што могу учинити за моје „маче", за то мило дете, које је једном ногом у гробу мислило на мене".

Још се неко време колебао и најзад се пусти у кревет казавши: „Бог да је прости".

Али му то не донесе никакве утехе, него га још више ожалости за Литком, и расрди на Васковскога, који га доведе у положај, у којем је морао или доћи у опреку са самим собом, или некако учинити неверу Литки. Осети да има још доста таквих мамаца и реши се да сутра рано иде у свој биро, и да се заузме са Бигјелом у први посао, који му падне руку, само да би избио из главе себи онај бони круг, који га је до сад опкољавао.

Али сутра дан га Бигјел претече и сам дође к њему, можда баш и због тога да би га чим било забавио. Поланецки

се свим срцем даде на размишљање текућих послова, али се не могаху ни један ни други дуже на том задржати, јер после једног сахата јавља се Букацки, да се опрости с њима, па рече:

— Идем у Италију и Бог зна кад ћу се вратити. Хтедох вам рећи: Будите здраво! Смрт оног детета коснула ме се јаче него што сам се надао.

— И зато одлазиш?

— Могло би се о том много говорити. Код нас ти је то тако: овамо си неки будиста, или друго што ти се свиди, а овамо човек слабо верује, слабо се нада у... неко милосрђе... и тако живот протиче. Међутим шта? Из дана у дан бије нас стварност по лицу и наноси нам губљење самопоуздања, бол и моралну угнетеност. Ту ти вечито неко некога воли, вечито човека једе туђа несрећа, а то ми се неће. То ме мучи...

— У чему ће ти помоћи Италија?

— У чему ће ми помоћи? Тамо имам сунце, којега овде немам; имам вештине, које овде немам, а према којој осећам слабост; имам chianti, што ми добро чини због желудачног катара, и најзад имам људе, који ме се баш ништа не тичу и који могу умирати на стотине, а мени ни суза да не кане. Разгледаћу слике, куповаћу што ми устреба, стараћу се о својем реуматизму, о својој главобољи, и бићу мање више заузет чим било, више мање сит и више мање здраво бравче, што је, веруј ми, нешто што се још једино може пожелети. Ту не могу да будем довољно стоком, а хоће ми се по што по то да сам то.

— Право велиш, Букацки. Ето ми, видиш, забили се у ове рачуне исто тако да колико толико окретенимо, и да не мислимо о чем другом. Кад будемо стекли толико колико ти имаш, онда, не знам како ће Бигјел, а ја ћу одмах твојим трагом.

— Онда до виђења у времену и простору! — рече Букацки.

Мало после његова одласка рече Полањецки:

— Има онај право. Колико бих био на пример ја срећнији да се нисам спријатељио с г-ђом Емилијом и оним јадним дететом. Ми смо у том погледу неизлечиви и добровољно себи трујемо живот. Он има право. Ту заиста неко некога воли. То је наследна бољка... Вечни романтизам, вечни сентиментализам и вечно бодље у срцу....

Бигјел му рече:

— Поздравио те стари Плавицки. Он не воли никога, до себе.

— Можда је у ствари и тако, али у њега нема ни памети ни срчаности да рече: да је то тако и да тако и треба. На против. Убеђен је да треба то да је друкчије код њега и у том је његова невоља. И онај који је његове природе, мора се издавати да кога било воли.

— Хоћеш отићи данас до г-ђе Емилије?

— Разуме се! Кад бих ти казао да имам сад маларију, да ли бих се на тај начин излечио.

И одиста не само да је био тога дана код г-ђе Емилије, него је био два пута, јер први пут није нашао никога, биле су обе отишле. Плавицки, на питање где му је кћи, одговори: „Ја сад немам кћери!"

Полањецки му не хтеде читати придике, па што је јако имао вољу, него оде и врати се тек пред вече.

Тада изађе пред њега сама Марина и рече му да је г-ђа Емилија сад тек први пут заспала од погреба Литкина. Говорећи то она неко време задржа своју руку у његовој. Полањецки поред све расејаности не пропусти да то опази, а кад питајући погледа њој у очи, опази, да јој се јагодице мало заруменеше. Седоше једно крај другог и почеше разговарати. Марина рече:

— Били смо тамо; обећала сам Еми да ћемо ићи сваког дана.

— Да ли ће то за њу бити добро да се тако непрестано подсећа на дете и да тако непрестано позлеђује рану?

— Ах, зар ће њој икад рана зарасти? и зар би јој могао ко рећи: „Не иди!" И самој се мени чинило да то не може бити добро, али сам се убедила у противном. Тамо је силно плакала, али јој је било боље. Кад смо се враћали сећала се онога што јој је говорио професор Васковски, и то јој је била једина утеха, једина!

— Нека има какве год бар — одговори Полањецки.

— Знате, ја јој у почетку нисам смела ништа споменути о Литки. Али она једино о њој говори. Немојте се ни ви уздржавати да о њој говорите, њој је од тога очевидно боље.

Ту Марина стаде казивати још нижим гласом:

— Она себи непрестано пребацује што је оне ноћи послушала наредбу докторову и отишла да спава. Жао јој оних изгубљених часова, које је могла провести крај Литке, и та јој мисао не да мира. Кад смо се данас враћали с гробља стала ме питати и о најмањим ситницама: како је онда изгледала, колико

је спавала, да ли је примало лекове и шта је говорило тада?... При том ме преклињала да се сетим свега и да не пропустим ниједне њене речи.

— Нисте ништа заборавили?...

— Не.

— А како је она то примила?

— Гушила се у сузама.

Ућуташе обоје, и то ћутање потраја прилично; најзад Марина рече:

— Идем да видим шта је с њом:

Врати се брзо па рече:

— Спава; хвала Богу!

И тако Полањецки се не виде ни то вече с г-ђом Емилијом, коју спопаде чисто некакав летаргични сан.

При растанку Марина му опет стеже јако и дуго руку и запита га без мало не понизно:

— Ви се не љутите што сам ја опет испричала Еми о последњим Литкиним часовима.

— У оваквим часовима ја не умем да мислим о себи — одговори Полањецки. — Сад ми је стало само до г-ђе Емилије, и ако су ваше речи њој донеле олакшања, онда вам веома захваљујем.

— Па онда до сутра? Јел'те?

— До сутра.

Полањецки се опрости и изиде, а силазећи мишљаше:

— Она се сматра за моју заручницу.

— Није се ни варао. Марина га је сматрала за свог заручника. Никад није она била у погледу њега индиферентном. Напротив, баш она количина огорчења показује колико је она необично била њиме заузета. А међу тим у доба болести и погреба Литкина могао је он сам признати колико је дубоко себичњаштво у њега, док се њој учинио тако добар, да га више није имала с киме упоређивати. У самој ствари њеном се срцу хтело пре свега љубави, а сад, кад је већ обећала Литки на њеном самртном часу, кад се већ обвезала да ће волети и удати се за Полањецкога, учинило јој се: да би дужна била казнити саму себе, ако не би то чинила, и да она сад не сме да не воли. Полањецки је ушао у сферу њених обавеза, јер је она припадала оним простим женским природама, којих и сад није

ретко, за које је живот и обавеза једно исто, те зато приносе својим обвезама не само добру вољу него и истрајности.

А та и таква воља доноси собом љубав, која сија као сунце, греје као топлота и блажи као погодно, светло небо. На тај начин живот није као суха трнова грана, која само боде, него цвет, који цвета и мирисом наслађује.

У ове сеоске девојке, исправне у мислима, а просте и утанчане у осећајима, било је те способности за живот и за срећу у највећем степену.

И кад је Полањецки отишао, а она стала о њему размишљати, у њеном уму он је био само „Господин Сташа“. И заиста он је и био њен „Господин Сташа.“

Лежући у постељу Полањецки понови нешто механично:

— Она држи да је моја заручница.

Смрт Литкина и они послови за дан два беху одагнали Марину на девето место. Сад пак опет поче о њој мислити, али му се наједаред указа облак којекаквих питања, на која тада није имао одговора.

Само је осећао пред њима неки страх; осетио је да му уједанпут нестаде и снаге и воље, да тај терет потегне, да опет отпочне живети давнашњим животом, да опет падне у то сентиментално врзино коло, да се поново узнемири, да се опет усиљава, да лети за оним што му доноси само бола, и да се бори сам са собом због осећаја? Зар није боље прегледати рачуне са Бигјелом, тећи новаца, па онда јурнути куда било, као Букацки, било у Италију, било ма куд, где има сунца, вештине, добра вина за стомак, а пре свега људи, који се човека ништа не тичу, при чијој се срећи странац не загреје, али зато ни смрт нити икаква недаћа у њих не измами човеку ни једне сузе...

Крај прве књиге.

ХРОНИКА

ПРИЛОЗИ НАШОЈ СРЕДЊЕВЕКОВНОЈ ТОПОГРАФИЈИ.

Још и данас има доста места, која се спомињу у нашим средњевековним споменицима а за која се или не зна никако где су постајала или се зна погрешно или недовољно.

Највише је на овом пољу урадио пок. Даничић (Рјечник из Књижевних Старина), по том Ст. Новаковић, Љ. Ковачевић и др.

Прегледајући Даничићев Рјечник наишао сам на неколико погрешака у одређивању места. С тога ћу овде делимице исправити неке погрешке, делимице изнети и неке нове ствари.

Како се питања ове врсте не могу никад тачно и с потпуном поузданошћу решити без путовања и личног осматрања положаја на који хоћемо да ставимо неко старо место, то ћу се овом приликом ограничити само на места из слива Ибра у Србији, куда сам путовао прошлога лета.

1.

До данас још није нађена даровна повеља манастира Студенице, а вероватно је да се никако неће ни наћи. Али се некако сачувао један фрагменат, за који се мисли, да је доцнији (из XVI или XVII в.) препис те повеље. Тај је одломак штампао Миклошић у Monum. Serbica стр. 8. и он гласи:

„....пакы да есть ведомо васемь хотещимь ꙁнати, докле есть меѥа монастирске ꙁемле: до Јесенице оуправо на Долаць, оуправо вьлоѡмь на връхь на Шаваницоу, низ планиноу оуправо на Гоуменицоу, оуправо оуꙁ бръдо, на

планиноу крѣсноукоу, оуправо на Полоумиръ, оуправо на Ибаръ, оуправомь Ибромь на Оусꙗє рѣкомь Стоуденицомь, оуправо на рѣкꙋ Ꙗсеницоу.....“

Заведен сличношћу имена а немајући ваљаних топографских података Даничић је овде учинио погрешну одредбу.

На стр. 505 књ. III Рјечника читамо: „**Ꙗсеница**, река која утиче у Мораву у данашњој Србији. Међа манастиру Студеници ишла **на Ꙗсеницоу**“.

На стр. 490 под: „**Щавница**, земљама манастира Студенице ишла је међа на врх **на Щавницоу**, а то је без сумње садашње село Штавица у окр. рудничком и може бити да у споменику није добро сачувано име“.

Не треба нарочито доказивати да је обоје погрешно. Треба само узети карту, па да се види, како се не могу никако идентификовати Јасеница и Штавница из повеље са Јасеницом и Штавицом из Рјечника.

Увидев ово решио сам се да окушам, не би ли у околини манастира могао наћи сачувана спомена о Јасеници и Штавници. А закључивао сам, да ће обоје бити негде ближе манастиру Студеници, јер се у истој повељи као међа спомињу још: Долац, Полумир, Ибар, Ушће, Студеница р., дакле, објекти из непосредне околине манастира, па би било непојмљиво, да граница земље на другој страни иде тако далеко од манастира, као што је Даничић узео.

Како сам дошао у Студеницу, поред осталих проучавања, трагао сам и за горњим именима и нашао сам их и до данас одржана.

Јасеницом народ зове једну косу, која се одваја од пл. Радочела и лежи 6 км. ј.з. од Студенице.

Одмах на северу од Јасенице а наврх Радочела налази се једна пространа ливада, која од старине припада манастиру и зове се Штавница. Додамо ли томе, да се и у повељи каже: „**на врхъ на Щавницоу**“, онда је несумњиво, да је овуда ишла међа а не на рудничко село Штавицу.

Између Јасенице и Штавнице налази се сада један мали заселак: Долац, који је такође споменут у повељи као граница земље манастирске.

Од Штавнице је међа ишла, вели се у повељи, низ планину управо на Гуштерицу (под Радочелом, на десној обали Студенице р. и сад постоји заселак Гуштерица; на спец. карти погрешно забележено Гуштериће) одатле преко реке (т. ј. Сту-

денице) уз брдо на планину бресничку. Мислим, да је овако (пл. бресничка) названт северо-западни део пл. Ђакова, где и сад постоји село Бресник.

Одатле је граница ишла на Полумир (село на Ибру), па Ибром на Ушће (село у коме се улива Студеница у Ибар) па реком Студеницом на реку Јасеницу.

Али се једна ствар не слаже за мојом одредбом, а то је што се на крају одломка повеље вели: „...**Стоуденицом на рекоу Ꙗсеницоу**“... Сад не постоји овде никаква река Јасеница, већ се Јасеницом зове једна коса, како је горе речено. Но испод Јасенице извире једна речица, коју данас зову Река (погрешно на специјалној карти Ријека) и која се улива у р. Студеницу 3 км. јужно од манастира. На ову се реку у повељи мислило, да је граничила манастирску земљу.

И онда може бити двоје: или се и ова речица раније звала Јасеница, па се то име доцније изгубило; или (што мени изгледа далеко вероватније) последња реченица у повељи треба да гласи: „...**на** реку **на** Јасеницу...“ т. ј. на реку (Реку) па на Јасеницу (брдо). Овоме иде у прилог и то што се у почетку одломка не каже: „на реку Јасеницу“, већ просто на Јасеницу и т. д.

2.

У Monum. Serbica стр. 568. наштампана је једна повеља деспота Стевана Лазаревића у којој се говори: како је дошло деспоту неколико калуђера из манастира Хиландара и саопштили му, да је Обрад Драгојлалић[1] био обећао манастиру Хиландару цркву св. Богородице у Ибру, па да то није учинио. Но како се тај Драгојлалић показао неверан према деспоту, то му је деспот одузео баштину и дао је другом у пронију. Али кад је сазнао оправдано потраживање ових калуђера и пошто се договорио „с госпођом мајком кнегињом Милицом и и с господином преосвећеним патријархом кир Данилом“ и т. д. приложи Хиландару цркву са овим још селима: „**Коукль, ꙁасєлькь моу Ꙋлистина, сєлѡ Шипьтьнѡ, ꙁасєлькь моу Новосєли, сєлѡ Присѡйникь и оу Хрлцихь трї ꙁасєльци**“.

[1] Ст. Новаковић у „Прон. и баштиници“ пише Драго*лај*лић, док у М. S. и код Љ. Ковачевића „Деспот Стеван Лазаревић“ стоји Драго*јла*лић. Даничић у „Рјечнику“ мисли, да је правилно Драго*сла*лић.

Дакле, деспот је том приликом поклонио села: Кукањ са засеоком Чајетином, Шипачно и заселак Новосели и село Присојник и у Храшћу три засеока.

На стр. 514 Даничићева Рјечника читамо за Коукли., да ће то бити село Кућани у ужичкем окр. близу златиборске Чајетине. Али лако је опазити, да је овде Даничић нехотично погрешио, јер на другом месту у Рјечнику (књ. III) под Улистинл. зна за Чајетину под Копаоником. Али како ни на карти ни у речницима није могао наћи ништа, што би одговарало селу Коукли., то се и могао преварити и узети да ће то бити село Кућани код златиборске Чајетине. Но и из повеље и из расправе Љ. Ковачевића (Деспот Стеван Лазаревић. Отаџбина књ. IV стр. 269) види се, да је Обрадова баштина била у Нбру, па је ту ваља и тражити. С тога сам приликом путовања на ово обратио нарочиту пажњу и ево шта сам утврдио.

На западној страни Копаоника (740 м.[1] испод Сувог Рудишта), у горњем (изворном) делу уске и стрме долине Цепске р., налази се сада малено сеоце Чајетина. Старији ми људи причаше, да је раније Чајетина била велико село и да се налазила на десној страни потока, на месту које се сада зове Селиште. Ту и сад сељаци ископавају темеље од зграда и циглу. У близини Селишта налази се једно старо гробље са темељима од неке старе цркве.

На југо-западу мало испод Чајетине налази се веће село Шипачина. И за ово село сељаци по традицији знају да је старо. Веле, да је у њему некада и руда вађена. И сад се, на месту које се зове Селиште, познају рударске закопине. Има и једно старо гробље, које зову Грчко Гробље.

Испод Шипачине је село Цепе а на западу од њега је Ново Село. Оно данас има само 30 кућа. У селу су свега две породице: Пауновићи и Живковићи. Обе су врло старе и не памте ни кад су ни одакле досељене. Над данашњим селом, у страни, има неколико ливада, које зову Селиште. Ту је, веле, раније било село. Зашто се и кад одатле изместило нико не зна.

Као што се из изложенога види од поклоњених села и до данас су се као насељена места очувала: Чајетина, Шипачина и Ново Село. А на Кукањ и Присојник, који данас не постоје

[1] Мерење сам вршио анероидом Географ. Завода В. Школе.

као насељена места, опомињу имена потока Кукња и брда Присојника. Обоје је близу Новог Села.

Између села Лисине и Чајетине истиче један поточић, који после протиче кроз села: Бељак и Ново Село и улива се у Рудничку р. код села Мура. Данас га зову Кукањ (или Кукањица). На десној страни његовој, близу ушћа, налази се једна коса, коју зову Градина. На њој је, веле, био некада град. А једно место на Градини зову Виноградина, јер су ту били неки стари виногради. И сада једино ту може, у целој околини, да успева изврсно грожђе.

Између Бељака, Руднице и потока Кукња налази се једна коса, коју зову Присојник. На Присојнику имају и сада 3—4 куће и неколико колиба. Сумње нема да је овде био стари Присојник, који је деспот поклонио Хиландару.

Сва су се, дакле, поклоњена села налазила на западној страни од Сувог Рудишта ка данашњем селу Рудници. Имена су се као што се види, и до данас сва одржала. Само нека су и данас имена села, друга су имена брда а трећа имена потока. Према томе у овоме је крају била и баштина бунтовника Обрада Драгојлалића.

Где је пак била црква св. Богородице не може се данас ни приближно одредити. У овом крају има много старих црквина из средњег века, али се не зна како се која звала.

Ужице.

Радомир М. Илић

ПОЗОРИШТЕ

Наше две савести, позоришна игра у пет чинова, од Пола Антелма.

Позориште анализе, које по логичној консеквенци називају још и позориштем идеја, дошло је да замени онакву друштвену драму и драму обичаја, које, после Скриба, уводе Дима Син и Емил Ожије. У већини њихових драма увек има по нека теза да се обради. Па да би се она што боље утврдила и дока-

дала, тек се од постављене тезе, као апстрактне концепције, прелази на поједине драмске случаје. Разуме се, да се у томе раду, често, а понекад и врло јасно, могу приметити удешавања и навијања, нетачан и недовољно пропорционалан однос између унутарњег света и спољних манифестација, који се поглавито упућују тако, да теза изађе што боље решеном.

Код позоришта идеја бива друкчије. Ту идеје треба да се изведу као сасвим природан резултат саме драмске радње. Произашле из самих факата, идеје преносе импресије на душу посматрачеву и изазивају размишљања о њима.

Но ове се намере ретко изводе у потпуној својој чистоти. Новији представници драмске литературе увек имају у својим делима доста елемената ранијих школа, те на тај начин не стварају чисто специјалан тип. То се, у осталом, примећује и у целокупној историји драмске литературе. И поред новог правца, који јасно издваја поједине школе, заједнички се елементи непрестано преливају и преплећу један у други. И претече савремене друштвене драме и драме обичаја: грађанска драма Дидроа и Бомаршеа, драма романтичара, школа здравог разума (école du bon sens), драмски производи Скриба и његових многобројних сурадника, непрестано показују такве позајмице.

Као најбољи пример овог враћања на старије начине и неодољивости допуштених позајмица јесте Лаведанов Prince d' Aurec. Ово новије дело, које је толику заинтересованост и толику измену мисли донело, критика је обележила као драму Бомаршеова обрасца.

Такав је случај и са драмом Наше две савести, најновијом драмом, која се скоро у Паризу представљала, и која се сад приказује и у нашем Народном Позоришту. То је драма са идејама, које изазивају на размишљање и на претресање. Такво се претресање мисли изводи и у самој драми између представника супротних мишљења, свештеника Пија и лекара др. Бордијера. Драма има намеру да реши, које је мишљење претежније у схватању наших савести, наших моралних дужности: или мишљење старо, што га је увело хришћанство, а подржавају и данас његове цркве, или мишљење ново, које је дошло са покретом Револуције.

Са елементима који иду уз драмски случај, изгледа да се нешто зашло и у романтичност, ма да је драма из живота, са карактерима верно пренесеним из друштва.

Ова драма, пре него се човек упозна са њом, на први поглед, изазива онакав исти утисак као што је друга једна драма истога писца (La Fin du vieux temps) учинила утисак на њеног критичара Жила Леметра. Знајући да је драма из сеоског живота, он је са негодовањем очекивао све оно, што се у сличним случајевима третира: говоре изведене у ачењу: сељаке, глупе и лакоме, до злочина у земљу заљубљене; изветале и залишне старце, којима пород помаже да што пре скапају; супарнике момке, који се туку косама; по свој прилици каквог сеоског ћатицу; више но извесно какву врачару; насиља, бремене девојке, отроване краве и т. д. и т. д. Пријатно је изненађење било уживати у драми, као „интересној идили, са лепим сценама, местимице слободним и оштрим."

Исто је изненађење и у овој најновијој драми пишчевој. Шта се може очекивати: дискутовање о савести, мало политике, више неморала, млаке и прежививеле проповеди сеоског попе, за тим злочини, с једне стране суров и покварен свет, а с друге сува и банална званичност судска, и т. д.

Међу тим све то у драми постаје пријатније и ефектније, да се, у главном, добија утисак праве, озбиљне драме. Тај ће утисак на публику бити још снажнији због тога, што је она већ и сувише сита фриволности и паризјанизама из водвиља и опертских буфонерија. Такве су драме потребне, да покрену рефлексије, да узбуде срце и подигну полет. Познато је како је други један комад, са сличном темом, Халевијев драматизовани роман L' Abbé Constantin био пријатно разоноћење за публику. И сувише затупела у драматисаним романима Assommoir, Pot-Bouille, Le ventre de Paris и у оригиналној драми Renée, која је писцу донела моралну пропаст у драми, париска публика добија мелем души својој. После сувише грубог и фриволног зонизма, једна идила, са својим пријатно наивним и врлинама пуним идеализмом!

И у драми Наше две савести протагониста је сеоски свештеник Пију, добар пастир свога стада, веран служитељ Божјег олтара. Својим пожртвовањем служи као светао, диван пример, какав би требало да је последник Христов и посилац његових високих моралних принципа. Он чува своју веру, којој је искрено одан, он гине за начело, коме предано служи, те постаје врло симпатичном личношћу, у овом добу саможивости и моралне колебљивости. Осумњичен да је убица, поред других

околности нарочито по томе, што се убица био прерушио у свештениково одело, он иде у затвор, па после и на губилиште. А довољна му је била само једна реч, по другоме мишљењу реч правде, па да буде спасен. Он је знао правог убицу, јер му је жена убичева на исповести то признала, но тајна исповести за њега је највећа светиња.

Интересно је чути прокламовање друге вере, оне вере чији је речити представник друга знатна личност из драме, Др. Бордије.

Свештеник. — Него ти, за кога сељаци дају свој глас, и који свакојако уживаш њихово поверење, да мени објасниш ово. Моји парохијани виде како ја живим: једино мислим о милосрђу, чини ми се да сам добар свештеник, па ипак сам им тако туђ. Жене, још непрестано верујући у Бога, и слушају ме, али људи! Долазе ми у цркву само ради крштења, венчања и погреба, исто онако као што морају ићи у суд због важнијих послова. Али ни најмање нису захвални мојој преданости. Има их који ме и мрзе, као на пр. тај Фенај, а и сами не знају зашто. Сви су неповерљиви према мени, и осећам да то не могу искоренити. Је ли да је то непојмљиво?

Др. Бордије. — Ја сам се, мало пре, шалио, али ако хоћеш да ти на то озбиљно одговорим, као што и личи нашем искреном пријатељству.... Не, није необјашњиво ово упорно неповерење, јер ти њих учиш једној вери, а они другу исповедају. Ви се, дакле, не можете разумети.

Свештеник. — Они! Веру! Они и немају никакве вере; они, као и ти, ни у што не верују.

Др. Бордије. Каква заблуда! Нема човека, који у штогод не верује.

Свештеник. — Кад човек не верује ни у Бога ни у ђавола, у шта онда верује?

Др. Бордије. — Јеси ли ти кадгод размишљао шта то значи хтети?

Свештеник. — Шта ти пада на памет. Хтети је хтети!

Др. Бордије. — Да си ма коме мусломану изнео оне малопређашње кобасице, не би их ни окусио, док смо се ми, међутим, добро њима почастили. Зашто? Зато што мусломан верује да не ваља јести свињско месо, док ми, на против, мислимо да је добро. Сваки наш кантон жели да има своју железницу, а у Кини се народ побунио, кад су увели железницу.

Зашто? Зато што ми држимо да је овај начин вожње добар, а Кинези мисле да је рђав. Наша Француска хоће да је република, а наша савезница Русија хоће да је монархија. Зашто? Зато што већина Француза сматра да је република најбољи облик владавине, док већина Руса држи да је монархија. За време постова ти хоћеш да постиш, а ја на то не бих пристао ни по коју цену. Зашто? Зато што ти мислиш да је твоја уздржљивост пријатна Богу, а ја, ја пак држим, да нам је наше здравље најпреча брига. И тако можемо начинити читав низ људских одлука, из којих ћеш видети да сваки акт воље има веру као крајње своје начело. Ми хоћемо оно, у шта верујемо да је добро, а нећемо оно, што мислимо да је рђаво. Те тако хтети није ништа друго но остварити своју веру. Ако нема веровања, нема ни воље. Но да ли ти мислиш да данас нема воље? Настао је прави бес за радом. Производи се као у некој манитости. Као помамни смо се ускомешали на кори земљине лопте и од сто је руку прерађујемо, не би ли смо је што више удесили за своје угодности. Старе нам земље већ нису више довољне, и почињемо експлоатисати до сад занемариване континенте. Никада, збиља, није човечанство толико хтело као данас, а пошто воља увек има као покретач веровање, излази онда да човечанство није никада јаче веровало. Некадашњи незнабошци сматрали су хришћане као људе без вере. Дошла је и Револуција да на супрот Хришћанству изнесе ново обележје добра добра и зла, а ви нас окривљујете због тога. То само показује да вера Револуције није и ваша вера, а оно због тога баш и јесте Револуција.

Свештеник. — Како, зар је Револуција променила природу доброга?

Др. Бордије. — Да, она је променила наше веровање у оно шта је добро, а шта је зло.

Свештеник. — То је, заиста, занимљива новост. Дакле, ово чему ја учим није добро.

Др. Бордије. — Молим те, нека те то не буни. То чему ти поучаваш, по мом мишљењу, није више добро.

Свештеник. — То је сувише. Збиља?

Др. Бордије. — Збиља.

Свештеник. — Наш Господ Исус Христос казао је: Не чините другоме оно, што нисте ради да вама други чине. И додао је: Волите једни друге. Је ли та твоја Револуција што боље пронашла?

Др. Бордије. — Није. То су узвишене речи. Не верујем да се могу боље и наћи.

Свештеник. — Е, па! Зар ја чему другом учим?

Др. Бордије. — То је само један део твоје науке, део који одређује дужности људи, једних наспрам других. Но ти учиш и о томе што држиш да је дужност појединаца на спрам самих себе т. ј. бољи начин да се употребе своје силе и своје моћи. И, ето, ту је Револуција са вама раскинула. Кад се појавило Хришћанство, код наших је предака заостало било много штошта од мајмуна. Морало се прибећи каквом одважном средству, па да се излечи римска поквареност и да се укроти дивљаштво варварских народа. Хришћанство је бацило анатему на целу природу: грубом, поквареном, свирепом и жестоком човеку проповедано је о ужасу његових нагона, о бојазни од уживања, о потреби мучења себе, о презирању овог света и посвећивању овог живота животу потоњем. За мене, који верујем у напредак т. ј. у поступно развијање човечјег духа, овакве су мере, у своје време биле врло добре. Али, зар не примећујете да су ове мере, које су човека бољим чиниле, престале више бити добрим. Као оно Орфеј међу дивљим зверовима, ви и даље настављате исту своју песму око себе и онда, кад више нема дивљих зверова, да се укроћују.

Свештеник. — Јуче су убили чича Фенаја. Доказује ли и то, по твом мишљењу, да је дошао тренутак пустити страстима на вољу?

Др. Бордије. — Е, то је само случај, дело каквог заосталог гориле. Такви поједини случаји ништа не значе према целини. Некада, кад се појединац задеси изван свога стана, на свима је путевима очекивао да га нападну и опљачкају. Излазио је само у пратњи, у гвозденом оклопу и до зуба наоружан. А данас? Данас свуда иде слободно, без нарочите обазривости, ничега се не бојећи, сем преваре у хотелским рачунима. Па се још увело и да се цена свуда у напред одреди. То је очевидно, у колико се то тиче историје. Па зар сад томе бићу, које је постало тако кротко, тако учтиво, тако друштвено, и коме је малена земљина лопта сваким даном све интересија за становање, да ти, Христов свештеник, непрестано говориш како му је природа непоправно грешна, услед првог греха, и да је он недостојан слободе; да му је живот зато дат, да он испашта тај грех, да му тај живот буде испаштање и да је овај свет

само таштина, коју треба презрети. Нема доктрине која би могла противстати очигледним фактима. И факта данас не дају право томе непомирљивом одрицању. Човечанство се је показало као усавршљиво, то онда значи да оно и није тако рђаво, да се не може поправити. А тиме што се неваљалства умањују у колико се добро више шири, значи да не треба презирати земаљске интересе. И пошто се остварење бољега постиже радом, значи да није потребно испаштати страдањем, коме смо се морали трпељиво предати. Оно је само несавршенство, и ми га својим упорним напрезањем можемо све више и више умањавати.

Свештеник. — Изазивање сујете и уживања; знам ја то. То је изопачавање морала.

Др. Бордије. — Твога морала, свакојако, пошто га је Револуција другим заменила. Ти наивно уображаваш, да ми ни у шта не верујемо. Ми држимо да је човечја природа добра, отуда и јасно поимање дужности човека наспрам самог себе. Оно је у томе да човек не сакати, но, што више, обрађује своје подобности. Ми сматрамо да човек има права овде на земљи захтевати своју срећу. Отуда је јасно поимање дужности човека наспрам ближњег. Јер ономе ко овако мисли, свака штета другоме нанета, свака патња осетљивога створа постаје скандалом, који се не може трпети. Ми верујемо да се непрестано напредује у стварању, отуда нам је јасан појам о улози овде на земљи. А она се у томе састоји, да треба да суделујемо у овом општем напору ка бољитку, тако да је нама рад највећи пијетет. Појам о човечанској доброти, појам о праву на земаљску срећу, појам о напретку, ето то је наша вера, и слеп је сваки онај који не види да је то и душа данашње цивилизације. Дакле, кад ти кажеш човеку да је рђав, ми му велимо да је добар; кад му ти проповедаш преданост и одрицање, ми му проповедамо слободну исповест и развијање његове природе; кад му ти наређујеш да се преда патњама, ми му заповедамо да се бори противу њих; кад га ти саветујеш да као таштину презре тражење земаљских блага, ми му то хвалимо као сурадњу на божанскоме делу, које се врши у свету. У кратко, све оно чиме се наша превратна савест одушевљава, осуђује твоја хришћанска савест; твоја се вера стално сукобљава са нашом. Наши сељаци свакојако не умеју овако умовати

о тој противничкој борби, али је они осећају. Нека ти, дакле, не буде чудно, што си међу њима, као што ти сам кажеш, само стран и сумњив.“

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Извините, молим вас, што сам овај дуги цитат употребио. Он ми је био потребан ради обележја те две савести, што се у комаду третирају. Ови и други философски екскурси, можда и досадни на позорници, показују да је ова драма више „écrit“, као што би Леметр рекао. Али ти су екскурси баш оно што чини главан интерес код људи мислених, оно што побуђује на дискутовање. Зар мисли Др. Бордијера, у колико имају право, или шта више у колико га немају, могу нечујно и неопажено у ветар прохујати! Оне морају утицати на публику у толико пре, што су на озбиљан начин изнесене. Како је на пр. ружна према овоме, она шега из Сардуове Теодоре, где се пита: имају ли или немају анђели пола, или су једног или оба, или су хермафродити?

У драми има више епизодних појава, које су све врло јаког сценичког ефекта. На пр. она, кад госпођа Бордије признаје мужу ранији свој грех са братом свештеника Пија. На сам дан злочина, Пију је имао састанак са г-ђом Бордије. То није био галантан састанак но само ради пријатељске услуге. Пију је имао да води бригу о детету г-ђе Бордије, чеду греха свога умрлог брата. Можда би судији било довољно да зна где је био Пију за време злочина, па да се скине сумња са њега. Али би онда избио скандал: одао би поверење једне жене, убио част кући и разорио брачну срећу свога пријатеља. Не, не, по ту цену не! Сам би себи изгледао као човек, „који има једну чисту, а другу прљаву руку“, као што срећно пореёује Ожије у својој, иначе досадно моралној веселој игри Ceinture dorée. Али је на госпођи Бордије да се у душевном напору савлада и мужу све призна. И код ње настаје упорна борба са савешћу, одиграва се права драма савести, која муком мучи јаде своје. Настаје оно присно преболевање унутарњег бола, оне мучне кризе, које по сву тешку ноћ море мозак и јаде живце. То је врло лепа и врло силна сцена, у којој г-ђа Бордије постепено спрема мужа, да му призна врло немилу и врло опору истину. Та сцена толико заноси да човек и нехотице, по њеним новим елементима, заборавља да замери писцу ову стереотипску, старовремску тајну из романа.

Врло је дирљива и она сцена, кад мати преклиње свештеника Пија, да каже где је био за време злочина, и да се тако спасе. Она га подсећа на своју старост и изнемоглост, на брата његовог, који се је, по оној погрешци, убио из очајања, на оца који је пресвиснуо од туге. Па зар опет да покопа гроб, зар у њега да сахрани и последњу наду своју и покропи ојађеним сузама и побуса трошном снагом својом! Вај, како је сину њеном! И нехотице ми долазе на памет, по асоцијацији представа, она ледена разлагања о оцу, што их тако систематски излаже матери својој Освалд у Ибзеновим Аветима. Но срце свештеника Пија није поникло крај обала џиновских фјордова норвешких, него је то меко питомо срце, срце које воли искрено, под непроменљивом конвенцијом односа сина према матери, појачаном још позивом свештеничким.

Има, додуше, и сцена које су Episodenballast. Таква је она, кад свештеник учи Лујзицу како ће поздравити владику.

И пети чин, да публика не оде кући невесела, задовољава правду, опет по старом шаблону. Прави се убица убија, а невини свештеник остаје прав.

„Der Poet ist der Wirt,
Und der letzte Aktus die Zeche:
Wenn sich das Laster erbricht,
Setzt sich die Tugend zu Tisch“.

Нпп!

Бор. П.

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Др. Мих. В. Вујић. — **Најновији обрт у трговинској политици.** Приступна академска беседа. Одштампано из Гласа LXVI. (стр. 151—193). — Београд, 1903.

По својем гласу и по својој струци г. Вујић је био позван да изнесе своје гледиште на положај Србије пред новим трговинским уговорима, да утврди колико ће утицаја имати најновији обрт у трговинској политици земаља средње Европе на будуће трговинске односе Србије и да обележи правац којим се наша трговинска политика има кретати у овако озбиљним приликама. Тој, готово рећи, дужности одазвао се г. Вујић у својем приступном академском предавању, које смо ради да прикажемо читаоцима „Дела“ у кратким потезима.

Србија се налази у врло незгодним трговинским приликама. Без непосредна изласка на море, она није у стању да како хоће бира тржишта камо ће слати своју робу. Најкраћи пут за западну Европу сече јој Аустро-Угарска, чији привредни интереси, као и политички, обично су супротни нашим. Пут низ Дунав прилично је обилазан, те се не може корисно употребити за све домаће производе. А пролаз до Солунског пристаништа, које би нам — у недостатку изласка на Скадар и Јадранско Море — могло тако згодно послужити за утврђивање веза са западним народима, налази се у рукама Турске, чији су каприси и новодљивост довољно познати. С тога се Србија не може надати никаквој особито сјајној привредној, као ни политичкој будућности, док не избије на море. Без властитог морског пристаништа, без подесних железничких пруга чија би тарифска политика била удешена једино према потребама земаљске трговине, наша би отаџбина, како г. Вујић с пуно разлога вели „у најбољем случају морала и могла

само животарити у привредно и политички потчињеном положају" (стр. 157.). Из овога је лако увидети и неоспорну тачност предавачевог закључка да „прва и најважнија тачка нашега привредно-политичког програма има према томе да гласи: што више железница, са, ако Бог да, што скоријим непосредним излазом Србије на море" (стр. 157).

Озбиљности нашег привредног положаја допринеле су и многобројне грешке у трговинској политици. вођеној готово увек без плана и разумевања.

Прва грешка у нашој тарифној политици учињена је по г. Вујићу у 1847, када је Србија пристала на царинску стопу од 3% од вредности увоза, и ако јој је већ ферманом од 1845 признато било поред ових 3% још и 2% узгредних такса, што чини 5%. Та је погрешка исправљена тек аутономном тарифом од 1864, коју је Кнез Михаило могао озаконити наслањајући се на чл. 28. царинскога уговора. Тим уговором, као што је познато, била је Србији призната потпуна унутрашња самосталност.

Друга крупна грешка била је учињена закључивањем уговора с Инглеском у 1880 „чиме је затворен био пут даљег поступног развијања аутономне тарифе, а нарочито у случају, да се за дуже време с Аустро-Угарском до уговора не би дођи могло" (стр. 177). Тај уговор с Инглеском утицао је веома неповољно на резултат преговора с Аустро-Угарском, који су одмах затим били предузети. Кад смо Инглеској, која има тако мало вредности за нашу спољну трговину, дали доста велике уступке; онда смо Аустро-Угарској, која прима око 9/10 нашег извоза, морали дати још и већих. Битно обележје уговора од 1881, као и оног од 1892, у томе је, што су, захваљујући поглавито њима, наше сировине привезане за аустро-угарске тргове. Оба уговора обезбеђују српским сировинама велике диференцијалне олакшице, познате под именом „нарочите олакшице за погранични предмет", тако да наши привредници нису имали рачуна да их шиљу на другу страну, нити да их задрже у земљи ради прераде.

Уз природне особине земљишта, такве олакшице сировинама, које састављају огроман део нашег извоза учиниле су те је општи резултат трговинског биланса постајао за нас све повољнијим. Тај биланс у последњем периоду, 1898—901, био је повољан са 17.387.571 дин., а у прошлој години са 27.302.900 дин. (Како нису биле познате цифре увоза у времену кад је г. Вујић спремао своје предавање, он је могао навести само вероватну повољност прошлогодишњег тргов. биланса). Ове цифре постају нарочито значајним кад се има на уму

потпуна пасивност наше унутрашње привредне политике. Колико се у тој, врло благо речено, пасивности отерало, најбоље показује тај факат, који и г. Вујић истиче (стр. 184), да за последњих 20 година није код нас положен ниједан железнички крак — јединствен случај у целом културном свету.

Ну то нису једини узроци који су сад нашу отаџбину, с привредно-политичког гледишта, довели у врло озбиљан положај. Трговинске прилике знатно су се измениле за последњих 10 година. Утицају присталица високе аграрне заштите подлегла је најпре држава која стоји на челу средње-европског трговинског комплекса. Немачка општа тарифа сваком је у памети. А за Немачком пошла је у корак Аустро-Угарска, њен трабант у стварима трговинске политике. Царински ставови аустро-угарског тарифног предлога тако су високи да, ако се од њих не буде озбиљно попуштало, наше узајамне трговинске везе доћи ће у велику опасност. Нема сумње да је одржање тих веза од значаја по наш привредни развитак. Али тај значај није толики да бисмо ми имали рачуна поднети одвећ велике жртве само да бисмо избегли трговински прекид с Аустро-Угарском. Једном речи, Србија се ни у привредном погледу не находи у положају побеђеног који мора примити све погодбе које му победилац, у овом случају Аустро-Угарска, натури.

Г. Д-р К. Гринберг, професор Бечког универзитета, прилично се затрчао са својим мишљењем да је Аустро-Угарска у стању да „диференцијалне олакшице за свој извоз у Србију изнуди“,[1] да „Србији услове новога трговинског уговора издиктује и своју јој вољу наметне“. Г. Вујић је и по своjем политичком и по своjем научном ауктoритету, који прелази границе наше отаџбине, понајпре био позван да јавно одговори на ова скроз нетачна и шовинистичка тврђења бечкога професора. (Утешно је што она нису прихваћена ни у самој Аустро-Угарској).

Г. Др. Гринберг се служио врло рђавим подацима, кад је дошао до закључка, да је Србија у тако тешком положају да мора примити све погодбе које јој Аустро-Угарска буде хтела наметнути, ма како је оне понижавале, ма колико биле противне њеним привредним интересима. Закључак г. Д-р Гринберга био би тачан само у том случају, кад би прекид трговинских односа с Аустро-Угарском неминовно изазвао привредну пропаст Србије, те му се

[1] Dr. Karl Grünberg: „Die handelspolitischpn Beziehungen Oesterreich-Ungarns zu den Ländern an der unteren Donau“ (стр. 195 и 275).

она не би смела извожити ни по коју цену. А то не стоји. У Србији су сви озбиљни људи потпуно свесни тога да, и ако би било бесмислено изазвати царински рат с Аустро-Угарском некаквим неостварљивим захтевима, рукавицу коју нам наши суседи буду бацили при будућим преговорима можемо слободно подићи. Србија ће пристати само на уговор који буде одговарао и њеним привредним интересима. Скроз је погрешно мислити, да би у царинском рату с Аустро-Угарском за нас све било сува штета, а за наше суседе добит. У том погледу врло је поучан случај с једном другом балканском земљом. У царинском рату с Румунијом (1886—91) удео Аустро-Угарске спао је од 48.61% на 18.15%, па се није повратно на своју стару меру ни доцније, кад су били обновљени нормални трговински односи. Трговински прекид са Србијом донео би Аустро-Угарској сличан резултат. Немачка и Инглеска, које стално потискују њене производе и при једнаком царинском поступку,[1] користиле би се својим уговорима — у случају царинског рата Аустро-Угарска би била подвргнута ставовима наше опште тарифе, а можда и већим — да њен удео при увозу у Србију за навек одгурну с првог места. Међутим, Србија би имала, истина не малих тешкоћа, пробијајући се на другу страну, али су погодбе такве, да би се најзад морала пробити. И г. Вујић има потпуно право кад вели да „резултат економскога ратовања значио би дакле за Аустро-Угарску чист губитак српске пијаце, онако исто као и румунске, док би он Србији, поред свих привремених незгода и губитака, ипак на крају крајева донео привредну еманципацију од Аустро-Угарске“ (стр. 187).

У Србији се врло добро зна да Аустро-Угарска троши само мали део производа које од нас купује. Нама није непознато да она нашој роби служи обично као посредник за Немачку и друге европске земље и да од тог посредовања вуче лепу корист, која смањује добитак наших произвођача. Прекидом трговинских односа с Аустро-Угарском Србија, дакле, не би изгубила потрошаче својих производа, већ само њихове посреднике при продаји, а њој се тих посредника и иначе ваља ослобађати. Србија ће бити економски слободна тек онда кад буде утврдила непосредне везе с даљим европским тржиштима. А рад на том економском ослобођењу олакшан је тим што се велики број страних тржишта већ навикао да троши наше производе, купу-

[1] У 1884—92 износио је увоз Аустро-Угарске у Србију просечно 66.30% целокупног увоза. У 1893—901 није износио више од 56.04% просечно. Мањак у другом периоду прелази, дакле, 10%.

јући из прерађене, дотеране или само боље спаковане од аустро-угарских комисионара. Ну хотећи да истиснемо скупо посредништво својих суседа и да упутимо свој извоз мимо њих ми се морамо сами потрудити да земаљске производе опремимо онако како ће одговарати укусу далеких потрошача и бити у стању да издрже и обилазније путове. У том погледу већ су значајни последњи прекрети у правцу наше спољне трговине. Сточне кланице омогућиле су извоз наших сточних прерађевина у Инглеску, Белгију и Француску: а и жито се почело у све јачем размеру извозити низ Дунав морем за Холандију и Белгију. И закључак који госп. Вујић изводи да „крајњи резултати отежавања или затварања аустро-угарских пијаца нашим сировинама несумњиво ће пре а после бити: домаћа прерада сировина и непосредан извоз на праве пијаце западних потрошача" (стр. 189), одговара и сувише добро правом стању ствари, да би вредело опширније одговарати бечкоме професору, чији закључци изгледају много више као резултат политичког расположења но правог научног испитивања.

И доиста, Србија може преговарати само на основици утврђеној 1892. Уступци које смо у тадашњем трговинском уговору учинили Аустро-Угарској еквиваленат су уступака које смо од ње добили. Буде ли она сад захтевала више ставове на наше аграрне производе, ми ћемо то исто урадити у погледу њених индустријских производа. До споразума се може доћи само узајамним попуштањем. Мисао о некаквим изнуђеним, једностраним уступцима може никнути само у једној неозбиљној, шовинистичкој глави која потребне податке налази у својем уображењу. Исто тако, не може бити говора ни о увођењу диференцијалних олакшица у пограничном промету за аустро-угарске индустријске производе — а и то тражи Др. Гринберг — једно с тога, што би такве олакшице биле скроз противне међународним трговинским обичајима; а друго, што у том случају, уступци, које бисмо били у стању понудити другим земљама, не би имали никакве практичне вредности, те нико осим Аустро-Угарске не би имао рачуна да склапа повољан уговор за извоз наших производа. А утврђивање трговинских веза с тим даљим земљама за нас је животно питање. Јер то је једини начин да се ослободимо туторства које нам наши суседи чине свакога дана све несноснијим.

Уговор с Аустро-Угарском који сад вреди истећи ће једну годину од дана кад га ма која страна откаже. Србија нема рачуна да га отказује. Аграрни покрет који је захватио Немачку и Аустро-Угарску — значај тог покрета за нашу извозну трговину г. Вујић

је савршено тачно обележио — толико је јак, да нам ваља изгубити сваку наду, да ћемо за наше аграрне производе поново добити царинске ставове садашњих уговора. За нас је најбоље да сачекамо отказ Аустро-Угарске, као што она чека на отказ Немачке. А у међувремену треба да се припремамо за преговоре, имајући на уму да они могу и не успети. Ми морамо, на првом месту, имати израђену и озакоњену нову општу тарифу, која, као што г. Вујић врло згодно вели, треба да буде и „ново оружје“, које би нам могло корисно послужити ма како озбиљне прилике наступиле.

Ну то није све. Наша спремност треба да је потпуна као да смо уверени да преговори с Аустро-Угарском неће успети и да ћемо у скоро бити принуђени латити се царинскога рата. С тога пре но што се приступи преговарању морамо бити на чисто с тим куда ће наша роба, ако до уговора с Аустро-Угарском не би дошло. У том циљу морамо се, што пре, тачно и потпуно обавестити о новим путовима који би имали да нас доведу у непосредну везу с тржиштима западне Европе. Ако смо ради да обиђемо Аустро-Угарску, нама стоје на расположењу три пута: низ Дунав преко Брашле, кроз Бугарску преко Варне и Бургаса и кроз Турску преко Солуна.

Код нас се до сада радило једино на припремању изласка низ Дунав. Тога ради утврђен је споразум између српског и руског бродарског друштва, коме је приступила и француска поморска компанија „Fraissinet“. Тим споразумима отворен је нашој роби непосредан пут, са великим рефакцијама у подвозној цени, за Русију и сву западну Европу. Али пут низ Дунав није довољан. Он је одвећ обилазан за један део наше робе, а кретање већих количина земаљскога извоза тешко је замислити, док се велики произвођачки центри у унутрашњости не буду везали железничким пругама с Радујевцем.

С изласком преко Варне и Солуна ствар се компликује, јер им приступ није слободан. До Варне треба проћи Бугарском, до Солуна Турском. А провоз кроз те две земље може се добити само на основу специјалних споразума. Повољан провоз кроз Бугарску добиће се вероватно без великих тешкоћа, пошто је бугарска влада расположена да са Србијом закључи уговор на веома широкој основици. А у изгледу су и повољне рефакције на бугарским железницама. С те стране, дакле, неће бити тешко отворити пута нашој роби, али треба настати да се уговор, са што пространијим уступцима, и потребна железничка конвенција што пре закључе, како нас отказ уговора с Аустро-Угарском не би изненадио.

Већ је теже испословати повољан излазак на море кроз Турску. А тај нам је излазак потребан, јер је знатно краћи од горња два. Пут преко Солуна опробан је озбиљно, али не са особитом срећом, тек 1895. И ми се још налазимо под утиском тадашњег неуспеха, и ако је несумњиво да се сметње које су стајале на путу том покушају могу отклонити. На исте би смо сметње наишли и сад, ако се боље не опремимо и пажљивије не испитамо све погодбе под којима би се наш извоз кориспо упутио на ту страну.

Да својим производима обезбедимо повољан провоз кроз Турску, потребно нам је, на првом месту, да с њом закључимо трговински уговор. Сад нас с Турском везује привремена конвенција која се већ од дужег времена продужава с 2 на 2 месеца, те уноси крајњу нестално у привредне односе једне и друге земље. Са закључењем сталног уговора треба похитати. С тим се натеже више но што би то морало да буде. Јер не треба сметнути с ума да је нама трговински уговор с Турском куд и камо потребнији због провоза но због узајамног промета. С тога се при преговорима не треба много ни задржавати на увозним олакшицама. За нас није толико важно колики ће бити царински ставови. Што је главно, то је да добијемо сталан уговор с дужим роком, који ће нам зајемчити највеће повлашћење и сигуран провоз.

Ну то је само један део заметнога посла на трговинском утирању пута кроз Турску. Провоз с наше границе до Солуна врши једно страно — Хиршово — друштво. Од железничких тарифа тога друштва зависи да ли ће се у опште пут преко Солуна нашој роби рентирати. С тога, пре но што приступимо преговорима за нов трговински период, треба да смо тачно обавештени на какве рефакције у подвозним ценама можемо рачунати у случају да будемо принуђени послужити се том пругом за већи део својега извоза. Ово у толико пре, што се, можда не сасвим без основа, верује да Хиршово друштво прима извесну субвенцију од аустро-угарске владе под погодбом, да својим високим тарифама спречава јачи провоз из Србије. При свем том, ми не мислимо да се повољан споразум са тим друштвом не би могао закључити. Оно ће имати увек више користи од провоза српске робе, но од какве стране субвенције. Интерес друштвених акционара био је врло добро погођен, кад су пре неколико година српској влади биле стављане у изглед необично повољне рефакције, само да се земаљски извоз крене у што већим количинама солунском пругом.

Рђава и спора царинска манипулација у Турској врло је осетно отежавала лак промет наших производа преко Солуна. Ну томе се

може доскочити. Има начина да се с турском администрацијом увек изиђе на крај. Само треба уложити труда и — трошка. Осим тога, за пренос наше робе преко мора не бисмо је смели више ослонити на бродове који врше редован саобраћај. У употреби тих бродова, који, товарећи робу под обичним подвозним погодбама, заустављају се код сваког већег пристаништа уз пут, ваља тражити главни узрок неуспеху од 1895. Довољно јевтин и брз пренос може се извршити само нарочитим бродовима који би били натоварени искључиво нашом робом и одвозили је непосредно у земље камо је упућена да се прода.

Оклевајући с отказом Аустро-Угарска нам даје могућности да корисно употребимо и ово кратко време које нас дели од преговора. Али послу треба енергично приступити, јер много зависи од тога да ли ћемо бити спремни или не. Ако нас преговори затекну неспремне, а у овом тренутку потпуно смо неспремни, требаће нам доста смелости да се одупремо аустро-угарским захтевима и ако пређу границу до које се наметно може попуштати. Друкчије пак ћемо се разговарати са својим суседима ако будемо имали готову општу тарифу, која ће нам послужити као згодна основа за преговарање или, у царинском рату, за независтан привредни живот и кад, уз то, будемо имали све припремљено да се у случају затварања северне границе наш извоз одмах крене новим путовима.

Спремна Србија може мирно посматрати жустра разметања аустријских и угарских аграраца, који би хтели по што по то да присиле своје владе на отказ трговинског уговора са Србијом, и спокојно очекивати резултат преговора. „Дође ли се до нових уговора са Аустро-Угарском и Немачком, ма и под тежим царинским погодбама, наша је корист у томе, што ћемо — поред отворене (и ако отежане) старе пијаце и слободнога провоза (транзита) кроз Аустро-Угарску — имати маха, да, за време новога уговорног стања, живље онда порадимо на задобијању нових пијаца на другим странама. Ваља нам за то време пожурити са грађењем железница, проширењем кланице, организовањем домаћих пијаца и нашега извоза у опште, како би надокнадили оно, што смо у многоме до сад пропустили да учинимо." (191). У ово неколико редака г. Вујић је збио цео програм наше трговинске политике. Тај програм треба да је непрестано у памети свих оних који су у стању да утичу на привредни развитак наше отаџбине.

У кратко, г. Вујић нам је дао својим предавањем сигурног вођу на закрченом путу нашег привредног живота, а српској, тако сиромашној стручној књижевности прилог какав се од њега могао с разлогом и очекивати.

Dr. М. Нинчић

Expédition des „Almugavares“ ou routiers Catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311, par Gustave Schlumberger, de l' Jnstitut. Ouvrage accompagné d' une carte. Paris, 1902.

Византиска царевина, коју је обновио Михаило VIII Палеолог, отевши 1261 године Цариград од Латина, као да је наново постала само зато да опет траје свој век у тешким приликама, тако да је тешко било данас погодити шта ће са њоме бити сутра. Михаило је VIII Полеолог скоро цео свој живот провео у старању да обновљену византиску царевину спасава од поновне пропасти која јој је сваким часом поново претила. Нико се није обрадовао што је Византија обновљена нето онако као што нико није искрено зажалио што је пропало латинско господство у Цариграду. Крајем XIII века било се углавном угасило на западу оно ватрено одушевљење за ослобођењем гроба Христова, па ипак то није било довољно да су у Византији могли мислити да ће с те стране бити мирни. Напротив, уколико је на западу хладнило одушевљење за ослобођењем дома Христова, утолико је с те стране бивало више опасности за Византију: богати је Цариград био западњацима ближи и милији него ли далека Палестина.

Па не само то. Непријатељ хришћанства, који је у XI веку силан био у Палестини, распрострo је крајем XIII века своју силу скоро на домак Цариграда. Тако се десило да се на Западу могу спремати походи против саме хришћанске Византије, а томе се као изговор износио факат што нехришћани из Азије хитају под зидине Цариграда. Па не само да је Византија морала стрепити од опасности из Азије и са јевропскога запада, већ је она и на Балкану стекла доста непријатеља. Срби, Бугари и епирски деспоти нису пријатељски поздравили ослобођење Цариграда 1261 године. Према овоме лако је видети скроз колико је и каке је догађаје пролазила обновљена византиска царевина.

Далеко би нас одвело кад бисмо и у главним потезима хтели обележити стање византиске царевине у XIII веку. Ми ћемо се задржати само на једноме догађају који се у Византији десио у почетку XIV века, и који описује учени византиолог Г. Шлумбергер у књизи чији натпис наведосмо горе. То је каталонско четовање, које је у највећем јеку трајало од 1303 до 1311 године. Догађај овај не само да је један од најинтереснијих догађаја из историје византиске царевине већ се по својој необичности може поредити са најнеобичнијим догађајима у историји света у средњем веку. Сем тога овај

догађај има за нас значаја што је био у вези са неким догађајима у српској краљевини у оно доба.

Именом Каталона или Алмугавара назива се група ратника родом из Шпаније, који су крајем XIII века и у почетку XIV (до 1302 године) помагали, под својим вођом Рожером де Флором, Фридриха Арагонског, краља сицилијанског, противу Роберта Анжујскога, војводе калабријског. Они су својом храброшћу потпомогли да Фридрих Арагонски однесе победи над Робертом и да га натера на мир, који би закључен у Калатабелоти 31. авг. 1302 године. Али овај мир, уколико је био повољан за Фридриха Арагонског, утолико је био кобан за вечитога ратника Рожера де Флора и његове војнике. Они више у Италији нису никоме били потребни, а тако исто за њих не беше посла ни у другим земљама у Јевропи у то доба. Само се тада на истоку могло наћи забаве ратницима, па, шта више, таки су се људи могли с правом надати да ће овамо наћи нешто више од мегдана — да ће наћи обилатог плена. И Рожер де Флор, који је раније са неким витезом реда храмовника био на Истоку, предложи својим ратницима да пођу у бој против Турака у Азији. Они пристадоше, и понудише своју услугу цару Андронику II. Андроник, и ако није имао средстава да овим ратницима плати њихову услугу, имао је вазда разлога који су га гонили да прими понуду Рожера де Флора. Да оставимо на страну српскога краља Милутина, кога је Андроник умирио давши му 1299 године своју петогодишњу ћерку за жену, Бугари и епирски деспот Јован не престајаху наносити штете византиској царевини у Јевропи. Али ово беше зло које се још могло и сносити, већ далеко беше веће оно из Азије. Отуда надираху Турци, којима као да не могаше нико стати на пут. Баш првих година XIV века они надираху све јаче и јаче, тако да је, у време кад је Рожер понудио услугу Андронику II, девет десетина византиских земаља у Малој Азији или било у потпуној власти турској или је било изложено турском насиљу.

Стога Андроник прими понуду Рожера де Флора, и овај доплови са једним одредом својих војника под Цариград у пролеће 1303 године. Андроник их тада пошље у Азију против Турака, где они односиху победу за победом. Шлумбергер описује ово ратовање детаљно и веома лепо, те се ми нећемо на томе задржавати. Само ћемо напоменути да су се Каталонци према хришћанском становништву у Малој Азији тако понашали да су ови, пошто су их каталонци ослободили од Турака, горе страдали него што су од Турака. Насиљима и отимању није било краја. Стога их Византинци омрзнуше, а у мржњи

тој свима је предњачио наследник престола Михаило IX Палеолог. Михаило IX толико је мрзео Каталонце да им се није хтео обратити за помоћ против Бугара, који нападаху на византиске земље у Тракији, док Каталонци сузбијаху Турке у Азији.

Наскоро се прилике у везама између Каталонаца и цара Андроника изменише.

На позив цара Андроника, који је хтео један одред каталонских војника послати своме сину Михаилу у помоћ против Бугара, Рожер де Флор остави малоазијске градове и врати се у Јевропу. У повратку католици заузму Галипољ, веома згодно место на јевропској обали дарданелске отоке. Андроник им нареди да се у том граду задрже, што они радо учине, јер око града беше тле обилно житом, вином и осталим што је потребно за живот. Каталонаца беше тада, по казивању Мунтанерову (који је уз Рожера учествовао у тој војни, па је после и описао), до осам хиљада, јер поред оних 2000 који су ту дошли са Рожером де Флором, придолазило их је и после много. Рожер остави у Галипољу своје и пође у Цариград да тражи плату. У царским касама не беше тада новаца, те се Андроник нађе у великој невољи. Тада се деси те дође у Цариград Беренгар де Етенса (у октобру 1304). Да би се избавио невоље која га је могла снаћи од Рожера де Флора ако му не исплати најам, Андроник намисли да створи раздор између ова два значајна каталонска вођа. Интригама не беше краја, па те интриге најзад дођоше главе Рожеру де Флору. Спремајући се у пролеће 1305 године да пређе у Азију против Турака, који се — после одласка каталонских четника — беху охрабрили и наново загрозили византиским земљама, Рожер де Флор хтеде се опростити са наследником престола Михаилом, који тада беше у Једрену, те с тога оде тамо. Михаило се, кад се срете са Рожером, учини да му се обрадовао, али после раздражи своје војнике те и њега и пратњу му побију.

Смрт Рожерова, може се рећи, донела је Византији више несреће него сви напади турски у Малој Азији. Рожерови људи у Галипољу не мишљаху ни на шта друго до на освету, на страховиту освету Византинцима. И осветише се што може бити страшније. Целе го. 1305. и друге, 1306, Тракија ништа друго не беше до поље страшичног пустошења каталонских четника. По нису само пустошили, робили и убијали Каталонци из Галипоља, него се њима придружише и многе турске чете, а сем тога, на глас о богатом плену које Каталонци задобиваху, хитаху им у друштво многи земљаци са запада. Трачко приморје беше потпуно слично шпанскоме приморју, јер му

господарима посташе у главном шпански ритери. Језовита је слика Тракије, коју нам остави Мунтанер и византиски писци Пахимер и Григора. Свет је био толико застрашен од каталонаца да је само требало изненада викнути „Франци" па да сваки нагне бежати главом без обзира. Још у XVII веку, кад је о тим ратовима писао Монкада (1623) постојала је у Тракији пословица: „Постигла те каталонска освета". — Наследник престола Михаило и хетеријарх Ностонгос Дука, који управљаху византиском војском у Тракији, не могаху свему овоме стати на пут.

Тако је стање трајало у Тракији све до 1307 године, када се Каталонци решише да оставе Галипољ.

Од њихова пљачкања земља је око Галипоља опустела, јер се од страха становништво склањаше по збеговима, те њиве осташе необрађене. Оскудица у животним намирницама присили Каталонце да у јесен 1307 године пођу према западу.

Пустошећи, исто као и до тада, пођоше Каталонци дуж трачке обале, па се под Рокафортом, кога изабраше за вођу после смрти Рожерове, наместе у Касандрији. Халкидичко полуострво, а нарочито Света гора, посташе поприштем исто онако страшнога пустошења као што то пре тога беше Тракија. О том се пустошењу опширно прича и у житију српскога архијепископа Данила, који у то доба — 1308 године — беше игуман у Хиландару, а то је причање и Шлумбергер употребио. Како бедни на поглед беху они крајеви лепо се види из ових речи Даниловиих: „И те године беше још већа невоља, јер сав род људски пропадаше од глади, те је славни манастир Хиландар за дуго време морао хранити много народа. Невоља је била толика да су и људи и стока скапавали од глади; мала деца умираху жваћући дојке својим умрлим матерама, а људи зијајући од глади потицаху један другоме и посртаху као пијани: једни од глади не могаху ни гледати, него као и стока лежаху ничице и издисаху кидајући траву зубима". (Животи краљева и архиепископа српских, стр. 340—341.).

Па не само да су за земље у трачком приморју имали толики значај, већ они имађаху утицаја и на политичке догађаје у Србији. О томе какве су везе ови догађаји на приморју Белога мора имали са политиком краља Милутина у Србији, Шлумбергер није ни речи рекао, стога ће се о томе овде нешто укратко споменути.

У исто време када су се Каталонци из Галипоља примицали Солуну, Карло де Валоа, брат француског краља Филипа Лепога, намисли организовати поход противу Андроника II, на чији престо

он полагаше право по својој жени Катарини Куртенејској, унуци Балдовина II последњега латинскога цара у Цариграду. За своје намере придобије и млетачку републику, а чувши за каталонске чете у Византији намисли да и њих придобије за своје планове. Стога у договору са млетачком републиком пошље једнога витеза, по имену Тибота де Шепоа (Thibaut de Chepoy) у Негропонт (Еубеју), тамошњем млетачком заступнику Петру Квиринију, са којим ће у споразуму преговарати са каталонским вођама.

Ти догађаји забринуше српскога краља Милутина. Ми данас не знамо поуздано како се он држао према дотадашњим догађајима у Византији, као што уопште врло мало знамо о догађајима у Србији од 1300—1308 године. Као вероватне претпоставке могу бити да је краљ Милутин, оженивши се 1299 године Андрониковом ћерком Симонидом, одустао од дотадашње антивизантиске политике, која је, као што је познато, била главно начело у државној политици српској коју је засновао Стеван Немања. Али не налазимо нигде спомена да се у то доба краљ Милутин нашао Византији на помоћи у несрећама које је тада спалажаху. Стога је врло вероватно да је краљ Милутин, који је иначе познат као један од највештијих политичара на Балканскоме полуострву у његово време, оставио Византију самој себи не желећи да дође у сукоб са пустоловним Каталонцима (В. Новаковић, Срби и Турци стр. 69.). Да остане неутралан у тадашњим догађајима гониле су га и затегнуте везе између њега и брата му краља Драгутина, који је тада владао у Срему и, по причању Пахимерову, сматрао да је Милутинова женидба Симонидом наперена против његових права на српски престо (Pachymeres, De Andronico Palaeologo, lib. IV, cap. 5; упореди „Archiv für slav. Philologie", Bd., XVII, 258.).

Стога сада, када се на западу почео спремати покрет против Византије, и кад су људи Карла де Валоа почели крстарити између Млетака и трачкога приморја тражећи Карлу савезнике на истоку, краљ Милутин није могао остати само неутралан. Да се он више побрине за се и за своју државу, било је два разлога. Тражећи себи савезнике међу владаоцима на Балканскоме полуострву, Карло де Валоа могао је лако наћи на краља Драгутина, који би незадовољан поступком Милутиновим без сумње одмах пристао уз Карла па га може бити и постицао против њега, ако Карло сам не би што имао против краља Милутина. Сем тога, ако би Карло успео да заседне у Цариграду, што је према ондашњој снази византиске царевине могло бити врло лако, дошла би у питање дотадашња Милутинова освојења, ако не и цела краљевина, јер је Милутин заузео приличан комад земаља на које је Карло могао полагати право, пошто су оне

до 1261 године биле, и ако само по имену, под влашћу латинских царева у Цариграду.

Стога се Милутин, као што је споменуто, побрине да себи обезбеди оне земље које је он тада имао. Да то постигне, морао је престати мислити на подржавање Андроника II, ако се може рећи да је на тако што до тада помишљао, јер му је прошлост могла показати да и мало јачи покрет са запада може збрисати Византију, после чега би, сасвим је природно, дошао ред и на српску краљевину.[1] Стога је краљу Милутину остао само један пут да изиде из замршеног политичког положаја у који би са својом државом могао запасти ако се Карлове паснове остваре: морао је поћи у сусрет тим Карловим пасновама. И он у пролеће 1308 г. пошље посланике Карлу де Валоа, преко којих му обећа помоћ против Византије, а за себе обезбеђава неке крајеве, међу којима их је било које је он још раније био освојио од Византије (Новаковић, op. cit. стр. 63—64; упореди Archiv fur slav. Philologie, Bd. XVII, p. 256.). Да би савез и пријатељство било тврђе, требало је да Милутин да своју ћерку Царицу за Карлова сина.[2]

Сем овога преговарања са Карлом, Милутин је учинио још нешто што би му више обезбеђивало положај: обратио се и папи. Знао је врло добро да је папина реч на Западу, међу католицима, много вредила, и да је папина жеља да рашири и над балканским земљама своју духовну власт необично жива, те му се обрати са изјавом да жели прећи у католичанство, ако учини да његова држава буде на миру од западњачких чета. Папа је радо прихватио жељу Милутинову, и 1 априла 1308 јавља му да је његова жеља услишана (Theiner, Mon. Slav. I, 127.).

Дакле кад се има на уму шта се све на западу спремало против Византије, и каке су се прилике на самом балканском полуострву биле стекле, јасно ће бити у каком је бедном положају била византиска царевина. Њу овога пута спасе само онај превртљиви и и себични темпераменат каталонских четника, који нису никако хтели ни да чују за неке обавезе, те се са њима нису озбиљно могле стварати озбиљне политичке паснове. Тибо де Шепоа, поред све своје вештине и оданости своме господару Карлу де Валоа, није могао успети да главнога вођу каталонских чета Рокафорта придобије за паснове Карлове, него је, шта више, дочекао да му се овај толико одупре да га је лукавством морао склањати с пута. Сем тога било је ту и млетачких интрига, јер Млечићи, по свој прилици, нису много

[1] Лепо је то Новаковић опазио кад вели: „Има докумената (само још да рече који су то документи!) који потврђују да се у почетку XIV века у двору краља Милутина мислило да с Источним Римским Царством опет може бити оно што је 1204 већ било, и да државу српску, по своме положају вечито изложену да дели судбину Цариграда, ваља чувати од такве евентуалности.“ Срби и Турци, стр. 61.

[2] Уговор о овоме савезу и пријатељству написан је 27 марта 1308 године, а краљ га Милутин потписао 15 јуна исте године. „Гласник“ XXVII, стр. 324. Упореди Joseph Petit, Charles de Valois (1270—1325). Paris, 1900 стр. 111—112.

полагали на оно што је Карло де Валоа у друштву са којекаквим ритерима на западу смишљао, пошто им је искуство показало да тај човек ништа друго не може до да смишља огромне наснове, што му је и донело назив „краљ ветра“ (roi du vent). — Неуспевши дакле ништа, Тибо де Шепоа, покушавши прво да Каталонце употреби за своју личну корист, у априлу 1310 тајно измакне од њих и врати се своме господару и однесе му само тачан рачун где је и за што је потрошио оно силно благо које му је господар при поласку из Француске дао. И тако Балканско полуострво не доживе дане из 1204 године, те краљ Милутин прекине преговарање и са папом и са Карлом де Валоа.

Опустошивши Халкидичко полуострво и околину, Каталонци изиђоше из Касандрије и покушаше да освоје Солун. Одатле их одби грчка посада, те (у пролеће 1309 године) одоше у Тесалију у којој могаху наћи обилату пљачку. Кад дођоше у Тесалију, прво стадоше у службу тадашњем тесалском севастократору Јовану II Анђелу, па после атинском дуки Готију Бријенском, са којим најзад дођоше у сукоб, и у боју код Копајског језера 13 марта 1311 године уништише сасвим власт француских грофова у Мореји, где се сами утврдише и осташе око осамдесет година.

Овим завршује Шлумбергер историју каталонског четовања које је доиста једно од најинтереснијих догађаја у XIV веку. Историју је ову радио Шлумбергер, као што је споменуто, служећи се подацима из извора прве врсте, као што је Мунтанерова хроника. Да податак лако уочи и да га правилно схвати, јесте једна од најзначајнијих одлика Шумбергерових. Тако исто прича лако и глатко, тако да му дело може са слашћу читати широки круг читалаца. Али, посматрајући карту, која је приложена, рекао бих да Шлумбергер у колико одлично познаје историју византиске царевине у толико слабо познаје историју других, а нарочито словенских држава на Балканскоме полуострву, које су, као што је познато својим животом биле у веома тесној вези са Византијом. Србији, Бугарској и Босни тамо су границе сасвим насумце означене: Србија нигде не допире до мора а Бугарска има целу Тракију од Христопоља на исток! Македонију је обележио као сасвим засебну област, што ће бити да је учинио према причању Мунтанерову, који често спомиње „царство македонско“, што је узео без сумње из књижевне традиције.

М. З.

Лазарица или Бој на Косову, народна епопеја у 20 песама. Из народних песама и њихових одломака саставио Ср. Ј. Стојковић. 52. Издање Чупићеве Задужбине. Београд, 1903. Цена 2 динара.

Кад год се помене лепота наших народних песама епских увек се у првом реду мисли на оне што опевају поједине моменте косовске

катастрофе, на најлепше међу њима, на Бановића Страхињу, Цар Лазара и Царицу Милицу, Косовску девојку, Смрт мајке Југовића и др. Оне су бисер драгоцени који је школьска бисерка излучила у највећем болу свом. Бисер су самотвор али просут: треба умешна рука да га догладп нешто, па среди, наниже, скомбинује у складан украс бесцени, који ће и бисеру подићи вредност. Налазило се више вредних руку, и наших и туђих, било је већ више покушаја да се из косовских песама склопи епопеја косовска. Један је такав покушај, и сад пред нама.

Тип је покушаја за стварање епопеје косовске, - ако узмемо у обзир само најзнатније, тројаких: а) Најпримитивнији тип је у Косовској Споменици, у којој су само покупљене све косовске песме и поређане у групе: пре боја, бој, после боја; песме нису ништа дотериване, ни скраћиване ни допуњаване, те је у њима вазда непотребна понављања и супротна казивања: то је само прикупљења грађа. б) Други је тип најбоље представљен у Новаковићеву покушају, који је допунио и Тих. Остојић. Ту су косовске песме (у Нов. само најбоље, управо несумњиво народне, из Вукове збирке, у Остојића још и из других) и удешаване за целину: скраћиване су или допуњаване неколиким стиховима или тек само мењале се неколике речи у њима, да би се боље везале; али је то дотеривање сведено на најмању меру, тако да се дотемања и не опажају; сами пак догађаји и личности нису ни у колико мењани. То је најбољи, прави начин за стварање народне епопеје, али је због сувише строга одабирања да се даде само најбоље, најпоузданије, ако и мање, остало доста приметних празнина, није постигнута потпуна целина. в) Трећи, управо други, тип имали би на пр. у покушају Сигф. Капера, који је при склапању целине из косовских песама поступао врло слободно, мењао у неколико и догађаје, више личности, (згодно је на пр. од Косовке девојке створио Мусићеву сестру) уносио и својих, нових, измишљених ствари: тако да му се на епопеји опажа да није народна, т. ј. препев неке српске епопеје, како би се чинило. Овај најновији покушај стојао би згодно између ова два типа, ближи много првом, и у обоме том и јесте ваљаност његова. Он је најбоље успео покушај, најбоље с тога што је најпотпунији: обухватио је целокупну грађу, не само потпуни зборник Косовску Споменику него и предање очувано у Тропошцу, у Повести от житија кнеза Лазара (издао Ст. Новаковић у Starinama X.) и др.; с тога што је највише успео да склопи складну целину, довољно објасни и радњу и личности, попуни празнине према историји, па још по њој и главну грађу удеси, поправи колико се смело. И из те тежње да даде што складнију и потпунију целину г. Стојковић је, правилно истичући Лазара као најглавнију личност, обухватио цео живот његов: показао нам порекло његово и како је доспео на двор Душанов, женидбу, избор за цара, као што је и по смрти му сахрану, посвећење.[1] Из те је

[1] Али није овај свој састав г. Ст. само због овога морао назвати Лазарицом, то би сасвим могао учинити и да се н. п. потпуно држао нацрта Новаковићева.

тежње г. Ст. унео и сасвим нову, самостално састављену песму о боју на Плочнику и раније преглед турских освајања до Косова: али су и ту елементи песме, стихови поједини, великом већином не ново скована него побрани из народних песама у Споменици. Па у тој потпуности, у тој целини, има још и довољно везе међу појединим епизодама: да поменем само да је на пр. злослути сан царице Милице дошао сасвим згодно и природно после свађе и мегдана Милошева с Вуком, који је она видела, због кога се ожалостила, почела зло слутити: па је тако на пр. згодно удешено (по угледу на Капера) да Косовка девојка буде властелинка, сестра Мусићу, који је владао у Лабу. Па ова епопеја има и облигатни каталог војскâ, српске и турске (IX). Па је поред свега дотеривања што га гдегде јаче опажамо, навикнути на класичне стихове у Вуковим збиркама, састав г. Стојковићев права народна епопеја.

Лазарица ће без сваке сумње наћи на најбољи пријем у публике, имаће читалаца свуда, постаће народном читанком, нарочито ако се за то потруди и издавач, те јој смањи продајну цену. Штете се не може бојати, за то му јамчи најновије пештанско издање Народних Песама. Она ће дочекати више издања, састављач ће је без сумње још дотеривати, што је и потребно: с тога ћу сад нарочито и изнети неколике напомене. Тако ми се чини да прва два одељка прве песме (1. Цар Душан налази Лазара у Шари планини и усини га, и 2. Душан жени Лазара ћерком Југ-Богдана) нису у потребном складу: у првом је одељку Лазар и сувише уздигнут, Душан га посинио, што Лазар жели цар му не крати и др. у другом пак пред обесном властелом од старине, Југом и Југовићима, и сувише понижен. Они јесу и сувише силни, потржу мачеве и на цара у столици, али после Лазар, кога ће они да приме за зета, за кога чују да је рода господског и да ће на њему останути царство, као верна слуга љуби свима руке, и шурацима. Ако се већ овај други одељак као стварна народна песма не би могао мењати и дотеривати у корист Лазареву, онда се то сасвим може учинити с првим одељком, који јесте у основи народна песма али не о Лазару него о Находу Момиру, песма која ни у каквој вези није с песмама о Лазару. Није наиме требало у првом одељку онолико уздићи Лазара, да га Душан усињава и др., него је могло остати на томе само да га је цар узео у двор за пажа, слугу свог, како је по другом одељку, по предању у Повести и др. Сам опис налажења у шуми сасвим је добро задржати из Находа Момира (слично и у Капера), али само на томе и остати, не ићи даље у уздизању находову, које је у аутентичној песми сасвим потребно, да би се изазвала мржња у везира и даља несрећа. У осталом та песма и није чисто предање народно, него јој је фабула пренета с Истока (у 1001 Ноћи прича о 10 везирова), без сумње преко Турака: а ни цар Степан ту није баш Душан, него је стајаће име у нашој епици. Да поменем одмах за саме Југовиће у другом одељку, да нису у складу с оним Југовићима на пр. у првом одељку XV песме. По првом они би били вршњаци Лазареви, бар најстарији, и према томе

би од њих Милош, зет Лазарев, био много млађи, као што је и од Лазара коме би могао бити сином: по другом пак они, чувши о Милошеву јунаштву и заточењу, јадикују: Еј, Милошу, уздањицо наша! Од тебе смо боја научили, бојак бити и коња јахати и делити јуначке мегдане. Обоје је то заиста у правим народним песмама, али су те песме испеване сасвим независно једна од друге, без обзира на какву целину којој би могли бити складни делови, те се, кад се она ствара, не могу трпети. То неслагање на другим местима не пада у очи, те га управо и нема. — Сумњу Лазареву у Милоша, веровање Вукову опадању (XIII п.) требало би јаче мотивисати, а то би се према предању (Повест) лако могло учинити. Нека остане тада, у очи битке саме, да нема Лазар кад да размишља; нека се Вук непосредно позове на одлазак побратимâ да гледају турску војску, али треба јаче да истакне ранији одлазак Иванов да уходи војску (VIII) и ту да напомене како је онда Милош и испраћао и дочекивао Ивана, како је тада говорио с њим на страни, и он га научио онако говорити о турској војсци како не ваља, да би Србе преварио. Па би могао истаћи и то што је Милош предложио баш Ивана за уходу, а не кога другога. Па би се даље некако могло узети и ово: побратими у узбуђењу заборављају при повратку да оду Лазару да га поздраве и јаве што су видели, или ако оду онда се у жустрини забораве да га пољубе у руку — а то Вук употреби код Лазара као знак отпадништва. То је на пр., поред онога што Милош пресрета Ивана и насамо говори с њим, употребио Сарајлија у драми Милош Обилић,[1] којој је за основу узео народно предање, у што можда иде и ово, непознато иначе. Па уза све то нека би стало и оно што је у Лазарицу ушло већ из Петрановићеве песме, да су и коње променили: доратасте коње одјахали, ђогатасте коње дојахали (А оно су коњи побелели, све од паре коњске и јуначке!) да их Лазар не би познао. Али то само врло је слабо, детињасто готово. — Још једно тек: песма о Бановићу Страхињи згодније би ушла у почетак другог дела, у седму песму, да прекине први одељак VII песме одмах после завршетка на стр. 97 (стих 91), па после ње онај одломак из Вука (Цар Мурате у Косово паде) коме би се згодно удесио почетак, на пр.: како Турчин у Косово паде...

Код те, без сумње најлепше, народне песме и међу самим косовским, да поменем и друго нешто. Састављач је морао многе песме скраћивати, или мењати у њима што, израз који, овде пак нарочито, јер тиме само добива целина; али се понека лепота и губила а целина и није много добила изостављањем и мењањем. Два три примера само. Кад Бановић једно јутро поранп, рече слугама да ће у тазбину, те му оседлају ђога и изведу, а он се опрема: удри на се дибу и кадифу, поноситу чоху сајалију, што од воде чоха цр-

[1] То заимање из књижевника не би у Лазарици било сасвим ново нешто: колико сам запазио има читав стих из Горског Вијенца (ударише кола низа страну), па, подесетерачен, и из Даворија Поповићева (Данас силан а сутра ииштаван).

венија, а од сунца чоха руменија — онда истакнуто поређење није требало изостављати, јер оно посредно (а то се баш данас тако цени!) представља и хинтергрунд целом опису, те га чини живописним: то сунце, с чијим се руменилом пореди чоха, рађа се негде више двора Страхињина и црвени воду — Бањску? — која змијуља туда. Да је певач волео описе, природе нарочито, види се и даље кад се Бановић прима уз Голеч планину, на којој је чадор Влах-Алијин, па: он је оздо а сунашце озго, те огреја све поље Косово и обасја сву цареву војску. Ту опет није требало мењати истакнут стих (а сунашце за гором излегло), јер у оном контрасту има баш и поређења, има описивања самога јунака: и он се блиста, сјаје оружје и оправа на њему. Па није требало изостављати ни оно освртање Страхињино у пољу Крушевачком, што је тако карактеристично за племенита јунака, па ни почетак (Нетко беш...) није требало слабити (Витез беше...), па није требало у почетку првог одељка прве песме израз: лов ловио за петнаест дана — мењати у — лов ловио три недеље дана — кад су већ оба само стајаћи, а први бољи: па у истом одељку није требало мењати стих: па га зави у мараму свил'ну — у — ...у свилну мараму — јер је тако само покварен ритам.

О томе хоћу сад нарочито да напоменем. Г. Стојковић је многе стихове морао градити са̂м, врло много узимати из Петрановићеве и других збирака ван Вукове, а сви су они често нескладни, неритмични што се нарочито опажа уз стихове из Вука, који су по правилу — добри, ритмични. Т. Маретић је ту скоро у Nastavnom Vjesniku X у чланку O gradji narodnog deseterca детаљно показао у чему је та ритмичност, и г. Стојковић ће врло лепо моћи да се користи тим чланком у потоњем издању Лазаричину, кад није могао у првом. Показаћу одмах овде и са̂м неколико стихова, који се лако могу поправити, ако се само истакнута реч стави на крај и понегде још промени ред осталих речи: Молимо те, царе, опрости нам (I, 348); Горе јаде и гору невољу (I, 465); Свега века до суда Божјега (II, 229); Да ти круну са главе укине (III, 108); Нек похита сваки своме крају (III, 142); А у руци тешки шестоперац (III, 249); Полетео сваки цар-Лазару, да се може огледат' с Арапом (III 266, 267); Ал' не чека да Срђа удара (III, 306); А који је оно добар јунак? (III, 416); Удри сваког ко срамно узмиче (III, 462); Бежи царе низ хладну Топлицу (III, 495); Мило му је бити међу њима (IV, 7); Да нам бране месец супрот кресту (V, 26); Царев сине, немој оклевати (V, 221); Да му пошту и они учине (VI, 46); Цар им вели: Срећно нека вам је! (XV, 80); На ком ли ме, младу ти остави? (XIX, 280) и т. д. У других би се стихова могла учинити и још каква измена, на пр.: Те Арапа међу плећа згоди (место: међ плећа погоди: III 324); С њима ходит', с њима лова ловит' (м.: лов ловити, IV 8) и т. д.

Све би те ситне измене, мислим, само још више допринеле лепоти ове књиге, коју најтоплије препоручујем свачијој пажњи.

Д. К.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

Глас. — Оштампан је Глас С. К. Академије LXVI, другог разреда 41, на 193 стр. в. 8⁰, стаје 2 дин. У овој су свесци 1) Прилози ка библиографији старих српских штампаних књига од Љ. Стојановића; 2) Ичков Мир, покушај непосредног измирења Срба и Турака 1806—1807 год., од Стојана Новаковића; 3) Најновији обрт у трговинској политици, приступна академска расправа Д-ра М. В. Вујића. Готов је и Глас LXV, првог разреда 25. У њему су штампани ови радови: Геометријска конструкција мреже за Меркартову цилиндарску пројекцију, од Љ. Клерића; 2) Борања, студија контактно-метаморфних појава гранита, од С. Урошевића; 3) О једној особини просторних детермината, од Б. Гавриловића; 4) О представљању једнограних функција у облику тачке у бесконачности, од Б. Гавриловића; 5) Проучавање функција представљених одређеним интегралима, од М. Петровића; 6) Глацијални трагови на Пирину, од П. Јанковића; 7) Нови резултати о глацијалној епоси на Балканском Полуострву, од Ј. Цвијића.

Маћедонско питање. — Маћедонско питање све више занима Европу, истакло се управо као прва главна тачка дневнога реда. Много се о њему говорило и писало и пре, сада пак нарочито. Све се то побележити не може: нешто смо већ забележили, а сад ћемо да наведемо две три расправе. Још почетком године штампао је Breznitz von Sydacoff као јавну реч о Маћедонском питању и турској тиранији: Aus dem Reiche Abdul Hamids. У предговору овој књизи с доста површним погледима каже Брезниц да ју је написао и зато што су подаци који се добивају о приликама у Турској из Цариграда и с Балкана уопште непоуздани и само још више забуњују Европу. Његова књига пак, вели, износи право стање, сасвим објективно је писана, замера и Хришћанима где треба. У њој има ових 5 одељака: 1) Поглед на г. 1897 и на рат турско-грчки; 2) Српски покрет у Маћедонији и великосрпска идеја; 3) Албанско питање; 4) Бугарска и агитација маћедонских комитета; 5) Турска насилна управа. За Србе вели да ће их покренути на рад осем великосрпске идеје још нарочито насиље маћедонских комитетлија и Арнаута. — Ових дана Н. В. Новољин, редактор Nord-a, штампао је политичко-дипломатску студију Le problème macedonien et sa

solution, која стаје 1,40 fr. а има 64 стр. в. 8⁰. Поволни мисли да се Маћедонско питање може одлучити овако: а) не давати автономије, него свестрано уводити раформе; б) увођење реформама никако не поверавати турским властима; в) предузети мере да се обезбеди суверенство турско; г) гарантовати свима народностима подједнако слободу вере и културног развијања. — Ове је године и Људор Нидерле штампао друго издање своје расправе Makedonská otažka, коју су Бугари превели за се, дајући јој много већег значаја, него што га може имати према изворима, нарочито према погледима с којима је написана. — Спомепућемо, колико потпуности ради, и овде напис В. Корабљева Событія въ Македоніи и Старой Сербіи, прилог априлској свесци Извјестија. — Најзначајнија пак расправа која се бави не само о Маћедонском питању него и о великом питању о југословенској заједници, значајна не само по необичном пријему који је дочекала као искрена реч поткрепљена здравим разлозима, основаним на многобројним, провереним подацима, поузданим изворима — јесте Macedonien und das türkische Problem von K. Gersin, штампана у Бечу. Постараћемо се да ову расправу пружимо читаоцима Дела или у ширем изводу или, у добру преводу, и целокупну. — Поменућемо реда ради да се у нас, сем у дневним листовима, претреса то питање и у Бдиновој брошурици Србинство у европској Турској (издање „Србиново"): али она неће успети ни ларму да подигне колико би хтела, камо ли да обрати озбиљнију пажњу на се.

Одштампано. — Рубрика ова све више нараста, готово се не може ухватити рачуна свему оном што се којеоткуда прештампава. Забележићемо што видесмо. Тако је из Српског Пијемонта Божидар Никашиновић одштампао своје предавање што је држао прошле године у Прагу: Политика осиромашења народа у Босни и Херцеговини. Књига има 51 стр. вел. 8⁰ и стаје 0,50 дин. Тома А. Брадић прештампао је из Гласника Земаљског Музеја у Босни и Херцеговини, из свеске 1 за ову годину, чланак Пабирци из народне медицине у Херцеговини. Из Кола, из бр. 7 и 8, прештампао је Д. Костић чланак О стајаћим бројевима. Уз број 8 истога листа растурен је и за се штампан одговор А. Гавриловића на реферат Ђ. Протића (у Наставнику, у свесци 2—3) о књизи његовој Народне Школе у Србији 1803—1815. Одговор је написан жучно, тумачи реферат ка личну освету, а сматра га површним, зове се Дупли референат — сликан Побусаног Понедеоника — и захвата четири стране вел. 8⁰. Највише је расправа одштампано из Геолошких Анала Балканског Полуострва, из књ. IV и V: Прилози за познавање терцијера у Србији од П. С. Павловића, св. I, стр. 15, и II, стр. 34, с једном таблом литографисаних снимака, рађених као и сви други у Државној Штампарији. Из VI књиге прештампано је: Грађа за познавање терцијера Старе Србије од П. С. Павловића, стр. 38, са 8 табли снимака; О фауни и старости гргетешких слојева у Срему од П. С. Павловића, стр. 14; О порфиритима из северног дела Црне Горе од J. Жујовића, стр. 11: Појава злата у Србији од Мих. Ђ. Благојевића, стр. 28; Средњи неоком код Црнољевице од Дим Антуле, с две табле снимака. Из Летописа Матице Српске св. I и II одштампан је уједно Рад на домаћој историји у г. 1902. О првом

делу овога Рада, о Прегледу археолошког и историјског рада, који је средио Др. Ј. Радонић, казали смо већ раније мишљење своје, истакавши довољну потпуност у прибрану материјалу, а замеривши у главном недовољно основаном коментарисању Радонићеву: другом пак делу, Прегледу рада на историји књижевности, који је средио Тих. Остојић, не може се признати ни прво. Из Гласа права, судства и администрације одштампана је расправа Ж. М. Перића, пофесора Вел. Школе, О поништају уговора због неизвршења. (Објашњење §. 553. грађ. зак.). Студија из приватнога права. Стр. 49., цена 1 дин. Из Срђа прештампао је Вице Адамовић O bedemima grada Dubrovnika а В. Богишић Једну руковет из Вукове преписке.

Историја света. — Теодор Линднер, професор универзитета у Хали, почео је од преклане штампати Историју света од времена Сеобе Народа. Овај компендијум имаће девет томова, од којих ће сваке године издати по један. Досад су тако изишла већ два тома: I, год. 1901, у коме је Порекло византинске, исламске, западнохришћанске, кинеске и индиске културе, и II, лане, у коме је Опадање исламске и византинске културе и Образовање јевропских држава. У трећој свесци, која се штампа, слика Линднер хришћанску културу укупно, а у излагању политичке историје долази до стварања хабзбуршке моћи. Излагање факата у овој Историји је дубоко научњачки, доста је и лако, читко. Од других историја одликује се ова и тиме што до пада Цариграда у латинске руке истиче као главног радника не папство у Риму и Француску Карла Великог него Византију.

Живот и обичаји у Турској. — Бернхард Штерн штампао је у Берлину пре кратког времена у два тома књигу Medizin, Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei, у којој врло обилато приказује живот и обичаје и веровања у Турској, а ту највише у Мухамеданаца; али се у излагању свом обзире и на друге суседне земље мухамеданске као и на земље које су раније биле под Турском, на Бугарску Србију и др. До података којих је и врло много и добрих, карактеристичних, долазио је писац и са̂м својим истраживањем, а доста је прибрао из других поузданих књига. Уз II том иде добар регистар. Штерн јавља да ће до краја ове године издати и књигу Kultur, Aberglaube und Sittlichkeit in Russland.

Скице из руске књижевности. — Миле Павловић издао је у једној књизи од 110 стр. велике 8⁰ Скице из руске књижевности од В. Н. Корабљова, и то: 1) о Грофу Алексеју Толстоју (1817—1875); 2) о Јакову П. Полонском (1820—1898); 3) о Семену Јаковљевићу Надсону (1862—1887), које су штампане у Н. Искри г. 1900: и 4) највећу, (захвата ⅔ целе збирке) о Н. В. Гогољу (1809—1852) која је штампана у ланском Летопису М. Српске и одштампана већ једном одатле. Писац жели да овом књигом помогне узајамном познавању и зближењу Срба и Руса, а посветио је српској омладини с пуном вером у њену светлу будућност. Цена је књизи 1.20 дин.

Извѣстія С.-Петербургскаго славянскаго благотворительнаго общества. — Добили смо св. за април, бр. 7. У њој је прво од П. Я. Вацлика некролог Франтишку Ладиславу Ригеру: па А. А. Кирѣева: Адогматизам и догматизам у православљу: наставак чланка П. А. Гейсмана: Руско-турска војна 1877—78, уз који на крају књиге има две карте: 1) Бугарске, Тракије и Маћедоније (1:2,000.000) с назнаком ра-

споредa по вери (немусломани и мусломани) и с кратким указом о бројном стању појединих народа, па је ту највише Бугара: 4.095.901 (баш тачно до последњег човека израчунато!), а има, поред других, и Срба 41.234, само где, кад ни Ниш, ни Прокупље, ни Пирот, па већ ни све на југу није урачунато ни у Србију ни у Стару Србију?: 2) карта земљишта на коме је оперисала руска војска. Даље има чланак од С-а: Препород Славенофилства: затим А. Ј. Степовича Свеславенски музеј и библиотека у Русији: па П. Д. Драганова Страница из историје украјинофилства. О Сави Косановићу говори Р-цъ. Затим је, прилично мршава, Хроника, па Библиографија, у којој је на пр. као с неком злобом, повађено из најновије публикације Јеврејинове о Србији све оно што је он о њој рекао рђавога, тако да се по том изводу чини да је она памфлет неки. По тој библиографији бележимо и да ће неки Вѣщій Олегъ (псевдоним) издати илустровану књигу „Болгарія и Македонія" за коју, и по препоруци у Известијама, можемо већ знати каква ће бити. У прилогу је наставак чланка А. С. Будиловича: Ка карактеристици рада И. И. Корнилова. Уз ову свеску иде засебно штампана брошурица редактора Корабљева Событія въ Македоніи и Старой Сербіи — у којој је ново само име потписника, иначе старе словенофилске односно бугарофилске заблуде.

Караџић. — Од овога доброг часописа фолкролистичког, за који јависмо да ће понова почети излазити под старим уредником, Тих. О. Ђорђевићем, добили смо први број. У њему је на првом месту уредников чланак Оглед из граматике народног говора у алексиначкој Морави. Заменице. Чланак ће се овај још настављати, али ћемо одмах рећи неколико напомена. Г. Ђорђевић разликује пет падежа: I за подмет (он синје), II за присвајање и припадање (Ова је кућа мојему брату), III који иде са свима предлозима (од наше село и др.), IV за предмет (...тешко тому куј га нема), V за дозивање (синко). Међутим његов III и IV су један пети падеж, четврти, само су у IV и енклитички облици, за које се зна већ да не иду с предлозима; затим II није само за присвајање и припадање (тешко тому....), то је чист датив, који и иначе, поред генитива, служи за исказивање присвајања. Није требало ни давати нових назива, него рећи да су очувани само I, III, IV и V падеж, да III врши функцију и II, а IV с предлогом и II-ог, VI, VII. Други је чланак Фр. С. Крауса Китајској сродна прича у гусларској песми, где се наводи цела песма о Луци сужњевици. Даље је Пропаст града Прозора у Босни, забележио Вид. Вулетић Вукасовић; па Задаћа науке о народу (фолклоре) од Оскара Бренера у преводу Петра М. Илића; затим Са конгреса немачких природњака и лекара у Хамбургу 1901 од Манојла Смиљанића. Има забележено неколико краћих приповедака народних и веровања. Међу приказима нарочито се истиче дугачка и исцрпна, зналачка критика Грђићева о књизи Život i običaji Muhamedovaca u Bosni i Herzegovini, napisao Anton Hangi, 1900. На крају је обилато белешака.

Смајслови етички чланци. — Михаило Дојчиновић превео је неколико чланака Самуила Смајлса, које је по два заједно издао М. Стајић у књижицама од 4—5 табака средње 8⁰: 1) Марљивост и истрајност, страна 56, стаје 0,50 дин; 2) Пример, карактер и новац, стр. 88, стаје 0,60

дин.: 3) Енергија и храброст, стр. 84, стаје 0,60 дин. Не одобравајући трговачку шпекулацију издавачеву, по којој ћемо можда дочекати да се и оваке књиге продају на свеске по грош, препоручујемо их пажњи читалаца наших.

Савети наставницима. — Ник. М. Ракић, професор гимназије у Крушевцу, превео је с француског и штампао прву књигу Савета и практичних упустава наставницима и наставницама пре уласка у јаван живот од Жила Паја. У овој књизи од 82 стр. средње 8⁰ имају, осем предговора пишчева, ови одељци: 1) Учитељска школа. — Испити (штампан у Просв. Гласнику за јуни 1898): 2) Религиозна криза: 3) Војна служба као средство за васпитање воље; 4) Почеци, односи с управитељем; 5) Разред. Први тежак утисак. Ауторитет. Казне: 6) О неким квалификацијама које су потребне наставницима: о љубави према деци, миру и др.: 7) Потребна реформа метода: Настава морала као пример живе наставе. Сви су ови одељци, сем првога, штампани већ у Учитељском Веснику. Цена је књизи 1 дин. Препоручујемо је наставницима.

Наставни методи. — Учитељ Мил. Храбреновић штампао је у књижици од 30 стр. средње 8⁰ педагошку расправу Наставни методи у основној школи. Изложивши прегледно разне методе у главном према В. Бакићу, с допунама из Ј. Миодраговића, Окановића, М. Марковића и др. износи у додатку („Моје скромно мишљење") да се њему највише свиђа правац по коме је крајни циљ васпитању: стварање моралне воље и карактера. Књижица стаје 0,20 дин.

Књиге за децу. — Скоро ће испити, још мало па ће се завршити рад у школи, деца ће се више играти, забављати — дошла је сезона забавним књигама за децу, као што ће после распуста настати сезона нових уџбеника, препоручених и непрепоручених. Књижар Мита Стајић, који се у последње време све јаче истиче као издавач нарочито школских књига, издао је, колико знамо, четири већ забавне књижице за децу. Езопове басне, (106) у преводу Мих. С. Дојчиновића, од којих су многе илустроване врло лепим сликама, заиста ће врло пријатно и забавити, па и поучити. У главном су прикладно, просто и пријатно, препричане, само је преводилац претерао понегде замењујући старе богове грчке, за које деца не знају, хришћанским Богом, на пр. у басни о путнику коме упаде секира у воду и Хермесу који се на његову молбу гњура у воду и вади је, па тај баш моменат и илустрован. Књига ова стаје 0,60 дин. Од остале три најбоља је Ђачко радовање, забавна и поучна књига за децу, коју је приредио Петар Деспотовић, има 78 стр. у 8⁰, око 15 слика и стаје 0,60. У њој је у 45 комада, приповедака, чланчића, песама, изрека, загонетака, у главном више забаве него угледа, поуке, а и ова је пробрана, проверена. У овом су зборнику поред Милићевића, Доситија, Змаја, народних умотворина, и лепи преводи и прераде из туђих оваких зборника од Лера, Крумахера, Шмида, Салцмана. Даница, књига за децу, коју је саставио, Саватије М. Грбић, а има 46 стр. м. 8⁰ са доста прилично невешто рађених слика, стаје 0,50 дин., заостаје иза предње, па и иза лањске оваке збирчице Грбићеве. Има у њој и Змајевих, и чика-Љубиних песама, али и Бушетићевих и чика-Васиних, у главном више поуке него забаве. Сва је посвећена поуци, свакојакој, књижица коју је „написао" српској деци Драгомир М.

Тосић, а зове се Срећни дани, низ (25) поучних приповедака — али се чини, према већини сличица, да су и причице прераде или преводи из француског каквог делца. Има и нових, овде рађених слика, доста слабих уз причице, познате већ и сувише (на пр. о врапцу под капом). Ова књижица има 76 стр. м. 8 а стаје 0,50 д.

Против Назаренства. — Др. Владимир Димитријевић, који је ланске године издао брошурицу Како се чича-Живан одрекао назаренства и ове је издао две још у којима устаје против тога верског покрета истичући му на супрот у чему је права, истинска побожност. Обе је штампао у Будимпешти у штампарији Српских Новости, једна се зове У назаренској скупштини, има 20 стр. средње 8⁰ и стаје 16 потура; друга „Побожни“, 32 стр. мале 8⁰, стаје 40 потура.

Економски основи заштите. — Економски основи заштите од С. Патене, професора Политичке Економије на универзитету у Пансилванији, превео Мил. J. Радовановић (прештампано из „Финансијског Прегледа“). Стр. 116 вел. 8⁰. Цена 1 д. — Дело С. Патена, одлучног поборника заштите домаћег рада истиче се међу другим делима, у којима се брани заштита, по својој аргументацији. Писац стоји у том питању на гледишту чисто економском, сматрајући заштитни систем за потребан као стална мера за потпуно развиће свих привредних снага народних. По томе, дакле, ово дело, издано на српском у преводу вредном сваке похвале, врло је интересантно. Али, као што и сам преводилац врло умесно примећује у своме предговору, начин испитивања привредних појава тако званог психолошког или субјективног правца, коме припада Патен, доста је апстрактан, па ће широј публици бити тешко да га у свему прати и потпуно га разуме.

Погрешка по пореским рачунима. — Љубомир Пантелић, рачунописитач Главне Контроле, у Шапцу, штампао је прву књигу Упута за проналажење и исправљање грешака по пореским рачунима. У Упуту се прво говори о раду пореског књиговодства какво је било до 1902 и показане све могућне грешке по њему и како се налазе и исправљају; а после се тумачи рад новог пореског књиговодства од ове године. Цена је књизи 1. дин.

Нови закони у Ц. Гори. — Др. Жарко Миладиновић, адвокат и пред. друштва Рада за издавање српских књига и новина у Руми, одштампао је из новосадске Заставе у књижицу од 44 стр. ср. 8⁰ своје законодавно размотрање о новим (ланским) законима у Црној Гори, упоређујући их најчешће са законима у Србији и Аустроугарској, који су највише и били угледом црногорскима, истичући објективно и добре и лоше стране у њима. Цена је овој брошурици 50 потура.

Официр у друштву. — Сава Витас, резервни пешад. капетан 1 кл. и професорски помоћник у В. Академији, штампао је друго поправљено и допуњено издање свога превода Официр у друштву, уџбеника и најмањих бонтонских ситница. Књигу је издао М. Стајић, има 59 стр. средње 8⁰ а стаје 0,40 дин.

Огњем и мачем. — Г. Лазар Кнежевић, сарадник наш, познат по лепим и тачним преводима из књижевности пољске коју одлично познаје, превео је красни Сјенкјевићев роман Огњем и мачем цео. Како је, колико знамо, Српска Књижевна Задруга раније на-

рочито тражила да јој се тај роман преведе, то ћемо свакако ускоро добити и ову књигу у лепом издању.

Наши поморци. — Скоро не читасмо с таким задовољством књигу коју као ову што јој исписасмо натпис. Код ње се бар не можемо варати о природи утиска, рачунајући што и на нарочиту вештачку обраду, намештеност, удешену, кићену форму: чиста, жива природа, просто, доста и нелитерарно обрађена с прекомерних баластом туђинским и масом штампарских грешака, ипак је учинила своје, забавила нас више него друге забави баш намењене књиге што их ту скоро читасмо, више на пр. него слике Ћирковићеве, па и неке Кочићеве. За нас „сувоземце“ имају ове „морске“ ствари неке нарочите дражи езгозичношћу својом и кад нам се даду суве, као рибе: а камо ли онако укусно и вештачки зачињене као Лотијеви Исландски рибари, или и овако спрови, свежи као Наши поморци од дубровачког капетана Боже Ћаје, који је 24 год. провео на сланој води, па сад жели да нас упозна с поморским животом у шест књига. Свака од тих књига, која ће поред заједничког наведеног натписа имати и свој, пет према степенима мрнарске јерархије: Мали, Младић, Крмар, Ностром, Капетан и шеста, епилог, Старост — чиниће за се целину. У првој књизи (Мали) има ових одељака: Збогом, Прва стража, Ранач, Мали, Пролаз кроз Гибралтар, Путовање кроз бризе, Стајање у Њу-Јорку, Из Њу-Јорка у Квинстон, Долазак у Квинстон, а поред тога више слика с тумачењима (једрилица „Јунак“, катарке, бусола и др.) и речник непознатијих речи. У њој се прича о доласку на трговачку дубровачку једрилицу „Јунак“ поморског сељачета Марка, који мора на море да би стекао новаца те помогао сиромашну дому свом. Описујући потанко његове доживљаје упознаје и нас постепено са животом, навикама, службом, веровањем, забавама, па и мукама и опасностима јуначког поморца. Одлазак из Гружа, пролаз кроз Гибралтар, чекање доброг ветра крај прекрасне Мадере, боравак у Њу-Јорку, срећно спасење од смрти у валима недогледна Атлантика пожртвовањем камаротовим највише је утицало на Малога, па тако и на нас. Лепа ова књига чини стото издање Коларчева Фонда, има 150 страна вел. 8^{0}.

Мала Библиотека. — Поред добрих ствари које нам је пружила Мала Библиотека, има у њој — као у свакој овакој колекцији, ограниченој краћим роком појављивања, а дужим низом обавезних свезака — и слабијих ствари, почетничких, дилетантских. Тако је случај с 46 и 47 свеском (IV и V у овој години) у којој изиђоше слике, скице Милоша П. Ћирковића Из мојих успомена. Од седам сличица што су у њој: Ускрс, Митар, Са Јалије, Учитељ свирања, Троје, Импровизатор и У шуми п-ског манастира — још је најбоља последња (штампана и у Н. Искри). У Пријегледу има осем кронике, па крају, и Неколико ријечи о Ж. Расину, са краћим тумачењима лица Расинове „Федре“ од Н. Ђорића и приказ Ил. Ивачковића Кочићеве збирке „С планине и испод планине“.

Забавна књижница. — Имао неко неки превод неке приче, није знао шта ће с њом за се корисно учинити, па смислио да издаје библиотеку, па ма само и једну свеску. Тако је свакако поникла и Забавна књижница, од које изиде досад прва свеска на 1 табаку средње 8^{0}, и у њој Свадбено путовање, хумореска, превод с немачког. Цена је једној свесци, т. ј. првој, 5 пара дин.

Сочиненија Војислава Јовановића. — Почео да пише, а млад је — тек матурант, како чусмо — имао је можда успеха у продаји прве књижице Шекспир у Београду, у којој заиста има и духовитости, — отишао је и даље, штампао је славено-серпским правописом књижицу Љубисавъ и Милица плити Правда побеђуе, повѣсть морална Воиславомъ Іоанновичемъ, „Шекспира у Београду“ сочинителѣмъ, списапа и издапа. У овој слабачкој пародији Видаковићевих романа, која је по томе и песувремена (осем међу гимназистима), нема ничега духовитога, ни у, можда, главној алузији на управника и драматурга Н. Позоришта: мало још у продавачком вицу па завоју преко књиге: „само за господу“; али и то је ето ван књиге.

НОВИНАРСТВО

Нови часописи. — Аца Миловановић почео је од Ђурђева дана уређивати и издавати Законодавство, повремени књижевни спис недељни, по потреби и понедељни, у коме ће штампати хронолошким редом законе, уредбе и др. који и данас имају законску моћ, а упоредо с њима и оне који су престали вредети. У првом броју одступа уредник од поменутог правила доносећи, према прекој потреби данас, закон о општинима и закон о штампи као 1) Ушоравање села и 2) Закон о штампи. Раније још почео је излазити у Сарајеву у власништву Саве Савића и уредништву Шпире Боцарића, академског сликара, Илустровани Мали свијет, добар месечни лист за децу.

ИСПРАВКЕ

Последњи стих у Елини треба овако поправити:
Не слутећ' да ће умрети ко светац.

У чланку „Византијске историјске студије у Француској“ погрешно је казато, према белешци у Byz. Zeitschrift-у (XI 691), да је катедра за византијску историју у Петрограду дата А. Васиљеву. Ову погрешку исправља сада исти часопис (B. Z. XII 445), што и ми овим чинимо.

У редакцији *Дела* може се добити **„Дело“** из ранијих година како у комплетима од целе године тако и у појединим свескама. Цена је: За Србију и то: за прву, 1894 годину 30 дин., а за остале године обична цена, 16 дин. За иностранство од 1894 год. 40 круна, за остале године 20 круна. А за поједине свеске 2 дин.

Власник и уредник **Др. Драгољуб М. Павловић**
(иван-бегова ул. бр. 5.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (македонска улица бр. 40)

За време штампања ове свеске дочекао је српски народ знаменити освитак 29 маја, којим се прекиде дуго време државнога самовлашћа, трзавица и растројства и створи могућност за нов, бољи живот, какав је Србија доиста заслужила.

„Дело“ је покренуто крајем 1894 године, под владом устава од 1888 године, с пуно готовости да снаге окупљене око листа послуже што свестранијем и што дубљем напретку под окриљем уставних слобода. Али државним ударом од 9 маја 1894 створене су таке прилике да је „Делу“ било врло тешко а често и сасвим немогућно вршити и у скромнијој мери свој задатак.

Сада, кад је враћен у живот устав под којим је наш лист поникао, када над њим и над правима грађанским бди као правичан чувар светла личност новога владара, ујемчавајући земљи и народу период сталнога и мирнога развијања, „Дело“ стоји пред дужношћу да одговори потпунце оним задацима које је давно на себе узело, те да припомогне неопходном националном, политичком и културном препорођају савременога нараштаја.

ДЕЛО

КЊИГА 27. Мај и Јуни, 1903. год. СВЕСКА 2 и 3.

МАЋЕДОНИЈА И ТУРСКИ ПРОБЛЕМ

од

Ника Жупанића (К. Герсина)

ПРЕДГОВОР

Ликвидација турског владања је на прагу.

Сваки дан се образовани људи са журбом обавештавају о току овог светскоисториског процеса. Па да ли су збиља ту у питању само неколике покрајине, с којима треба учинити распоред; ради ли се ту збиља само о једном чисто материјалном послу, о послу на добит? У чему је то језгра Маћедонског Проблема и у колико оправдава оно живо интересовање целог културног света, интересовање које деценијумима јача?

Треба да се потврди столетно мишљење образованог света: да турски Ислам није културна идеја, да нема у себи никакве клице културе, клице која би се могла развити; него, шта више, да цео систем одаје болесника, превратника, крвожедника.

На жалост поред овог једино тачног гледишта има још једно, које зауставља победу културни или ради да је потпуно омете, а то је гледиште Великих Сила, које имају права одлуке, гледиште дивље политике интереса̂, како се зове ова модерна струја у данашњој светској политици, у којој су народи и земље њихове понижени до продавне робе без икаквог вишег културног значаја. И ко своје информације црпе из светске (боље: ћифтинске) штампе[1], тај ће можда збиља бити склон да претпостави на Балкану „велики ћефт који је на прагу“, у толико пре, што чланци, плаћени од безобзирне политике интереса̂, не даду читаоцу ни да одахне и почне мирно

[1] Изузимајући можда само један део енглеске и француске штампе.

расуђивати. Докле досеже несавесна подмитљивост ове светске штампе, која себе с поносом неким зове — шириоцем културе, најбоље се може видети из тога, што она једине носиоце исте те културе — хришћанску рају, која се бори за живот достојан човека — грди као разбојнике.

Турска се не може одржати. О томе нас више не могу заваравати тежње заинтересованих сила за реформама и аутономијом.

У Турској је искључена свака реформа и аутономија, нема уопште никакве могућности за њих. У то је потпуно убеђен цео образован свет, само то не ће да призна безгранични кукавичлук дипломације и с њом удружене светске штампе. Можда је то само страх од ризика у кшефту? У сваком случају недостојно човека, народа, државе!

Пристане ли султан на реформе, то ће тиме изазвати отпор антикултурних, власничких, до зуба наоружаних мухамедоваца, који једва чекају прилику, да даду маха свом крвожедном фанатизму и учине ужасан покољ међу мрским хришћанима; не пристане ли пак падишах, постаћи ће праведан гнев у хришћана, и цео културни свет поздравиће их одушевљено и потећи ће им у помоћ. Искључена је дакле свака реформа; евентуална пак аутономија извргла би се ускоро у међусобну анатомију in vivo. Приближну слику прилика у Турској даје извештај једног немачког научника,[1] који је имао препоручних писама од највиших власти, кога су на путу пратили турски војници. „Борба духовним као и стварним, збиљским оружјем, борба око политичке, културне и религиозне превласти, борба за живот и имање бије се у оним крајевима огорченије и безобзирније него игде и у ком крају Европе, и треба захвалити само недовољно развијеним саобраћајним и новинарским односима и оштру надзору турских власти, што се тек сасвим спорадички једном два задигне нешто завеса, иза које Европа с ужасом назре оно разбојиште. Сад, кад опет живим у културној земљи, с грозом се сећам оне несрећне земље (Маћедоније), немам речи којима бих довољно изразио срџбу своју због срамна стања, какво је на срамоту Европе у највећем јеку и данас још у Албанији и унутрашњој Маћедонији, у крајевима, у којима самовоља и фанатизам тријумфују над најприроднијим

[1] Г. Вајганд, Die Aromunen, I, стр. VII, Лајпциг 1895.

правом, где угнетавање и суровост сузбијају сваки слободнији покрет, где су апшења и протеривања невиних, дрска убиства на дневном реду, где нико није сигуран за своје; због стања, за које свакако не треба окривљавати Турке, саме по себи, него цео разбојнички и корумпиран систем владавине и нетолерантни фанатизам мухамедоваца, како Турака тако, и више још, и горих Арнаута".

Ужасна слика, у толико ужаснија, што је за њу крива једино европска дипломација својим оклевањем.

Деоба је дакле Турске на прагу, и остаје још само питање: како је треба поделити?

Сваки образован човек осећа се обвезан да се одужи култури, којој има да захвали за све, службом каквом, да ускори решење балканског питања. Маћедонија је заједничка ствар целог образованог света, спасење части европске културе. Сваки образован човек осећа се обавезан порадити што на том решењу, припомоћи му.

Потоњи одељци с тога су само и написани, да би читаоцу олакшали да се одазове дужности, бар осећајима својим. Он ће у њима наћи премисе, из којих ће сâм према знању свом и савести извести закључак и донети суд.

ЛИТЕРАТУРА

Литература о етничком саставу Маћедоније више се одликује обилношћу него вредношћу својом и поузданошћу. Разноликости, измешаности становништва у Маћедонији управо треба и приписати, што се о тамном питању о маћедонској народности писало више него и о једном у Европи: леп знак да је значај етничко-језичног момента у новом згруписавању држава задобио опште вредности. Пошто у Маћедонији има племена, чија се браћа већ скупила ван турских државних граница у самосталне државе, то се не треба чудити, што се ови труде да пред светом сваком Маћедонцу утисну свој етнички жиг, да би у потоњој деоби Турскога Царства могли истицати своја права на лепу Маћедонију. Отуда толике публикације, које се, и ако су ради лакше обмане снабдевене критичким апаратом, оку, које оштро расматра, показују у лажној светло-

сти, те се с објективног гледишта морају одбацити. Као класичан пример за то да наведем само књигу Д-ра Кл. Николаида.[1]

ИСТОРИЈА

Географски преглед. Име Маћедонија није познато званичној турској власти, оно је више историски појам, који је у разна времена имао разну садржину и обим. Данас је Маћедонија сужена на природне границе своје и приближно обухвата вилајете Солун, Битољ (Монастир) и Косово, овај само јужно од србијско-маћедонског развођа. Било би то отприлике сливови Вардара и Струме, маћедонско погорје, с многим, неправилним планинским ланцима, који су већином ипак паралелни с притокама двају главних река, високим до 2000 м., с многим басенима међу њима. Што ближе периферији маћедонске области, то се јаче уздижу планине, које му тиме чине природну границу: На истоку Доспат-даг (2183 м.); на североистоку Рила (2713 м.) и Осогов (2250 м.); на северу Црна Гора (1552 м.) и Шар (2510 м.); на западу ланац источноалбанске пограничне планине која иде са севера на југ [Дешат-планина, Јабланица (2282 м.), Мокрањска планина (1790 м.)] и планине Грамоса (1450 м.): на југу Камбунiске планине (1543 м.), које се стрмо одсецају у долину Бистрице, и снажни Олимп (2985 м.). На југу запљускује Маћедонију Бело Море све до ушћа реке Месте, која одавна већ чини границу према Тракији.

Лак прелаз из једног басена у други и тиме изазвани живи саобраћај помогли су стапању разноликих племена у Маћедонији у једну заједничку словенску државу у Средњем Веку, док је напротив високи оквир од планина на истоку спречавао чвршћу и дужу заједницу с правом Бугарском. Географски Маћедонија је управо директно продужење српског погорја,[2] а моравско-вардарска долина, нарочито пак железница Београд-Солун, представља ту непрекидну заједницу особито речито.

Рудом и сваковрсним земаљским продуктима обилата Маћедонија тежиште је османлиског царства у Европи и има по-

[1] Кл. Николаидес, Macedonien. Берлин, 1899.

[2] Т. Фишер, Die Südwesteuropäische (Balkan-) Halbinsel (у A. Kirchenhoff-а Länderkunde von Europa. II Teil, 2. Hälfte, стр. 110 и даље). Лајпциг 1893.

вршину око 65.000 км^2; толика је дакле колико Горња и Доња Аустрија, Штајерска и Крајињска уједно. По рачуну В. К'нчова[1] год. 1900 има укупно становника 2,258.000, а отприлике толико (2,275.000) рачуна и Г. Вајганд[2] у год. 1898. Долазила би према томе 34 човека на 1 км^2.

Маћедонија лежи између 40 и 42 степена географске ширине, тако да Скопље, један од најсевернијих градова, лежи на истом упореднику на коме и Рим, Битољ на истоме с Неапољем (41^0) а гора Атос на упореднику на коме и гребен S. Maria di Leuca у Апулији. За климу је доста напоменути да највећи део ове покрајине лежи јужно од јануарске изотерме ($+ 2^0$). која се с Бургаса на Црном Мору креће преко Једрена на југозапад, оставља долину сереску на југу и ту савија на север додирујући Скопље, па даље Сарајево и Госпић у Лици.

И ако човек и земљиште чине нераздвојно јединство, и ако је човек можда само продукат свога тла, те је тако за разумевање етнографских појава потребно и најпоузданије познавање земљишног рељефа, ипак нека ово што рекосмо о том укратко буде доста, у толико пре што овај напис није ни намењен стручњацима него широкој интелигентној публици.

Као што у Угарској живе сви народи којима се она граничи, тако су и у Маћедонији заступљени сви балкански народи без изузетка, те они, графички представљени, чине на сразмерно не великом простору најшаренији мозаик, што га у опште и има на свету.

Од онога што се у Старом Веку догодило у Италији, у Средњем Веку у Француској, а што се данас догађа у Русији: да се, наиме, сва племена језично и културно уједначе, од тога не видимо на Балканском Полуострву ни трага. То нам у неком погледу може протумачити особени географски положај и многоструко развијена пластика ове покрајине. Тек модерним средствима културним и саобраћајним не би се свакако овај процес дисимилације могао трајно одупирати, и немогућно је сагласити се с оним географима који тврде, да ће Балканско Полуострво и у будућности остати етнички поцепано због орографског облигчја свог.

[1] В. К'нчов, Македония. Софија 1900.

[2] Г. Вајганд, Die nationalen Bestrebungen der Balkanvölker, стр. 18. Лајпциг, 1898.

Па како да се нађе човек у том хаосу од народа, и ако би требало учинити процену, одакле да се узме полазно, правилно мерило? Два су само пута, којима се долази до разумевања ствари, два пута која свуда вреде: синтетички и аналитички, пут развитка и пут детаљног посматрања сваке појединости. Пут, којим се развитак кретао до данас, налазимо обележен у Историји; то је дугачак, мучан пут, подељен четирма сињорима на четири неједнаке дужи. Означимо ли те дужи времена речју период, то их имамо четири да разликујемо: 1. архајски; 2. грчко-римски; 3. словенски; 4. турски.

1. Архајски период

У прастаро време становаху на југоисточном крају Балканског Полуострва Јермени, који се у VII веку пре Христа морадоше уклонити у Малу Азију и настанише се око језера Вана. Иза Јермена беху између Дунава и Јегејског Мора Фригиска племена, која су имала високо развијену културу и досезаху далеко на запад. Они се уклонише испред Трачана што продреше са севера, такође у М. Азију, само неки остаци дотрајаше до римског освојења између Дунава и Балкана, у Мизији. У Грчкој су од памтивека становали Пелазги и Лелези, народи индојевропског порекла. Јелини их подјармише, из мешавине с њима поникне славни народ грчки.

2. Грчко-римски период

У историско време поделише три племена велико источно-јевропско полуострво међу собом: јужно од Халиакмона (сад Бистрице) и Олимпа господарили су Грци; источни део на запад до тектонске моравско-вардарске долине називаху Трачани домовином својом; западно од Пинда и споменуте долине становаху Илири, који на север допираху до Дунава код Беча а на југ до Коринтског Залива.

Само су Грци успели да се подигну до вишег образовања и културе. Они се колонисаше и на неколико места уског маћедонског приморја. Главнина Полуострва оста западно од Вардара илирска, источно одатле трачка, само је, чини се, виша, господарска класа заједно с краљевском породицом, из које поникне Наполеон Старога Века, Александар Велики, доселила се из грчке Тесалије у разним освајачким походима.

Друкчије су успехе постигли Римљани, једар, освајачки, поносит народ сељачки, који је умео државничком вештином својом и промишљеном колонизацијом језично и културно да нивелише. С необичном брзином поромаnише се Трачани и већи део Илира, само Јелини одржаше своје. Илирских Пеонаца у Маћедонији нестаде, али се за то до данас одржаше рођаци њихови, Албанези (Шкипетари, Арбанаси, Арнаути) у илирском набраном погорју, свакако јако измешани са староромански и словенским елементима, захваљујући само дивљини и неплодности свога станишта. Из говорне и крвне мешавине трачко — римско — словенске развили су се Ромуни.

3. Словенски период

Сеоба народа разглоби светску римску државу, и Европа доби нов етнички распоред, који се у главном одржао до данас. Северу и Западу утиснуше Германи жиг свој, Истоку Словени. Ови се први пут почетком VI века по Христу (525) помињу на доњем Дунаву као *Σκλαυηνοι*. Отада па готово за цео век насташе крвави ратови с Источним Царством, док ово најзад не суста и Балканско Полуострво оста отворено дошљацима са севера.[1]

У првим деценијама VII века, за царевања Фокина (602—610) и Ираклијева (610—642), разлише се масе словенске као снажна река од средњег и доњег Дунава, дакле од Линца и Беча,[2] до Матапана, најјужнијег рта на Пелопонезу; од Таљамента у Млецима до Цариграда. Староседеоци скрише се испред њих у тешко приступне горе, на острва; грађани затворише градске капије и стражараху на бедемима, док Хришћанство не успе припитомити дивље хорде и успостави се миран саобраћај. Цариград, Једрене, Серез, Солун, Лариса, Патрас беху градови из којих се међу Словене распростираше Хришћанство и с њим и култура грчка.

[1] Крајем VI в. пише Јован, владика ефески: Упаде проклети народ Словени у Тракију, Маћедонију и Јеладу, заузе многе градове и намести се у њима; и дан данашњи седе још у њима ови простаци, који пре тога једва да би се усудили напуштати шума својих; сад се пак научише боју боље него Римљани, обогатише се, имају злата и накита, коња и оружја.“ [Види у В. Томашка, Die heutigen Bewohner Macedoniens, стр. 116. Берлин, 1891. (отисак из Verhandlungen des IX Geographentag in Wien, 1891.)]

[2] О. Кемел, Die Anfänge des deutschen Lebens in Österreich стр. 169. Лајпциг, 1879.

Какав то народ беху ти Словени? Већ римски историограф Јорданис[1] (551) разликује неке Словене, које тим именом зове, од свих осталих Словена, које зове Венетима. Он вели да има један безбројан народ словенски (Venetharum natio populosa), који се дели у многа племена, од којих су најзнатнији Руси (Anti) између Дњестра и Дњепра и **Словени** на доњем Дунаву. Тим се именом додуше означавау и друга племена, као што се и данас још, промењено и прекројено према грчко-римском изговору, употребљава за све Словене укупно (руски: Славяне, чешки Slovane), али се под тим именом морају разумевати Јужни Словени, који се до у XIX век, поред Србин, Бугарин и т. д. зваху и Словени. Згруписавањем држава постало је додуше локално име употребљивије, али се још увек у једној народној песми Урош, владалац српски, зове „цар словински“; рапсод Качић-Миошић у Далмацији (1702—1760) зове бугарско-српске краљеве већином само „словинским“, а још 1881 излазио је у Дубровнику часопис Slovinac, што би било одјек факта, да се слободни Дубровчани нису издавали ни за Србе ни за Хрвате, него се непрестано називаху Словенима. Само алпски Словени (крањски Словенци) носе заједничко име Јужних Словена и данас још. Племенска имена Србин, Бугарин, Хрват, Крајњац и др. из доцнијих су времена и доводе се од појединих политичко-историских згрупisaвања. У осталом Србин каже: Зови ме и лонцем, само ме немој разбити!

Пластика земљишта и географски положај Балк. Полуострва између Истока и Запада, као и културне струје које удараху са две супротне стране, спречавали су Јужне Словене да оснују заједничку државу; они се растурише у многе мање државице, које врло брзо погубише слободу своју и дођоше под туђу власт, пре свију Крајњска, (Корушка, Крајњска, Источни Тирол, Штајерска и Доња Аустрија) који су још од VIII века под немачким скиптром.

Крајем VII века подјармише фински Бугари словенска племена северно и јужно од Балканова венца и примише при том језик словенски; од националних им особина оста само име и организаторска снага, која правим Словенима потпуно недостаје. За кратко време повргоше себи Бугари и словенска

[1] Jordanis, de origine actibusque Getarum. C. V. § 34 и 35. издање Т. Момзена (Monum. Germ. auct. ant., V, део I, стр. 62.)

племена у Маћедонији (Струмљане, Друговиће, Брсјаке), у Епиру и Тесалији, као и сав крај до Мораве. У IX веку ширило се царство бугарско до Карпата у Угарској и до у панонску равницу, у Посавље и Подравље. Познато је да је маџарски главни град Пешта (Пешть) основана од Бугара. Бугарског цара Бориса крстише словенски апостоли Ћирило и Методије, и заведоше словенску литургију. Један словенски дијалекат који се говорио између Солуна и Цариграда поста књижевним језиком, који се писао прво глагољицом, па и ћирилицом: факат светскоисторијског значаја, јер на овој основи почива цео доцнији развитак источне Европе (Русије, Балканског Полуострва). Под царем Симеоном „Великим" (893—927) оцепише се Бугари и црквом од Цариграда и основаше патријаршију преславску, чији је даљи облик данашња бугарска егзархија. Словенска литература уживала је у великој мери наклоност цара Симеона, она је тада славила златан век свој; калуђери, које протера моравски кнез Светоплук, нађоше гостољубива пријема у манастирима око Охридског Језера, где развише жив рад књижевни. Јужнословенски манастири одашиљали су Русима и књига и калуђера, чиме Јужни Словени посташе учитељи великој својој и моћној браћи на северу. Доцније поста и маћедонско царство, чији је цар Самуило престоловао у Охриду. У брзо га пак сруши византиски цар Василије II „Бугароубица" после битке на Беласици (1018). Још се једном подиже царство бугарско под царем Јованом Асеном II (1218—1241), и доживе врхунац силе своје; али му победнички Турци спремише брзу, савршену пропаст (1391).

Централни словенски, српски, предео у Илирији, у западној Мезији и Дарданији, за дуго остаде подељен на поједине жупаније. Тек у XII в. поста Раса кристализационом тачком српске државе, чији оснивач Стефан Немања (1165) даде народу свом немањићску династију. После победе над Византинцима на Косову продираху Срби све даље на југ, у Маћедонију. Душан Силни (1331—1355) подиже Србе на врхунац моћи им; наоружа народ свој ваљаном организацијом и даде му одличан законик (1349), помагао је књижевни рад и трговину. Србија тада допираше од Саве и Дунава до Коринтског Залива, од Сињег Мора до Месте на трачко-маћедонској граници. После битке на Велбужду (1330) морали су и Бугари признати српску превласт. Митрополит нећки

проглашен је за патријарха, основана српска национална црква, чији патријарх данас престолује на аустро-угарској територији, у Карловцима. Душан се у маћедонском граду Скопљу прогласио за цара Србима, Бугарима и Грцима и крену се на челу 100.000 ратника на Цариград, да онде постави престо свој и освети се Грцима, који су неку годину раније позвали османлиске Турке у Европу. Али он напрасно умре на путу, како се каже: отрован од једног Грка.[1]

До данас одржане грађевине и књижевни остаци из времена српских владалаца у XIII и XIV в. показују јасне трагове високе културе, која је долазила из Византије, из Млетака и Фиоренце; то су само искре које би се код жива осећања за вештину и велике даровитости српског народа без сумње разгореле у јасан пламен, да Турци не осујетише велики план Душанов. Цариград би остао у рукама народа хришћанског, који је волео вештину и напредак. Колико је уметничког блага било нагомилано у Цариграду; лежало је онде сахрањено, а поред њега у последњим издисајима дегенерисан, корумпован дух византиског носиоца културе! Као ниједан други народ били су Срби позвани да старој култури удахну нов живот, њихова свежа и здрава природа уштедела би хуманистама бежање пред Турцима. О великој подобности српској за културу сведочи мала република дубровачка, у којој у XVI-XVII в. живљаху драматичар Палмотић и епичар Гундулић, чија се дела могу ставити у један ред с ондашњим делима француских и талијанских песника; о њој сведочи неисцрпно богатство[2] класичне народне песме српске, која моли и јадикује као тужба преварене наде, као сузе које се обреле у мелодију.

По смрти Душановој распаде се велико царство српско у безброј малих државица, чији владаоци нарочито у Маћедонији тераху опаку игру своју и један против другог интригираху, а

[1] Х. Гелцер, Abris der byzantinischen Kaisergeschichte (Anhang zu Krumbachers „Geschichte der byzantinischen Literatur“, Leipzig 1897, стр. 1060): „Смрт Стевана Душана (1355) била је светскоисториска несрећа за Хришћанство на Истоку. Опака центрифугална снага феудализма раздроби величанствену грађевину српског царства...“

[2] Сама Матица Хрватска у Загребу прибрала је у једном деценијуму преко 3,000.000 стихова народних песама, од којих је публикован само избор; интересне су јуначке песме мухамеданских Срба у Босни.

Турци су дотле заузимали Тракију, заузели је и у Једрену престо свој поставили. Маћедонски деспоти постадоше вазали турски, међу њима и много опевани Краљевић Марко у Прилепу. Само северно од Шара очуваше неке српске државе самосталност, као Зета, Босна и држава кнеза Лазара, у данашњој краљевини. Док ове још не беху притешњене, било је спречено продирање турско у средњу Европу, јер је кључ — **Косово поље** — било у рукама српским. То су Турци врло добро запазили и подуже се спремали за рат. На Видов-дан године 1389 крваво се сукоби 100.000 Срба са 300.000 Турака на Косову пољу, на ставу Ситнице и Лаба. Народна песма једна слика ту страшну битку овако:

Потоцима врела крвца јурну,
Огрезнуше коњи до стремена,
И јунаци до свилена паса.

Губици на обема странама беху врло велики, Срби изгубише кнеза свог Лазара и све племство, Турци најбољу војску своју и султана Мурата I. Европом се разнео глас да су Срби победили; у Фиоренци се и Паризу на радостан тај глас звонило у сва звона. У Нотр-дам-де-Пари одржало се за тобожњу победу свечано благодарење, коме је присуствовао и Карло VI са својим двором.[1]

Муратов последник, Бајазит, не продираше даље и остави Србима унутрашње уређење државно, али за то су морали признати врховну власт његову; године 1459 скрха се српска сила сасвим и Србија потпуно потпаде под Турке. Наскоро затим постиже иста судбина и српске земље Босну (1463) и Херцеговину (1482). Само камено гнездо Црна Гора оста слободна за све турске насилничке владавине, непрекидно је онде горела стражарска ватра Слободина и не даде Српству умрети.

4. Турски период

Османлиски Турци, ратничко племе првог ранга, угнездише се, позвани од Грка, око половине XIV в. у Тракији, одакле, појачани јаничарима, нападаху на Маћедонију и подјармише је.

[1] Х. Гелцер, op. cit, стр. 1054: „Светскоисториска је жалост што је несрећни дан косовски одузео овом дивном народу, најплеменитијем међу свима Словенима, господство на Балкану, те отворио слободан пут турском варварству, против којега су Византинци и Млечићи подједнако били немоћни".

Прво се наместише само по тврдим градовима, доцније већ и по селима. Мурат I и Бајазит Илдерим (1389—1403) предали су Туркменима велике просторије земаља у Тракији, Бугарској и Маћедонији, као и градове Солун, Скопље, Јениџе-Вардар и др. Кроз цео XV век трајало је досељавање турско из Азије у најудаљеније крајеве Балканског Полуострва, тако да су већ у XVI в. у југоисточној половини чинили већину становништва. Сразмерно највише оста поштеђено влашко подгорје Пиндово и сурова, негостољубива Албанија.

Први турски досељеници добише велике поседе. С почетка се никако није ни покушавало потурчавање хришћана, једно зато да би се везали за земљиште бесправни радници, раја, друго да се избегне навала преверника̂.

Бурна епоха турска учинила је велике преокрете међу Арнаутима и Цинцарима, први се масама иселише у Италију, на Пелопонез, збегоше се на високи Балкан, други се нађоше чак у Далмацији, у Истрији.

Маја 29 године 1453 паде у руке неверничке Цариград, „мати света“ како га називаху источни песници; тиме изгуби човечанство једно знатно културно станиште, али се одржа Грштво. Без Турака не би данас било грчког народа, не би такође било ни Арнаута. Из историје је познато да су у XIV и XV в. у Тесалији, Епиру, у Маћедонији и Албанији владали кнезови српски, па је ту дакле владао и језик српски и писмо српско. Кад је на пр. краљ Жигмунд послао писмо у Албанију, одговорише му, да се онде чита само словенска књига (ћирилица). На Косову претрпе пораз и језик српски, а грчка литургија, језик грчки и писмо задоби опет превласт. Управна власт турска склопи наиме компромис с грчком јерархијом и обе се надметаху у угнетавању словенске раје. Сва духовничка звања, од патријарха до последњег попа, добивала се куповином, и ту су ћифтиски Грци и Цинцари најбоље ћарили.

Падом Цариграда престала је додуше номинална византиска управа, али дух и систем њеи владао је и даље у форми јерархије под протекторством султана̂. Достојанство патријархово стајало је (1573) суму од 6000 дуката, који се број временом попео на двадесетпетоструки;[1] с тога би опет патријарх поди-

[1] К. Јиречек, Geschichte der Bulgaren, стр. 505—516. Праг 1876.

гао цену митрополитству, митрополит владичанству и т. д. Са свим тим имала је да се бори словенска раја, из средине њене регрутоваху се у високе горе они страшни осветници осрамоћене части, хајдуци, којих је главни посао био да гоне Турке и фанариоте.[1]

За маћедонске Словене настајала су све гора и гора времена, притисак достиже врхунац, кад 1767 васелењски патријарх испослова да се укине аутокефална црква у Охриду и патријаршија у Пећи. Што је још подсећало на некадашњу моћ и културу словенску, као стари рукописи и књиге, предаде се пламену. У то ваља урачунати што је грчки митрополит Иларион спалио стару патријаршиску библиотеку у Трнову.

У палатама епископским владала је највећа раскош и најрафиниранији неморал. Где се не би могло имати лепих Ђурђанака и Гркиња, ту их заступаху голобради момчићи девојачког лика: манастири се обично даваху у закуп Цинцарима, словенски се калуђери прогоњаху. Запопити се могао свако, ако би имао само новаца и знао две три молитве на изуст, остало је све, и читање, била узгредна ствар. То је био фанариотски период и њихово образовање народа. У маћедонских и бугарских Словена ишчиле спомен на прошлост и етничко сродство, тако да су Бугари почетком XIX в. нису представљали никакву нацију него угнетавану масу. Одржало се само име Бугарин или Бугараш, готово без икаква особена значења.

У време укинућа самосталне цркве у Охриду писао је један бугарски калуђер, Пајсије, на Св. Гори, у словенском манастиру Зографу Историју Бугарску, која је почетком прошлога века утицала на неколико млађих људи одушевљавајући их, будећи их на рад. Народу се отворише очи, изби бура срџбе на фанариоте, потраживање отете самосталности црквене постајаше све гласније. Године 1870 био је Султан присиљен, нарочито дипломатским корацима Русијиним, да у том правцу утиче на васеленску патријаршију; и Бугари задобише опет црквену аутономију у облику егзархије, али само за подунавску Бугарску. Заслепљеност грчка натера на-

[1] Грци назвати тако по Фанару, грчком кварту у Цариграду, у коме престолује патријарх.

тријарха да искључи из црквене заједнице егзарха бугарског, чиме је сам себи одузео сваку власт, и сваки утицај на искљученике. Егзарх је добро рачунао постављајући престо свој у Цариграду, доводио је све нова и нова владичанства, најзад и маћедонска, под своју власт, у чему је по ослобођењу Бугарске живо помаган отуд. Тако треба тумачити пробуђење националног осећања у Јужних Словена и пропаст грчког утицаја. У том је смислу право рекао пређашњи патријарах цариградски византиологу Гелцеру да су његови земљаци, Грци, изгубили све осем надутости своје.

С бугарском егзархиском црквом уђе у Маћедонију и бугарска мисао, на шта се Срби упрепастише и осетише у опасности. Бугари, вредан, трезвен и издржљив народ, постарали су се наиме за будућност своју, док је међутим лакомислена, некарактерна, егоистичким партиским борбама поцепана, интелигенција српска у прво време мало што учинила за Маћедонију, и ако би се из свију Словена, који се сад Бугарима зову, могли створити највернији Срби, што би за оба племена била само срећа.

Нема места говорити овде детаљније о турском периоду, пошто су главне црте турске историје свакако познате сваком образованом човеку. Опсадом Беча 1683 достиже Турска врхунац силе своје и раширености. Отада с дана на дан опада све више. Од балканских Словена прво се ослободише Срби, и то својом мишцом у бојевима 1804—1813 и 1815, после чега су остали под врховном влашћу Султановом до 1877, које године пониче и нова Бугарска. Црна је Гора, као што је познато, увек била слободна; Босну и Херцеговину окупира (1878) Аустроугарска, тако да од словенских земаља на Балкану под турским јармом осташе још Стара Србија, Маћедонија и Тракија.

КУЛТУРА И СТАНОВНИШТВО

Научнику, који путује по Балкану, пашће у очи шарена разноликост прилика на њему; ако је посвећен у историју његову, то га не ће зачуђавати, с разумевањем ће посматрати све што му се појави као нешто познато, као неизбежан резултат историског развијања; у противном ће случају осећати да мора тачно студирати све појединости, испиталачки одмеравати једно према другом, да би разумео целину из делова.

Осем мозаика од народности привући ће му пажњу понајпре разноликост културе; запазиће сасвим специфичне свере културне, које су оштро одељене међу собом: патријархалну, византинску, талијанску и средњеевропску културну сверу. У Маћедонији преовлађује византинска, испрекидана само оазама патријархалне.

Драгоцен прилог разумевању животних односа на Балкану дао нам је професор београдске В. Школе Ј. Цвијић, из чијега дела[1] је и унето по нешто од овога што иде.

Главни носиоци византинске културе, у сверу које долазе, осем Маћедоније, крајеви Балканског Полуострва с медитеранском климом, били су Грци и Цинцари или Власи; та је култура нашла приступа и у других народа, најмање ипак у Турака и других мухамедоваца, који јој се, везани за прописе Коранове, показаше ненаклоним. Како споменусмо, има у Маћедонији и оаза патријархалне културе, највеће су у Преспи, Морихову, Кичеву, Малешу и Пијанцу. По тој мешавини разноликих култура могла би се Маћедонија упоредити с таблом за шах; прелази су врло оштри и пооштравају се све више, нарочито ако се с овим разликама подударе и етничке. Најуочљивије су на путу из Корче у басен Преспин. Између оба басена уздиже се Иван-планина, и она је, и ако је погранички објект у једној истој културној свери, оштрији културни спнор него Шар-планина и Балкан. Она наиме чини границу између неплодна и гола предела јужноалбанског Епира с једне стране, и плодна, пространа маћедонског басена с друге стране. Онде живе Грци, Цинцари и Тоске у главном од сточарства, готово прави номади; овде словенски ратари.

Клице цинцарско-византинске културе међу маћедонским Словенима повлаче се још из времена кад су их Грци хришћанили; широм су јој отворена врата падом царства охридског и навалом турском. Византинска православна вера, владике и попови били су јој пионирима, али и грчки и цинцарски трговци, гостионичари, занатлије. Нарочито западно од моравско-вардарске долине влада свуда византински прометни дух, у тим крајевима није се Јерменин и Јеврејин ни смео понети с њима.

Под утицајем грчког трговца развила се „чаршија“ и у северним деловима полуострва, нарочито дух „чаршиски“ и

[1] Антропогеографски проблеми Балканског Полуострва. Београд 1902.

начин живота и зарађивања. Словенски грађани примили су у се много од те културе, у јужним деловима пак и сељаци.

Каошто и у осталој Европи градски живот утиче на народ дегенеришући, тако се тај процес врши и у малим градовима, варошицама, византинско-цинцарске културне сфере. Ове чаршилије дегенеришу без сваке сумње. Речит пример томе дају нам погрбљена, изнурена тела, прави типови физичке малаксалости, прави декаденти. Узроци се морају тражити у првом реду у недостатку сваке хигијене, у седењу при раду и разним рафинманима. Ови су врло карактеристични, а треба их сматрати остацима немоћне, деструктивне, грохнуле културе византинске. Они су, чини се, осем у Грка, највише још у части код Османлија. Плодност се губи или слаби одмах у другој и трећој генерацији, и Турци се и Цинцари једино још одржавају оживљавајућим мешањем. Градови добивају потребну накнаду придоласком словенског елемента са села; тако се и тумачи пословењавање византинско-цинцарске културне сфере.

Најочевидније се процес тај може стопу у стопу пратити у Скопљу, Штипу, Велесу, у новије доба и у Солуну.

Па кад се кварни утицај те византинско-цинцарске културе показао већ физички у тако ужасној мери, у толико се пре то мора очекивати на оном пољу, које треба да омогући уређен заједнички живот и да даде погодаба за њ: на пољу морала и погледа на живот. Ова култура не зна за познавање дужности; не зна за осећаје правде; заједнички рад на подизању целине овде је потпуно и сасвим непознат и немогућан. Влада морал дивљег егоизма, који само себе зна и види; сав рад, све пословање почива на ситничарским обманама и подвалама; узајамно поверење није познато ни по имену. Носиоци ове културе беху Цинцари и Грци, али се у одбрану њихову мора напоменути, да је и турски крвави и насилнички систем много допринео те је овај паклени усев тако узрастао, каошто се под притиском понешто и кристалише. По себи се разуме да се и словенски сељаци заразе овом ендемијом, чим се настане у граду.

У област патријархалне културне зоне долазе, осем Босне, Херцеговине, Црне Горе, северне и средње Албаније, Србије, Старе Србије и северне Бугарске, и северозападни крајеви Македоније. У овој сфери живе физички најснажнија а етнички најсвежија племена и народи Балканског Полуострва: Црна

Гора, Херцеговина, новопазарски санџак и северна Албанија чине јој језгро. Ту се у Срба, као и у Арнаута, очувао појам племена, братства и рода, племенске организације и крвне освете. Они представљају најплоднија и најздравија, најекспанзивнија племена, из којих непрестано траје исељавање и насељавање суседних крајева. Они у главном гаје стоку. То су људи пуни снаге и енергије, узрасли, витки, гипки, никад гломазни, с изразитим, интелигентним цртама на лицу и ватреним очима соколовим: најлепша раса европска. Сви су, и мухамедански Арнаути, врло умерени, не пију алкохолних пића, ређе кафу и дуван. Више још него те физичке особине претеже њихов строг брђански морал, њихово ритерство, готовост на пожртвовање, смисао за човечанско друштво. Такви су били борци на Косову 1389.

У колико се даље одмичемо од овог језгра патријархалног живота у толико му зраци слабе и бледе; у Маћедонији су сасвим утрнули, с тога се Маћедонци никад и не усудише на прави устанак, први потпадоше под Турке, који их најдуже угнетавају.

Маћедонски Словени

Основу становништва маћедонског чине Словени, међу којима су растурена туђинска језична острва; само мала трака Грка јужно од Бистрице (Haliakmon) што је непосредно везана за материнску земљу своју.

Словени маћедонски могу се по језику поделити у четири групе: у западно-маћедонску, јужно-маћедонску, југоисточну и северно-маћедонско-шопску групу.[1]

Први (Брсјаци, Мијаци) живе око Прилепа, Битоља, у долини Велике и Треске све до Вардара, даље у околини Железничне Реке, Преспе, Ресна, Охрида, Струге, Дебра и Доњег Полога. Њихов језик има члан (т, та, то, — в, ва, во, — н, на, но; на пр.: жена-та, жена-ва, жена-на) што Бугари у истицању свога права на Маћедонију увек нарочито наглашавају и указују на бугарски књижевни језик, где је члан (артикуо) тако чест; а заборављају при том да се то догодило тек после дуга времена. Колико је незначајан овај члан, продукат туђа утицаја, показује и то што је у Маћедонији много ређи него у

[1] Кънчов, op. cit.

Бугарској. И код алписких Словена има на говорној граници локалних дијалеката, у којима је ритам немачког језика утицао на стварање члана, који се ставља пред атрибут (ta bela roža, ta lep gospod, господин). Та је пак појава тако безначајна, да се њу у књижевном језику и не обраћа пажња. О језику много више пресуђује образовање гласова, а оно у Маћедонији (нарочито у Шоповâ) подсећа, ако не више, а оно у истој мери и на српски језик, колико и на бугарски.

Тешко је додуше у једном племену констатовати антрополошких разлика, али при тачнијем посматрању опажају се фине, средином условљене диференције. Међу западно-маћедонским Словенима обилато се могу видети људи висока, сведена чела, шиљате доње вилице, танка оштра орловска носа, танких, дугачких бркова, тамних, живих малих очију, мрке коже и косе. Прилепци, Кичевци, Охриђани и Дебрани добри су трговци и занатлије и дома и у туђини, надмашни конкуренти Цинцарима и Грцима. У Солуну су западни Маћедонци носиоци словенске идеје и еманципације од Јелинства. Међу њима одржали се у многоме одјеци некадашњег патријархалног живота словенског, наиме велике, неподељене задруге. Највеће се находе на путу од Прилепа у Битољ: задруге од 10—15 глава врло су обичне, врло их је много од 20—30 задругара, а има села са задругама од 40—45 глава. Жене носе необично широке вунене тканице и лепо навезене шарене мараме (Дебар, Охрид).

Јужни Маћедонци одликују се мирном, пасивном нарави, финим карактерним цртама и прилагодљивошћу туђини; њима потпуно недостаје подобности за спекулацију, која карактерише споменуте им суседе. Сељаци око Костура, Островског Језера и у солунској кампањи, вековима угњетавани од спахијâ, скромни су и умерени, али разумни људи. Ови Словени, код којих се очували носни самогласници, остатак су оних племена, која су се звала у Пелопонезу Милензи и Језерци,[1] у Тесалији Велегостићи (изумрли крајем XVIII в.) у Епиру Бајунити. Њихова склоност примању туђинштине, пасиван карактер као и грчки клир и литургија подвргоше их јаком погрчавању. На Калкидици замукао је словенски говор пре 100 година. Костурци, с танким обрвама на лук и правилним цртама лица,

[1] Конст. Порфирогенит, De administrando imperio, cap. 50, стр. 223. (бонско издање 1840).

каменари су и зидари, у горама угљари и резачи у дрвету. Они раде по свему Балканском Полуострву, па чак и по далекој Малој Азији.

Југоисточна група: Источно од Кара-планине (јужно од Дорјана) око Сереза и у пољу драмском (Драма), на Перим-планини и на Месги зову се Словени Родопима и говоре неки трачки дијалекат, дакле су више мање опомињу на Бугаре. Планинци око Сереза, Неврокопа, Демир-Хисара зову се Мрваци.

Шопови, у неколико већ ослобођени (Софија, Врање, Пирот, Враца, Ћустендил) досежу у Маћедонији до горњег и средњег тока Вардарева, на југ до Беласице и Благуш-планине (Штип, Куманово, Струмица, Разлог, Петрич, Родовиште, Гостивар, Тетово). Они живе у примитивним кућама, оплетеним од прућа, с једном само просторијом за становање, често без прозора и димњака. Дуга, нешишана коса и на њој шубаре овче дају становницима Осогов-планине дивљачки изглед. Задруга шопска остаје у целини до смрти родитељâ, па каткад и после тога.

Услед досељавања Арнаута повлачи се западна граница маћедонских Словена све више на исток. Арнаути се необично брзо умножавају, јер им брдовита домовина врло мало даје, те да би могли без тешка рада исхранити обилате породице. Зар да поносити, до зуба наоружани Мусломан ради? То би за њ била срамота, за то је ђаур ту, он мора да се мучи и набавља животне намирнице; ако пак не би хтео, то га просто натерају, неверника који не сме да носи оружја. Турска управа мора ћутати на то, не сме посредовати, ако би и хтела. Тешко оном за кога се чује да се пожалио којој власти. Може поуздано знати да неће умрети на постељи.

Начин поарнаућавања, како га слика Ј. Цвијић, сасвим је прост. Прво се појављују арнаутске чете, одведу децу или другог кога и траже грдне откупе. Пошто се ту погањају и овце и говеда, то сељаци напуштају сточарство и остављају удаљеније њиве необрађене. Људи морају у печалбу, да заслуже хлеба себи и својима; дотле се у село наместе 3—4 арнаутске породице. Арнаути одржавају сродничке везе са својим племеном и постојбином и помажу се узајамно у свакој прилици. Тако терају словенског сељака разбојништвом и убиством из села његова, и таково је колонисање сада у највећем јеку по Дебру, Пологу, око Кичева и Тетова.

Свега маћедонских Словена има **1,182.000**,[1] хришћана и мухамедоваца. Хришћани су већином егзархисти и само један део у јужној Маћедонији што се држи васеленског патријарха. Патријархистички Словени слушају грчку литургију и стоје под утицајем грчким, али се и њихов број с дана на дан смањује у корист националне егзархистичке цркве.

Последња два века наметнут је многим Словенима Ислам, у Родопи се зову Помаци. Они су задржали многе обичаје хришћанске и живе у миру и слози с хришћанском браћом својом. У западној Маћедонији зову оваке превернике Торбешима, они у друштву с Арнаутима горе бесне над словенском рајом него прави Турци.

У социјалном погледу представљају маћедонски Словени радничку класу, за земљиште везану рају, која мусломанске господаре мора да снабде свим потребама за живот. У прво доба турске навале бежали су словенски сељаци из низина у планине (Родопу, Рилу, Пирин, Осогов, Шарпланину) а освајачи, већином малоазиски Коњари[2] поседоше велике плодне просторије. Пошто су они били само ратници и знали само за живот градски, то позиваху одбегле Словене из гора на своје спахилуке. Тако се одржа словенски елеменат у најплоднијим пределима, тако су скоро постале и неколике колоније словенске на Калкидици. Већина Словена нема своје земље него ради беговима и агама; мањина их је слободних, али им је та слобода у данашњим бесправним приликама више од штете, јер их турски чиновници гуле до костију, док међутим зависни радници (чифчије) на чифлуцима добивају бар хране и одела од својих ага и заштићени су и од зверстава турских чиновникâ.

Тако једно чифлучко село има облик паралелограма или квадрата, којему стране чине редови бедних кућерака, тако да цело село изгледа као тврђава, у коју се може ући и изићи само на једна врата. На једном углу квадратову је селамлук и харемлук бегов, у среди обично штрчи чардак од дасака, са којега бег са својим надворницима гледа рају на раду и пуши фине цигаре или на чибук.

О вишој каквој култури у маћедонских Словена не може бити ни говора, јер inter arma silent musae; о дару пак њихову

[1] G. Weigand, Die nation. Bestrebung. стр. 18, рачуна их на 1,200.000.
[2] Из области (И)Коније.

за вишу културу речито сведоче толике мелахоличне песме народне. Те се песме вредно купе а штампале се највише у софиском „Сборнику“, многе их је већ хармонизовао Ј. Мокрањац и издао под именом Руковети. Пре неку годину извођен је циклус из њих у Лајпцигу и Берлину, свидео се и публици и стручним критичарима.

Сваке године оснивају у Маћедонији нове школе то Срби то Бугари. Бугари су г. 1900 имали: 650[1] основних школа [R. v. Mach:[2] 680, W. Morgenzeitung:[3] 717], (?) забавишта (11.514 деце)[4], више (5?) нижих и 2 више гимназије (Солун, Битољ), две учитељске школе и 1 женску гимназију; од 1175[5] учитеља било их је 119[6] родом из турске Тракије. И Срби имају у Маћедонији приличан број основних школа: 189,[7] осем тога по једну гимназију у Скопљу, Солуну и Битољу. Ова разлика у броју између српских и бугарских школа само је привидно велика, јер Срби подижу школе само у крајевима њихове свере интереса. Свега словенских школа има: око 1000 основних и забавишта, 10 мушких и 2 женске гимназије (једна српска у Скопљу) и 2 учитељске школе.[8]

Пита се какав су народ маћедонски Словени и у каквом односу стоје према Србима и Бугарима. Тиме долазимо на тачку, која је толико пута већ дала повода страсним дискусијама. C. Nikolaides рачуна већину у Грке, а присталице његове зову их „Hellenes Bulgaraphonoi“ (Јелини који говоре бугарски). Погледате ли на етнографску карту Маћедоније коју је издао Србин, видећете све саму српску боју; на бугарској карти опет све је бугарски обојено. Проблем се чини, дакле, да је врло компликован, у ствари је пак врло прост, само ако се узму у обзир факта и суди поштено.

Раније смо већ у историском прегледу видели јединство и заједништво свију Јужних Словена у свем пространству њихову од Трста до Цариграда. Лингвистичку потврду томе факту

[1] Живая Старина, год. XI стр. 101., Петроград 1901.

[2] R. v. Mach, Beiträge zur Ethnographie der Balkanhalbinsel (Peterm. Mitt., Bd. 45, год. 1899, стр. 97—106).

[3] W. Morgenzeitung, 24 (11) марта 1903.

[4] R. v. Mach, l. cit.

[5] W. Morgenzeitung, l. cit.

[6] Ж. Старина, l. c.: по њој је свега 700 бугарских учитеља.

[7] W. Morgenzeitung, l. c.

[8] Год. 1886 било је бугарских основних школа 359, год. 1889 већ 584 (по R. v. Mach-у чак 680), год. 1900 — 650 и г. 1903 — 717; српске се школе за последњих 5 год. умножише сразмерно још више.

даје нам чувени славист В. Јагић,[1] показујући **да сви јужнословенски дијалекти од Истрије до Црног Мора чине један једини непрекидни ланац од беочуга који један у други прелазе.**

И ако Јужни Словени представљају множину дијалеката, ипак се могу поделити у пет главних група: 1. **карантанска** (крањска) дијалектна група (Љубљана, Трст, Герц, Целовац, Филах, Марибор, Цили, Ново Место, Постојна); 2. **панонско-приморска** или **хрватска** (Загреб, Чаковац, Љутомер, Вараждин, Сисак, Метлика, Ријека (Фијума), Нови, Пуљ, Пазин, Вис, Спљет, Брач); **српска** (Сарајево, Цетиње, Дубровник, Мостар, Бањалука, Оточац, Беловар, Пожега, Осек, Нови Сад, В. Кикинда, Вршац, Београд, Неготин, Алексинац, Ниш, Нови Пазар, Приштина, Призрен, Гусиње); 4. **шопско-маћедонска** (Софија, Видин, Врање, Враца, Велбужд, Самоков, Скопље, Битољ, Дебар, Охрид, Костур, Солун, Дорјан, Штип, Џума); 5. **бугарска** (Трново, Плевна, Рушчук, Силистрија, Варна, Пловдив, Драма, Скеча [Xanthi], Дедеагач, Једрене, Цариград). Ову поделу поткрепљује и историско стварање држава: У Средњем Веку беше једна Карантанија (Крањска), једна Хрватска, једна Србија, једно шопско-маћедонско царство под Самуилом и доцније држава Видинска, најзад једна Бугарска.

Од ових пет дијалектних група три се само уздигоше као књижевни језик: 1. карантанска у словеначки; 2. српска; 3. трновско-бугарска. Хрватска дијалектна група прихватила је српски књижевни језик, док се Шопомаћедонци, изоловани под турским господством, не придружише ни једној групи, нити створише свога особенога националнога индивидуалитета. У толико жешће се у новије доба и распламтела борба између Срба и Бугара око тога коме од њих припадају.[3]

[1] Ein Kapitel zur Geschichte der südslav. Sprachen, Archiv f. slav. Phil. XVII.

[2] Јагић разликује само три групе.

[3] Слично томе препиру се крајњски и српски Словени око тога коме од њих припадају хрватски — али само литерарноисториски: на пр. професор градачког универзитета К. Штрекељ уноси у Slovenske narodne pesni и народне песме које се певају око Вараждина и Загреба, и ако се ти крајеви у етнографским картама из Београда обележавају као српски. Најзанимљивије је што познати Старчевић са својом „странком права“ просто на просто оглашава све Јужне Словене за Хрвате. У ствари су Хрвати српска партија (2 милиона душа), која се у служби Ватикану оградила кинеским зидом латинских писмена, а коју, преко Беча, драже Пруси против партије која се служи ћирилицом, те им тако уравњује пут преко М. Азије на Багдад. За

Та је препирка сасвим излишна, кад по Јагићу помислимо, да шопско-маћедонски дијалекат чини прелаз између српског и бугарског језика; и више је него природно, што говор тај у крајевима што су ближи Србима много више наликује српском језику, као што је у крајевима ближе Бугара ближи бугарском. С тога би се правично, према стварним фактима, могла овако повући граница између српске и бугарске интересне свере: **косом планина што су између Вардара и Струме.** Ту још треба поменути, да се западно од те линије живље **очувао у народу спомен на српско господарство под Немањићима, него источно од те линије.** Маћедонске горе, реке и градови, као Костур, Охрид, Скопље, Качаник, нарочито Прилеп, град српског Одисеја, Краљевића Марка, безброј се пута спомињу у српским песмама и одјекују чак до Ускочке Горе, северно од Метлинга у Крањској. Ова говорна граница, која се слаже с природном (орографском), добива још више значаја и тиме, што се поклапа с дугачким језичним острвом турских Јерика.

Од маћедонских би се Словена могли створити и **најбољи Срби као и најбољи Бугари,** према томе коме би од њих допали. У Бугарима нашли би вредан, издржљив и трезвен народ, који пак у свима културним гранама тек почиње; морали би се привикавати књижевном језику, који је тврђи него маћедонски дијалекти а натрујен руским елементима. Напротив би Маћедонци у Србима умножили и појачали народ који има све основе и подобности да ускоро доспе на високи културни ступањ. Српски је језик богат изразима и благозвучан, има 46·47% благозвучности, дакле 8·39% више него немачки и 3% него француски; најлепши је дакле међу свима језицима словенским. **Осим тога одликује се и тим преимућством што се говори у центру словенског Балканског Полуострва и да се већ 9 милијона Срба служе њиме у књижевности, те се дакле чини да је одређен да буде централни говор Јужним Словенима,** као што у

награду доживљује спромашни заведени народ само материјална и морална разочарења, за која има да захвали беспримерном плиткоумљу и заслепљености вођа својих и корупцији мађарона. Ипак један од најглавнијих узрока размирицама између Срба и Хрвата јесте разлика имена, којих се политичари стојећи на демагошкој бази упорно држе; како би се донекле овоме помогло, ваљда ћу с временом у посебној расправи показати.

Италији није могао постати књижевним језиком ломбардски или сицилијански дијалекат већ тоскански, централни. У народним школама и гимназијама у Пазину (Pisino, на Истрији), у Загребу, Новом Саду, Пироту, Солуну, Призрену, Задру исти је наставни језик као у Великој Школи у Београду: што исто то није и у Љубљани и у Софији показује само да овде нема увиђавности ни нагона за самодржање. Ту је убитачна самовоља народних вођа који, немајући својих назора ни енергије, као хипнотисани и опијени мегаломанијом иду клизавим путем, који им је одавно означила несловенска, непријатељска дипломација. Махинацијама Беча распадоше се западни Јужни Словени, удружени под именом Илира, у Словенце (Корушце, Крајњце), Хрвате и Србе. Индоленца Срба и егоизам Руса васпиташе од источних Јужних Словена Бугаре. Ако у Маћедонији преоблада једном бугарска мисао, наступиће у развоју Јужних Словена стадијум мртве тачке, који се ваљда неће никад предобити, из проста разлога што језик бугарски, због удаљена положаја свог од средишта и особина органске структуре нема ни привлачне ни асимилационе снаге.

ТУЂИНСКА ЈЕЗИЧНА ОСТРВА МЕЂУ СЛОВЕНИМА

До пропасти шопомаћедонског царства Самуилова (1018) било је становништво Маћедоније више или мање хомогено, словенско. Остаци поромањених Трачана ишчезоше и осташе тек у Тесалији (Великој Влашкој), Етолији и Акарнанији (Малој Влашкој), Епиру (Горњој Влашкој), одакле се доцније са стадима својим спуштаху у Маћедонију и друге земље на Балкану. После катастрофе на Беласици насељаваху византински цареви у XII веку као што су и раније у IX по Овчем пољу и Меглену дивље Печењеге и Кумане, у југоисточној Маћедонији између Тахинског-Језера и Тракије Грке и малоазиске Турке, да би ослабели словенски елеменат и потисли га од мора. Истога се тога принципа држали и султани, под којима се Цинцари с Пинда и Арнаути с илирских гора својих населише у срце Маћедоније.

а) **Турци (Османлије)**

Данас у Маћедонији има три већа турска говорна острва: дугачко једно по планинама између Вардара и Струме; у при-

морју једно од доњег тока Местина до Тахинског Језера; треће је насеље северно од Бистрице а јужно од Островског Језера.

У новије је доба турски елеменат у Маћедонији појачан мусломанским емигрантима из ослобођених земаља на Балкану. Најмногобројнија је повардарска група, која је у прошлом веку од страха разбојничког напустила долину Вардареву, те се сад у главном баве о овчарству и козарству, већином су турски Јерици.

И ако су Османлије непрестано добивали нове накнаде из Азије, ипак рапидно опадају. Главни је узрок томе што се слабо рађају, а јако умиру. Док се на пр. Бугари у кнежевини појачавају годишње за 21·4 на хиљаду, дотле је прираштај у Турака тек 8·8 на хиљаду.

Османлије су елеменат који воли удобност градску и сад још чине већину становништва у градовима јужне и источне Маћедоније. Турски грађани представљају мешавину од правих Османлија и мусломанских племена маћедонских и немају у лику свом никаквих белега монголско-азиских, добили су тип маћедонских суседа својих.

Турски сељаци одржали се прилично чисто; не уче туђих језика, пазе на моралну чистоту, строго се придржавају Коранових прописа и не знају за многоженство. Нису одани ни пићу каоно њихови градски једноверци, обично нису ни разбојници ни убице; незасити крволоци само су елементи у којих је измешана, туђа, нарочито арнаутска крв. Насилничким и разбојничким инстинктом истиче се изнад свију покварена класа чиновничка, којој је сва брига и старање управљено само на разуздано уживање и изналажење нових репресивних средстава.

Чиста анатолска раса виша је од средњег узраста, правилно развијене главе, дугуљаста лица, црне косе, подебела носа и мирна погледа. Турчин је флегматичан, али поносит; увредиш ли му породицу или веру, подивља и не даје пардона. Културно представља Турчин најнижи ступањ у Маћедонији.

b) **Грци**

У Маћедонију допире компакно Грштво само до Бистрице, у казе Гревену и Анаселич; остали део Турске, предео између Маћедоније и грчко-турске границе, рачуна се у Тесалију. Како се из карте види. Грке одваја од компактне масе Словена

не само река Бистрица него и турско насеље између Островског Језера и Бистрице, на што при евентуалној деоби треба добро обратити пажњу. Остали Грци живе потпуно изоловани од независне Грчке, расејани међу Словене, у већем нешто броју само на полуострву Калкидици и око Тахинског Језера.

По изгледу је тешко разликовати Грка од Словенина и Цинцарина. Врло је разговоран, разметљив, окретнији него Словенин, углађенији, лукавији него Цинцарин; воли рахатлук, клони се брака. „Нигде на полуострву нема толико уседелица као у Солуну, Серезу и Беру“ вели К’нчов.

Најјачу потпору имају маћедонски Грци у цркви, која вешто уме и против воље Словена да осујети постављање егзархиских владика. На цркву се и позивљу кад истичу права своја на Маћедонију и кад Словенима хоће да натуре своје школе.[1] Лукава њихова сновања и Словени енергично одбијају, шаљући све више и чешће подмладак свој у школе што их оснивају Срби и Бугари и тражећи све гласније црквену еманципацију, и ако се Висока Порта гради глуха према тим захтевима а у тој је симулацији снажно потпомажу Берлин, Атина и Букурешт. Наравно све што је казано вреди само за јужну Маћедонију, где су Грци већ скоро дотерали дотле да ће се сасвим морати повући, јер је у осталим крајевима давно већ нестало трага сваком грчком утицају.

Г. Вајганд и А. Гелцер најбоље међу Немцима познају балканске прилике; из излагања њихова говори племенит дух, прожет дубоком љубављу према истини. Г. Вајганд овако се изражава о грчким аспирацијама на Маћедонију: „Грчко полагање права на Маћедонију аспирације су које се не могу оправдати. Поред великог патриотизма, којим се Грци одушевљавају, има у њих много и шовинизма. Они мисле да све области на Балкану које су биле или су још под патријаршијом и национално припадају њима. Раније је у ствари и било тако, пре него је међу балканским народима било националних покрета. Сви хришћани гледали су у цариградском патријарху природног заштитника свог, па тако и у владикама. Али се прилике из основа променише, откад се национална идеја проби код подунавских Влаха, па код Срба и најзад код

[1] R. v. Mach, op. c., l. c., налази грчких школа за годину 1895: у солунском вилајету 435, у санџакату скопском 1, у санџакату битољском 86, у кази костурској 84, у гревенској 39.

Бугара, који се после учинише независним од патријаршије и у верском погледу. И кад су они успели у томе, онда је морао проћи и леп санак о васпостављању византиског царства. Разумнији су Грци то већ увидели, али се великом делу народа још врзе по глави идеја, да и Маћедонија мора припасти њима и да ће престолонаследник Константин — како се вели у једној политичкој песми — истерати Турке из Аја-Софије у Цариграду. Да, пре двадесет година могла би се јужна Маћедонија још и придружити Грчкој, данас је то већ касно. Тада је заиста било, ако не грчког становништва, а оно ипак становништва које је мислило и осећало грчки; али данас има само ређих остатака од пређашњег утицаја и некадашњег одушевљења, који непрестано ишчезавају, нарочито после последњег рата.“

c) **Арнаути**

И ако права домовина Арнаута (Шкипетара, Албанаца, Арбанаса) није Маћедонија, него вилајети скадарски, јанински и западни део битољског, у колико не припада Маћедонији: ипак је потребно рећи и о њима што.

Од најстаријих времена до данас недостајало је сурову народу овом заједничке организације и идеје о јединству, због чега и културно стоје на ступњу на коме су и пре Христова рођења, ако не и ниже. Културни историк v. Hellwald пореди их с дивљим Курдима и кавкаским племенима. Највиши могућни ступањ у култури чини се да су достигли за Душана, кад су живели у српском царству; али се српска штампарија на Ободу (у XV в.), северно од Скадарског Блата, залуд трудила да одржи дух тај међу њима.

Уједињење Арнаута под јуначким Ђорђем Кастриотићем трајало је тек краће време, па, и поред тога што су веру своју бранили беспримерном храброшћу, ипак је главна маса Арнаута за сразмерно кратко време примила Ислам.

Четовање је увек било омиљено занимање Арнаутима и историја им може само признати дивљу храброст.[1]

[1] Насупрот Арнаутима слика у „Ђауру“ Ђ. Бајрон (1813) Грке овако: О земљо јунака незаборављених! Од високих гора до морског жала све Слободин дом, Славни све гроб! Је ли могуће да си ти, која си свима боговима дала храмове, пала толико? Ходи, кукавички погнути робе, изданче најслобо-

Под вођством Александра Великога освојише грдно царство персиско, побеђиваху под Пирхом Римљане неколико пута узастопце, и, ма колико да мрзе своју браћу у вери, Турке, ипак су највернији браниоци Султанови и главна му потпора у Европи.

Грци се нису ослободили сами собом (1821—1830), него су оно јунаштва и на суву и на мору, што се има тада похвалити, учинили баш Албанци, који су се доселили у Јеладу.

Арнаутин апсолутно не воли рад, нарочито не ратарство: ако баш не може да отима, то воли ступити куд било за каваза или парадирати као вратар у шарену оделу и сјајну оружју, него назвати се власником земље, коју би морао обрађивати сам.

Арнаути ни данас не представљају никакву нацију, и ако се већ више пута покушавало, полазећи с разних тачака, да се међу њих унесе јединство у идејама и језику (Drita 1892, часопис Albania у Бриселу, Christophorides, G. Kyriaš и др.). Сви су се ти покушаји досада разбили, а и у будуће се без сваке сумње неће доћи до заједничке организације. И иначе бројно слаби Арнаути деле се на Тоске и Геге, на два прилично разнолика дијалекта, које треба сматрати као остатке двеју већих илирских говорних група. С дијалектичком разликом слаже се и антрополошка, а при том треба истаћи још и ту околност, да међу Тоскама влада утицај грчки, док се на северу, нарочито међу Миридитима, отимљу о превласт у њему Аустрија, Италија, и Црна Гора са Србијом. Геге се даље деле на небројене фисове, који узајамно живе у завади и крвној освети. С тога се није међу њима могла створити ни заједничка традиција, ни основа за какву народну организацију. Свако племе велича своје јунаке, које већ првој генерацији отме заборав. Најфаталније је што Арнаути припа-

днијег племена, ходи, реци ми јесу ли ово Термопили? — — — — — — — Шта да певам обали твојој? Никакву бајку из старих времена, ништа што би веселило музу, па да се и ова разгори па то као она пре, док је још човек био достојан земље ове. И срце које одгоји ово тле, и душа што је предњачећи узлетала, за подстрек синовима на узвишена дела, ето их где пузе од колевке до гроба ропски, попизно, ниско, отврдли за све осем за усев корова: засути сваким гадом земаљским до несштва, до животињства, без једне и сурове врлине, ни помена од слободна духа, ни трага од храбрости! Само је још остало старо лукавство и подмуклост према суседима, само су у томе још фини, у томе славни, у томе само! Узалуд би слобода кликовала дух који је тако обикао пужењу, узалуд подизала врат: он тако воли јарам свој.

дају трима религијама, које се међу собом мрзе и гоне, више католици и православни, мање мухамедовци и обе друге. У колико се из прилика у Босни може закључити, Ислам најмање приводи народ напретку и моралној образованости — а од Арнаута је две трећине мухамедоваца. Арнаути се још нису сложили за један заједнички књижевни језик и заједничку буквицу; досад има пет буквица и толико покушаја за стварање књижевног језика. Највише се на томе ради из Беча, у жељи да се насупрот Србима измајсторише нова нација.

Најприродније и најпростије би се питање ово расправило, **кад би српске и бугарске трупе окупирале Албанију** и разоружале народ. Бугарска би се потом повукла добивши накнаду, Србија би на се примила да изведе Арнауте на пут напретка, свакако с могућним обзиром на једноставан језик. Па ако би Арнаути временом показали подобности и воље, да се даље сами брину о судбини својој, Срби им заиста не би сметали у томе, као што и у Бугарској сви језици и све вере од мојсијеваца до мухамедовца уживају потпуну равноправност.

Ово решење арбанашког питања не слаже се, дакако, са рачунима оне „заинтересоване велике силе“, којој се слобода и независност јужних Словена чини као један одвећ сумњив експеримент.[1] Она пак сама има други свој експеримент: образовати Арбанасе за улогу другог Мађарства, а трошкови се овог васпитања већ сада сносе, и ако против воље словенске већине. Какво се непознавање „реалних сила“[2] показује овом политиком, о томе сведочи изјава арбанашких првака изасланству за умирење њихово, које је предводио Садик-паша (у Априлу 1908): „..... Косово је у нашим рукама, а ми смо га отели Србима пре 500 година сабљом у руци као прави јунаци, који смо и сада. Нека Срби дођу и освоје опет Косово сабљом у руци, тада ћемо бити верни поданици српскога краља! Али никада не ћемо као жене слушати и допустити, да нас Султан преда туђину. Знамо врло добро, како Аустрија поступа с нашом мусломанском браћом у Босни, како Пруска с Пољацима. Ми знамо за онај притисак, који у Европи извршују јаки на слабима, и с тога одбијамо то њихово васпитање и културу....“[3]

[1] Тако се изразила „Danzer's Armee-Zeitung“ приказујући ово дело. (Год. VIII. Бр. 18).

[2] На истом месту.

[3] Obzor № 98 (Април). Загреб. 1903.

Одатле можемо разумети, да ће се оне пушке, које Средња Европа даје Арбанасима, најпре окренути против ње саме. Премда се балкански народи данас можда међусобно боре, у случају нужде пре ће се један у другога поуздати него ли у какову европску велику силу; то вреди особито за Србе и Арбанасе.

d) **Цинцари**

Како је већ споменуто једном, нису романски Цинцари (Аромуни, Власи, Куцовласи) староседеоци у Маћедонији, они ће се бити доселили с Пинда, пошто им Турци разрушише градове. Живе у западној Маћедонији расејани, по селима као сточари, по градовима као занатлије. Највише их се населило око Битоља, а биће их у свој Маћедонији на 80.000.

Приметно се разликују и по лику и по карактеру од осталих народности и представљају готово једино непомешано племе у Маћедонији, јер они не поцинцарују, него се брзо прилагођују приликама и постају Словени или Грци. Одликују се брзим схватањем и лукавошћу. Као гостионичари и трговци надмашују спекулацијама и Грке и Јевреје. Туђе језике уче брзо и говоре их као матерњи.

Пре неких година унесе се из Румуније међу Цинцаре национална пропаганда, грозничавом предапошћу почеше се отварати националне школе (55 у Маћедонији, 15 у вилајету јанинском, 15 у селфидском)[1] у Маћедонији, Епиру, Албанији и Тесалији. Сневало се већ у Букурешту и о ромунском царству са столицом у Цариграду, при чему се рачунало на цинцарске овчаре што напасају стада своја зими по Тесалији, Маћедонији и Албанији, лети на Пинду. Не треба ми ни да указујем на бесциљност те румунске пропаганде, јер то практични Цинцари чине и сами: кад је Г. Вајганд долазио Цинцарима на Пинду ради филолошких студија, није могао добити преноћишта, јер су га сматрали за румунског шпијона и пропагатора.

е) **Јевреји**

По паду царства маварског у Шпанији (1492) наста гоњење Јевреја и они се већином доселише на Балканско Полу-

[1] R. v. Mach, op. c., l. c.

острво. Највише их се досели у Солун, па у Галипољ и Цариград, одакле се раширише по свему царству турском, нарочито почетком XVI века. Солун увек беше центар Јеврејима, који ту у XVII веку уживаху велико благостање. Два пут се јављали међу њима и религиозни реформатори, и њихови следбеници већином пријоше Исламу (коваеровци), и имају и сад још својих џамија и школа мухамеданских, у којима се предаје и француски. Услед мешавине с правим Турцима све више губе својих националних особености, и само та околност, да врло често заузимљу висока места и да су богати трговци, одаје прометљиви дух јеврејске крви.

После ратова грчких за ослобођење (1821—1830) и после кримског рата подиже им се јако благостање на рачун Грка. Данас су у Солуну трговци на велико и банкари већином Јевреји. У Битољу пак, где чине колонију од 5000 душа, припадају сиромашнијој класи. По К'нчову као да су солунски Јевреји срчани, нису с раскида да се и бију, не премишљају се много него с ножем у руци бране имање своје од полиције турске. У кући говоре шпански, по чаршији се чују да течно говоре и словенске околне дијалекте.

f) **Цигани**

У Маћедонији је Цигана (Јеђупци, тур. Ченгели) сразмерно доста много, али они не живе, као другде, номадским животом, него су у јужној и средњој Маћедонији ратари привезани за земљу господареву. Иначе, као у Солуну, имају своје мáле и живе као свирачи, ковачи или просјаци.

Многи од слободних Цигана на селима богати су и добро се слажу са суседима; с Турцима славе Бајрам, са Словенима Ђурђев дан. Већина их живи у битољској котлини. Чудно је што се Циганчице одликују нежношћу, љупкошћу, белим и бледим образима.

g) **Остале народности**

Најмање места у маћедонском мозаику од народности заузимљу Руси (4000), Черкези (2837), Јермени (300), Арапи (200), Ђурђијанци (Иверци) (60), људи из западне Европе и с Истока (9010).

ПРЕГЛЕДНА СТАТИСТИКА

Турска не зна за попис становништва у европском смислу, а бројеви, који се могу дати о становницима градова и покрајина по језику и вери, у главном су састављени проценама, које су већином добивене према званичном списку рађања мушке деце, према „Нофуз-тефтеру". У њему се бележи само разликовање по вери, да би се по њему одрасли мухамедовци позвали на службу у војсци, а од хришћана знао број пореских глава. Пошто се хришћани труде да подмићивањем или другим којим начином сакрију принове, то је њихов број обично према броју мухамедоваца мање назначен него је у ствари.

Писац се обилато користио подацима Василија К'нчова, који је био инспектор бугарских школа у Маћедонији, те имао дакле прилике, да више пута пројде Маћедонију и добро научи како се треба наћи у збрканим етнографским односима њеним. Рус Ростковски[1] употребио је при састављању статистике за вилајете битољски и солунски осем званичног „Салнама" и изводе из протокола патријаршиских и егзархатских владика, да би добио што верније и поузданије податке.

Маћедонија по језику и вери

Народ	Хришћани	Мухамедовци	Мојсијевци	Свега	%
Словени	1,032.933	149.103	—	1,182.036	52·4
Турци	4.240	494.964	—	499.204	22·1
Грци	214.329	14.373	—	228.702	10·1
Арнаути	9.510	119.201	—	128.711	5·7
Цинцари	77.267	3.500	—	80.767	3·6
Јевреји	—	—	67.840	67.840	3·0
Цигани	19.500	35.051	—	54.557	2·4
Руси	4.000	—	—	4.000	0·7
Черкези	—	2.837	—	2.837	
Јермени	300	—	—	300	
Араши	—	200	—	200	
Ђурђијанци	60	—	—	60	
Из зап. Европе и с Истока	8.810	—	200	9.010	
	1,370.949	819.235	68.040	2,258.224	

[1] Разпредѣленіе жителей солунскаго вилаета по народностямъ и вѣроисповѣданіямъ въ 1899 году. (Живая Старина, X.). Петроград, 1900.

Градови у Маћедонији

Градови	Словени	Турци	Грци	Арнаути	Цинцари	Јевреји	Цигани	Туђинци	Свега
Солун	10.000	26.000	16.000	—	—	55.000	2500	8500	118.000
Јенице Вардар	4.000	5.100	25	—	24	90	300	60	9.599
Воден.	7.000	4.000	—	—	30	—	40	—	11.070
Ђевђелија . . .	3.000	640	—	—	120	—	230	—	4.000
Велес	12.000	6.600	—	—	500	—	600	—	19.700
Струмица . . .	6.200	3.100	—	—	—	700	160	—	10.160
Дорјан	4.000	2.300	—	—	—	160	320	—	6.780
Кукуш	7.000	750	—	—	—	—	—	—	7.750
Кавала	—	5.000	3.500	—	—	400	400	200	9.500
Лугадин	1.500	525	—	—	—	150	250	—	2.425
Серез	2.200	11.900	11.000	—	—	2.500	500	—	28.100
Баракли Џумаја	4.100	400	—	—	1250	—	300	—	6.050
Костур	300	1.600	3.000	300	—	750	240	—	6.190
Демир Хисар .	1.200	3.750	350	—	120	—	420	—	5.890
Петрич	2.450	4.600	—	—	40	—	100	—	7.190
Бањско.	6.500	—	—	—	—	—	—	—	6.500
Драма	350	6.350	1.500	—	300	150	240	150	9.040
Скопље.	13.000	15.030	50	150	450	800	1920	500	31.900
Тетово	8.500	9.000	—	500	—	—	1700	—	19.200
Гостивар. . . .	310	3.100	—	100	25	—	200	—	3.735
Куманово . . .	7.700	5.800	—	600	50	30	350	—	14.530
Кратово	1.900	2.500	—	—	—	—	100	—	4.500
Кочане	2.800	2.600	—	—	150	—	360	—	5.950
Штип	10.900	8.700	—	—	—	800	500	—	20.900
Радовиште. . .	2.030	4.000	—	—	—	—	200	—	6.320
Правишта . . .	—	1.250	1.100	—	—	—	1200	—	3.550
Неврокоп. . . .	850	5.000	—	—	191	110	65	—	6.215
Битољ	10.000	10.500	—	1.500	7000	5.500	2000	50	37.000
Гревена	—	500	800	—	150	—	100	—	1.550
Жупан	—	—	1.750	—	—	—	—	—	1.750
Кожани.	—	3.000	2.800	—	300	—	—	—	6.100
Кајлар	—	3.000	—	—	—	—	—	—	3.001
Крушево	4.950	—	—	400	4000	—	—	—	9.350
Ресен	3.200	30	—	300	570	—	350	—	4.450
Лерин	2.820	5.000	—	300	84	20	1600	—	9.824
Кичево	4.750	—	—	—	—	—	84	—	4.844
Клисура	—	—	—	—	3400	—	—	—	3.400
Хрупиште . . .	1.100	700	—	—	720	—	178	—	2.690
Охрид.	8.000	5.000	—	800	460	—	600	—	14.860
Полигиро . . .	—	—	3.000	—	—	—	—	—	3.000
Кавадарце . . .	1.940	—	—	—	32	—	120	—	3.092
Бер (Vereja) . .	350	6.500	2.000	—	300	500	850	—	10.500
Струга	3.000	1.000	—	350	—	—	220	—	4.570
Дебар (Дибра)	5.500	—	—	10.500	—	—	500	—	15.500
Прилеп	16.900	6.200	—	—	480	—	960	—	24.540
Крива Паланка	1.500	2.500	—	—	20	-	320	—	4.340

Упоредимо ли резултате Бугаринове и Русове с подацима Немца Г. Вајганда, видећемо да се сви тако слажу и подударају: знак да се проценилоци нису руководили другим смеровима до научним. (Види таблицу на 193 стр.).

Интересан је са свог етнографског склопа калуђерски домен Св. Гора. Калуђери плаћају само годишњи данак султану, иначе су потпуно слободни у уређењу свом.

У двадесет манастира живи:

4500	грчких	калуђерâ
4000	руских	
1100	јужнословенских (срп. и буг.)	
250	румунских	
60	ђурђијанских (иверских)	

Калуђери живе у огорченој националној мржњи међу собом. Од старина држе Срби Хиландар, Бугари Зограф, где је калуђер Пајсије (1762) написао своју Бугарску Историју.

ОСТАЛИ ДЕЛОВИ ЕВРОПСКЕ ТУРСКЕ[1]

Пошто би подела Маћедоније повукла за собом и поделу ванмаћедонске Турске, то да дамо преглед и других вилајета по етнографском склопу.

Турска Тракија (вилајет Једрене),
38.900 km.², 1,006.500 становника

Народи	Хришћани	Мухамедовци	Свега	%
Бугари[2]	470.000	115.000	585.000	58
Турци	3.000	250.000	253.000	25
Грци	120.000	—	120.000	12
Јермени	30.000	—	30.000	3
Цигани	—	15.000	15.000	2
Арнаути	3.500	—	3.500	
	626.500	380.000	1,006.500	

[1] Подаци ови већином су скомбиновани из А. Зупана (Bevölkerung der Erde. Ergänzungsheft № 130 zu Petermanns Mitteilungen, Gotha 1899), из А. Ростковског (о. с.) и В. Кнчова.

[2] А. Зупан има само 370.000 хришћанских Бугара; али ће њима припадати и најмање 100.000 Словена, који су стојећи тада под грчким утицајем.

Број бугарских школа у једренском вилајету био је 1898 год. 255,[1] (?) забавишта са 1799[2] деце, који број из дана у дан пораста, док број грчких школа (како се каже: 289)[3] опада или бар не показује напредовања: природна последица факта, да се употребом другог ког језика осем матерњег у основним школама и цркви греши и против природе и против педагогије.

Стара Србија, = вилајет Косово (Санџаци: Нови Пазар, Плевље, Приштина, Скопље,[4] Призрен, Пећ).

Народи	Хришћани	Мухамед.	Свега	%
Срби[5]	461.000	13.000	474.000	47·6 } 60·6
Поарнаућени Срби[6] (Арнауташи)	—	130.000	130.000	13
Арнаути	(Ка-тол.) 10.000	262.000	272.000	27.3
Турци	—	94.000	94.000	9·4
Цигани	7.430	—	7.430	} 2·7
Цинцари	3.130	—	3.130	
Јевреји	—	—	1.630	
Туђинци	12.240	—	12.240	
	493.800	499.000	994.430	

означени као Грци. По бугарским подацима имаће у турској Тракији преко 600.000 Бугара.

[1] Љ. Нидерле, Македонскиятъ въпросъ (буг. превод од С. Среброва), Софија 1902, стр. 9.

[2] R. v. Mach, op. c., l. c.

[3] Код истога, на истом месту.

[4] Овај је део Старе Србије северно од Шар-планине поменут је већ и прегледан, али ћу то поновити, да би се одржала једноставност косовског вилајета.

[5] Ту је урачунато и оних 60.000 Срба, што се због несигурности за живот од 1880 до 1900 поуклањаше у Краљевину Србију и чекају редовне прилике, па да се врате на имања с којих их отераше Арнаути. (П. Орловић, Питање о Старој Србији у С. К. Гласнику стр. 273, г. 1901).

[6] Арнауташи су потомци оних Срба што се у тешким данима турског угњетавања потурчише, да само спасу живот и имање. Већина их још и данас зна српски и говори га на дому. Још памте да су били православни хришћани, и коју су славу славили. У тешким болестима иду у српске цркве и манастире и дају прилоге. У јуначким песмама својим, уз лауту или гусле певају још јунаке српске, само што је Алија и Цукан заменио Богдана. Пре-

Ови неми бројеви доста јасно причају тужну историју ове покрајине, колевке Српства, у којој свако име, свака развалина подсећа на славну прошлост Српску. У Ђакову (од ђак), у Пећи, старој патријаршији, није Србин сигуран за живот, и прекрасно саграђена Грачаница (XIV в.) служила је неких година Арнаутима за коњушницу. Стање је овде много теже, много несношљивије него у Маћедонији, и заиста се не може разумети стрпљење Србијино, како она може и даље гледати само, где јој децу кољу, жене срамоте, и светињу својине ногама газе. Немачка ту заиста не би већ толико оклевала. (Сети се тек Венецуеле!)

Српских школа у Старој Србији, северно од Шара, има 100,[1] осем тога по једна гимназија у Скопљу и Плевљу, и богословија у Призрену.

Албанија (вилајет Скадар, Јанина), 30.000 km², 970.000 становника.

Вилајет Скадар, 11.700 km², 322.000 становника

Народи	Мухамед.	Правосл.	Катол.	Свега	%
Арнаути	80.000	—	140.000	220.000	68
Срби	40.000	30.000	—	70.000	24
Турци	12.000	—	—	12.000	3
Цинцари	—	10.000	—	10.000	3
Јевреји	—	—	—	500	1
Цигани	5.000	—	—	5.000	1
	137.000	40.000	140.322	322.000	100

Срби живе међу северноалбанским Алпима и црногорском границом, као и на Скадарском Блату; колонија у Скадру има своју школу. У Албанију се рачуна на север само до Дрима и Бојане (упореди Neue Freie Presse, 10/23 фебруар 1903), и с тога Црна Гора има осведочена права на предео до означене линије.

драга или Обилића. У санџаку приштевском живе још помухамеданьени потомци старе зетске династије, Црнојевића, који угледом својим и богатством чине добра и хришћанским Србима и заштићују их од обести арнаутске. (П. Иванић, Кроз Косово, Трговински Гласник, год. XIII, број 59).

[1] R. v. Mach, l. c.

Вилајет Јанина, 18.250 km², 648.000 становника

Народи	Мухамед.	Правосл.	Катол.	Свега	%
Арнаути	180.000	110.000	25.000	315.000	48·7
Грци	—	110.000	—	110.000	17·1
Цинцари	—	180.000	—	180.000	27·6
Словени	—	20.000	—	20.000	3
Турци	10.000	—	—	10.000	1·5
Јевреји	—	—	—	6.000	0.9
Цигани	7.000	—	—	7.000	1
	197.000	420.000	25.000	648.000	100

Јужни део јанинског вилајета потпуно је под утицајем Грка, те су језик њихов, писмо и школе врло распрострањене. Географски и етнографски припадају Албанији и неки делови вилајета битољског, у колико не иду у Маћедонију, западно од планинског ланца што се протеже с југа на север. То су казе:

Мат	9.068	становника	санџак Дебар
Доњи Дебар	12.013	„	
Елбасан	23.699	„	„ Елбасан
Пекин	14.776	„	
Грамош	17.630	„	
Корча	66.835	„	„ Корча
Старово	23.424	„	
Колонија	18.711	„	

168.156, међу њима 8174 Словена, 3597 Цинцара.

Турска Тесалија има 65.642 становника. Њој припадају од битољског и солунског вилајета казе јужно од Маћедоније: Селфиџе („Српчиште“), Еласона и Катерина, 65.642 душе, од којих 47,818 Грка, 9003 Турчина, 7576 Цинцара и нешто Арнаута (225).

Школе су грчке, само 12 румунске.

Цариград са санџаком **Чаталџа** има 3000 km², 895.000 становника. (По Хибнеровим географско-статистичким табелама, 1901 г., имао би Цариград 1,125.000 становника). По народности становници су у главном Турци, Јермени, Грци и западњаци. Јужних Словена има око 60.000 душа.

На етнографским картама Турске престају Бугари већ код Једрена; даље до Цариграда између Црног и Белог Мора бе-

леже се само Турци и Грци. Факат је пак да на православне празнике тако рећи пред вратима Цариграда на Босфору одјекују бугарске песме и игра се уз гласе гајда јужнословенско коло (хоро), јер је већ железничка станица Хадум-кеј, удаљена само 25 km. од Цариграда, бугарска.[1]

А ево и других бугарских насеља у околини Цариграда (каза, Чаталџа, Силиври): Дели-Јунус, Таја-Кадун, Деркос, Тарфа, Чанакча, Емрихир-Чаушлија, Беџелере, Кестемер, Малук-Чалтик, Голем-Чалтик, Кучук-Сејмен, Гелуере, Кулучлија, Умурга, Даг-Еникеј, Исеча, Синеклија, Курфалија, Аврен, Султан-Чифлик. У кази Силиври има само три грчка насеља: Фенер, Чанта, Плеванос, али ту четвртина становништва разуме бугарски, само се осећа грчки; у крају Чаталџи заступљени су Грци нешто већим бројем. Ови се Бугари све више еманципују од утицаја грчке јерархије и имађаху г. 1898 четири своје школе, неколика забавишта,[2] и једну богословију, а Срби су имали једну гимназију (до прошле године), имају две основне школе и лист: Цариградски Гласник.[3]

Од Цариграда до Једрена и даље живе Бугари у компактној маси и представљају главно становништво. „Свуда где има црнице и храстовâ живи Бугарин, само како се почне приближавати обала морска и почне престајати црница, наћи ћеш на трговца Грца“ рекао је сељак један Офејкову, кад је туда путовао и питао га за седишта Бугара пред Цариградом.

КОМПАКТНЕ ГОВОРНЕ ОБЛАСТИ

Три су народности које ту ваља узети у обзир: Грци, Словени и Арнаути, међу којима, изоловано и расејано, живе одропци осталих народности. У неким пак областима мешају се и ове три велике групе, те би се при деоби нашло на тешкоће. Ту пак треба стати на ово гледиште: да се одропци (говорна острва) придаду главној маси, те да јој се временом акомадују у

[1] Офејков, Бугари под зидовима Цариграда (Българе подъ стѣнитѣ на Цариградъ, Периодическо списание XXI—XXII, стр. 488—499.) Софија 1887

[2] R. v. Mach, op. l. c.

[3] И. Иванић, Кроз Косово (Трговачки Гласник, год. XIII, бр. 80 и 81, у Београду, 1903).

сваком погледу и стопе се с њом поступно у једну народност, без употребе икаквих насилних средстава.

Компактну **Српско-бугарску област** чини:

У Маћедонији и Ст. Србији . . .	1,397.000	Словена
„ сев. Албанији	70.000	
„ турск. Тракији и санџаку Чатлиџи	605.000	
Свега	2,072.000 душа	
[Арнауташа	130.000]	

У тој словенској области (у Ст. Србији, Маћедонији, турској Тракији) живе расејани на простору од 133.000 km^2:

Турци	722.000
Грци	310.000
Арнаути	371.000
Цинцари	80.767
Јермени	30.000
Цигани	69.557
Јевреји	67.840
Туђинци	16.407

Шта би требало да буде од ових 8 хетерогених језичних острва у словенској главној маси? Да ли би се могли образовати у народности и одредити и обезбедити даљи опстанак свој? Свакојако не. То мора признати сваки увиђаван човек, нарочито за Јевреје, Цигане, Јермене и Цинцаре, јер је број њихов врло незнатан а немају ни стална станишта. С правом вели Вајганд за Цинцаре, да они, баш да их је и пола милијона, ипак не би могли егзистовати као самосталан народ, јер немају осталих погодаба, т. ј. не станују у **компактној** маси на већем простору. Ни Турци се, и ако их је већи број, не могу узети у обзир, јер, као што су за пет столећа оптерећавали културни европски свет доказима о апсолутној неподобности својој за културу, тако нам као у инат хоће и сад још да покажу како насупрот ономе, што ми ценимо као највише идеале човечанске културе, треба тражити само силу и благо. Још се мање можемо обазрети на Арнауте, одвојене од Албаније, који су последњих деценија продрли у Стару Србију и Маћедонију, те пушком и јатаганом отерали с поседа и из земље раније власнике, те сад спорадички живе у словенској области.

Ти одронци, талог од великих непогода и бурних времена, што су беснеле на Балканском Полуострву, наћи ће без примене каквих насилних средстава мирно станиште у главном, основном становништву, и с њим ће заједно радити на остварењу оног културног идеала, за који се човечанство бори већ тисућама година.

На споменуте земље полажу и Грци права. Било би сасвим излишно трошити много речи, да се одбију ти смешни и неприродни а дрски захтеви. Треба се само запитати како би оно 310.000 Грка, растурених по дугачку приморју, одвојених од материнске земље своје, могло владати над хетерогеном, шареном масом народâ од 3,430.000 људи?! Размера која представља право стање јесте 1:12, и ту су Грци 1 а Словени 12.

Ово што је речено довољно карактерише и њихово полагање права на Тракију и Маћедонију, где су расејана грчка насеља потпуно одвојена од компактне масе Грштва, док је главно становништво словенско свуда у непосредној свези са својом браћом у Србији и Бугарској, који се снажно развијају. Или ће се ваљада наћи ко толико луд те, помажући права грчка на поједине приморске крајеве, хтети да за љубав неколико ћифта грчких сасвим одвоји милијоне Словена од мора? Коме је по вољи да у Европи има једна вечита „ветрометина“ нека проба. И трачка острва Тасос, Самотрака, Лемнос и Тенедос морала би припасти Бугарима и Србима, јер Грци и осем тога имају доста згодних пристаништа а и Јужни Словени тешко да би хтели трпети ту острвску групу под носем као Немци Хелголанд. — Целокупна српска и бугарска национално-политичка свера с Цариградом и Албанијом, обухвата на 5,000.000 становника.

Област говора грчког:

У вилајету јанинском	110.000	Грка
„ турској Тесалији (казе: Селфиџе, Еласона, Катерина)	47.818	
„ Маћедонија (Гревена, Анаселич) . . .	39.000	
	196.818	

Међу њима има:

Турака	10.647
Цинцара	202.710
Словена (у Анаселичу)	2.352
	215.109

У свој области говора грчког има дакле 412.027 душа. Ако се том броју додаду још Грци с Крита, са Спорада и малоазиске обале (око 1,200.000), то би Грчка у случају ликвидације задобила на 1,745.000 становника.

У области говора арнаутског има 789,569 душа, а од њих су:

Арнаути	708.385
Турци	20.000
Цинцари	10.000
Јевреји	11.000
Цигани	12.000
Словени	28.174
	789.569

Из ове поделе може се видети да је големи труп Балканског Полуострва српски или бугарски, док су удови, наиме Јелада, Епир, Тесалија и островље, насељени Грцима.

Који ће језик једном у Цариграду званично обладати може се одредити већ из до сада показаних факата, а на то упућује и историја. По Павлу Јовију (1531) говорили су готово сви јаничари словенски а султан Селим II (1566—1574) течно је говорио српски и ценио је језик тај врло високо, јер се њиме служе, како сведочи Луиђи Басано (1574), многи народи у Далмацији Србији, Босни, свуда у Албанији, Тесалији, на Пелопонезу, у Влашкој, у Крањској и др. У време највеће моћи њихове био је Турцима српски језик дипломатским и на Високој се Порти документа подносила писана ћирилицом.[1] Самостални владаоци српски стојали су у живу саобраћају с Фиоренцом, Неапољем, Римом, Млецима, у којима су Срби проглашавани и за племиће. Од 1453—1623 владало је једанаест Срба великих везира на Златном Рогу.[2] Да се јужни Словени нису тако непопусно држали хришћанства, то би данас Турска била мухамеданско српско царство.

ПОГОВОР

Подела је Турске дакле само питање времена; европска дипломација може је одлагати, али не и спречити, што је и сама признала предлажући Турској само скромне реформе, ме-

[1] К. Јиречек, Die Geschichte der Bulgaren, 369.

[2] Х. Цимерер, Zum Nationalitätenkampf in Macedonien (Petermanns Mitteilung, Bd. 49. Gotha 1900).

сто да је диктовала заповести за реформу. Дипломати још непрестано сматрају балканско питање као опасну сфингу, која плаши одгонетача; али заборављају при том да би сфинга постала сасвим безопасна, ако би се загонетка правилно решила. Стоји дакле само до правилности одгонетке, а томе нека би овај резиме дао кључ.

Јужни словени (=Словени) протежу се у компактној маси од талијанско-аустријске границе и Драве до Белог и Црног Мора, а има их:

	Корушка	101.130
	Штајерска	409.531
	Крајњска	475.302
	Италија (Фрјули)[1]	40.000
	Горица, Градишка, Трст с територијом[2], Истрија	356.580
Српски књижев. језик	Западна Угарска (на Раби и Мури)	200.000
	Јужна Угарска (Војводина)	600.000
	Далмација	565.276
	Хрватска и Славонија	2,416.304
	Босна	1,361.868
	Херцеговина	229.168
	Црна Гора	227.841
	Сјеверна Албанија	70.000
	Краљевина Србија	2,535.915
	Стара Србија (вил. Косово) и Маћедонија	1,397.000
	Турска Тракија	585.600
	Санџак Чаталџа и Цариград	60.000
	Кнежевина Бугарска	3,744.000
	Добруча (Румунска)	50.000
	Мала Азија	25.000
	Јужних Словена (компактно)	**16,189.418**
	У Америци	400.000
	„ Бесарабији (Русији)	76.000
	„ осталим државама	50.000
	Јужних Словена (укупно)	**16,709.418**

[1] S. Rutar, Beneška Slavenija, Ljubljana 1899.

[2] Бројеви су узети из аустријског пописа становништва, који је пристрасан и састављен на уштрб Јужних Словена. Као пример нек послужи

На овом словенском земљишту (Стара Србија, Маћедонија, Турска Тракија) станују фрагментарно, одвојени од матере земље, на површини од 133.000 км².

Турци	722.000
Грци	310.000
Арбанаси	371.000
Цинцари	80.000
Јермени	30.000
Цигани	69.557
Шпањол. Јевреји	67.840
Туђинци	16.407
	1,666.804

Има још:

Немаца (међу Словенцима) / Талијана (међу Хрват. и Словенц.)	око 300.000
	1,967.000
Те с бројем Јужних Словена	16,709.000
У сфери језика Јужних Словена има	**18,676.000**
Свера арбанашког језика (у маси компак.)	790.000
Цариград	1,000.000
	1,790.000
Свера језика Јужн. Словена	18,676.000
Целокупна свера Јужних Словена	**20,466.000**

Већину Јужних Словена чине Срби, који у компактној маси од 9,000.000 душа (без Маћедоније) заузимљу централну област. Узме ли се при том још у обзир, да се Србин с Бугарином увек лако може споразумевати, онда није никакво чудо што млађа бугарска генерација тежи увођењу српског говора за централни, за први мах свакако само у науци и у саобраћају с туђином. Дух, који иде на то да раздвоји Србе од Бугара, није у њима, ван њих је, то су само интриге туђе дипломације. Да ту вештачки подхрањивану поцепаност још боље илуструјем, навешћу обичан пример из Немачке: Северни Немац не разуме говора швапског сељака, но ипак обојица припадају великом народу немачком.[1]

Трст, где службено живе тобож само 24.679 душа. При избору посланика за државни сабор у V курији, таква беше мала разлика измеђ словеначких и талијанских гласова, да се Словенци могу рачунати у Трсту на 50.000 душа. Како је речено, писац се придржава службене статистике.

[1] П. Кречмер, Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache, стр. 285. Гетинген 1896.

Као што већ спменух, показао је учени филолог Јагић, да словенски дијалекти неприметно прелазе један у други, те се нигде дакле не може повући оштра, одређена граница; а из тога се с пуним правом сме извести да сви они у ствари представљају само један једини језик. Па кад В. Хумболт каже: „Права је домовина у ствари језик“ (Die wahre Hsimat ist eigentlich die Sprache), коју поставку модерна немачка и маџарска асимилациона политика демонструје ad oculos: **то би једном јединим језику јужнословенском одговарала једна једина домовина јужнословенска.** Вештачки удешена поцепаност између Срба и Бугара одржава се и тиме што јужнословенски језик још нема заједничког имена, као на пр. немачки, француски, талијански. Називи Срби, Бугари, Хрвати само су проста провинцијална имена каоно Баварци, Швабе и др. у Немачкој, Млечићи, Ломбарђани, Тосканци, Напуљци у Италији. Њихово заједничко име, које је до турске епохе, па делимице и доцније, било у општој употреби, јесте **Словени**, а име домовини **Словенија.**[1]

Значај јужнословенског положаја види се и у томе, што је он као беочуг који везује два дела светска, представља културни мост између Европе и Азије. Јужнословенске колоније допиру већ и у Малу Азију, покрај Мраморног Мора,[2] у цркви св. Арханђела у Бруси има записа заветних, писаних ћирилицом; у Малој Азији живе већ и сродници оних људи што у Сарајеву издају мухамедовски часопис Б е х а р на српском језику.

[1] Византинци IX века означавали су велики део Балканског Полуострва именом Σκλαβινία или у множини Σκλαβινίαι; још Михаило Ретор из Солуна (око 1150) зове Србе Σκλαβῖνοι, а Никита Акоминат (с почетка XIII века) зове далматинско приморје земљом τῶν Σκλαβίνων. Западњаци називаху **сву област између Истрије и приморских грчких градова у Албанији — Sclavenia, Sclavonia.** У Далмацију се рачунали приморски градови јадрански и острвље, али Вилехардуин (1203) меће и Задар у Esclavoni-у, а витез Арнолд фон Харф (1469—1494) у опису пута свог у Јерусалим рачуна Корчулу у Slaveni-у. У млетачком, далматинском и другом материјалу из XIII—XIV в. означава Slavonia с једне стране стару хрватску област (специјално биле су свакако Хрватска и Далмација „banaticum“ кнински. Sclavonia s u p e r i o r око Загреба, i n f e r i o r источно одатле), с друге стране тадашњу Србију; **rex. imperator Sclavoniae** ређе **Rassiae** зову српског владаоца. Народ у Млецима зове Далматинце још увек S c h i a v o n i. (К. Јиречек, Die Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelsalter, стр. 53 и 54. Беч 1899.)

[2] В. Кънчов, Изъ Мала Азия (Български Прегледъ, год. V, 1899): Јужни Словени у Малој Азији највише се сконцентрисали око Манијас-ђола и Ангоре.

Да Јужни Словени чине оштро изражену индивидуалност, о томе се туђинац може уверити, чим ступи у земљу њихову. На то ће га опоменути живописан, пун утисака изглед цркава њихових и домова. Свуда ту влада словенски стил у архитектури, који нарочито карактерише кубе на лик лука и сведен, заобљен кров: он чини својим живим, облим и таласастим формама изразит контраст западноевропском стилу готском оштра, кристална облика. Јужнословенско народно одело сасвим допуњује особити утисак тај. Још се туђинцу није одморило око, а већ му ухо одводи пажњу на другу страну. Музика? Колико туђих, непознатих, али тако примамљивих, милих гласова! Јужнословенска народна музика је неотворен мајдан златан за нову уметност, нову музику. Па уз то тек народне песме с тако живописним, драматским језиком! Кад се сви ови елементи удруже у једну моћну заједницу, јединство, па ватрен дух доврши дело, с погледом на свет и правцем воље поцрпеним из новог бића, у исти тај мах обогатиће се човечанство за једну културу.

Па се ту још вештачки измајсторисавају Грци са својим „мртвим књижевним и новинарским језиком, скрпљеним из јелинских, византинских и новогрчких елемената"[1] насупрот Словенима, истичући њихову мниму „културу" као контраст варварству Јужних Словена.

Деструктивни утицаји Грштва морају се повући пред свежим Јужнословенством већ и због језичне немоћи.[2] Suum cinque.

Цариград и Дарданели одвећ су тешки, те би пореметили равнотежу, кад би се бацили на један или други тас европских теразија. Језичац између једне и друге стране на теразијама (Русије и Средње Европе) треба изменити новим т. ј. језичцем слободног и независног Јужнословенства. Словени сматрају посед Цариграда и Дарданела јединим јемством њихове слободе и независности. У то су убеђени, те и приправни бедеме ове бранити од свакога, па и од Руса. Па и кад би се Русија задовољила само Цариградом и Дарданелима а лавовски део припао Средњој Европи, ипак би тај посед Балканског Полуострва био за Средњу Европу данајски дар. Панславизам је баук политичког сујеверја, а у ствари пак једини је идеал Јужним Словенима политичка слобода и самосталност. Наравно ако се

[1] К. Дитрих, Geschichte der byzantinischen und neugriechischen Literatur. стр. 221. Лајпциг 1902.

[2] Исти, у истој књизи, стр. 8.

поставе пред алтернативу: да постану зависни или од Русије или од Немачке, да готово не може бити ни сумње, које ће од ова два зла изабрати.

Слободно, самостално Југословенство прва је погодба за европску равнотежу и мир светски.

* * *

P. S. Ово је дело било написано за страни свет, те се на многим местима изражавало о Србима ласкаво, како би у туђина прибавило што више симпатија за њих. Кад се сад Србима предаје, они се не смеју обазирати на те лепе речи, већ се морају одлучити да озбиљно прегну на рад и у овако судбоносним часовима добро отворе очи, оставивши се јалова међусобна трвења. Иначе све ће остати проблематично, и дивна зграда, којој је овде израђен нацрт, неће се ни сазидати. Да се остваре све оне лепе жеље, које за Србе имају искрени пријатељи њихови, стоји у првом реду до њих самих. Писац је овога дела хтео да сврати пажњу Србима на једно животно питање њихово. Као што је писац ово од срца писао, тако се нада да ће и Србима до срца допрети и наћи одзива у њих, а до тога је и стало било у првом реду писцу, као и свима правим пријатељима Јужних Словена.

Беч, 29 маја 1903.

Нико Жупанић

ТИ МЕ ПИТАШ...

Ти ме питаш, стара мајко,
Што сам сетан, што сам блед,
Док у сенци јоргована
Жељно гледам брда ред.
Туна сам је, мајко, чекô
Целу ноћцу, цео дан;
Ма да ми је цветак рекô
Да је чекам узаман,
Ипак сам је жељно чекô
Ноћ и дан.

Ти ме питаш, стара мајко,
Куд упирем поглед сан.
Ја за њоме вечно жудим,
Кô за сунцем цветак ран.
О, ја сам је жељно чекô
Целу ноћцу, цео дан;
Ма да ми је лахор рекô
Да је чекам узаман,
Ипак сам је жељно чекô
Ноћ и дан.

Удариће бурни ветри,
Опустеће зелен врт,
Твоје чедо, наду твоју,
Уграбиће ледна смрт.
Залуд сам је, мајко, чекô

Целу ноћцу, цео дан;
Ма да ми је славуј рекô
Да је чекам узаман,
Ипак сам је жељно чекô
Ноћ и дан.

О, не плачи, утри сузе,
Не стварај ми већи јад:
Зар се један са гранчице
Отргао листак млад?
О, ја сам је залуд чекô
Целу ноћцу, цео дан;
Макар да сам и сам рекô
Да је чекам узаман,
Ипак бих је жељно чекô
Ноћ и дан.

Београд Јела

НАША ДЕЦА

ХУМОРЕСКА У ЈЕДНОМ ЧИНУ

НАПИСАО

Бранислав Ђ. Нушић

———

ЛИЦА:

Пера, (9 година) } деца Ђорђа Јаковљевића,
Зорица, (8 година) } чиновника

Богатија соба, лепо намештена. Врата: лево, десно и у дну. На десној страни и прозор, који је отворен.

Збива се у Београду, једног радног дана по подне између 4. и 5. сахата, у кући Ђорђа Јаковљевића.

———

I

Зорица, Пера

Зорица

(Обучена у дугачку хаљину своје мајке, носи у руци мајкин шешир, амрел и рукавице, што успут оставља на сто. Излази из десних врата, прелази преко позорнице и куца на лева врата, која су затворена). Јеси ли већ готов?

Пера

(Изнутра). Не умем да закопчам панталоне.

Зорица

Изиђи, ја ћу ти помоћи.

Пера

(Отуд). Сад, сад.

II

Зорица (сама).

Зорица

Мама је отишла на седницу „Женског Друштва“, тата у канцеларију, а ми остали са Маријом. Ух, та Марија, не уме ништа да игра, не уме ни да прича! Прича нам све неке страшне приче, о змају како је украо девојку, о змијском цару и све тако нешто. (Гледа кроз прозор). Хвала Богу те је дошао онај поднаредник, што увек долази кад мама и тата нису код куће. Сад ће Марија читав сат седети с њим у башти, а ми можемо до миле воље играти. (Гледа кроз прозор). Ено их на клупи: мора бити Марија њему прича приче о змају како је украо девојку и о змијском цару. Ако, нек он слуша те страшне приче, па нек сања после, а ми ћемо играти. Ја сам обукла мамину хаљину а Пера ће татине, па ћемо лепо играти мужа и жену. Ух, шта ради вазда́н? (Прилази левим вратима). Та јеси ли већ једанпут готов, Перо?

Пера

Јесам, јесам! (излази).

III

Пера, Зорица.

Зорица

Но, хвала Богу!

Пера

(Обучен је у очеве хаљине, носи штап и цилиндер у руци што оставља на један табурет). Па имао сам, брате, муке са дугметима, има много дугмета, па онда, дугачки су ми били рукави и ногавице. (Рукаве и ногавице је подвио).

Зорица

Добро ти стоји, изгледаш као изистински човек.

Пера

Нашао сам у капуту и једну цигарету. (Вади из џепа и показује). Да л' да је упалим?

Зорица

Немој сад, боље је после кад почнемо да играмо. А гле ја? (Вади из џепа једно стакоце са мирисом).

Пера

Шта је то?

Зорица

Једва сам га нашла, била га сакрила мама. То је оно стакло са мирисом, што га мама употребљава кад пада у несвест.

Пера

Па добро, шта ћемо сад да играмо?

Зорица

Па играћемо мужа и жене.

Пера

Знам, него како ћемо да играмо?

Зорица

Па тако, као сваки пут.

Пера

Знаш како? Да идем ја кобајаги на пијацу, а ти као кувај ручак, па онда да ручамо заједно.

Зорица

Уф! То је врло просто, као да смо шустер и шустерка. Не то, него ми смо муж и жена али онако, господин и госпођа, па ти као долазиш на ручак из кафане, али доцкан долазиш. Ја ћу да те чекам на ручак, чекаћу, па ћу плакати. Ето, изиђи напоље па дођи, а ја ћу да вежем главу, кобајаги заболела ме глава од једа.

Пера

Па знам, али шта ћу ја да говорим кад ме грдиш?

Зорица

Боже мој, као да ниси никад слушао шта разговарају тата и мама кад се свађају.

Пера

А, па је л' ми тако да разговарамо као тата и мама? (Узима штап и цилиндер и хоће да пође).

Зорица

Па тако дабоме, тако разговара сваки муж и жена.

Пера

А како ћу да те зовем, је л' Зорица?

Зорица

Није, него сасвим да играмо тату и маму. Ти се зови као тата, Ђорђе, а ја ћу као мама, Софија. Знаш?

Пера

Добро. (Полази, па застане на вратима). Је л' да одмах уђем?

Зорица

Причекај само напоље, док ја вежем главу.

Пера

(Излази).

Зорица

(Сама. Брзо џепном марамом везује главу, седне на диван, пљувачком умрља очи да изгледају исплакане, наслони главу на руку, па кад Пера уђе неће ни да се окрене).

Пера

(Улази, под цилиндером, скида га и оставља. Другим тоном којим подражава оцу). Извини, Софија, ја мало задоцнио.

Зорица

(Ћути и не окреће главу).

Пера

Знаш, имао сам мало и посла. Јеси ли ти већ ручала, Софија?

Зорица

(Такође другим тоном). Да, ручала сам јед и чемер. Зар те није срамота и да ме запиташ, погледај само колико је сати?!

Пера

(Вади из џепа од прслука неку кутијицу од пилула). Да, већ је два. То је доцкан, здраво доцкан... а, што си ти везала главу?

Зорица

(Устаје). Још питаш?

Пера

Извесно те боли глава?

Зорица

Па,ваљда је тек нисам везала од беса, разуме се да ме боли глава: ја сам већ добила свакодневну гла-

вобољу због твојих лудорија. Не, богами, ово је већ сувише, ово се више не може трпети. Ја бих волела само да знам има ли још на свету жене која трпи овако као ја?

Пера

То си ми казала већ сто пута.

Зорица

Казаћу ти и милијон пута, разумеш ли, милијон пута. Говорићу ти сваки дан, говорићу ти, док ти не досади.

Пера

Је л' ћеш говорити, док ми не досади?

Зорица

Говорићу.

Пера

(Одлучније). Је л' ћеш говорити, док ми не досади?

Зорица

Говорићу ти и дању и ноћу.

Пера

Кад бих био луд да слушам.

Зорица

Слушаћеш.

Пера

Боже сачувај!

Зорица

Слушаћеш, синко, кад си ти кадар мене да мучиш, могу и ја тебе.

Пера

Ама, уразуми се, жено, једанпут: не морам да слушам.

Зорица

Слушаћеш, знаш ли шта је то: слушаћеш, јер ја нећу престати да говорим, па ма шта ти чинио.

Пера

Ако хоћеш да ме натераш да идем од куће.

Зорица

Ха, чудна ми чуда, као да ја не умем за тобом.

Пера

Хм! (Хукне, узме новине и седне да чита).

Зорица

(Стане му над главом). Мислиш кобајаги то ће ти помоћи, што ћеш се задубити у новине. Ја ћу ти овде над главом једнако говорити, догод ти не досади, догод ме једанпут не замолиш за опроштење и догод се не закунеш да ћеш бити уредан човек.

Пера

Софија, остави ме да читам новине.

Зорица

Дабоме, господин дошао у два сата на ручак, па ће сад још и новине да чита.

Пера

(Скочи). А, па умем ја да нађем себи мира. (Одлази до стола и тражи нешто, па за тим обичним, дечјим тоном). Јел ли, Зорице, где стоји онај памук што га тата меће у уши, кад га мама много грди?

Зорица

(Обичним, дечјим тоном). Ето, у тој десној фијоци.

Пера

(Отвара десну фијоку, нађе памук и натрпа у десно уво, уједно говори озбиљним тоном). Нећеш ти мени досадити, умем ја да нађем себи лека. (Обичним, дечјим тоном). Је ли, је л' тата метне памук у оба ува?

Зорица

(Обичним тоном). Јест, у оба.

Пера

(Натрпа памук и у друго уво, па узме новине и седне те чита).

Зорица

(Озбиљним тоном). Можеш ти метати и памук у уши, али ти то ништа не помаже. Ја ово више не могу да трпим, па свршена ствар. Није то само што долазиш доцкан на ручак, да је то само па ни по јада. Зар бих ја, мислиш, марила зато: села бих са својом децом па бих слатко ручала, а ти једи кад стигнеш. Него и друге ствари: ти ми на пример никад нећеш да положиш рачун шта радиш са својом платом?

Пера

(Који је дотле читао новине и правио се да, због памука у ушима, не чује). Плаћам твоје рачуне.

Зорица

А, дакле чујете, господине? Не помаже вам дакле ништа тај памук што сте га метли у уши.

Пера

(Скочи, и баци новине, вади памук из ушију, одлучно). Па јест, чујем, дабоме да чујем, па шта хоћеш?

Зорица

Шта хоћу, је ли? Хоћу да знам шта је с твојом платом, куд деваш ти твоју плату. Хоћу да ми положиш рачун о томе!

Пера

Хоћеш рачун, је ли? Па да ти покажем рачун, кад га хоћеш. (Отвара фијоку од стола за писање и тражи нешто. Обичним тоном). Је ли, Зорице, где је онај рачун?

Зорица

(Обичним тоном). Који рачун?

Пера

(Обичним тоном). Знаш, онај што су се пре неки дан свађали тата и мама.

Зорица

А, знам, ево га овде. (Отвара једну књигу која лежи на столу и нађе га међ њеним листовима, те даје Пери).

Пера

(Озбиљним тоном, подражавајући оцу). Хоћеш рачун је ли, па да ти покажем рачун, кад га хоћеш. (Чита рачун). „Једна бела свилена блуза 36 динара, једна плава свилена блуза 42 динара...“

Зорица

То ми је све требало, нећу ваљда ићи гола. (Одлази љутито ка пијанину).

Пера

Слушај, слушај само даље: једна зелена...

Зорица

(Свира бурно на пијанину, да би му угушила глас).

Пера

(Хоће да надвиче пијанино). ...Зе... ле... на... сви... ле... на... блуза... пе... де... сет... пе... де... сет... (Дође јој над главом) пе... де... сет... ди... на... ра.

Зорица

(Свира непрестано и даље и слатко се смеје, само да би га наједила).

Пера

(Надвикује глас пијанина). Пе... де...

Зорица

(Прекине свирање, па обичним гласом). Слушај, Перо, тата кад виче нешто а мама у инат свира, онда тати досади, па запали цигару и мирно шета и пуши да види докле ће мама свирати.

Пера

(Обичним гласом). А јест, а ја и имам цигару.

Зорица

(Обичним гласом.) Упали је.

Пера

(Упали цигару, повуче дим, закашље се и загрцне).

Зорица

(Дотрчи, па га удара у леђа да би га повратила, а затим му додаје чашу воде). На, пиј мало воде. На како си пре пушио, кад смо играли, па ти није ништа било?

Пера

Јако сам тргао дим. (Покушава опет да пуши). А, ево, сад могу.

Зорица

Тако, сад шетај само љутито и пуши, а ја ћу да свирам. (Оде ка пијанину и свира непрестано).

Пера

(И неосврћући се на њу шета љутито и пуши, па кад му досади, маше јој руком да престане са свирањем, а кад она престане, он обичним тоном). Па знам, а докле ћемо тако? Шта сад треба да радимо?

Зорица

(Обичним тоном). Ти шетај па, као тата, кад ти досади, узми шешир и пођи од куће, а ја ћу да те питам куда ћеш, а ти ћеш да ми кажеш неку гадну реч, а ја ћу да паднем у несвест. Зато сам и спремила стакло с мирисом. Хајде сад. (Наставља свирање).

Пера

(Шета најпре још неко време па се дусне, шчепа цилиндер, натуче га на главу и нагло пође вратима).

Зорица

(Кад види да је пошао, престане са свирањем). Куда ћеш?

Пера

Идем куд ми је воља, идем у кафану да ручам.

Зорица

Нећеш богами!

Пера

(Оде код врата). Није, него ћу тебе валда питати, већ је три сата (вади опет кутију од пилула и гледа) по подне а ја још нисам ни ручао.

Зорица

Да си заслужио, ти би ручао.

Пера

(Врати се). Шта кажеш?!... Е јеси чула, ти си... ти си...

Зорица

(Узбуђена). Шта сам ја, што не говориш?

Пера

Ти си — права животиња! (Пође нагло напоље).

Зорица

Јух!... Ох, Боже... мој!... (Пада на под у несвест).

Пера

(Враћа се и притрчи јој). Зорице... то јест не... Софија. Софија, шта ти је?...

Зорица

(Тешко дише, изнемогла). Ох, ох... угушићу се...

Пера

Софија, забога!

Зорица

(Показује руком на груди). Овде... овде... гуши...

Пера

(Забринуто, клекао крај ње). Да те откопчам мало?

Зорица

...Можеш!...

Пера

(Откопчава је).

Зорица

(Зажмурила, обесила главу и тешко дише, тражи нешто руком по џеповима).

Пера

Хоћеш, Софија, да ти метнем мирис под нос? Чекај... (Тражи јој по џеповима стакоце па, кад не може да га нађе, сасвим обичним гласом). Па где си метла стакло са мирисом?

Зорица

(Дигне главу, и извади стакло са мирисом из десног џепа, говорећи обичним гласом). Боже, Перо, зар ниси могао да упамтиш где сам метла, него кад је најлепше место у игри а ти поквариш! (Да му стакло). Немој да заборавиш после да отвориш и прозоре.

Пера

(Обичним гласом). Нећу заборавити. Хајде, падни опет у несвест.

Зорица

(Падне опет у несвест). Ах... Боже... мој!

Пера

(Подмеће јој најпре мирис под нос па, пошто она отвори очи) Ти немаш ваздуха, Софија, ...тешко дишеш... да отворим мало прозоре?...

Зорица

Отвори... отвори...

Пера

(Отрчи и отвара, али погледајући кроз прозор спази напоље оца и уплаши се па се тргне с прозора. Обичним гласом). Зорице, Зорице, устани, бежи, ево га тата долази!

Зорица

(Скочи). Шта?!

Пера

Тата долази, бежи!

Зорица, Пера.

(Узмували се, скупљају ствари које су им требале за игру: шешир, цилиндер, штап и т. д. и беже, она на лева а он на десна врата.)

Завеса брзо пада.

ИЗ „СЕЉАНЧИЦА“

ПОСЕЛО

Оживело цело село.
Пријатељи и другари
Скупили се на посело. —
Богу хвала,
Година је подржала!

Сипи... сипи...
Нека сипи, шта ко мари.
Пријатељи и другари
Скупили се — шта их брига.
Крај ватре се купус прига,
И ракија медна вари,
Нека сипи, шта ко мари.

Међу њима пљоска кружи,
Сад домаћин ладну служи,
Док се ватра не прејари
И ракија не узвари.
„Дела, људи,“ редом нуди
„Докле жарач не заруди,
Док донесе дете чаше:
Шта му знамо, то је наше,
Да пијемо, док се има:
Док се може нек се слави,
Буразеру, дела здрави!“

„Дајдер, бабо, бардак већи,
Овој пљоски душак мали,
Па пожури с вареником,
Да нас мало поразгали,
И донеси гусле амо,
Да по коју отпевамо,
Оран сам ти песме старе
Кад се грлом податресе, —
Дела, људи, спасајте се!“

Гуде гусле, песма јечи,
Певају се песме разне,
Другови се погледају,
И чаше се редом празне.
Сад почеше, сви из гласа:
„Хеј младости, што те нема!“
А домаћин, сипа, нуди,
И служи их обадвема:
„Пијте, браћо, нек се слави,
Буразеру, дела здрави!“

За трпезу већ су сели,
Ал не знају шта би хтели:
Да л' би пили, да л' би јели?
„Да пијемо“, један рече,
И пијанка даље тече.

*

Сипи... сипи...
На огњишту церић жари;
Крај огњишта сви другари:
Прострли се којекуде,
Један другог у сну нуде;
А пред њима празне чаше,
Смеју им се: „То је наше,
Пијте, браћо, нек се слави,
Буразеру, дела здрави!“

Стојник **Милорад М. Петровић**

БОСНА И ЕРЦЕГОВИНА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ

НАПИСАО

ЈОСИФ ХОЛЕЧЕК

(СВРШЕТАК)

Неки бранитељи начела словенске засебности отишли су у крајност, кад су замишљали, да народу ваља сасвим оставити нека сам постигне све успехе науке, да сам за себе сву културу створи и изради, а док то не уради, боље нека остане у незнању и без културе, него ли да нешто прими из туђине. Наши читачи јамачно не мисле и не подозревају, да бисмо уској самосвојности хтели жртвовати драгоцена добра ђпште културе, цвеће људског духа. То би био груб неспоразум. Самосвојност није културно прастање народа, и ко саветује народу, коме она још није била одузета, и који је није напустио, да је марљиво негује, не препоручује му да се врати у првобитно културно стање, већ га подстиче нека огледа своју рођену културну снагу и способности, да их вежба и јача, и тим задобије способност да у ризницу људске културе уложи на своје име свој скупоцени прилог. Само народ нижи, и осуђен на вечну пониженост, може мирно са захвалом примити подређену улогу надничара и додавача при грађењу велелепнога храма људскога духа. Али који народ осећа да је позван да у заједничкоме храму човечанства подигне свој олтар, своју задужбину, тај не сме у прсима својим угасити творачку искру, већ је мора распиривати да пламти пламеном самосвесног стварања.

Самосвојност не може се огледати у засебним знањима, јер позитивна знања могу бити само једна за све, али зато она задржава себи право да општа знања употребљава на свој начин, за своје засебне задаће и потребе; задржава себи, даље, право да има и казује своје властите погледе о свима људским стварима и сваком поретку, да одређује односе људи према људима или према богу, и да својим погледима прибавља важност на својој земљи, у својој кући.

Словени се разликују од осталих јевропских народа самосвојном снагом, која није могла бити убијена ни у оним Словенима, који су највише били изложени утицајима непријатељским, за њихово самосвојно развијање, утицајима, који су често пута јачи од Словена, па их савлађују. Снага словенске самосвојности то је оно, што чини те су западни Словени у политици за самоуправу и федерацију, савез, и та би црта у њима остала и онда, кад би изгубили свој народни говор. Ова је снага оно, што је западним Словенима отпорна полуга у дугој, вековној борби, која је много пута заморна али неизбежна, за народни језик, који за народну самосвојност има двојаки значај, пошто је један из главних корена њених и њен израз. Хиљадугодишња крсташка војна, спалишта и инквизицијоне муке не угушише у западним Словенима онај део самосвојне снаге, који даје израза словенској засебности такође и црквеним формама, или је барем сачувала љубав према њима.

Најгоре је у љутим борбама западног Словенства пропао његов друштвени смисао, а то је доказ, да је феудализам био између несрећа, које постигоше западно Словенство, она, која је ножем најдубље засекла његово месо. Друштвени смисао западног Словенства не показује ничега својега засебног, нема никакве своје засебне тежње, којом би се хтео одликовати од западњачког шаблона. Друштвени покрет нашег доба у западном Словенству истиче се као одлучан, покадшто и фанатичан противник народне самосвојности. Он сада највише злоупотребљава народни језик за то, да би народу проповедао и навртао идеје, које су поникле негде на другоме месту, и да га задобија за друштвене реформе, за које су планови поникнули у туђим главама, а намера им је да подмире потребе, које су раније и оштрије негде осећане. Сви западнословенски народи сложни су у томе, да социјално-демократски покрет, донесен у њихову домовину са Запада, и примљен овде без икакве из-

мене, има противнародни смер, с тога његови противници нису саме „ћифте“. Сваки родољуб мора му бити противан, пошто мора увидети, да социјално-демократски покрет смера да поруши последње остатке друштвеног смисла западних Словена, и да их сасвим подчини западњачком друштвеном поретку, — што је и био циљ феудализму. Због истоветности циља и истоветног утицаја социјални демократизам исто је тако опасан непријатељ Словенству и његовим засебним одликама — и ако је демократски карактер урођен Словенима — као што је био и феудализам, и народнијим се не ће начинити ако за тумачење својих против народних идеја узме народне словенске говоре.

У овом погледу мора бити попуњено политичко васпитање западних словенских народа и програми њихових народних политичара. И нама Чесима недостаје, на жалост, у овом смислу, не само васпитања, но ни довољно свести, па ни разумевања. Људи из нашег народа, којима није измакло из вида, да политички рад не може бити трајно успешан без јаснога социјалног програма, служе туђим социјалним идејама и долазе намерно или нехотице у неизбежне сукобе са општом струјом народног покрета, која се на широко разлива, али има ту ману, што нема сређеног, издубљеног, одређенога и сталнога корита за народно социјални програм. Што је у Чеха названо народним социјализмом, то је све до сад само збркано нагађање истине. Народни чешки социјализам не може се подигнути просто тим, што се идеје и тежње западнога социјалног демократизма остављају без икакве измене, а при том се у програм унесе поштовање народног језика, а ваљада још нешто из програма народних странака. Противнародни утицај социјалног демократизма види се, чим он ступи на словенско земљиште, у суштини његовој, заснованој у духу који је туђ Словенима, а никако у некој програмској тежњи не дати овоме или ономе народном језику да се развија. Социјални демократи опиру се само томе, да се њиховој борби не скрије прави циљ, и да се не меша с никаквим другим, који по њихову мишљењу није важан. Но они могу без штете за своје тежње стати у одбрану народног језика, као што су учинили немачки социјал-демократи на свом збору 1900., кад су решили да њихови посланици у државној скупштини немачке царевине сметају влади у понемчавању Пољака у Познању. Без најмање штете за свој програм социјална демократија може из тактичних разлога бити попустљивија у питању

о равноправности чешког језика, и у том тренутку морали би тако звани народни социјалисти чешки ишчезнути са површине земље, јер би им се она провалила под ногама. Онај део њихов, који тражи практичне друштвене реформе, приступио би социјалној демократији, а теоретичари вратили би се под заставе народних странака.

Но опет се мора признати вођама чешких народних социјалиста, да је у њиховим главама поникла здрава мисао, и што су добро уочили који је најнеодложнији и најпрешнији чешки народни рад, рад неизмерно тежак, јер своје раднике изводи на пусту, напуштену ледину, где се виде још само пањеви снажних грмова, који остадоше и оставише за собом само стопе да су ту били, над којима мора радник стати збуњен не знајући шта да ради, — да ли да извади остатке уништене културе и нову уведе, или да остатке старе културе обнавља и да је васкрсава.

Ко правилно мисли и осећа, не може се другојаче решити, но да обнови стару културу на чешкој земљи и да је подеси потребама времена и савременом развоју европског становништва. Није то реакција у овој тежњи, но уверење, да народ може, стојећи само на своме рођеном земљишту, развити своја културна блага у пуни цвет, који ће му бити на славу и корист, да ће и туђин морати зауставити се, да види како се ради.

Но може ли се такав посао успешно предузети? Је ли му циљ заиста јасан и реалан? Да ли то није пуки сан, и да ли не би било узалудно свако усиљавање, употребљено да се то постигне? Да ли није најкраћи пут просто машити се за оно, што даје садашњост, примити то, приближити мету, посао олакшати и тако као скоком наћи се код мете? Да ли не би било најбоље да наједанпут скинемо са себе све хиљадугодишње прње, којима се разликујемо од осталих народа, које сматрамо за углед, па да се заоденемо по њиховој најновијој моди и да уђемо у њихово друштво као један из њихових чланова?

На сва ова питања добићемо одговора како се Немци, наши најближи угледи западњачкога кроја, држе према нашем народном опстојању. Одговор је само један: крајње непријатељски. Сваки њихов покрет, свака њихова реч свесна је или несвесна изјава да је међу њима и нама незајазива провала. Они нас приморавају, они нас гоне, да се никако не равњамо с њима, ни да стајемо с њима у један ред. У томе, како се Немци држе

према Чесима, — а тако су се, с малим изузетком, држали увек, — не смемо гледати само политичку агитацију. Што, кад се тиче Чеха, међу Немцима престају све страначке распре, и што нема разлике међу најљућима и најнепомирљивијима, међу немачким либералима и конзерваторима, међу протестантима и католицима, антисемитима и семитима, то је најозбиљнија опомена како за онога између Чеха, који најмање схвата, тако и за онога који је најзахвалнији Немцима за њихово омаловажавање и нападање, па и за онога, који је најдаље забасао у немачку културну сферу, — то је опомена, да Чесима не остаје ништа друго, но да се без обзира на Немце уреде по својој памети и укусу, да истичу своје засебне задаће и идеале, и да к њима иду својим засебним путевима, на којима се с Немцима не ће сусрести.

Немци добро осећају да смо ми клин сабијен у њихово тело, и овога осећања не могу да се отресу ни они између нас, који су постали идолопоклонички служитељи западњачке културе, а немачки народ поштују као њенога главног свештеника. До последњег часа Немци ће бити с нама незадовољни, сваки додир с нама, свака помисао на нас сећаће их, да смо нешто засебно од њих, да имамо своју особитост. Ова осећања биће им тим несноснија, што упорније буду причали, да нисмо своји, и да ничега својега немамо, да су они просули словенско вино из нашег суда, и чим смо га опет напунили њиховим вином, да то више није чисто немачко вино, но нека покварена цеварика, бућкуриш.

И нашим суседским односима према Немцима послужиће будемо ли свој културни рад радили покрај њих, а никако с њима, ако се пређе та словенско-немачка културна једнакост, у чему је као пример до сад служио чешко-словенски народ. Мени је потпуно разумљиво што Немце плаши и само наше опстојање, те губе мирно размишљање. Дражи их неодређеност наше народне физиономије, противно им је наше колебање између двају облика европске културе: романо-германском и словенском. Или-или!

Но намеће се питање: Да ли у основама живота народа чешко-словенског има чега што би доказивало заједницу његове културе с културом словенском? Да ли је било таквих заједничких веза у добу старијем и најстаријем? Има ли у опште карактерних знакова, по којима се словенска култура разликује од западњачке? У чему се основе словенске културе ра-

зликују битно и карактеристично од основа западњачке културе? Да ли тим, што је међу њима разлика језика. Ако је то, онда та разлика постоји и на Западу. У говорима западних народа има неке разлике а и неког сродства, а језик словенски није тако туђ германским и романским језицима, као што им је туђ мађарски и јеврејски језик, и кад су се Мађари и Јевреји културно сјединили са Западом, за што би Словени чинили засебан културни свет, и за што би се томе свету давали Чеси и остали западни Словени? Што је између словенског света и Запада велика разлика? Но ко би и заборављао да је и на Западу међу ришћанима верска разлика, па је опет за то потпуна заједница западњачке културе? А велики део Словенства верски је сједињен са Западом, а други део, и ако већи, такође је ришћанског верозакона, и између њега и запада нема такве верске разлике, каква је у опште између ришћанства и, на пр., мухамеданства. Најпре треба издвојити из разговора Мађаре и Јевреје.

Јевреји су паразити западњачке културе, и што се више њој прикључују, што се више из ње тове, што виднију улогу у њој играју и с њом постају истоветни, тим су јој опаснији, тим је ближе стање, кад се више неће моћи говорити о ришћанској култури на Западу, јер ће је разјести и прогутати чивутска култура.

А што се тиче Мађара, они као народ долазе у културну сферу словенску, и као што је народ мађарски са Словенима преживео све кризе, преживљава с њима, као што је раније речено, и садашњу аграрну кризу. Политика владавинских редова мађарских, којима је у новије доба приступило чивутство и утиснуло им свој жиг, исто је тако паризитска од оног доба, од како се последници св. Стевана отуђише од словенске културе и узеше на се задаћу пионира западњачке културе. Та је политика паразит народа мађарског исто као и словенског, она је бацила и један и други народ у грозно аграрно-социјално стање, чија се беда не може довољно оценити.

А кад оцењујемо само Словенство и Запад, доћи ћемо до уверења, да разлика међу њима, појачана деобом језика, и вером не засеца у ничему тако дубоко као у разлици друштвених основа. У томе се Словенство разликује од Запада.

Они између нас, који се занимају социјалним наукама, граде се као да не виде ту разлику и поричу је. Али тим, што

поричу сувише много, и више, но што би од њих могао тражити и онај, коме то порицање нагони воду на воденицу, нехотице доказују како добро осећају да постоји та разлика, но да им није подесна за постизавање ненаучних циљева, те се од ње испомажу тим, што је кратко и оштро поричу, не признају. Негација, порицање, непризнавање заиста је врло подесно оружје духа, али се тим не објашњава и не решава никакво питање.

Они који поричу, полазе од сумарног тврђења, да само западњачка култура заслужује своје име, и да је Словенство од почетка било само поље, а задатак је западњачке културе био да добије то поље. Ова школа тврди да су Словени били некултурни варвари док нису дошли у додир с културом Запада; западни Словени, и то ми Чеси, дошли су први у додир с том културом, те с тога и јесу најкултурнији, и њихов је позив, да своје језичко и народно сродство са источним и јужним Словенима употребљавају за раширивање граница западњачке културе и умножавање броја оних који је исповедају. Присталице ове школе не знају граница у својој занешености, и готови су да приме за истину, да се стари Словени нису у култури ни мало разликовали од Кафра, Матабела и Папуана, и да су Словени као ова дивља племена били градиво, из којега је западњачка култура могла тек дугим радом израдити нешто што културно вреди.

Јесте, таква је вазда била западњачка култура: она је увек само себе знала и признавала, а све остале презирала, омаловажавала, порицала. Али само малоумни Словени веровали су томе, и заиста сматрали себе за такав културни смет, како су им то у главу усадили њихови западњачки цивилизатори. Културе словенске било је; она је била другојача него ли западњачка, и одликовала се не само разликом језика и вере, већ и разликом у друштвеној управи и оделитим, елементарним, може се рећи стваралачким друштвеним смислом.

Сви Словени одликују се од осталих народа живим друштвеним смислом. Сав културни утицај Запада на Словене може се свести на угушивање овога смисла, који још није сасвим угушен ни у оних Словена, који су изложени непрекидном, жестоком и насртљивом упливу Запада. Што су Словени удаљенији од тога уплива, што су даље од пута његовог непосредног деловања, тим је здравији њихов друштвени смисао.

С тога је боље очуван у православних, него ли у католичких и протестантских Словена.

Говор је овде о смислу урођеном, а никако о усађеном или вештачки наврнутом, накаламљеном. Овај смисао не огледа се у ситном и без циља удруживаљу, које је, као што видимо, у Чеха тако много развијено. Основни друштвени смисао показује се пре свега у тежњи удруживати се ради узајамне помоћи у раду, узајамне самоодбране, заједничке управе и доброг реда, заједничке привредне производње и предузећа, чије би плодове сви сарадници заједно уживали.

Основа друштва, ћелица друштвене управе — то је породица. Породица је најлепше, најтрајније, најсветије дело друштвеног нагона људског. Природнијег и савршенијег друштвеног облика није било, нити ће бити. Сви прави друштвени реформатори морају проповедати чистоту породичних веза, љубави и узајамности међу члановима породице. Где је срушена породица, срушена је и држава. Ко би подизао јаку државу на друштву са поквареним породичним животом, предузео би узалудан посао као онај, који би градио град на песку или на глибу.

Словене је вазда одликовало то, што су им биле свете породичне свезе и односи, и значајно је, што се међу Словенима не усуђују ни најнесамосталнији следбеници социјалног учења западњачког да руше породичне свезе, и да се ругају њиховој светости, док се, међутим, на Западу губи већ и појам о породици, а камо ли о њеној светости. Чланови породице на Западу на терету су и досади један другом, међу њима нема љубави ни поштовања, родитељи сматрају децу за несрећу, деца родитеље за сметњу свом „самосталном развијању“, својој „еволуцији“. Вештачко утамањивање деце ради тога, да се у породици не умножава број оних који једу и троше, брзо напредује из Париза на Исток, и може се рећи, да је поље културе XIX века посејано од Атланског Океана до граница словенскога света мртвом децом, којој родитељи нису допустили да се жива роде. Светост словенске породице тврђава је, о коју се разбија свака навала туђине. Агенти западњачког социјализма у нас заиста осећају, да таква наопака и покварена наука не може међу Словенима наћи присталица, да им таква агитација изгледа светотатство и постизава код њих противно ономе што желе: душа словенска буни се, а одупрла би се и она последња душица, безазлена и лаковерна, која досад није ни најмање су-

мењала да је напредак све што долази са Запада. Чим би агитатори западњачких друштвених реформама почели нападати на словенску породицу, изазвали би у мислима својих словенских следбеника силну реакцију, која би била опасна за њихове планове.

Видите ли, дакле, опет разлику, опет границу између Запада и словенског Истока! Запад не може да створи никакав поредак, да изнесе никакво мишљење, па да га словенска мисао, ако није ограничена или помрачена, слепо и без приговора прими за своје.

Прост је логични закључак, да они словенски народи, који су у борби с непријатељским Западом највише удараца добили, нису у периодима свога умопомрачења имали довољно снаге да се одупру друштвеном поретку западњачком, те су се морали мирити с њим (а неки су се Словени радо мирили). Али су и ови Словени свакојако, до пред пад своје самосталности и самораднње, морали имати истоветне или сличне друштвене облике, и истоветне или сличне мисли о добром друштвеном уређењу, као они Словени, које њихова несрећа није спашла, и којима је можда одузета могућност за више културно развијање самосталнога друштвеног смисла, само им је он остао сачуван.

За социјалну науку друштвени смисао народа мора бити фактор и факт, — фактор као сила која делује и ствара, факт као врело те силе, коме је извор дубоко у народном бићу, а напајају га особине не само у мишљењу и схватању, но и у осећању народа. Социјална наука мора признавати осећање као моћ народне душе, и не сме преко њега прелазити на дневни ред, већ га мора проучавати, његове особитости износити, и кад је реч о добром уређењу друштвеном, мора из тога осећања начинити себи помоћника, да не би постало противник. Ако ли се друштвени смисао народа развија без обзира на народно осећање, или се оно намерно презире, доспеће се онамо, где друштво иде само за материјалним користима, само се ради тога организује, да поузданије добије материјална успеха, и у томе само види друштвене реформе.

Чим смо признали да добре друштвене реформе не треба привезивати као варакласане орахе на божићње дрвце, но да народно дрво мора бити неговано и оплемењавано, да само рађа плодове; чим смо признали да се мора имати на уму социјална

стваралачка способност народа, признали смо да социјализам у Словена, који су сачували стваралачку социјалну снагу више или мање непорушену, која им се никад није сасвим угасила, не може бити међународан, већ мора, на против, бити чисто народан, мора извирати из дубине народне душе, мора бити најдубљи народни рад.

После овога морамо тако исто признати, да је становништво Босне и Ерцеговине у пуном праву да брани своје народно друштвено уређење, да га туђи утицаји не поруше. Због тога настаје нов сукоб између окупације и окупираних, јер окупација поткопава ово народно уређење и поредак, а нема способности да га нечим бољим замени.

Стваралачка социјална снага српског народа исказала се нарочито обликом задруге, која се у Босни и Ерцеговини све до окупације здраво и јако развијала, па и сад јуначки пркоси утицајима, који су противни и њој и народу.

Потребно је да се проговори о српској задрузи у Босни и Ерцеговини тим пре, што се у последње доба и ње дотакла научењачка негација. Но не вели се да задруге у опште нема, већ се отуда, што је турска владавина задругу сачувала и није сметала њеном развијању, без разлога закључује, да задруга има пре турски, него ли српски и словенски карактер. Утицај турске владавине у Срба сличан је утицају монголске владавине у Русији. Оне су конзервисале, очувале народну уредбу. Народно уређење и поредак остадоше нетакнути и у Срба и у Руса, исто као и језик и вера и у опште све, што чини и одликује народност. Народна стваралачка снага исказивала се у том периоду социјално у задружном животу, и уметнички у састављању дивних лирских и јуначких песама, које дају сјајно сведочанство великом уметничком дару српског народа.

J. Пејскер, у тежњи да обори и изокрене значај задруге, износи Црну Гору као живу старину српску, као српску земљу, која није никад подпала под турску власт и готово сасвим остала слободна од турскога утицаја, — па у Црној Гори нема задруга.

Истина је, да их сада већ нема. Последња задруга у Дробњацима била је пре десет година. Задруга, у ужем смислу ове речи, испала је из друштвеног склопа у Црној Гори, али се из тог факта не може ништа извести за г. Пејскера. Да постигне што хоће, Пејскер би морао доказати не само да у Црној Гори

нема задруге, но тако исто да је није никад ни било. А то не може доказати ни он, ни ико други.

Кад говоримо о задрузи, не смемо имати на уму само најужи облик њен, породичну задругу, које се обично и правилно назива кућа, дом, дим, оџак. Овим речима казује се појам привредне заједнице. Реч „задруга“ може имати и шири смисао, и ако је у Вука Караџића протумачена само као „Hausgenossenschaft“. Задруга у Срба разуме се управо свако добровољно удружење са заједничким задатком. (У Чеха у новије доба реч „задруга“ улази у обичај, у моду, и употребљава се незгодно место чешких речи „сполек“, „сполечност“, „сдружењи“. То је погрешка, које се треба већ једном оставити. Из других словенских говора могу се по потреби узимати речи, али вазда само у правом значењу њихову. Другојаче не богатимо свој језик, већ га пунимо којечим).

У Црној Гори нестало је породичне задруге, али није нестало задружности, која је Црној Гори, и као друштву и као држави, дала уређење. Братства и племена такође су задруге, а читава је Црна Гора једна велика задруга. Тим се Црна Гора не разликује од старе српске државе, чије је друштвено уређење чинило потпуну хармонију. На гуслама црногорским прекинула се најтања струна, кад је породичне задруге нестало, макар да задружни дух влада и сад у уској породици црногорској и показује се у јавним односима чланова породице. Све остале струне остале су читаве, па како се онда може рећи, кад на гуслама нема једне струне, да нема свих осталих струна, и да никад није ни било читаве справе?

У добром државном уређењу све друштвене организације одговарају једна другој, сличне су и разликују се величином друштвенога круга, који обухватају. Све су као зделе које је зделар истругао из једнога трупца тако, да се једна у другу уклапа, те све заједно изгледају као трупац из којега су начињене. Здела или суд, који држи све остале, то је држава, и судић најмањи, који је начињен из срца дрвета и чини језгро свих осталих већих судова, то је породица. Овај најунутрашњији судић Црне Горе разбио се, и то није корисно за Црну Гору.

Где је испало колашце породичне задруге из црногорског уређења, не може се поуздано казати, али се може објаснити како се и за што се то догодило. Људи су сматрали јуначку борбу за једини свој позив и занат, но пошто нису имали ор-

ганизације, подлегли би својом рођеном кривицом, а не заслугом турском; не би их упропастили Турци, него потурчењаци. Од како су силом истребљени потурчењаци Црна Гора организовала се врло лагано једно и по столеће. Тек одлучни кнез Данило приступи у 50-им годинама новој организацији, који је посао са успехом наставио књаз Никола. Но може се говорити само о продужењу, никако о довршењу посла, јер књаз Никола, чија владавина чини епоху у маленој Црној Гори у сваком другом погледу, није израдио јасан и одређен социјални програм своје политике. То му се не може за зло узети, јер се потреба таког програма почиње сазнавати тек сад.

У дугом добу безвлашћа тежио је сваки Црногорац да буде „најбољи“ против непријатеља, да претече браћу и оца, да надмаши читаво братство и племе. Узајамност међу јунацима није одржавана породичним свезама, него се случајно развијала међу појединцима који су се договорили и своме јунаштву одредили известан задатак. Привредног рада готово није било, али најстарији привредни облик, сточарство, спајало је братства и племена везом задружног начела по правилу, и ова веза не попушта ни сад.

Пример задружног привредног рада, у коме, осим сточарства, суделује већи број људи, то је цеклински риболов. Цеклинско племе, Цеклињани имају на Блату (Скадарско језеро) простране риболове, те су отуда прилично имућни. Свака мушка глава у цеклинском племену има, као у старину, у риболову подједнаки део као што имају сви Цеклињани, и тај део припада му од рођења. И друга браства и родови црногорски, на пр. Томановићи, имају и сад заједничку земљу („комунице“) која се не сме делити, осим ако би то тражили сви „братственици“.

Задружни принцип ушао је у сав друштвени живот Срба, и ако у Црној Гори није било довољно погодаба, повољних њеном привредном развитку, систем његов очувао се у другим друштвеним односима, који стоје изван личног интереса чланова. Пример су за то цркве, назване „саборке“. Саборке биле су цркве, које је цело братство подигло и издржавало својим трошком. А имало их је не само у Црној Гори, но и у Боки Которској, у Грбљу и Кртолама. Посвећене су биле свецу, који је био „крсно име“ братства. На годишњи дан светитељев долазило је саборки читаво браство на „сабор“ (збор), који се скуп назива „сајам“ у северним крајевима, у којима су Срби настањени.

У тим, сада католичким крајевима нема већ народних скупова код цркава, и католички попови одавно су изоставили и слављење „крсног имена“. Но није нестало саме речи, и њен значај пренешен је на трг. Но православни и сада се састају у саборе у својим земљама, и онде, где су саборке уступиле место црквама, које су близу међу собом, нестало је првобитне саборке.

Деоба очевине сад је, дакле, уобичајена ствар у Црној Гори. Чим се син ожени, узме из очевине свој део. Но при томе ваља знати, да на све мушке главе, не изузимајући ни оца, припада једнаки део, што није ништа друго, но одржавање правног обичаја још из задружнога живота. Задруга није могла расти у бескрајност или бити врло велика. Где је било удруживања, било је и деобе. Задругар није био прикован за задругу. Јака патријархална стега, којој се у задрузи морао сваки покоравати, ни по чему није била слична ономе, што је човек у феудализму био прикован за земљу. Задругар је могао не само иступити из задруге, но и нову основати, а до воље му је било да живи и незадружно, „инокосно“. Из овога излази, да је деоба такође радња, која истиче из задружнога живота, а кад је реч о тако кардиналном питању, какво је покренуо г. Пејскер, о питању, је ли задруга чисто српска друштвена установа, и да ли је у Црној Гори било задруге или не, и ово се мора узети на ум.

Задружном везом ради заједничке изране добивала се већа привредна снага, већа производња, веће благостање. Па ни народ није замишљао да другојаче ниче благостање, него из задружног рада. То сасвим очигледно казују српске народне пословице: „Задруга мед носи“, „Инокоштина — неимаштина“ (ко се одели из задруге, осиромаши), „Задруга кућу држи“, и друге. Сасвим у смислу ових пословица Црногорци сматрају своју садашњу сиромаштину као последицу уништења задруге и замерају В. Богишићу, што се ни својим „Имовинским закоником“, ни за време својега дугогодишњег службовања, као црногорски министар правде, није постарао да се обнове старе задруге. Деоба у Црној Гори наставља се сада до бескрајности. Синови млади, силни и окретни још не осећају штетност деобе. Ако немају од чега да живе у Црној Гори, могу да оду у туђину. Али горе је са старим људима, који су изгубили животну снагу. Они постају убоги сиромаси, просјаци, јер су сиромаси као просјаци, а црногорска им поноситост не допушта да просе милостињу.

Ове прилике и околности објашњавају ону тежњу и чежњу за задругом, која се огледа у речима слепога Ареса црногорског, војводе Пека Павловића, које сам изнео у мојој књизи „у Црној Гори и Црна Гора на крају века.“

Узајамност је друштвено поштење, моралност. Беда, сиромаштина друштвена квари, деморалише, она је непријатељ узајамности. Задатак је задруге да чува против беде, но кад је беда почела подгризати моралне основе узајамности, тамо и људи постају њена жртва. За то с разлогом вели Лука Грђић-Бјелокосић, да је невоља, која у Босни и Ерцеговини настаде после 1876., главни узрок пропадању задруга. У невољи почињу се, вели, људи мрзити и један другом окрећу плећа, разилазе се.

Пејскер је много задовољан тим, што је из „Села“ Стојана Новаковића изишло на видело, да у Србији није било великих задруга до турског доба. Великих задруга било је за доба турске владе, задруге су, дакле, турског, а никако старосрпског или старословенског друштвеног порекла.

Сасвим је, с допуштењем, од мале важности, је ли задруга многобројна или мала. Задатак задруге и није најзад да има много задругара. Њен је прави задатак да постигне благостање заједничким и организованим радом. Ако је задатак задруге био узан, није било могућно, па ни потребно да задруга мора бити многобројна. Јаче задруге изискивала је сточарска привреда, а мање — земљорадничка привреда. Ако за доба цара Душана није било великих задруга, то је доказ, да је земљорадња почела превлађивати над сточарством. Ако су задруге за турске владе постале опет велике, то је знак повратка сточарству, а то се није догодило само из тежње народне за задружним животом, већ и ради одбране, а одбрана је била други задатак задруге. Понављам: први задатак задруге био је стицање имовине заједничким радом, а други — оружана заштита плодова рада и личности радника.

Турска владавина није помагала само ширење сточарске привреде, него се за Турака, добрих војника а лоших управљача, осилило право онога који је јачи. Против силних и надувених бегова и спахија стајала је јака и сложна сеоска задруга. Бегови су хтели да њихова воља и самовоља буде закон за сељака. Сељак се против тога оградио својом породицом, која се око њега чврсто окупила, као што се окупе и стану у редове убојници. Док је задружно начело било снажно, беговска насиља

нису била страшна сеоскоме народу. На насиље, зулум, одговарано је насиљем, зулумом. Данас је био победилац овај, сутра онај, и јуначка песма славила је витезове. У народним песмама, у којима се опевавају ови аграрни бојеви, сусретамо се свуда са свежим, топлим и здравим тоном, који доказује, да су тада снагом биле испуњене прси не само бегова но и сељака, не само мухамедоваца, но и ришћана. Тек при крају XVIII века опажа се промена на горе: мусломански ударци све су бешњи, а ришћани под њима вапију све жалосније.

Народна песма износи како старешина задруге, који има јаку задругу, дочекује пашу, који је дошао да узме десетину:

Стари Јањо Новобрђанине!
Кажу, Јањо, имаш чељад многу?
— Имам, пашо, и Бог ми је дао:
Двеста коса иде на косидбу,
Другу чељад овде и не бројим!
— Стари, Јањо, Новобрђанине!
Веле имаш ти много волова?
— Имам, пашо, и Бог ми је дао:
Сто јармова иду на орање,
А што пасе, ја то и не бројим!
— Стари, Јањо Новобрђанине!
Кажу људи многе коње имаш?
— Имам, пашо, и Бог ми је дао:
Триста коња што носе товаре,
Седленике коње и не бројим.
— Стари Јањо Новобрђанине!
Кажу људи имаш многа стада?
— Имам, пашо, и Бог ми је дао:
Пет пљада с младим јагањцима,
Јаловице у то и не бројим.
— Стари Јањо Новобрђанине!
Кажу људи имаш много блага?
— Имам, пашо, и Бог ми је дао:
Триста ћеса жутијех дуката,
Друге паре овдје и не бројим!
— Стари Јањо Новобрђанине!
Стада теби, пола блага мени!
— Ако, пашо, ти за бога тражиш,
Даћу теби, колико ти драго:
Ако мислиш на силу отети:
Сијевнуће до двјеста сабаља,
И плануће три стотин' пушака!

У другој народној песми из 1804. (Буна на дахије) овако се Мехмед-ага жали на народнога старешину кнеза Илију Бирчанина:

Куд год иде он кр'ата јаши,
А другога води у поводу.
А када ми порезу донесе,
Под оружјем у одају ступа,
Десном руком за јатаган маша!
А лијевом порезу додаје:
„Мехмед-ага, ево ти порезе!
Сиротиња тебе поздравила,
Да ти више давати не море“
Кад порезу започнем бројати,
А он на ме очима стријеља:
„Мехмед-ага, зар ћеш је бројати!
Та ја сам је једном пребројао!“
А ја више бројати не смијем,
Већ порезу бацим украј себе.
Једва чекам да се скине беда,
Јер не могу у њега да гледам.
Он је паша, а ја сам субаша.

Задруга је имала огромног значаја за благостање и безбедност сељака, и велика њена важност и за народност и све, што је с њом у свези: обичаје, предања и дух (ако не говоримо о језику и вери) не може се ни оценити ни описати. Тако је, на пример, и у правном животу и погледу важно задружни принцип. Задруга је одговарала заједнички за кривицу, коју би учинио неки њен члан.

Члан 52. Душанова Законика Стојан Новаковић објашњава у издању 1898. „садашњим говором“ овако:

За штету и за какву кривду не ће ништа платити ни брат за брата, ни отац за сина, ни рођак за рођака, који одељено живе у својим домовима, а нису скривили, него ће платити само кућа онога, који је скривио.

С овим је у свези члан 71., који га допуњује:

Учини ли зло брат, или син, или рођак, који живе у једној кући, све плаћа старешина тога дома (као старешина задруге и управљач заједничке имеовине), или ће издати онога који је скривио.

Из овог Душановог прописа о заједничкој одговорности види се, да је раније круг ове одговорности био много шири, да је тада, дакле, био шири и појам и значај задруге. Одго-

варали су раније за злочине и она браћа и рођаци, који нису живели у уској породичној задрузи са злочинцем, па је одговарало и цело братство, а можда и племе. Овде се истиче појам о породичној задрузи. Ако породична задруга није била велика бројем чланова, то ништа не говори против снаге породичног живота у Душаново доба. Одредба Душанова потекла је отуда, што су првобитне задруге бројем чланова много порасле, те се нашло да није право повлачити на одговор и оне сроднике, који су били удаљенији од кривца и места учињене кривице.

Но старији обичај одржао се у народу у пуној мери и мимо одредбе Душанова законика све до данас. Ако је у Ерцеговини било негде нешто украдено, па је траг покрађе довео до неког села, цело село било је дужно да нађе лупежа, крадљивца, макар га и у другом селу тражило, па ако га није нашло, дужно је било заједнички да плати сву штету.

Исто је тако било кад би било извршено убиство, а није се знало ко је то учинио. У овом случају морало је „платити главу“ цело село, на чијој је земљи нађен убијени. — Занимљив случај догодио се пре 30—40 година у Ерцеговини. У атару села Врањевића, близу села Кокорине нађоше убијеног човека, и село Врањевиће имало је да „плати крв“. Но Врањевићи одрекоше се тог дела своје земље и синор пренеше на поток. Кокорињани видећи, да ће с тим добити пространа пасишта, платише крв сами, и од тога доба граница је између Врањевића и Кокорине на том потоку. (Ово је писцу саопштио г. Војислав Шола из Мостара).

Као доказ, да је пространо употребљавано задружно начело, служи и „умиривање крви“, „крвни умир“, кад породица убијенога „опрашта главу“, т. ј. опрашта убици извршено убиство. Убиство не опрашта само њему лично, но и свему његовом роду, који је морао роду убијеног платити главу, и сви до мушке деце у колевци јавно се покајати. Крвни умир одржао се у Србији, по Новаковићеву тврђењу, до почетка прошлог века, у Црној Гори до књаза Данила, у Босни и Ерцеговини до окупације, у Старој Србији практикује се и сада са најжалоснијим последицама узајамна одговорност за главу међу Србима и Арбанасима, који су примили српске обичаје и многи су српског порекла.

По кућама, т. ј. задружним домовима, који често имају

по неколико кућа, разрезивана је пореза и робота, а у Босни и Ерцеговини плаћала се по домовима до пре десет година „владичарина“, т. ј. плата владици.

Још у Душаново доба били су познати примери малих раздружених задруга, које су после деобе остале на старом заједничком огњишту, под једним кровом. Чл. 70. Душанова законика не признаје, који су се оделили, за домаћине, задружне старешине, и наређује да иду, и ако су се „оделили хлебом и имањем“, на роботу као и остали „мали људи“.

Овом Душановом одредбом задруга је била заштићена против распадања и деобе до бескрајности. Раније смо видели да Законик испушта из рачуна удаљеније сродство, па се држи задруге, која саставља мањи круг. Из овога излази, да ни сувише велика ни сувише мала задруга није сматрана за ступ друштвеног уређења, већ задруга средња. А из овога опет излази да се из онога, што, како Стојан Новаковић вели у свом „Селу“, у Душаново доба није било великих задруга, не може доказати да је задружно начело већ било ослабило.

Но питање је, која се задруга према броју чланова звала „велика“, а која опет „мала“. — Задруге, која би имала сто, двеста чланова, нема већ ни у Босни ни Ерцеговини, али их има доста, које имају по 60—80 чланова. Па и те задруге важе данас као „велике“. „Малих“ задруга, у којима живе с родитељима ожењени синови, има безброј и ако окупација свом снагом ради да уништи све свезе, које су основа задружне заједнице и узајамности. У Ерцеговини има и сад још великих задруга у Невесињу и Гацком, и ако и у овим крајевима нема мере разорљивом раду окупације, а у Босни су се одржале велике задруге особито у околини Гласинца. Ради примера споменућу неке знатније задруге по казивању Војислава Шоле из Мостара. Тако у Крекову у Невесињу има задруга Савића преко 60 задругара, а задруге Пера Пудара у Рабињу у Невесињу, Андра Барјактара Џаферовића, попа Глигора Стеровића у Самобору, Николе Мастиловића у Изгору, све у Гацком, имају по 30—40 задругара.

Ко хоће да испитује стару српску задругу, не сме остати само у селу, где је тежачка привреда, већ мора лети поћи на планину, где су заједничка пасишта. Ту ће се тек пред њим развити не само слика најстарије привреде, него ће видети и сазнати, који су друштвени делови, куће и села, били у старо-

давно доба потпуна задружна целина. У опште у планинским крајевима, удаљеним од вароши, у која још није продрла туђинштина, и где је сточарство, особито чување ситне стоке, главан извор исхране становништва, стари задружни живот одржао се у највернијем, тек мало повређеном облику.

Пејскер има разлога што мисли да српска задруга не почива на комунизму, и ако нема сумње, да је српски патријархализам у доба најстарије, пре ришћанства, био у ствари комуна, заједница, у којој су и жене биле заједничке, а не само имовина. Ришћанство је ограничило заједницу жена, али у сватовским обичајима народним и сад још има трагова који се очигледно на то односе. Ни момак, ни његови родитељи не смеју сами проситн девојку. Исто тако ни девојчини родитељи не смеју сами, кад им неко проси шћер, решити о томе, већ морају питати сав род. На дан свадбе многи сватови иду за невесту њеном роду, само не младожења, и после венчања, млада је између девера, с њима спава прву ноћ, друге ноћи спава са свекром и његовом браћом, колико их има. За тим спава с младожењином мајком. Целе године мора свога мужа јавно избегавати и пред укућанима не сме с њим ни говорити. Све мушкарце у кући мора служити, изувати им обућу у вече, у јутру их у руке љубити, а њен муж мора се служити сам, као да ње нема.

Као што су у сватовским обичајима српским сачувани трагови, да су невесте куповане у доришћанско доба, исто тако овај је обичај и траг старе вере пре ришћанства, и траг, да је био комунизам жена, а кад је било тога комунизма у најтугаљивијим стварима, било га је заиста и у имовини. На некадашњи имовински комунизам подсећа овај ерцеговачки обичај, који износи Грђић Бјелокосић:

Ако члан задруге стече толико особине (личне имовине), да може купити земље, извади тапију на своје име. Но док је у задрузи, задруга обрађује ту земљу као и осталу задружну, и он, прави власник, нема права на приход са те земље. А кад се раздруже, задруга нема права на тај део земље.

Према овом факту, који јасно доказује, да српска задруга у давнини није била без комунизма, не изгледа ми довољно убедљив доказ, који износи Пејскер, да у српској задрузи није било комунизма. Он то доказује деобним правилом, да „једини син брата једнога узме при деоби задруге толико земље, колико

скупа сви синови другога брата“. — Правни обичаји српског народа врло су разнолики, као што се то види из обилатог материјала Богишићеве збирке. Развили су се из разноликих потреба народа, који је у сваком случају, кад се њега тицало, уређивао своје правне потребе на начин, да би се и њему, и руководноме народном начелу одговорило како треба. Са ове покретљивости и растегљивости и има обичајно право првенство пред писаним правом, које је непокретљиво као балван и одмерава право по линијару (лењиру).

У српској задрузи престао је комунизам кад је народ примио ришћанство. (Записке страних историка о Словенима, а међу њима и о Чесима, да су у доба до ришћанства живели у многоженству, и да је с њима оно имало жестоку борбу докле га није искоренило, очигледно доказује на ову промену у задружном животу). Кад је у задрузи престала најзад заједница жена, то није могло остати без утицаја на правне односе у задрузи.

Комунизам имовине у најстаријој задрузи могао је, мислим, јављати се само у недељивости имовине, особито земље, и у заједничкој управи имовином, у чему су имали сви мушки чланови задруге једнако учешће, једнаки глас, једнако право, једнаку власт. Под утицајем ришћанства задруга је тако удешена, да су равни делови правних задругара стајали идеално у заједничком земљишту све до деобе, кад је део изузет из заједнице. Задругар је имао право на део, но док то право није употребио, део је са осталим задружним земљиштем био заједнички свих чланова задруге.

Овако управљање задругом изменило се утицајем ришћанства. Задругари су бирали старешину и представника. На ово старешинство имао је сваки задругар подједнако право (аналогија с правом на једнаки део земљишта). При избору старешине радило се како је најкорисније за задругу: за старешину није биран најчастољубивији и старешинства најжуднији, но најспособнији. По неки пут биран је и младић, чијој су се власти без поговора и изузетка покоравали сви, отац сину, дед унуку. Ову стегу у задрузи можемо објаснити тим, што је кућни старешина, домаћин, био символ некадашње заједнице, и што је сваки члан задруге гледао у њему не њега лично, но све чланове задруге, а међу њима и себе.

У ришћанском добу у задрузи није било комунизма, а што се противно томе мисли, томе је разлог у германском и роман-

ском називу задруге: комуна, Hauscommunion. Неспоразум је у називу био у толико јачи, што Срби, који су били у непосредном и сталном додиру са Италијом, примише талијанску реч комуна, комуница.

Очигледно је да мухамеданство није имало, нит је могло имати утицаја на основу и облик задруге. У српској задрузи жена је превежан чинилац. Бива да задруга и жену изабере за старешину. Ово све не допушта породични живот мусломански, који није имао никаква утицаја на задружни живот Срба. Напротив, истурчене властеоске породице у једном колену нису се делиле. Тако су живели, по мојој забелешци из 1876., Ченгићи у Гацку и Љубојевићи у Невесињу, али окупација изврши тако нагле и радикалне промене и у животу мусломана, да сада, кад ме ова питања занимају више него ли пре четврт века, не може се о њима сазнати ништа одређеније.

Српска задруга живела је и развијала се и у оним крајевима, где турска власт није допирала. Тако у Конавлима, у јужној Далмацији, који простор земље није био никад потчињен Турцима, и до данас је очувана задруга.

Широк је траг вајкадашњега задружнога живота српског такође и „крсно име“. Порекло му је још из доба пре хришћанства, — то се не може порећи. Срби су и хришћанску веру примили задружно, заједничким договором. Као што је у старој вери задруга имала својега богића, тако је и покрштена примила за заједничкога заштитника неког свеца, који постаде њено „крсно име“. Крсно име Срби славе и сада. По крсном имену познају своје заједничко порекло и потомци далеких предака, и ако су временом и судбином морали прећи у друге крајеве, удаљене од првобитне дедовине. У Црној Гори има обично свако племе своје крсно име, а у Боки Которској и Ерцеговини свако братство. И ова свеза морала је заиста имати привредног значаја, као што га је имала до најновијег доба у случају кад је требало бранити племе и земљу.

И многа сродства, сроднички степени, такође су јак траг пространог задружног живота. И они су, исто тако, имали своја имена. Где задружног живота нема, ту се ова сродства не могу распознати. Ово није могло постати у Срба без узрока. Корен му је дубоко у друштвеном, односно у породичном животу. Ови многи степени сродства нису остали само као голи појмови и речи, но су имали вредности и у животним односима. У брат-

ствима ерцеговачким и црногорским правило је, да се њихови синови и кћери не узимају; т. ј. не ступају у брак, и ако већ одавно нису у том степену сродничком, у коме црква не допушта брак.

Треба приметити, да се у последње доба одрицање дотакло и српскога крсног имена. У Рватској су пронашли, да крсно име славе и Арбанаси, из чега изводе да крсно име није никакав српски специалитет. Но докази рватски нису доказали. Северни Арбанаси, тако звани Албано-Црногорци, крвно су помешани са Србима. Они су или чисти Срби (Васојевићи), или одрођени. Ови су одпали од православне вере, примили делимице туђ језик, и противници су државотворним тежњама српским. Но првобитна њихова култура српска је, живе задружно као Срби, славе крсно име као Срби, па и обичаје имају српске. На пример, сватовски обичаји у Арбанаса, како их описује Хан, сви су до једнога српски обичаји по описивању Вука Врчевића, Грђића Бјелокосића и других. Па и оно, што се говори на српској и арбанашкој свадби, истоветно је од речи до речи.

Ако још једном прегледамо сав народни друштвени живот Срба, морамо признати да је скроз самосвојан, да је непрекидно настављање онога живота, којим је српски народ живео хиљадама година и више.

Кад ступимо у задружну кућу, одиста нас задахне хиљадугодишњи дух, мисли наше узнесу се, срце се раздрага. Из свакога лица гледа на вас снага и самосвест, спокојност и сразмерно сеоско изобиље, које свакоме члану у довољној мери подмирава животне потребе, али без раскоши. Они, који чезну за раскошјем, морају своју чежњу подмиривати својим радом и засебном зарадом и израдом. Раскошне су ствари женскиња, његови дивни везови, чије су шаре јероглифи женске поезије. У турско доба раскош мушки било је оружје. То је људима сад одузето све до малога ножића за резање хлеба. Тај нож носи се за појасом, где је некад стојао јуначки јатаган (или виси о бедрици, где је некад била сабља). Људи су весели, уљудни, услужни, гостољубиви. Сваки има своје место и посао, који гледа поштено да изврши, да задобије признање кућњега старешине и похвалу задругара. У заједници влада строга стега, која никог не тишти, јер је није увео властољубиви члан, већ је наслеђена од предака, које живо поколење свето поштује и сматра за мудрије од себе и за своје угледање. Да стега и

послушност нису ништа паметно и добро, дедови их не би ни увели, мисле задругари.

Да разгледамо из ближе оваку задругу у истини.

Старешина, личан човек својих 50 година, коме нико не би дао ни четрдесет, води нас кући. То је висок и снажан човек, препланута лица, орловског носа, и дугих смеђих бркова. У лаким опанцима прескаче, рекао би, као јелен, мале поточиће и барице, које су нам на путу. Паметна глава, на витом голом врату, омотана црвеним појасом као чалмом, испод које пада по плећима перчин, у коме нема ниједне седе власи. Зуби су му здрави, очи бистре, живе и искрене.

Старешина измиче пред нама, али нас и очекне и напомиње нам да нећемо застати у кући сву његову чељад. Дома је само мајка, „редуша“ и „маја“. (Редуша одржава ред и чистоту у кући и готови јело, маја прерађује млеко, сири сир, вади масло и т. д. Заједно пазе сву децу у кући). „Планинка“ је на планини, код стада, музе овце, прерађује млеко или га спрема да се у судовима на коњима преноси кући, где се даље о њему брине маја. На планини планинки помаже „стопаница“, која чува стадо.

Дођосмо кући. Пред нас излази девојче као јагода. Очи јој блистају женском предусретљивошћу и смерношћу. Прво пољуби у руку оца — старешину, који нам девојче у бршљану приказује с речима: „То је наша пољка“. (Пољка је најмлађе девојче, које стиже на снагу; она се брине о пилежи). Стојећи мало у страни, мила пољка поздравља госте. Свакоме се поклони, пољуби у руку свакога и тихо рекне: „Добро дошао!“

Побројани послови трају дуже времена, како је чему време, те за то имају своје засебне називе. Дневни рад, који старешина раздељује међу чељад сваки пут по свом нахођењу, нема засебних назива.

Кућа стоји баш под планином. Око ње све се зелени. Велика је, само су врата мала и ниска. Висок из дасака кров иде у вис као гребен. Унутра је кућа раздељена као у Чеха житница. На средини је млат или гувно, а са обе стране пердета. На средини је куће огњиште или оџак, обложен камењем, да се огради огањ и пепео на огњишту. У једној пространој згради држе се разни накити и најбоље одело, мучњак за брашно, „амбар“ и житница — „кош“. Зграда, према овој подигнута, за заједничко је становање. Одатле ступамо у „огњиште“, а

пред нас излазе две младе женскиње. Једна ћерка домаћинова, а друга невеста, млада снаха.

Ћерка, вита, јако развијена девојка, иде непокривене главе, црне косе оплела је у две дуге плетенице, обучена само у кошуљу из вешто откаиог домаћег платна. Преко кошуље опасала се кожним појасом са сребрном прећицом старинског облика, павтом. На босе ноге обула опанке. Рукави су дуги и широки, те их мора загртати кад хоће нечега да се дотакне. При сваком покрету види јој се лепи стас.

Обе дочекаше с поштом најпре домаћина, а за тим нас. Ћерка узе „буцат“ (ведро) и оде да донесе воде. Невеста приђе да услужи свекра и његове госте. Донесе нам камене столице ближе огњишту, пита свекра хоће ли да га изује, распаше или што друго услужи. Домаћин за тим сам донесе стакло ракије, у кући печене, те нас поче послуживати. (Обичај, како је већ речено, наређује невести, да прву годину избегава мужа, па да најпажљивије услужује његовог оца, свекра, мајку = свекрву, и браћу — девере. Ова дужност престаје после године, кад невеста постане мајка.)

У згради за становање, женскиње, које остаде у кући, прело је, ткало, шило и везло. Ова зграда била је на два спрата, на која се пењало стубама из огњишта. Сваки спрат опет био је подељен у згодне станове за младе парове. Овде сам већ нашао књига и новина, што сматрам за доказ, да се образовање и напредак може спојити с патријархалним друштвеним обликом, као што је задруга.

Кратка посета у задружној кући, овде летимично описаној, тако ме је задовољила, дирнула и узнела, да је за час било савладано све оно што сам неповољно и мутно видео и сазнао у окупираним земљама. Овде сам видео да језгро народа још до сад није такнула туђинштина. Чега год се у Босни и Ерцеговини дотакао отровни дах тог уплива, гине, вене, ишчезава све, из тога се он гоји и тови. Само ту, где још људи живе својим стародревним социјалним животом, налазимо спокојност; само ту су кадри да пркосе привредној невољи, која долете за окупације као што долећу гаврани и копци за војском.

Порицање задружнога живота српског може у науци одвести онамо, куда води социјална политика босанске владе, која је узела на себе задатак да затвори овај силан извор српске засебности: показаће се да је сасвим погрешан и бесмислен. Пејскер.

који је у почетку својег испитивања прибрао доказе, да је и у Чешкој било засебнога социјалног живота, сувише је далеко заведен својом пламеном тежњом да докаже неистинитост Рукописа Зеленогорског. За то, што је Зеленогорски Рукопис подметнут, задруга није народна друштвена установа српска! У каквој је свези то једно с другим? Где је ту логика? Ко се упознао са српском задругом, кад, читајући Зеленогорски Рукопис, знаће, да се задруга не подудара са оном сликом друштвеног живота, како је описано у Зеленогорском Рукопису. Нема места и сувишно је, да се потање забавимо упоређивањем, само ћемо га дотаћи.

Већ први стих „Сњема" (скупштине): „вшак от свеј челеди војеводи" не одговара задружном животу српском. У задрузи има по неколико оцева, али је само један глава. Но бива такође да старешина задруге није ни један отац, но жена.

Овај стих доказује, да се и филолошки не подударају чешки и српски језик. Реч „војводити" у српском је језику само сложена: „завојводити", „развојводити", исто као: „запопити, распопити, завладичити, развладичити" и т. д. Војводом бити, дужност војводску вршити, — за ово има у српском језику реч „војводовати" (исто је у Срба као и у Чеха: царовати, краљевати, господовати, девовати и т. д.) Чешка реч „веводити" познија је и начињена је из речи „вевода", кад је први пут реч војвода примило овај облик: „веводити" раширено је у Зеленогорском Рукопису у „војеводити", да би реч изгледала старија. Но у старом чешком језику, ако предпоставимо јединство духа словенских језика у старо доба, сложена реч „војеводити" није имала места ако није била спојена с предлогом, а рече ли се „воје водити" имамо пред собом две речи несложене, чији смисао треба разумети стварно, а не другојаче. А ако будемо читали први стих „Сњема": „вшак от свеј челеди воје води", добићемо неистинит смисао, јер није сваки отац водио војеве, војску своје чељади, као што сваки отац није био ни старешина своје чељади.

Но подметнути Зеленогорски Рукопис не сме бити употребљен за доказивање, да стари Чеси нису имали задружног живота. Савестан испитивач наћи ће доста доказа да су га имали, и употребиће своје право да из његових појединих трагова сагради читаву слику како је изгледао тај задружни живот старих Чеха.

Г. др. Вацлав Ховорка у Прагу причао ми је, како је за наших дана у Рихновску поникла сеоска задруга. У писму о томе вели: „То је било на добру званом „на Прашивкама“, у општини Домашиин. Старешина задруге био је братанац мога оца и звао се Дусил. Још као момче бивао сам са оцем у Дусила и чудио се великом броју чланова породице. Неки синови беху ожењени, неки још неожењени. Ожењени живели су на имању са својим породицама. Док је живео стари Дусил, сви су живели у изобиљу и слози. По смрти старога Дусила задруга се распаде. Наследници продадоше добро, и купи га градинар Лим из Черниковића. После тога сасвим осиромашише чланови растурене Дусилове задруге.

На моју молбу г. др. Ховорка испитивао је како је постала ова, њему позната задруга, и сазнао, да је стари Дусил основао задругу сам за себе, и да његова задруга није била наследна. Задруга је трајала док је он био жив.

Може бити да би се у садање доба нашло још примера о постојању чешких задруга, кад испитивачи неби проучавали само књиге, но и стварни живот. Но останимо код овога једног примера. Стари Дусил на Прашивкама или је радио из својих побуда, и по својој памети основао своју задругу, или га је неко поучио о задружном животу. Ако је први случај, онда се његовим делом доказује да није уништен старословенски социјални смисао. Ако је други случај, онда је то доказ, да са успехом може бити обновљено задружно уређење и сада у земљи, којом тако дуго влада феудализам. Осим тога ово је доказ, да је задруга и изван српске земље кадра донети благостање својим задругарима.

Стваралачка друштвена снага у српском народу тако је елементарно силна покрај свих неповољних околности и угледа, да се може само замерити окупационој влади што ради против те снаге и хоће да је сруши. Свеколики владин апарат занео је да разори задружни живот. Власти помажу деобу задругара; агенти иду по народу и наговарају га на деобу; злоупотребљавају женску сујету да нагоне мужеве на деобу; у том правцу ради и војничка служба и владина школа. Но задруга опет пркоси, и може се изнети примера где задружне свезе постају све јаче баш услед неповољних утицаја. Задруга, као и раније, зајемчава свима својим члановима сразмерно благостање и безбедност. Деоба множи бескућнике и шири сиромаштину.

Против српске задруге у Босни и Ерцеговини није окупацији лако борити се, јер не може у Аустро-Угарској да покаже ништа, што би било по вољи маси окупираног становништва. Оно је за турске владе претрпело многа зла, много зулума и притиска, али добро зна да народ, без обзира на јавне односе сваке врсте, у загради породичне заједнице, има добар поредак, морал и стегу, да га је заједница породична штитила против самовоље бегова и државних чиновника, и да су људи, радећи заједно, живели у скромном изобиљу. У привредним односима, с којима окупација упознаје народ, благостање је скупљено у руке појединаца, и прелази у преизобиље, али благостање свега становништва не расте равномерно. А друштвено схватање окупираних и њихово наслеђено разумевање шта је добар друштвени ред, вазда ће објашњавати факт имовне неједнакости и неједнаке добити од рада тако, као да појединци исисавају срж из костију хиљадама људи, и гоје се на њихову штету. Окупација неће задовољити окупиране мерама, којима се сад служи, нити ће умртвити њихову самосвојност и затворити онај извор, из којега се напајају и верски погледи окупираних, одакле се непрестано освежавају њихов језик и обичаји, из којега живи њихова народност са свима својим одликама. Окупација је доиста доста силна да задржи засебан, свој развитак окупираних, али је слаба да збрише и њихову засебност, самосвојност.

Окупација може се окитити успехом само тако, ако сасвим и безусловно стане на земљиште самосвојне засебности окупираног становништва, и ако развија оне културне зачетке, који га обележавају као засебну народност. Други рад неће донети добра ни окупиранима, ни окупаторима. Сметање правилном развијању народном онде, где су све одлике народности потпуно сачуване, где народ има и свој језик, и своју веру, и своје обичаје, и свој друштвени ред, може га задржати на путу развијања, и могу поникнути неке неправилности у делању народног живота, али се душа народна не може ни уништити, ни предругојачити.

Из здравих самосвојних основа, поникло је, као што смо видели, у средњем веку босанско богумилство борбом с туђим поретком, који није могао примити народ. Из истих разлога поникло је за наших дана назаренство, које се може узети за васкрсло богумилство. Творачки социјални смисао ради пред нашим очима правилно.

Правилан је друштвени покрет, који одговара самосвојности

и духу народном, у Срба склапање „земљорадничких задруга“, за што у Србији имају главну заслугу Коста Таушановић и Михаило Аврамовић, а међу Србима у Хрватској и Угарској опет Таушановић.[1] Земљорадничке задруге Јаша Томић назива „паметним назаренством“. У њима се начело старе породичне задруге спојило с начелом индивидуалистичким. Задруге постају слободно из осећања заједничке потребе. Њихов задатак није само узајамно помагање у раду и привреди, но и ширење и чување поштења међу члановима, ради чега је народно друштвени покрет дубок и озбиљан, с чим се до сад одликовала свака словенска тежња за друштвену реформу. Српске земљорадничке задруге могу окупаторима бити препоручене и тим, што на Западу, у Немачкој, Француској, Енглеској и Шпанији могу посматрати овакав исти покрет. То је организовање тежачког народа, који је у Немачкој уверио Рајфајзена, до чега је он дошао нагоном или размишљањем, да сеоски народ не ће имати благостања, нити ће се подићи без привредног удруживања у циљу узајамности.

Основа је Рајфајзеновског удруживања у томе, да се сви чланови добро познају, јер без тога не може бити узајамне помоћи и јемства. Ово је она основа, на којој почива задруга, јер у старо доба, кад су земље биле мало насељене, само је породица била заједница, друштво, чији су се чланови добро познавали. Задруга је могла бити отворена добровољно и ономе човеку, који није припадао породици, која је била основа задруге. Ово је доказ, да је породица имала за циљ друштвену организацију, а никако само одржавање патријархалне, првобитне породице у свој потпуности њеној. Ново доба, кад се становништво умножило, те су односи међу људима и општинама тако лаки, како стари нису ни мислили, неизбежно је морало отворити круг задруге онима који нису чланови породице, другим задругама и појединцима, који нису у породичној задрузи и не мисле основати је.

На овај начин поникле су садашње земљорадничке задруге српске, а то је друштвена организација, која како у Србији, тако и у Рватској, Славонији и Војводини зајемчава пристојно благостање српском сељаку, на коме му завиде друге народности које са српским народом живе у земљама изван Србије.

Имамо пред собом орган српских земљорадничких задруга, који издаје главна управа задруга, а уређује М. Аврамовић. Са

[1] И Владимир Матијевић. Пр.

задовољством види се, да свака његова страна даје доказа, да овој организацији није само задатак да подигне имовно благостање, но и грађански морал и поштење, у шта се у Срба рачуна и чување правила православне вере, без поповског старатељства. У задрузи не трпи се ни пијанац, ни развратник и блудник, ни човек, који је опасан за туђу имовину, крадљивац. Чланови задруге потпуно су слободни, међу њима је строгост морала управо назаренска, али за то земљорадничке задруге имају првенство пред назаренским општинама из разлога и народних, и верских, и друштвених и моралних.

Промена српских породичних задруга у тако зване земљорадничке тако је значајна друштвена појава, да на њу морају обратити пажњу и социолог и политичар, а пре свега они, који раде међу Србима, јер се бар са Србима мора рачунати као с чиниоцем. Модернизовањем задруге сјајно се показао урођени смисао Срба, који су у доба ово, изјављујући, да тежње народне верске и језичке морају уступити тежњама привредним, задругама доказали, да су на Балкану и у оним крајевима Аустро-Угарске, у којима живе, за привредни рад и организацију способнији живаљ, него ли њихови народни и политички такмаци, способнији не само од Рвата но и од Маџара, који у овом погледу показују само негативне резултате, као што је раније доказано.

Са овим морају рачунати и пријатељи и непријатељи.

А што се тиче Босне и Ерцеговине, оне су дале својим задругама непогрешан углед, како окупација треба да води аграрну и друштвену политику да би била од користи окупираном народу.

Земљорадничким задругама дошли су српски социјални реформатори тек заобилазним путем, преко пограничних биљега, на којима су написана имена Ласала и Маркса. Из почетничке неверице према свему полако су дошли до уверења, да ако што, то друштвени покрет мора истицати из осећања потреба друштвених, потреба заједнице свога народа.

Завршујући овај одељак изјављујем тврду наду, да ће како чешки, тако у опште западно-словенски друштвени реформатори припонути да изучавају социјалну историју словенску и засебност друштвених облика словенских, које су сачували нарочито Срби и Руси. Радом овим, који неће бити ни лак ни кратак, чешкој народној пробуђености даће се нов полет и замашај, и столеће XX. довршиће одбрамбени рад XIX столећа.

С овим је завршен превод ове знамените књиге словенског философа и социолога г. Јосива Холечка, књиге, која се из путописних црта развијала, док се најзад развила у дубоку научну студију особито друштвене, економске и правне, па за тим политичке и верске прошлости и садашњости српског народа. Сваки, који је пажљиво читао овај рад, морао се изненадити кад је видео и уверио се, са колико је љубави и одушевљења према српском народу и своме задатку г. Холечек радио свој посао, колико је савестан у истраживању истине, и како је неумољиво строг и искрен у изрицању своје оцене о питањима и догађајима о којима говори.

У почетку рада обећах у примедби, да ћу на крају превода опширније проговорити о овој студији. Сад ми је дужност да изјавим, да од овог обећања морам одустати с тога, што о Холечковој студији треба написати читаву опширну студију, а не само говорити опширније. Ако доспем, потрудићу се да то учиним онако, како то заслужује овако дубок, озбиљан и значајан рад г. Холечков, који је Србе и науку о Словенима тако много задужио. Ово би био дужан да уради и сваки учени Србин, који се бави оваким питањима, тим пре, што је књига словенског философа ушла дубоко у питања, између којих многа су била тавна и необјашњена, или и непозната, па их расветљава необичном светлошћу и решава како их до сад није нико решавао. Треба само имати воље и љубави према народу своме и његову добру, па радити. У томе нам може послужити за углед г. Холечек, који је Србе задужио још и тим, што је, пратећи из стопе у стопу рад окупатора у Босни и Ерцеговини, озбиљно, ладно и непобитно са истином у руци, доказао да је окупација промашила циљ за којим је ишла, да је погрешно радила од почетка до краја, и тако се компромитовала, да је изгубила право на даљи опстанак. На Берлинскоме конгресу заложила је суседна монархија реч, да ће решити аграрно питање, као тобожњи узрок дотадањим немирима, и да хоће да умире народ. Међутим окупатори нису ни такнули у решавање аграрног питања, и што се тиче умирења народа постигоше резултат, коме се нису надали. Православне Србе и мусломане измирила је заједничка невоља, те су сад сложни против окупатора и православни и мусломани. А то није успех.

Београд

Ст. Милићевић

СТОЈАН МУТИКАША

РОМАН

НАПИСАО

СВЕТОЗАР ЋОРОВИЋ

Пошто је поп, — који је уједно вршио и дужност „просвјетитеља дјечијег“, односно учитеља, — оставио школу и отишао да помузе краву, изиђоше из блатњаве, изроване и нечисте школске авлије два дјечака. Обојица једних година, једнака раста, готово у једнаким хаљинама: у чађавој кошуљи, незакопчаној и мастилом упрсканој, у кратким, сукненим шалварама, са подераним докољеницама и још подеранијим опанцима из којих им сви прсти провирили. Преко рамена и преко кошуље спуштали су се црни, изглодани кожни кајиши све до десне бедре, гдје су висиле о њима широке, закрпљене торбе. Из торба вирила су неколика прљава листа часловца и псалтира и три-четири пера зеленога лука. Дјечаци су ишли један поред другога мирно, ћутећи. Један напунио уста хљебом, па непрестано жваће, а поред њега, оборене главе, као о нечему размишљајући, лијено гази други. Испод њихових опанака, са жуте, кривудаве путање, димила се прашина и спуштала се и по подераним им фесовима и по бјелкастој крајпутној љесковини; досадне, ситне мухе лијепиле им се за знојаво лице; испод нога им пролетила три-четири коса, а нијед̄ан да застане, ни да што проговори. Лице у обојице било је некако озбиљно, далеко озбиљније него би то приличило њиховим годинама и узрасту њиховом. Онај, што је, непрестано

отежући дугачком шијом, гушио се хљебом, пажљиво, са неким поштовањем, гледао је покаткад у друга, као хтијући да га нешто запита, а затезао се. Други, замишљен, сјетан, једнако је гледао у опанке, нити је окретао главе на другу страну, макар што су препелице тако лијепо пућпурикале, жито мирисало и запослени косачи подврискивали...

— А-ах! — одахну први, пошто поједе задњи залогај и облиза се око уста. Удари се руком по челу, три мухе умртви, и баци их у прашину, па лагано дрпну друга за рукав.

— Па ти сјутра? — запита.

— Сјутра — одговори овај готово шапатом.

— Није то ружно!... Није ружно, брате! Отић' у шехер међу газде, па живјети с њима и сваки дан јести печена меса... Ух!...

Друг га погледа, осмјехну се малко и, са неким поносом, диже главу.

— Сјутра рано — рече. — Каз'о ми бабо, да је шехер далеко, па да треба уранити. И каз'о ми је, да ће ме тамо оставит'. Има тамо газда, пуно газда, па ће ме дат' да слушам и да се учим... Па и ја, најпотље, могу бит' газда, па ћу имати пуно пара и кућа и свашта...

Онај га премјери погледом и заврти главом.

— Ех, не можеш ти бит' газда, — осијече, са пуно увјерења као да друкчије никако бити не може.

— Могу богме! — опет ће други. — Бабо каже, да он зна доста газда, што су к'о и ја дошли са села, па научили, па постали газде. Па и ја ћу научит'...

Онај опет заврти главом.

— Ја опет не верујем — дочека. — Ти си ти, а газда је газда... није то лахко...

— Па ми бабо каже, да је тамо лијепо — настави други, видећи да онај неће или не може да га разумије. — Куће велике, па трипут више од наших... И људи нијесу к'о наши... Друкчије им, каже, и хаљине и паметније говоре. А коза и оваца нема к'о у нас... Нема ни љешњика, па да 'вако расту, а нема ни њива, ни ливада...

— Ако је тако, онда им то не ваља ништа — упаде први. — Ја сам мислио, да имају свега више него ми... Само им печено месо ваља, а наше је све љевше...

— Јок! Тамо је љевше!

— Свéдно, ја не би мог'о тамо. Ја, брате, волим овцама и козама, него толиким кућама. Кућа к'о кућа, па сведно jȁли велика, jȁли мала... А јањад, а козлићи, па кад се заиграју, а ја за њима, па се мотај по трави и вери се по брдима, да врат скрхам? Зар њих оставит'?... Па кад се лове препелице, па кад се иђе у шуму, кад ложимо ватре и печемо кукурузе! Зар и то заборавит'?.

— Ух!...

При спомену шуме, кукуруза, игара, овај други подврисну, сјетивши се прошлих дана. И дође му жао свега... Преко златних ливада, са којих се живље орила пјесма жетелачка, погледа на оближњу шуму, па оно густо, високо дрвеће, како подупире зажарено небо и златну лопту на њему, погледа на неколико размакнутих колиба, што се згуриле испод шуме, и на читаве чопоре несташне дјеце, која се играла испред њих...

— Хоће ли тамо бити све 'вако, хоће ли бити тамо икаквих игара и забава? — помисли, не одвраћајући погледа, не окрећући се.

— Хајде и ти са мном — најпошље шану другу, потегнувши га лагано за рукав.

Друг се трже, као да га је неко опржио.

— Нећу, нећу! — дочека. — Волим ја овђе! Опет је овђе мени љевше! Па овђе ми и бабо и мајка, па да их оставим?!

— Ама окушај...

— Нећу, нећу ја ни кушат'... Макар и не јео печена меса, опет нећу ово оставит'.

И, дошавши до кућа, први полети у своју, па поче поигравати на прагу.

— Нећу, нећу! — викну и опет. — Није то за ме!

Други не одговори. Обори главу и, влачећи ногу за ногом, замишљено иђаше даље...

Кућа му није била далеко од другове и црнила се управо под малим, спужастим брдашцем, опкољена са је-

дне стране младим гајићем, а с друге стране широком авлијом, што је ограђена дугачком и високом оградом, испреплетаном самим љесковим шибљем. Испред сниских кућних врата извалио се огроман рундов, опружио главу по јаким предњим шапама и куња, не обзирући се на силну грају неколико дјеце, што се завалила у прашини, па чепркају. На вратима је стајала једна омлада женска и, држећи прст на устима, пажљиво слушала, шта говоре унутра, у кући, сакупљене жене. А у кући био читав савјет! Око широкога, каменитога огњишта, на коме је пуцкарала ватра и пекла се кахва, поседало осам до десет старијих жена и све се упустиле у крупан разговор. Ту и стрина Мара и тетка Сока и дајиница Анђа и многе даље и ближе стрине и родице, па све дошле да вијећају о Стојанову (мали се тако звао) одласку у шехер и да донесу свој закључак. Закључак им управо није ни требао, јер ријетко когод да га послуша, али вијећање се никако није смјело изоставити, пошто је свет обичај, да све сроднике треба обавијестити о свакоме крупњем догађају у кући и саслушати им савјете. Ко би мало пажљивије посматрао читав овај скуп, лако је могао познати, да су све ове жене, листом, противне Стојанову одласку. Све су биле некако забринуте, некако тужне и, мјесто живахно и весело да говоре, све су више кашљуцале или се утирале јаглуком око уста.

— Ја не знам какав је ово махнитлук сад у мушкадију ударио — поче дајиница Анђа, чешкајући се по носу и успијајући губицама. — Чим дијете одгоје, гурају га у шехер. Што ћу га рађати, кад ћу га гурати од себе? Јесам ли ја њега родила, да ме храни и да ми помаже у послу, а не туђе мајке да служи?

Тетка Сока дубоко уздахну и, потајно намигнувши на Анђу, погледа у Стојанову матер.

— Ама данас свак хоће, да му је син господин и газда. Мисле, ако га пошљу у шехер, да ће одмах постати владика јали капетан... Мучно им, да буду сељаци к'о и ми...

— Није, сестро, душе ми! Ја не мислим тако — дочека Стојанова мати, а очи јој се напуниле сузама.

— Моје дијете није мени тешко. Ама отац му тако хоће, а његова је најстарија.

— Ако је најстарија, опет није најпаметнија — одговори Сока. — Није он пис'о јеванђелије, па да му је свака света. Њему је неко напунио главу, да дијете отури од себе, и он га отура. Ђе му је мозак, ако Бога знате? Туђа рука свраб не чеше, а он у туђе руке да дâ свој евлад! Боже сачувај!

Стрина Мара, која је сједила близу велике ракијске боце, пијуцну мало ракије, намршти се и одмахну руком.

— Боље вам је, да га ви сами одмах у воду баците, него други да вам га баци — осијече оштро.

Стојанова мати, не могавши се више уздржати, проплака.

— Не говорите више! Немојте ми ножа у срце забадати! — зајеца и сакри лице у бошчу.

— И ти, и ти си крива! — зацакаше све, готово у један глас.

— Крива, крива! — дочека Мара, пијуцнувши опет. — Зар ти нијеси мати и зар ти не смијеш зуба обијелити? Што ти не запиташ тога твога ђувегију, што он није рађ'о дијете, кад га је мислио у свијет давати? Ти си га родила, па ти си преча и да заповиједаш с њиме.

— И гријех је један то — настави Анђа, малко умекшаним гласом. — Дијете ће, у туђем свијету, зажалити на оца и мајку и заборавиће на њих, к'о да му и нијесу родитељи. Данас је таки вакат, па се све лахко заборавља.

Стрина Мара узе боцу у крило и, милујући је, отпи још два-три пута. Стиште, затим, обје шаке и поче се ударати у прса.

— Све, све треба да се убијемо, кад смо 'ваке! — викну. — Ми немамо ни срца, ни душе, ни образа, ни ништа. Ни Бог нас не казни, него нас пушћ'о, па радимо шта хоћемо. Мачки отмите мачиће, па мњауче за њима, а ми саме бацамо ђецу. А кад умрете ко ће вас сахранити, а? Кад свети Аранђ'о (слава му и милос'!) зовне на они свијет, ко ће вам очи заклопит'? Па ко ће вам на гроб дођ', ко ће заплакат' за вама? Зар оно

двоје црвића, што се још ни прекрстит' не знаду? (Мара испи још мало ракије и на глас поче плакати). Убио вас Бог, да Бог да и кад сте се родили таки! Ево мене боли, боли, а вас не боли, црн вам образ сад и вавијек и амин!

Тетка Сока подиже се мало и погледа по свима.

— Па нас ни једна не кабули, да Стојан иђе? — запита.

— Не кабулимо!

— Ми ћемо њега зауставити. Нек' он лијепо шједи у свом дому, на своме добру.

— Јакако, — дочека Мара и стиснутом шаком размахну око себе. — Зауставићемо га! Ја њега не дам. Ја ћу одмах цару на давију, ако га ико дирне. Ја сам му стрина, а нијесам кучка, па треба и мене слушати.

И она скочи и чврсто загрли Стојана, који се баш тада указа на вратима.

— Ево га! Ево нам га! — викну.

— Ево га! — викнуше и остале.

По реду почеше га грлити и љубити. Предавале га једна другој, као чутуру са вином. Свака хтједе, да му проговори по нешто, да му поласка.

— Види, како је смрш'о, злато моје! — прошапта тетка Сока, гладећи га по коси и љубећи у оба образа.

— То је од књига! — дочека му мати. — Да је он чув'о козе, био би к'о и остала ђеца. Ама он хоће да учи, па с тога је и смрш'о и с тога ће иħ' од нас...

И отре још једну сузу, што јој се низ образ готово до уста спустила.

— А је ли ти жао, Стојане, што ћеш ићи? — запита дајиница Анђа и поче из недара вадити дугачке пексимите, да га понуди.

— Није — одврати Стојан.

— Није ти жао ни бабе, ни мајке?

Стојан не одговори.

— Ни бра́те, ни секе? — настави дајиница, старајући се живо, да га расплаче и одврати од пута. — А они ће плакат' за тобом... Ето, плачу и сада, а посље ће још више...

Стојана то дарну. Док је дајиница говорила, уплашено је гледао у њу, а када доврши, отрже се, полети матери, и, не стидећи се ни од кога, обгрли је и завали јој главу у крило. Заплака.

— Ето, ето! Ни њему није драго да иђе! — упаде тетка Сока. — Неће он од своје мајке. Туђа мајка, туђега је срца. Неће га ни гледати, ни миловати.

— Мени ти ходи! — бркну стрина Мара ратоборно. — Мени ходи, па ко смије, нека стисне срце и нека те отме. Ја ћу њему...

— А шта ћеш ти? — викну, са врата, отац Стојанов. Он дошао са двојицом комшија, па, како је био висок, погурио се да прође кроз врата и тако погурен остао, чим је чуо Марин говор. Мрко, увијек суморно лице његово дође још мрачније, а дугачки, распухани бркови његови накострешили се, па све играју. Комшије, иза његових леђа, нијесу се могле ни виђети и само су им вириле сухе, жућкасте главе, са кукастим носовима и мутним, упалим очима.

— Шта сте ми ту расплакале дете? — опет бркну отац Стојанов, па уљезе у кућу и исправи се. — Знам ја све вас и ваше после. Не можете с миром сјеђети и разговарати се.

— Па шта се дереш толико? — окоси се стрина Мара и ако мекше него прије. — Нијесам ти кућу раскопала.

Остале жене за час обрисаше сузе и уозбиљише се. Уозбиљи се и мати Стојанова. Само обгрли главу његову и поче да му глади косу по челу, бојажљиво гледајући у мужа, као да се надала каквим новим пријекорима.

Он је и не погледа. Пропусти комшије у кућу, понуди их да сједну и сам дохвати ракијску боцу, коју недавно сакрише жене од стрине Маре.

— Свак ме пита: што пушћам дијете од себе? — поче. — А чиме ћу га хранити, ако настану још двије 'ваке године, а остане ми овђе? Сад, фала Богу, имам још нешто свога, ама ће се и ово појести... Па хоћу ли пушћати, да ми потље умре од глади? Зар сви нијесмо к'о живи мртваци и сухи и мршави и гладни, а како

ћеш и бит' добро, кад нас земља издаје, а од камена се живјет' не може... Зар није 'вако?

— Тако је! — уздахну један комшија. — Ево ја пети дан не окусих житна хљеба, но ми се сва кућа храни кљеновом кором и ре́сом од љесковине...

— Јâ! — настави отац Стојанов. — А сад ми се пружила згода, да га наместим... Кад сам био 'номадне у шехеру, виђе ме газда Симо и запита: „Јêда тамо каква ђетета, да ме у кући слуша? Биће му лијепо“... А велим му ја: „Је ли ти преша?“... А он вели: „Јес'“... „Е“ опет ћу ја „имам ја нешто ђêчка, а жив је, а окопрчан, ваљан к'о жеравица. Па, ако је Богу воља и теби по табијату, да га примиш“... И он се замисли и одмахну руком. „Доведи га!“ рече. Ето тако се ријеших, да га дам.

— Све је то лијепо — опет ће онај комшија. — Све ваља. Ама мучно је растат' се са ђететом.

На ту примједбу жене, иза њихових леђа, почеше се сашаптавати и вртити главама. Све мимиком одобраваху, изузевши матер Стојанову, која се скаменила, па нити се миче, нити говори.

— Ако се и растајем с њиме, не шаљем га у гроб... Виђећу га чешће — осијече домаћин. — И ово је за његову срећу.

Па дохвати иза греде свој чибук, напуни лулу духаном и, са огњишта, метну комадић жераве сврх њега, да припали. Повуче дим у се и врати га кроз нос.

— Мој ће Стојан пушит' некада на фини чибук — рече. — Ако пљуне у длане, па прифати за пос'о и научи се, може постати богат к'о нико. Може и мени под старос' ваљати, да не радим и не мучим се к'о црв.

— Може, ако хоће, — дочека комшија, комешајући раменима. — Ама се бојим, да га тамо не обатале они хунцути. Има тамо хунцута, па нит' хоће да знају за Бога, ни за цркву, ни за оца, ни за матер. Има их, па не знају молитве очитати, да им очи ископаш...

Отац Стојанов опет пусти дим кроз нос, а превуче руком преко бркова.

— Право велиш! — рече. — Треба Стојан да се моли Богу вазда, да не заборави. Зна добро молитве,

к'о ђакон какав, па нека се моли. Ко се Богу не моли, неће му ни помоћ'...

Па дохвати Стојана чибуком по глави.

— Устани, сине, и очати Оченаш.

Стојан порумени, затрепта очима, устаде. Стидљиво, и као снебивајући се, скрсти руке, стаде више огњишта, и два-три пута отегну вратом, да прогута пљувачку.

— Оченаш... — поче читати тихо, ситним гласом, упола пјевајући и, некако, кроз нос, те је, у оној тишини, много сличило зујању челињем. Тетка Сока и дајиница Анђа прекрстише се, стрина Мара поче метанисати, а остале жене и комшије упиљили очима у дијете, па слушају, са побожном пажњом, као у цркви, кад се апостол чита.

— Право! — одобри му отац, потпуно задовољан пружајући му руку, да је пољуби. — То читај јутром и вечером, па ће ти бит' добро. Не слушај оне хунцуте и бјежи од њих к'о ђаво од крста.

— Добра ви вече! — јави се, са врата, и поп и ступи у кућу. Црвен у лицу, као васкршње јаје, подбухо, са отеченим очним капцима и носом попут модре шљиве. Он погледа по чељадима и, опазивши жене, пружи им обје руке, да их ижљубе.

— Ево и ја дош'о, — рече, сједајући у врх. — Дош'о да још једном видим свог ђакељу... Знате ли, да ми је вазда био драг к'о син? Ваљан је и послушан, да га Бог поживи на многаја љета, на вашу радос' и утјешеније. И добро је учио и лијепо помаг'о попадији садит' лук, чистит' грах и прати суде. Моја ђеца научила на њег', па му трче к'о мени... А како и не би, кад их је он носио колико и мати и иг'ро се с њима и ђаволе ловио.

При спомену ђавола, Стојан се осмијехну и сакри се тетки Соки за леђа. А поп дохвати ракију и искапи двије чаше узастопце.

— Добра ова ракија — рече, окренувши се домаћину. — Лијепа! Цар би је пио!

Домаћину се уздиже десни брк, као и обично, кад хоће да се осмехне и климну главом у повлад.

— А ти си никакав чојек! — дочека поп. — Ни-

кад ми нијеси посл'о ни једно буренце, ни десетак ока, ни барем двије чутуре. Никад да речеш: „Вала није оно скот, него мој поп, свјашченик, слуга Божији, који се моли Богу за лупештине свега села, па треба да и њега напојим!“... Јок!... Сви ви мислите, да сам ја живина, па што је боље то сакривате, а што је горе шаљете мени.

Онај комшија уздахну.

— Камо среће да можемо више давати! — промуца. — Ама сиротиња смо, попо...

— Ех, сиротиња сам и ја! — осијече поп и престријели га погледом. — Ви живите од својих земаља, од крава и волова, а ја живим од вас. Ви сте све моје краве и волови. Па како, никакви људи, да живим, кад ми ништа не дајете? Грешници сте ви сви и сви ћете у пак'о...

Нико му не одговори. Сви као да осјећаху, да има нешто и право, па оборили главе; одбијају се све гушћи и гушћи димови. Домаћин, зар да забашури забуну, поче гуркати у ватру, те пламен као да се пробуди и поче скакати у висину и надигравати се са својим отсјевом на чађавоме зиду, обасјавајући и румено лице попово и сићушне, жуте главе обојице комшија...

— Амодер, магарче! — зовну поп Стојана, тек да прекине несносно ћутање.

Стојан, устежући се, и као преко воље пођe и стаде пред њега.

— Ти ћеш свакако бит' паметнији и од ћаће и од ових овђе (и поп показа руком на комшије), јер сам те ја научио памети. И велим ти: гледај, па да ми не зацрниш образа тамо, међ' туђијем људима. Немој да рекну: „учио га је нико и ничији син“, него нек' свак каже: „халал му вјера, ко те такогa истеса!“... Јеси ли чуо?

Стојан климну главом, у знак да је чуо.

— И добро очи отвори, па не укради и не слажи! — настави поп и потегну га малко за ухо. — Знаш ли, кад си у мене укр'о смокава, како сам те избио?... Увук'о ми се у собу, па укр'о пуну капу сухих смокава. Па није да си себи, него си и другој ђеци дијелио, к'о да је Алајбегова слама. И нека знаш, то не смијеш тамо радити! Чујеш ли?

Стојан опет климну главом.

— И што ти старији нареде, то слушај! Ама слушај 'нако, к'о што си слуш'о мене, а не к'о што си слуш'о попадију. Што сам ти ја наредио, учинио си, а што ти је попадија наредила, то нијеси, к'о да ја нијесам попадијин супруг и к'о да попадија није моја супруга, па к'о да њу не треба слушати. С тога ти велим: и газду и газдиницу једнако слушај...

Стојан и по трећи пут климну главом, па се саже да пољуби попа у руку.

— Жив био и сретан! — благослови поп и отпусти га. — Сад дај гусле! — викну домаћину, искапивши и оно ракије, што је остало у боци.

— Прекинула се струна — одговори домаћин некако постиђено.

— Прекинула вам се и памет! Ништа вам није к'о у другог свијета!

Поп устаде и окрену се Стојану.

— Запамти све, што сам ти рек'о! — узвикну. — Ако ти чујем рђав глас, не јављај ми се на очи, е ће бити бруке!

И изађе из куће.

Кроз по сахата након његова одласка, спустио се сан на очи свима, чак и Стојановој матери.

Ујутру, прије зоре, диже се домаћин и отегнутим, гласним зијевањем и громким кашљањем разбуди сву чељад. Мати Стојанова, онако како је устала, необучена и рашчешљана, наложи на огњишту ватру и приставн кахвени шербетњак. Домаћин, једнако се протежући и зијевајући, у онако лаким хаљинама, изађе пред кућу, да се умије и Богу помоли. Стојан изађе за њим, да му полије. Свјеж, мирисан и прохладан вјетар дочека га на кућним вратима и помилова по лицу; босе ноге оквасише му се од росне траве. Из даљине одјекну клепет звонцета са овна звонара и јасан поклич некаква чобанчета. Стојан уздахну и погледа око себе на све стране. Изнад ријетке борове шумице, што се уздигла на тјемену високе, голе и пећинасте планине, почело

небо да се свијетли и прелијева у јоргован-боју. С друге стране, попут танке паучине, повијала се провидна магла и спуштала се низ брдо, готово до самога онога мјеста, одакле, низ стрме литице, са силном хуком скаче брзи поток у провалије, пјенушећи се и дробећи бисерје по оближњим дубовима и буквама.

Стојан се поче домишљати: колико се пута верао туда, плашећи дивље голубове и тражећи им гнијезда...

— Немој блехнути, него полијевај! — окоси се отац на њега. — Што се окрећеш? Зар нијеси никад виђ'о, какво је брдо...

Стојан не одговори. Постиђео, као да је нешто ружно учинио, прихвати за ибрик и поче пажљивије полијевати.

А комшије и опет дођоше, са свом женскадијом, неки чак и са дјецом. За осталима дошао и Милош, онај исти малиша, што је јуче са Стојаном заједно из школе изишао... Стојан лагано приступи њему и, у једноме куту, загрли га. Почеше се сашаптавати.

— Дођи и ти за мном! — молио је Стојан.

— Јок, брате, јок!... Каз'о сам јуче, да је љевше село...

Домаћин, не освршћући се на њих, поче нудити госте кахвом и ракијом. Стрина Мара, која бијаше нешто натмурена и мргодна, не хтједе ракије ни погледати, те је само кахве испијала. Данас је ћутала и пустила комшије да говоре, јер су они и били разговорни. Раставише Стојана од Милоша, узеше га међу се. Сваки нађе за нужно, да га од своје стране нешто посаветује, да му рекне коју „паметну“ ријеч. Почеше га и даривати. Један му даде колач, други некакву пару и сваки га пољуби у чело и благослови, узгред...

— Е, да се иђе! — најпошље рече домаћин, исправивши се. — Боље сад, него кад припече Божија звијезда.

— Зар? — промуца мати Стојанова, па приступи сину и поче га љубити. Обгрли га и сузама му ороси и косу и образе. Затим га још јаче стиште у наручје, као да не може жива да се растави од њега.

— Доста је више! — брекну домаћин и отрже јој га. — Треба ићи!

Сви се размакоше и начинише им пута.

— Збогом.

— Збогом. Сретан пут!

Стојан, покуњен, иђаше уз оца све до Кривога Бријега.

Ту стаде и окрену се, да још једном види матер и Милоша. И тада, изненадно, одгурну очеву руку, полети на крај путање и, спустивши се на камен, гласно проплака...

(Наставиће се)

Џ. СВИФТ

(1667—1745)

Џонатан Свифт, доктор теологије, парох св. Петрика и славни сатиричар енглески, за време свога школовања ни мало не одаваше онај велики таленат који је развио у својим зрелијим годинама. Рђаво учећи и једва се провлачећи из разреда у разред, свршио је Свифт један колеж, и почео университет у Дублину. Када 1688 букну у Ирској грађански рат, он напусти Дублин, и оде у Енглеску. Тамо је, у Нур-Парку, као секретар код чувеног државника Виљема Темпла, провео десет година. Из те периоде његова живота нарочито треба поменути три ствари: прво, да је у Нур-Парку највише урадио на свом образовању, да се ту упознао са енглеском политиком, и најпосле, да је ту склопио пријатељство са једном лепом и духовитом девојком, Естером Џонсон, коју он у својим делима зове Stella. Живећи у Темплову дому, она је још као дете волела и поштовала „свога младог пријатеља који је био тако леп и тако учен“, и с којим је краљ често разговарао при походама Виљему Темплу. Доцније је то пријатељство само ојачало. — После Темплове смрти Свифт се прими свештеничке службе, и добије у Ирској једну парохију, која његове жеље ни мало не задовољаваше. Жалећи се отуд Стели на досаду и немање пријатеља, он је позове да му прави друштво. Стела пристане, и, ма да је знала да се он не мисли њоме женити, пресели се у близину његова места.

Подстакнут још Темплом, а незадовољан својим тадашњим положајем, Свифт се поче јављати памфлетима, и за врло кратко време постане један од најславнијих писаца свога времена и

врло угледан вођ виговске странке. Његове шале, које за часак могаху учинити „да се захори смех с једног краја Лондона на други," беху страх његовим непријатељима. Многе личности при полемисању о каквој ствари одмах напуштаху бојно поље, чим би дознале да и Свифт улази у полемику. Једном се — веле његови биографи — некакав чизмар, по имену Петриџ, направи астрологом, и почне издавати вечите календаре у којима беху његова прорицања. Свифту дође воља да се њиме мало прошали, састави своја правила за предсказивање, и стане прорицати. „Прво моје предсказање ситница је тек, али је ја помињем само зато, да се види како они вајни претенденти на астрологију у ствари не знају свој властити посао. Оно се тиче Петриџа, писца вечитих календара. Ја сам, према својим правилима, консултовао небо о њему, и нашао сам да ће он неминовно умрети још овог 29 марта, око 11 часова у вече, од јаке грознице; о томе га извештавам, да зна, и да своје ствари доведе у ред". Тридесетог марта изиђе јавно писмо о испуњењу прорицања. У њему се описује како је још у другој половини марта покојни Петриџ почео слабити и малаксавати, како се прозлио, и почео да сумња у своја прорицања, најпосле како је пао у постељу, како се сав тресао од грознице, и издахнуо у бунилу; па онда долази опис свих појединости приликом покојникове сахране. Јадни Петриџ стане се бранити и протествовати у јавности против тако бестидне лажи. Свифт, у свом одговору, доказује му да је он умро, и чуди се његовим неправедним нападима. „Назвати човека неваљалим и бестидним само зато, што се он разликује од вас у једном чисто спекулативном питању, то је, по мом понизном мишљењу, стил који ни мало не одговара човеку Петриџове образованости. Ја апелујем на самог госп. Петриџа: може ли се веровати да бих био толико луд, па да своја предсказивања отпочнем једном ординарном лажи, која би се тако лако могла открити. Госп. Петриџ или се вара, или хоће да обмане публику и своје наследнике". Свет се гушио од смеха, и ма да је на брошурама био потпис Jsaac Bickerstaf, по салонима се знало да тај Bickerstaf није нико други него Џонатан Свифт.[1]

[1] J. Swift, a study by Collins, p. 61; Hist. de la litter. anglaise, IV, par H. Taine.

Свифт не остаде дуго у виговској странци. Пошто као свештеник није имао приступа у Доњи Дом, њему је била тежња да постане епископ, како би на тај начин ушао у Дом Лордова. Али својим сатирама, нарочито оном „A Tabof a Tub“ (Прича о бурету) тако беше наружио свештенство, да му виговска влада, и поред добре воље, не могаше испунити ту жељу. Он онда пређе торијевцима и многим страховитим памфлетима почне нападати виговску странку, која баш у то доба паде с управе (1710). Од тог времена па све до 1714. г. Свифт је непрестано боравио у Лондону. Ту је, својим писањем у „The Examiner“ (у листу који је сам уређивао), као и у засебним памфлетима, чинио велике услуге торијевском министарству. Тада је он био већ упознат са свима знатнијим књижевницима и политичарима оног доба. Торијевски министри Оксфорд и Болингброк беху му присни пријатељи, и Свифт је с њима свакодневно био у додиру. Његовим заузимањем они су учинили толико уступака ирском народу, да су, при Свифтову повратку из Енглеске, на даблинским црквама звонила звона, и цела варош била осветљена. Његови пак списи имали су толики утицај, да су извршили читав преврат у расположењу енглеског народа према Французима, и омогућили закључење Утрехтског Мира. Свифтове је списе тражио сваки који је знао по мало читати. У свима круговима енглеске аристократије он је био предмет разговора. Његова веселост, духовитост и необична лепота отварали су му врата најотменијих салона, и лепе даме лондонске отимале су се о његову пажњу. Лордови пак и херцези жураху се и тражаху прилику да се упознаду са великим сатиричарем чије књижице узбуђују Британију.

Ови нагли успеси и велика популарност, тако супротни пређашњем вређању и понижавању, морали су утицати на повећање Стифтове сујете. Али ми морамо одмах додати да та сујета ни у ком случају није била онолика, коликом је представљају његови биографи. Она је само била груба и разголићена, неуглађена симпатијом и нежним емоцијама. Код њега није било ни једне амбиције коју он није јавно изнео, и за коју није тражио да је и остали узму у обзир у свом понашању према њему. Он је до крајности непажљив према туђој сујети, и то је све. Та пак непажња потиче једино из оскудице у симпатији, оскудице у оној моћи нашег духа која нас нагони да се прилагодимо и

сложимо с осећањима других људи.[1] Како је то одсуство симпатије учинило да већина Свифтових поступака изгледа претерано сујетна, показаћемо једним примером. Један знаменит стари војсковођа, храмајући и поштапајући се, једва се попне на други спрат, на коме је Свифт становао, и позове га на ручак. Свифт обећа. После једног часа откаже му, јер је више волео да руча код неког другог. Поступак фрапантан. Анализујмо само главна осећања која су при том одлучивању могла утицати. С једне стране: сујета због тако угледна позива и толиког труда који је седи и хроми војсковођа учинио ради њега, поштовање према том знаменитом човеку, и саосећање непријатности у коју ће га довести његово отказивање (јер је то битност симпатије), и с друге стране: већа или мања пријатност ручати код неког другог. Како се Свифт одлучио, знамо. Оно што та одлука најречитије доказује јесте његова готово апсолутна неспособност за симпатију и поштовање. Сматрати то као тријумф сујете нема разлога: једина знатнија амбиција која се при том одлучивању могла појавити, далеко од тога да победи, згажена је. Међутим, ово је један од оних примера којима Тен доказује да је Свифт најсујетније створење на свету.

У колико код Свифта одиста има тог осећања, оно се највише показује у његову гневу према увредама и неправдама које му се чине из охолости или претезније, и које га подсећају на његово некадање трпљење. Што је тај гнев био тако силан, што се он будио на најмању сен од оних увреда којима је његова младост била испуњена — то не мора показивати само големост његове сујете; није ваљда она једини елеменат осећања љутње. Одсуство симпатије, активан темпераменат, развијеност афективног памћења у правцу гнева, такође потпомажу то осећање; а све ове околности постојале су и код Свифта и то, што је још знатније, екстремно потенциране. То је у толико вероватније, што се та „грдна сујета“ у неким знатним случајевима не појављује безразложно. Тако нпр. — ово је признат факат — Свифт апсолутно није марио за литерарну славу, није имао ни трунчи завист, и био је безгранично искрен у свему што се тицало њега. А то је све врло необјашњиво, ако је код њега

[1] Да је Свифт у симпатији био необично оскудан, то наглашује већина биографа, а то се види и из сваке анегдоте о њему. Ми ћемо мало после показати узроке тој његовој особини.

сујета одиста била ватрена страст која прождире све друге жеље и осећања. Најпосле, Свифт нема ни психичких погодаба за велико развиће тога осећања, нема симпатије и осећаја поштовања. Јер, и ако нас то двоје уздржава да не вређамо друге отвореним изношењем своје сујете, и плаши нас да тиме не покваримо туђе добро мишљење о нама, оно саму сујету ипак ничим не умањује; још, напротив, то је главна погодба за њено развиће. Осећање сујете (које спада у врло сложена осећања) може се у главном свести на поштовање и симпатију према себи, и само онде може бити јако развијено где су и ова два осећања развијена. Немогућно је да код човека, код кога је нека емоција претерано слаба и закржљала, једна, тако рећи, врста те емоције буде „најразвијенија на свету." — Још на један начин зависи сујета од симпатије и респекта. Она је у толико силнија, у колико оне који јој годе или је вређају више поштујемо и волимо. И сад, кад се зна да је Свифт био тако рећи лишен симпатије, и да му нико није могао уливати поштовања, онда је јасно да сујета није могла у њему наћи место где би достигла свој врхунац.

Знатнија је Свифтова особина оскудица симпатије. На њу би се могле свести две трећине оних случајева који се приписују његовој сујети. Она је узрок његовој хладноћи према рођацима и грубу понашању према женама. Она је такође узрок што је према познаницима и пријатељима био често бруталан, каогод и у целом свом понашању, каогод понекад и у делима. „Природа, иначе тако издашна према њему, није му дала симпатије; он је тога лишен у ретком степену." Чудно је само што та особина, тако значајна са разумевање Свифта и његових дела, у колико је нама познато, није објашњавана, изузев што је понеки поменуо да га је тог својства лишила природа.

Више је узрока тој Сифтовој особини; три су најглавнија: прво, његов енергичан темпераменат; друго, недостаци породичног васпитања, и треће, енглеско друштво. На који начин енергичан темпераменат смета развићу симпатије, ствар је психологије; ми то нећемо овде излагати. Оно што ћемо овде изложити јесу неколико примера који то потврђују. Поменућемо Наполеона са његовом изјавом да никог не воли осем брата Јосифа, па и њега мало. Ми нећемо бити наивни да му то апсолутно верујемо, али нам цео његов живот сведочи да је у симпатије био оскудан. Тако Шопенхауер (његов немар према мајци и сестри, и грубо понашање према својим поштоваоцима), тако

Кара-Ђорђе, Суваров, Ричард III и многи други. Сви су они имали велику енергију, и код свих је та енергија спречила развиће симпатије. — Што се тиче другог разлога, поткрепићемо га напоменом да Свифт, још од првих својих дана па кроз цео живот, није никако живео код мајке, да је оца изгубио још док се није ни родио, и да није осетио благотворни утицај браће и сестара. Енглеско друштво — то је трећи разлог — у толико је у томе имало удела, што оно, нарочито онда, није било неко сентиментално друштво. Онда, када је у Енглеској била највећа политичка активност, када се, баш по Свифтовим речима, све до кучета и мачета борило за политичка мишљења, он није могао бити сугестован нежним осећајима своје околине.

После ове паузе, ми ћемо наставити излагање Свифтова живот. Године 1714, после смрти краљице Ане, на енглески престо долази Ђорђе I из Ханoвера, груб један и неотесан краљ, који је био омиљен предмет Свифтова исмевања. Имајући за своју круну да захвали поглавито виговској странци, он одмах доведе виговце на управу. Поводећи се за њима и сувише, а нарочито за Валполом, поче чинити велика насиља над торијевском странком. Тако, одмах по доласку, изда једну прокламацију своме народу, у којој сасвим неправедно нападне торијевце, затим њихове главне вође Оксфорд и Болингброк буду оптужени за велеиздају, на којој су тобож радили закључењем Утрехтског Мира. Због оваквих гоњења Болингброк је био принуђен да бежи у Француску, и то му је навукло велики прекор у јавном мњењу.

Ови догађаји затекоше енглеског сатиричара без епископске столице, и он сад сасвим изгуби наду да ће икада ући у Дом Лордова. Пун гнева и жудње за осветом, повуче се Свифт у своју парохију, да одатле бесним памфлетима и горком сатиром нападне на владу виговску и краља Ђорђа. У једном низу писама, са потписом: М. Б. суконарски трговац, (Drapier's Letters), почне тако описивати бедно стање ирскога народа и рђаву енглеску управу над њим, да је то код Ираца изазвало дивљу раздраженост против Енглеске, а виговској влади задало неописане муке око стишавања огорчена народа. Влада падаше у очајање због ових писама, из дана у дан расписиваше грдну награду свакоме оном који јој прокаже њихова писца.

У то време Свифт је већ почео радити на своме најзнаменитијем делу, на „Путовањима капетана Лемуела Гуливера“. Када

је та књига изишла (1726), један савременик из Лондона писао је тада Свифту: „Има од прилике десет дана откако је штампана овде једна књига о путовањима неког Гуливера, и о њој цела варош непрестано говори. За недељу је дана распродато цело издање, и ништа није занимљивије него слушати разна мишљења која свет износи о њој, ма да се сви слажу у томе да су просто опијени њоме. У опште се мисли да сте јој ви писац, али књижар изјављује да не зна из чије је руке дошла. Од најнижих па до највиших, од министрова кабинета па до послужитељске одаје, сваки је чита... Грофица Мелборо занесена је том књигом, и вели да ни о чему другом не сања откако је њу прочитала... Дознао сам да ју је принцеза читала с великим задовољством. Кроз Доњи и Горњи Дом прошла је nemine contradicente: а цео град, људи, жене и деца очарани су њоме."[1]

И ако су сад Свифтова дела изгубила доста од свога тадашњег интереса, ипак још и данас, а нарочито Гуливерова Путовања, занимају с пуно успеха све редове читалачке публике, почев од деце и жандара па до државника и књижевних критичара. — Први је део тих чувених путовања сатира на енглески двор и политику. Гуливер долази у Лилипут (Енглеску), земљу врло сићушних људи, који га на заповест њихова императора (краља Ђорђа), а „по саслушању Државног Савета", одводе у Милдендо (Лондон). Износи стање те земље, борбу политичких странака нискоштиклâ и високоштиклâ (торијеваца и виговаца), свађу дебљекрајске и тањекрајске цркве (протестаната и католика), и гадне обичаје и интриге које је увео њихов владалац (краљ Ђорђе) откако је дошао на лилипутански престо. Напослетку описује се како лилипутски двор, и поред великих услуга које му је Гуливер учинио, удешава с министрима те га оптужују за велеиздају, што је натерало сиротог Гуливера да бежи у оближњу царевину Блефуско (Француска: — алузија на незахвалност енглеског двора према торијевцима Оксфорду и Болингброку). Докле му је на Лилипутанцима било најзгодније показати сићушност духова на двору и државној управи, дотле је на грдним и гломазним становницима Бробдинага могао најлакше исмејати лепоту и нежност човекову. Описујући Лапоту (острво које лети по ваздуху, и на

[1] The prose works of J. Swift, London, 1899, vol. VIII, p. XVII

чијој су ивици поседали многи људи те пецају тице удицом) и представљајући њене замишљене становнике, Свифт је на врло фини начин исмејао научничку расејаност и непрактичност. У четвртом је делу опис једне врло срећне земље. У њој владају Хаујними (коњи), а јахау (људи), који су тамо једна од најгаднијих врста животиња, само су својина појединих Хаујнима. И још како је лепо у тој држави, како у њој влада куд и камо већа честитост и поштење него у Европи, и како напредује Гуливер у врлини откако је међу тим Хаујнима! — Ово је уједно и најжучнији део ове књижице, у њему је исмејана слабост и нискост људске природе. Обимом и разноврсношћу предмета ова сатира надмаша све остале. То је учинило да се изнесе тврђење да она напада све, да су ти напади излив меланхолије и болесних осећања. Ми бисмо ту разноврсност друкчије протумачили; то тим пре што сматрамо да се нејасни факти чешће но што треба своде на аномалију и болест. Наше је мишљење да готово сви ти напади потичу или из његова гнева према неправди и арогантности, или из неразумевања туђих симпатија и нежности, туђих осећаја побожности и поштовања, приписујући све то афектирању, користољубљу и глупости, или најпосле из његове надмашности над слабошћу и подлошћу оних које је нападао.

Снага овог исмевања људских страсти и поретка баш је у томе што је оно увијено у безазлену и простодушну причу једног наивног капетана. За све време свога причања писац изгледа као и да не слути о каквом ругању и подсмевању. Он је у томе исти онакав какав је био у дублинском колежу: пошто на најсвирепији начин уштине каког дерана, он направи на лицу светитељски израз, и замишљено гледа у досадну лекцију. Ама ко? зар краљ?! — ишчуђује се аутор бранећи свога владаоца — та он се тако очински брине за свој мили и верни му народ, он не може бити непоштен и свиреп! И онда тек помене неку владаочеву врлину од које хвата језа његове поданике. Дражк Свифтове сатире чини се да је у томе што докле нас с једне стране својим хумором подстиче на смех, он нас с друге стране својим наивним чуђењем уздржава од смејања, и на тај начин одржава осећање увек на врхунцу, не дајући му да се истроши у физичком манифестовању.

Друга је значајна одлика овог дела што је и сама прича у свом буквалном значењу, поред свих својих чудеса, одржала

извесну вероватност и логику у развоју догађаја. Тиме је уштеђена читаоцу једна непријатност која је тако честа у сатиричним алегоријама, на име да не мора гледати људе чији поступци немају никаквог смисла ни разлога, и који не би никад тако радили кад то не би захтевао какав ефекат те приче у њеном алегоричном значењу. Свифт је то постигао прво тиме, што је узео стил и тон оних простих и наивних људи који готово никад у свом животу нису озбиљно и намерно слагали, и чијој је природи претварање апсолутно непознато; даље, још и тиме што је своје описе изводи врло подробно (без замарања) и врло логички. „Свифт тражи само вероватност, вели Тен, и постиже је. Његова је вештина у томе што узме какву апсурдну претпоставку и озбиљно изводи последице које из ње потичу. То је логички и технички дух инжињера који, представљајући скраћивање и увећавање неког точка, опажа последице ове измене, и износи њихов списак. Све му је задовољство у томе, да ове последице представи јасно и логички.“ Он је, вели Скот, толико успео у томе да кад се само пређе прва необичност, кад се нпр. допусти да постоје Лилипутанци, онда је све остало вероватно, и илузија траје непрекидно. Управо, најмањи читаоци Гуливерових Путовања само их као таква и обожавају, као причу у њеном буквалном значењу. — У време кад је Свифт писао свога Гуливера падају догађаји који отпочињу његову беду.

Још док је живео у Лондону Свифт беше направио интимно познанство са богатом холандском породицом Венхомрај, која становаше у његову суседству. За кратко време он беше постао омиљен гост у тој кући, и сматрао се готово као члан породице. Најпријатније пак беше његово друштво госпођици Естери Венхомрај, младој и лепој девојци, плавих очију и детињског лица, која се донекле сматрала и као ученик Свифтов. Он је највише утицао на правац њена образовања и избор њене лектире. После двогодишњег бављења у тој кући, Свифт неочекивано опази да се у ђака распламтела ватрена љубав. Сирото девојче посматрало је свога младог и дражесног учитеља и „није се могло нагледати његових лепих очију.“ Не налазећи одговора, она је испочетка покушавала да скрије своја осећања. Али у колико је пријатељство постајало веће, њена је страст била тим бујнија; најпосле, не могући више одолети осећајима, она сама паде пред његове ноге. Видећи, вели Барни, да не може одолети жару лепе Ванесе (тако је Свифт називаше у својим песмама), он јој

допусти да га може обожавати, али с резервом да јој за тај „жар“ не може ништа дати у замену осем „узвишена пријатељства и задовољстава сходних разуму и основаних на врлини.“ Лепа девојка озбиљно га мољаше да се остави „узвишених концепција“ и великих речи, и да покуша спустити свој геније, па да разуме шта је то заљубљена женска.[1] — Има једна погрешка коју је Свифт том приликом учинио, а која је доцније донела крупне последице, наиме, он није саопштио Ванеси своје обавезе према Стели.[2] Кад се 1714 Свифт повуче у своју парохију, Ванеса (којој тад беше умрла мати) одсели се за њим. То беше, прича Барин, већ друга лепа дама која долази у Дублин због пароха Св. Петрике; и дублинци и дублинке почеше шапутати. Свифт, који је свим силама беше одвраћао од тог долажења, уздржаваше се да је често посећује. И према Стели и према Ванеси понашао се тако да једна у другу не посумња. Али то је било само узалуд. Стела већ давно беше увидела да је изгубила свога негдашњег пријатеља, и ћутећи сношаше свој бол. Са њених очију неста пређашњег сјаја. Лице јој изгуби веселост, а њена некад тако лепа коса проседе. Мучена ојачањем и љубомором, она се разболи. Није мање патила ни млада и ватрена холанткиња. Час убијана његовом хладноћом, час занесена његовом наклоношћу, она је проводила своје дане у најекстремнијим осећањима. На послетку, да би учинила крај својој љубоморі, напише Стели једно писмо у коме је питаше какве је природе њен однос према Свифту. Стела преда писмо Свифту. Овај, разјарен, одјури до Ванесе, улети намрштен у собу, баци писмо на сто, и врати се ћутећи. После неколико дана, Ванеса умре. Стела остаде и даље да чами и тугује. 1828 пресели се и она у вечност, неиспраћена својим пријатељем. Свифт постаде меланхоличан и љутит. По десет часова дневно ходао је суморан по пољима и шумама, а по читаву годину није ни речи проговорио. Прво га остави памћење, па онда памет, тако да је последњих девет година провео као најбеднији идиот.

---

[1] Revue d. d. Mondes 1885., и J. Swift, a biogr. and critical study by J. Ch. Collins, p. 135.

[2] Свифт је иначе према обема био увек у чистим односима; мисли се да је он био потпно немоћан.

ГУЛИВЕРОВО ПУТОВАЊЕ У ЛИЛИПУТ

ПРВА ГЛАВА

Писац укратко прича о себи и о својој породици. — Прве побуде за путовање. — Дешава му се бродолом, и он се пливањем спасава на обалу земље Лилипута; хватају га и одводе у земљу.

Мој је отац имао мало имање у грофовини Нотингему, и ја сам му био трећи између пет синова. Кад ми је било четрнаест година, пошље ме у Емануилов колеж, у Кембриџ. Ту сам се бавио три године, предавши се свесрдно својим студијама. Ма да сам примао неко мало благодејање, ипак је трошак око мог издржавања био сувише велики, те с тога одох да учим код Господина Џемса Бетеса, славног хирурга лондонског, где остадох четири године. За то време отац ми је слао по мало трошка, што сам ја употребљавао на изучавање бродарства и неких грана математике, потребних онима који су у намери да путују; а ја сам увек мислио да ће ми то кад тад бити суђено. Оставивши Г. Бетеса, одем најпре своме оцу, и ту добијем, нешто од њега а нешто од стрица Џона и других рођака, готових четрдесет фуната стерлинга, а поврх тога обећају да ће ми сваке године слати по тридесет фуната ради издржавања у у Лајдену. Овде сам две и по године учио медицину, знајући да ће ми то бити од користи на великим поморским путовима.

Ускоро после повратка из Лајдена, добијем, по препоруци свога доброг учитеља Г. Бетеса, као хирург место на „Ласти“, код капетана Аврама Пенела. С њиме сам провео три и по године путујући на Левант, у друга места. Вратившп се, одлучим да се настаним у Лондону. Г. Бетес, мој учитељ, охрабри ме у томе, препоручујући ме појединим болесницима. Најмим један

спрат у некој малој кући у Јевреској Мâли; и, по савету својих пријатеља, оженим се Госпођицом Маријом Бертоновом, другом ћерком Г. Едмонда Бертона, чарапара у улици Њу-Гету, која ми донесе мираз од четири стотине фуната стерлинга.

Мој добри учитељ Бетес умре након две године, те ми, због мало пријатеља, лекарска пракса поче нагло опадати; савест ми пак забрањиваше да се, као многе колеге, послужим недостојним срествима. С тога се посаветовах са женом и неколицином познаника, и одлучих да поново идем на море. Будући једно за другим лекар на двема лађама, путовао сам, за шест година, неколико пута у Источну и Западну Индију, чиме сам знатно увећао своју имовину. На доколи бих читао најбоље старе и нове писце, снабдевши се увек довољним бројем књига; кад смо пак на копну, занимао бих се посматрањем особина појединих народа и учењем њихових језика. Ово ми је последње ишло нарочито лако због мог изврсног памћења.

Последње од ових путовања, које није било најсрећније, учинило је да омрзнем на море, и да останем код куће са женом и децом. Из Јеврејске Мâле преселим се у Фетр-Лен, а одатле у Вопинг, надајући се да ће ми боље поћи посао међу бродарима; али успех не беше никакав. После три године узалудна чекања да ствари окрену на боље, примим лепу понуду од капетана Виљема Причарда, господара „Антилопе,“ који беше намеран да се крене на Јужно Море. 4 маја, 1699 г., отпловимо из Бристола, и с почетка нам је путовање било врло срећно.

Из разних узрока нисам вољан да досађујем читаоцу појединостима из наших доживљаја на тим морима; довољно ће бити ако речем да нас је бура на путу за Источну Индију отерала североисточно од Ван-Димена. По једном рачуну налазили смо се на 30° 2' јужне ширине. Дванаесторица нам помреше од прекомерна напрезања и слабе хране, а остали беху у врло бедном стању. Петога новембра, кад тамо почиње лето, примете лађари једну стену, тек кад смо дошли на половину ленгерског ужета близу ње; али ветар беше врло јак, те нас натера право на стену. Лађа прште у комаде. Шесторица од лађарског особља, међу којима сам био и ја, спустивши чамац у море, запе из све снаге да умакне од лађе и стене. Весласмо, по мом рачуну, око три морске миље. Међутим, исцрпљени радовима око спасавања лађе, не могасмо више веслати. Предадосмо се на

милост таласима. Пола сата по том северац фијукну јаче, и наш се чамац претури.

Шта је било с мојим друговима у чамцу, као и с онима што се можда дохватише стене, или остадоше у лађи, не умем да кажем; али мислим да су сви пропали. Што се тиче мене, ја сам пливао насумице, теран ветром и таласима. Често сам тражио ногама дно, али га не могох наћи. Тек кад сам био готово сасвим исцрпљен и неспособан да се даље борим, приметих да ми нога додирује дно; у том и ветар беше сасвим попустио. Како је нагиб био неосетан, морао сам још једну миљу ићи по мору, док не стигох до копна. То је било око осам часова у вече. После сам сâм ишао још пола миље, али не могох приметити никаквог трага од кућа и становника; у осталом, томе је можда узрок и стање у којем сам се налазио. Био сам ужасно уморан, па још, како је била велика запара, а ја при напуштању лађе попио пола киле ракије, то сам био жив заспао. Пружим се на меку и кратку траву, и заспим тврђе но икад у свом животу. Спавао сам, мислим, девет часова, јер кад се пробудих, тек што је било свануло.

Хтедох да устанем, али ни маћи. Како сам лежао на леђима, руке и ноге беху ми са сваке стране добро учвршћене, а тако исто и коса. Осем тога осећао сам преко тела више танких узица, од испод мишке па до бедара. Могао сам гледати само у небо; међутим, сунце већ одскочило, те ми светлост поче досађивати. Око себе сам слушао неке нејасне гласове, али, у онаквом положају, могао сам видети само небо.

Мало за тим осетим нешто живо како се креће по мојој левој нози, за тим како ми полако пређе преко груди, и дође чак до браде. Спустивши очи што сам ниже могао, приметих да је то неко људско створење, мање од 6 палаца,[1] са луком и стрелом у рукама, а тобоцем на леђима. Међутим, осетим још четири створења исте врсте, која као да иођоше за првим. Ја сам био забезекнут, и продерах је тако гласно, да сви побегоше од страха, многи су се чак, као што сам доцније слушао, били и угрували скачући с мојих груди на земљу. Не прође много, а они дођоше опет, и један од њих, који се био толико примакао да ми је лепо могао видети цело лице, пљесну изненађен рукама, и викну пискавим али разговетним гласом: Hekinah

[1] Шест палаца — петнаест сантиметара.

degul, што остали више пута поновише, али ја, разуме се, не знађах шта то значи.

За све то време ја сам, као што се може мислити, трпео велике неугодности; најзад, после великих напора, успем да покидам конце и повадим кочиће који везиваху моју леву руку; и тад сам управо видео на који су ме начин били везали. За тим једним махом главе, који ми је задао ужасан бол, истргнем узице које ми с леве стране учвршћаваху косу, те сам бар за два палца могао окренути главу.

Она створења за тили часак побегоше, пре него што бих могао које ухватити, и подигоше страшну пискаву вику; а кад се ова утиша, један од њих викну гласно: Tolgo phonac. За тренут осетих како се преко стотину стрела начичкаше на моју леву руку бодући као игла; за тим окренуше један плотун у вис, као ми бомбе у Европи. Многе од ових пале су без сумње на мене, али их ја нисам осетио, тек неке ми падоше на лице, те га ја одмах сакрих левом руком.

После ове кише од стрела почех јецати од бола и муке, па опет покушах да се ослободим. Они тад осуше стрелама више но и први пут, а неки покушаше и копљима да ме прободу; али, за моју срећу, имао сам на себи кожан прслук, који нису могли пробити. Увидех да ће бити најпаметније да мирно лежим и очекујем ноћ, када бих се левом руком лако могао ослободити; а што се тиче урођеника, ја сам с разлогом веровао да се могу мерити и с највећом војском, коју би они могли послати против мене, ако су сви онолики као они што сам их видео. Али судбина је хтела другојаче.

Кад видеше да сам се умирио, престадоше бацати стреле; али по жагору који сам слушао, примећавах да све више придолазе. На двадесет стопа од мене, спроћу мог десног ува, чујаше се читаво пола сата неко куцање каогод кад људи раде. Окренем главу на ту страну у колико ми кочићи и узице допуштаху, и спазим једну трибину стопу и по уздигнуту од земље, на којој је могло стати три до четири урођеника, и о којој вишаху неколико лествица за пењање. Одатле ми један од њих, свакако нека угледна личност, држаше дугу беседу, од које ја ни речи нисам разумео.

Али требало је да поменем да је онај господин, пре но што ће почети своју орацију, трипут узвикнуо: Langro dehul san. (Ове и оне раније речи доцније ми често понављаху и објаш-

њаваху.) Онда пет урођеника пресекоше узице што везиваху леву страну моје главе, те сам се могао окренути на ону страну и посматрати говорника и његове покрете. Био је то човек средњих година, већи него и један од оне тројице што га праћаху. Међу овима један, који је био његов дворанин и носио му шлеп, мало ако ми је био већи од средњег прста; друга двојица стајаху по један са сваке стране да га штите. Он се држао као прави беседник, и могао сам у његову говору приметити више периода у којима је претио, и опет других у којима је износио обећања, сажаљење и доброту. Ја му одговорих у неколико речи, али врло понизно, подижући своју руку и очи к сунцу, као да њега призивам за сведока; а како ме је ужасно морила глад, јер сам последњи пут јео још на неколико сати пре напуштања лађе, не могох се уздржати а да не покажем своју нестрпљивост мећући прст на уста, како бих им наговестио да ми је потребна храна.

Хурго (тако они зову велику господу, као што сам сазнао доцније) одмах разумеде шта сам хтео. Сиђе са своје трибине и заповеди да се намести неколико лествица на моје груди. Уз њих се попну преко сто урођеника, и дођу до мојих уста сваки носећи по једну пуну корпу меса, што је краљ спремио и послао овамо, чим је добио први глас о мени. Опазао сам да је месо од разноврсних животиња, али га по укусу нисам могао разликовати. Било је ту разних плећака и бутова, лепо зготовљених и справљених, али мањих од шевина крила. Ја сам их јео по два три на залогај, и по три хлеба, мала као пушчано зрно, на један пут. Они ме служаху што су брже могли, чудећи ми се и дивећи апетиту и стомаку.

Ја им тад другим знаком покажем да бих желео и пити. Према ономе колико сам јео видеше да ми мала количина не би била довољна; па како је то јако досетљив народ, извукоше врло вешто једну велику бачву, докотрљаше је до моје руке, и избише данце. Ја је испих на душак, што у осталом није било тешко, пошто у њој није било више од четврт литра. По укусу је ово пиће личило на бургоњско вино, али беше много пријатније. За тим ми донесоше још једну бачву, коју тако исто испразним, давши им знак да ми још донесу, али они не имађаху више.

Пошто сам учинио така чудеса, узеше ми они скакати и играти на грудима од радости, узвикујући често као и пре:

Hekinah degul. С помоћу знакова казаше ми да скотрљам обадве бачве, али претходно опоменуше оне доле да се склоне с пута, вичући гласно: Borah mevolah; а кад видеше бачве у ваздуху, сви одушевљено повикаше: Hekinah degul!

Признајем да сам често био у искушењу, док су ми се они шетали тамо амо по телу, да дочепам првих четрдесет педесет које могу дохватити, па да их размрскам о тле; али помисао на оно што сам претрпео, а што би могло бити још и горе, као и обећање да ћу их поштовати (јер тако тумачим моје малопређашње, понизно понашање) — одмах ме уздржаше од таквог поступка. Осем тога сад сам сматрао да ме је овај народ обвезао својом гостољубивошћу, попашајући се према мени овако издашно. — Међутим ја се у себи нисам могао довољно начудити неустрашљивости ових сићушних људи, који се ни мало не плаше гледајући тако чудно створење какав сам им се морао учинити.

Кад после неког времена видеше да не тражим више хране, појави се преда мном једна личност висока чина, изасланик његовог царског величанства. Његова екселенција попе ми се на липиљачу десне ноге, и с дванаесторицом својих пратилаца дође до мог лица, па изневши најпре своју акредетиву, чији царски печат држаше баш испред мојих очију, говораше ми око десет минута без икаквог знака љутње, али с неком одлучном извесношћу, показујући често руком напред. На тој страни, као што сам доцније видео, била је њихова престоница, на пола миље од нас. По цареву споразуму са Саветом, требало је да ме тамо одведу.

Ја му одговорим у неколико речи, које он, дабоме, није разумео, и дам знак слободном руком, метнувши је на ону везану (разуме се, високо изнад главе његове екселенције, да не бих повредио њега и његову пратњу), па онда на своју главу и тело, изражавајући му тиме своју жељу да ме ослободе.

Чинило се да ме је потпуно разумео, јер слегаше главом, показујући ми рукама да ме морају везана одвести. Он ме при свем том другим знацима увераваше да ћу имати довољно јела и пића, и врло добро поступање. Мени опет паде на ум да се, ако је икако могуће, силом ослободим; али како сам још осећао болове од рана по лицу и рукама, које беху све отекле, избоцкане многим стрелама, а примећујући да су моји непријатељи како који час све многобројнији, ја им знацима наго-

вестим да могу чинити са мном шта хоће. За тим се Хурго са пратиоцима удаљи, сви с великом учтивошћу и ведра лица. — Наскоро чух гласно дозивање и викање, особито се речи „Peplom selan" често понављаху, и ја осетих како велика множина људи пушташе ужета с леве стране, тако да сам се могао окренути на десно и пустити воду. Ње беше обилно на велико чуђење ових људи, који већ беху приметили шта намеравам, и да би се уклонили испред те реке, што је с толиком праском и ломњавом текла од мене, беху се размакли на лево и десно, начинивши тиме као један шор. Још раније ме беху намазали неком машћу, врло пријатна мириса, која ми брзо утиша болове. Ово, као и пријатност коју сам осећао после изврсног ручка, успава ме постепено. Спавао сам неких осам часова, што у осталом не беше никакво чудо, јер ми лекари по царевој заповести беху метнули у вино приличну количину једне успављиве течности.

Према свему се чини да је цела ствар овако текла. Чим су ме, после мог доласка у ову земљу, нашли где спавам, одмах су о томе најбржим гласоношама известили цара, овај је сазвао Државни Савет, и у њему је решено да ме вежу онако како сам испричао. Даље је решено да ми се пошље потребна количина хране и пића, и да се начини справа којом би ме пренели у престоницу. — Ова се одлука може чинити смела и опасна, а знам добро да се ни један европски владалац не би ње придржавао у сличној прилици; међутим, по том мишљењу, она је била изванредно мудра, као и племенита. Јер да је случајно овај народ покушао да ме својим стрелама и копљима убије за време спавања, ја бих се без сумње пробудио чим бих осетио бол, а овај би ми толико подстакао јарост и снагу, да бих био кадар покидати узице које ме везиваху; онда се пак не би могли ни одупрети, ни очекивати милости.

Овај је народ изврстан математичар, и далеко је отерао у механици благодарећи милости и потпомагању свога цара, који је славан заштитник науке. Овај владалац има неколико машина на точкове којима се преносе дрва и други тешки предмети. Често се по шумама граде врло велики ратни бродови, међу којима су неки по девет стопа дуги, па се одатле овим машинама преносе на море, прелазећи даљине од хиљаду и више стопа. Пет стотина дрводеља, механичара и инжињера беху се одмах дали на посао да направе највећу машину

што постоји. То је била дрвена справа уздигнута три цола над земљом, седам стопа дуга и четири широка, а возила се на двадесет и два точка. — Долазак ове машине био је пропраћен великом грајом. Наместе је напоредо с мојим телом. Али главна је тешкоћа била да ме подигну и наместе у ова кола. У ту сврху беше подигнуто осамдесет колаца, сваки висок по једну стопу, а врло јаки конопци, дебели као наш канап, беху учвршћени кукама и ченгелима за многе везе што су се обавијале око мога тела, врата, руку и ногу. Девет стотина најјачих људи вукло је за ове конопце, који су пролазили преко многих чекрка и котурача, и тако су ме за непуна три часа извукли, наместили у кола и чврсто увезали.

Све ово причали су ми после, јер, док су они изводили овај тежак посао, ја сам лежао у најдубљем сну, благодарећи оној успављивој течности у пићу. Хиљаду и пет стотина најјачих царских коња, сваки висок по четири и по палца, морали су довести, да би ме одвезли у престоницу, која, као што рекох, беше хиљаду корака удаљена.

После четири часа путовања разбудих се, и то једним врло смешним случајем. Док су кола била застала неко време да се оправи нешто на њима, два три млада урођеника беху радознали да виде какав сам кад спавам. Успужају се на кола и полако дођу до мог лица; један од њих, неки гардиски поручник, увуче подубоко своје копље у моју леву ноздрву, што ме као сламка голицаше по носу, и натера ме да јуначки кинем. Они брзо умакну, а ја сам тек после три недеље сазнао шта ме је тако изненада разбудило.

Тога дана пређемо још приличан део пута, па се онда зауставимо да преноћимо. Пет стотина стражара беше распоређено свуд око мене, једни с буктињама а други с луцима и стрелама, готови да ме стрељају чим бих се усудио макнути. Сутрадан, зором, кренемо се даље, и око подне дођемо на двеста корака испред врата градских. Цар и цео његов двор дођу нам у сусрет, али га његови министри зауставише да не излаже живот опасности пењући се на моју личност.

Ту, где смо се зауставили, беше неки стари храм који је сматран као највећи у целој царевини. Оскрнављен пре неколико година једним грозним убиством, тај је храм, по мишљењу овог фанатичког народа, постао неупотребљив као црква, те су из њега изнели све украсе и опрему, и употребили га за друге

сврхе. У тај храм требало је да ме сместе. Врата беху окренута на север: беху висока четири, а широка две стопе, те сам се лако могао провући кроз њих. С обе стране врата беше по једно прозорче: кроз оно на левој страни спровео је дворски ковач деведесет и један ланац, налик на оне ланчиће на часовницима европских дама, учврстивши ми их са тридесет и шест беочуга за леву ногу.

Спроћу храма, с оне стране великог друма, стајао је на двадесет стопа удаљен један торањ, најмање пет стопа висок. Тамо се био попео цар са својим великашима, да би ме лакше посматрали, као што сам био чуо, јер их нисам могао видети. Преко сто хиљада становника беше дошло из града у истој намери, и у пркос мојим чуварима, бар десет хиљада се попело лествицама на моје тело. Али доцније је издата једна прокламација, која је то смртном казном забрањивала.

Кад радници видеше да ми је због ланаца било немогуће ослободити се, пресекоше све узице које ме везиваху. Ја се подигох, туробнији но икад. Не може се описати граја и чуђење светине кад видеше како устајем и ходам. Ланци што везиваху моју леву ногу били су дуги око шест стопа, и допуштали су да се крећем тамо амо у једном полукругу; а како су били утврђени на четири палца од врата, могао сам се и у храм увући и пружити.

ДРУГА ГЛАВА

Цар од Лилипута са неколико племића походи писца у његову затвору. — Царева личност и одело. — Научници уче писца своме језику. — Својом мирноћом и благошћу он задобива општу наклоност. — Претресају му џепове, и одузимљу мач и пиштоље.

Кад сам уставши на ноге погледао око себе, признајем, да никад нисам видео лепшег и чаробнијег предела. Земља унаоколо личила је на једну непрекидну башту, а ограђене њиве, просечно по четрдесет квадратних стопа, чињаху се као цветне леје. Овде онде, измешане с њивама, виђаху се шуме од шест корака, у којима и највеће дрвеће као да не беше веће од седам стопа. С десне стране била је престоница, која је личила на какву насликану сцену града у позоришту.

Већ неколико часова мучила ме је велика нужда, коју ова два дана, док сам био везан, нисам могао задовољити. Био сам

у великој неприлици. Нагон природе и природни осећај стида били су у сукобу. Најбољи излаз, који сам могао наћи, био је да се увучем у моју кућицу, да затворим за собом врата, па да се, ушав што могу дубље, отресем ту несносног терета свог. У осталом, ја сам то само тад, и никад више, тако гадно поступио, а надам се да ће ме добри читалац моћи извинити, ако непристрасно и зрело размисли о мом положају и невољи у којој сам се налазио. Отада сам ја редовно у јутру, чим устанем, свршавао тај посао на чистини и измакнут од куће, колико ми год ланци допуштаху; а они су се савесно бринули да непријатну материју одмах два на то одређена човека на колицима изнесу, док још свет не изиђе. Не бих се оволико задржао код околности, која се на први поглед можда не чини тако важна, да нисам сматрао за потребно да се пред светом оправдам односно чистоте, коју су ми, као што сам дочуо, осумњичили неки моји непријатељи у овој а и у другим приликама.

Свршивши онај посао, изиђем опет из моје куће, да се надишем чиста ваздуха. Међутим, цар беше напустио кулу и дојахао к мени; али ово у мало што није скупо платио. Његов коњ, ма да је одлично изучен, поплаши се кад ме виде, и пропе се на стражње ноге; пошто му се морало учинити, као да се неко брдо креће пред њим. Цар се ипак одржа на седлу, јер је био изврстан јахач, а његови пратиоци прискочише, и задржаше коња, док његово величанство доби времена да се скине. Сјахавши, он ме посматраше с великим дивљењем, али увек, изван домашаја мојих ланаца. Одмах нареди својим столницима и пехарницима, који се већ беху припремили, да ми даду јела и пића, што ови донесоше у некаквим колима. Ја сам узимао ова кола, и брзо их испразних сва, како оних двадесет са јелом тако и оних десет са пићем.

Царица и млади принчеви и принцезе, праћени многим дамама, сеђаху у некој раздаљини на својим носилима; али, видевши онај случај с царевим коњем, они се поскидаше, и приђоше к цару, кога ћу ја сад описати. Он је готово за ширину мог нокта већи ма од кога на двору, а то је већ довољно да улије страх свакоме који га погледа. Црте његова лица оштре су и мушке; он има Хабсбурговске усните и орловски нос; боја је његове коже сумрка а држање право; тело и удови у најлепшој су сразмери; сви му покрети грациозни, а понашање ве-

личанствено.[1] Он беше тада већ у зрелијим годинама, јер му је било двадесет и осам година и осам месеци, од чега је седам година провео у срећном и успешном царовању.

Да бих могао боље посматрати његово величанство, легао сам поребарке, тако да ми је био баш пред самим лицем, тек на три корака од мене. У осталом, ја сам га доцније више пута држао у рукама, те ми с тога не може бити никакве погрешке у описивању. Одело му беше без украса и просто, а по кроју пола азијско пола европско: само главу његову красио је лак златан калпак, окићен драгим камењем и с перјаницом на врху. Мач је био исукао, да се брани, ако бих се усудио да га нападнем; овај је био дуг готово три палца, а балчак и каније од злата а дијамантима украшени. Глас му био пискав, али тако јасан и разумљив, да сам га могао разговетно чути и кад устанем.

Даме и господа из двора беху сјајно обучени, тако да је простор где су стајали личио на какву мању одећу раширену по земљи а сву искићену златним и сребрним фигурама. Његово царско величанство ослови ме неколико пута, и ја му одговарах; али ниједан од нас не могаше разумети ни речице. Ту беше присутно и више свештеника и правника (бар сам тако ценио по оделу), којима он заповеди да говоре са мном; одговарао сам им на свим могућним језицима о којима сам имао ма и најмање појма, и то: немачки, латински, француски, шпански, италијански, али све узалуд.

После два часа од прилике двор се повуче, а код мене остаде јака стража да предупређује несташност и може бити злобу светине, која се нестрпљиво тискаше око мене што је ближе смела. Неки су били толико безобразни, да су ме гађали стрелама, кад сам седео поред врата од свог стана; једна ме у мало не погоди у лево око. Али командант страже нареди да се ухвате шесторица од главних коловођа, и нађе за најприкладнију казну да ми их преда везане у руке, што неколико његових војника и учинише, догуравши их држаљама својих копаља до мог досега. Ја их сву шесторицу метнем у десну руку,

[1] Нема сумње да је цар од Лилипута нарочито описан тако, да буде у главном налик на краља Ђорђа I. Што је пак лилипутски император представљен као благ, храбар, умерен и штедљив, то је само зато, да се читалац такође сети сасвим супротних особина Ђорђа I, јер овај беше ограничен и неспретан, а у понашању без достојанства.

па онда петорицу од њих турим у џеп од капута, а према шестоме се направим као да хоћу да га поједем жива.

Сироти човечуљак дераше се престрављен, а командант и његови официри беху на великој муци, особито кад видеше да сам извадио нож. Али ја их брзо умирих; јер, направивши пријатељско лице, и пресекавши узице којима је био везан, пустих га полако на земљу, на што он безобзирце побеже. Тако исто учиних и с осталима, вадећи их једног по једног из џепа; и видех како и војници и народ беху јако обрадовани овим знаком моје благости, што ме је и код двора много препоручило.

У вече се увучем у своју кућу, где сам спавао на патосу; тако сам радио две недеље, докле ми по царевој заповести не направише постељу. Шест стотина обичних душека беху довезли и наместили у мојој кући. Ови су били поређани један врх другога у четири реда, тако да је у сваком реду било по сто педесет душека; али то ме је слабо штитило од тврдоће патоса, који је био од углачана камена. Сличним збирањем и састављањем снабдели су ме и чаршавима, јорганима и јастуцима, направивши тако доста сношљиву постељу за једнога који је одавна навикао на различите неугодности.

Кад је пукао глас по земљи о мом доласку, навали грдна маса богата, беспослена и радознала света, да ме види; читава села остајала су готово празна; и многи би пољски и кућевни послови били јако забатаљени, да није његово царско величанство строгим прокламацијама и расписима предупредило то зло. Он нареди да се врате кући они који су ме већ видели, и да се нико, без нарочитог допуштења од двора, не сме приближити мом стану више од педесет корака; ово је после државним секретарима донело знатне приходе.

Међутим Државни Савет често држаше седнице под председништвом царевим, на којима се већало шта да се ради са мном. Доцније ме уверавао један интимни пријатељ, човек висока положаја, који је био посвећен у ту тајну, да је двор био у великој неприлици због мене. Бојали су се да се не истргнем; моје издржавање можда ће бити претерано скупо, а може и глад донети у земљу. Једном одлучили да ме уморе глађу или да ми начичкају руке и лице отровним стрелама, што би ми брзо смрсило конце; с друге опет стране, помишљаху да би смрад од тако велике стрвине могао изазвати какву болештину у престоници, а заразом, и у целој земљи. — Усред овог са-

ветовања дође неколико официра до дворане Државног Савета, од којих двојица добију улаз, и јаве о мом понашању према горе поменутим кривцима. Ово је учинило тако повољан утисак на цара и цео савет, да је издата царска заповест да села, која нису преко девет стотина корака удаљена од престонице, дају свако јутро шест волова, четрдесет оваца и друге намирнице за моје издржавање, као и довољну количину хлеба, вина и другог пића. За све пак што се преда давани су упути на царску благајну: јер овај владалац живљаше поглавито од свог властитог земљишта, и никад, изузев велике случајеве, не удараше никаква намета на поданике своје, који беху обавезни да се издржавају о свом трошку за време рата.

Даље беху одредили шест стотина људи за моју послугу, који су примали добре плате, а становали у шаторима, што врло згодно беху поређани с једне и друге стране мојих врата. Тако исто издата је заповест да ми триста кројача направе једно одело по тамошњој ношњи; да ме шест највећих научника царевих уче језику ове земље; и најпосле, да се цареви, племићски и гардиски коњи чешће егзерцирају преда мном, како би се навикли на мене.

Све се ове наредбе тачно извршивале, те сам за три недеље постигао велике успехе у учењу њихова језика. За то време цар ме често удостојавао својим посетама, и особито је волео да помаже мојим наставницима при учењу. Ми се већ почесмо у неку руку разговарати, и прве речи које бејах научио изражаваху моју жељу „да ми његово величанство милостиво изволи подарити слободу“, што сам сваког дана клечећи понављао. Његов одговор, у колико сам га разумео, гласио је: да то може бити тек доцније, да је за то потребан и пристанак Државног Савета, и да најпре морам lumos kelmin pesso desmar lon emposo, т. ј. да се закунем да ћу одржати мир с њиме и његовом царевином; даље, говораше да ће се са мном лепо поступати, и саветоваше ме да стрпљивошћу и смотреним понашањем задобијем добро мишљење његово и његових поданика. Мољаше ме да не примим за зло, ако он нареди неким чиновницима да ме претресу; јер ја, свакако, носим код себе какво оружје које, разуме се, мора бити опасна ствар, ако одговара величини тако колосалне личности.

„Жеља вашег величанства мени је заповест“ рекох „и ја сам готов да се свучем, и испразним своје џепове пред вама“.

Ово му бејах изјавио нешто речима, а нешто знацима. Он одговори да ме, по законима његове земље, морају претрести два његова чиновника; затим, он зна како ово не може бити без мога пристанка и помоћи, али да он има тако добро мишљење о мојој племенитости и праведности, да ће ми их слободно поверити у руке; даље, да ће ми се све, што буду узели, вратити, кад хтеднем напустити ову земљу, или новцем накнадити по мојој властитој процени.

Ја узмем у шаку оба господина, увучем их прво у џепове од капута, па онда и у све остале, изузев два мала џепа на панталонама и један тајан џеп, у коме сам држао неке потребне ситнице, које су само за мене биле од вредности. У оним малим џеповима био ми је сребрн сат и једна кеса с нешто мало злата. Оба господина, носећи са собом хартије, пера и мастила, пажљиво узеше у попис све што су нашли.[1] Ја сам то после превео и гласи од речи до речи овако:

„Прво, у десном џепу од капута великог брдо-човека (јер ја тако преводим речи quinbus flestrin), после најпажљивијег претреса, нашли смо само један велики комад груба штофа, довољно великог да покрије патос у највећој дворници вашег величанства. У левом џепу видели смо један грдан сребрни сандук са поклопцем од истог метала, који ми, истраживоци, нисмо могли подићи. Замолили смо да нам се отвори, и један од нас, ушав унутра, нашао се до колена у некој врсти прашине, која нам нaлете у лице, и натера нас да неко време кијамо.

„У десном џепу његова прслука нашли смо огроман свежањ неке беле танке материје, преклопљене преко пола а велике од прилике као три човека. Ова је била увезана једним јаким ужетом, а ишарана црним фигурама. По нашем скромном мишљењу, то је неки рукопис, чије свако слово износи пола шаке. У левом бејаше некаква справа из које штрчаху двадесет дугачких колаца, сличних диреcима на дворском плоту. Чини се да овим брдо-човек чешља косу; јер га нисмо хтели непрестано узнемиравати питањима, пошто нас је врло тешко разумевао.

[1] Министар-председник Валпол био је одредио једну тајну комисију за испитивање покрета и намера јакобинске странке у Енглеској и Француској. Па како је у тој странци био и Свифтов пријатељ Болингброк, то је ова комисија била наперена и против њега. Све смешне појединости које пружа овај извештај иду на рачун ове Валполове комисије.

„У великом џепу на десној страни његове средње хаљине (тако ја преводим реч ranfulo, којом они означаваху моје панталоне), видели смо једну велику, широку гвоздену цев, од прилике човечје дужине, која беше утврђена на једном још већем комаду тврда дрвета; с једне стране цеви вираху велики комади гвожђа, чудновата облика, чије значење ми не знамо. У левом џепу беше друга машина исте врсте.

„У малом џепу, с десне стране, беше неколико округлих и равних комада од белог и црвеног метала, различне величине; неки од оних белих, као да су сребрни, бејаху тако тешки да смо их ја и мој друг једва могли подићи. У левом џепу нађосмо некакве две справе неправилна облика, којима бисмо једва могли дохватити врх кад стојимо на дну џепа. У обе беше увучена по једна врло велика челична плоча, које ми, по нашим упуствима, затражисмо да их покаже, бојећи се да не буду то какве опасне ствари. Он их извади и рече нам да је у својој земљи имао обичај да једном од ових справа скида себи браду, а другом да сече своју храну.

„Осташе још два џепа, у која не могосмо ући; они беху доста широко просечени, али јако спљескани притиском његова тела. Из десног висаше један велики сребрни ланац, на коме се налазила нека необична машина. Ми се обратисмо њему, да извади све што виси о ланцу. Ово беше као нека кугла, пола сребрна, пола од неког другог, провидног метала; јер кад хтедосмо додирнути некакве чудновате фигуре које се виђаху с провидне стране унаокруг поређане, приметисмо да нам прст запире за ову провидну масу. Кад нам принесе ову машину до ушију, чујасмо неку непрекидну лупу, од прилике као у воденици. Ми мислимо да је ово или каква непозната животиња, или његов бог, коме се он клања; али смо више наклоњени овом последњем мишљењу, јер нас је уверавао (ако смо га добро схватили, пошто се врло неразумљиво изражаваше) да ретко кад нешто ради, док не пита за савет ово створење. Он га називаше својим пророчиштем, и говораше да му оно одређује време за сваки посао у животу.

„Из левог малог џепа извади једну пређу, велику као рибарска, али удешену да се као кеса отвара и затвара, а за ту му потребу баш и служаше: унутра нађосмо неколико тешких комада од жута метала, који, ако су од правог злата, морају много вредети.

„Пошто смо тако, покоравајући се заповести вашег величанства, марљиво претресли све џепове, обратисмо пажњу на његов појас, направљен од коже какве грдно велике животиње, о коме вишаше, с леве стране, један мач, велики као пет људи, а с десне нека врећа, предвојена у две преграде, тако да би у сваку могла стати по три поданика вашег величанства. У једној од ових преграда беху некаква ђулад од веома тешка метала, велика као наше главе, коју би само јака рука могла подићи; у другој прегради било је неко црно зрневље, не много велико ни тешко, јер смо их могли по педесет држати у шакама.

„Ово је тачан попис свега што смо нашли код брдо-човека, који је с нама поступао врло уљудно и с поштовањем, које приличи комисији вашега величанства. — Потписано и печатом снабдевено четвртог дана осамдесетдеветог месеца славне и победоносне владавине вашег величанства.

Клефрин Фрелок.
Марси Фрелок.“

Кад су овај попис прочитали пред царем, он се обрати мени, истина врло учтивим изразима, да му предам неке од тих ствари. Прво затражи сабљу, коју изнесем заједно с канијом и кајшима. У исто време заповеди да ме опколе три хиљаде најодабранијих војника, који га тад праћаху, и да своје стреле и лукове држе на готовс за гађање. По том захтеваше да извучем из канијe сабљу, која, ма да је на неколико места зарђала од воде, ипак у главном беше изванредно сјајна. Кад је извадих, војници одједанпут крикнуше, поплашени и изненађени; јер сунце сијаше јасно, и његов одблесак засењиваше им очи, кад сам махао сабљом. Његово величанство, које беше посве храбар владалац, мање се плашило, него што би се могло очекивати. Он ми заповеди да је оставим у корице, и да је, што је могуће лакше, спустим на земљу, на шест стопа изван досега мојих ланаца.

Затим ми одмах потражи једну од великих гвоздених цеви, чиме мишљаше на моје џепне пиштоље. Извадим један, и по његовој жељи објасним му његову употребу, како сам најбоље умео; па, напунивши га само барутом, који, добро затворен у кеси, срећом не беше влажан (а сваки мудар бродар нарочито се брине о таквим случајевима), опоменем прво цара да се не плаши, и испалим га у ваздух. Граја и чуђење беху већи него

и при махању сабљом. Стотине њих попадоше као побијени, па и сам цар, ма да се држаше на ногама, тек после неког времена одахну. Оба му пиштоља предадох на исти начин као и сабљу, а за тим и кесу са барутом и драмлијама, напоменувши му да се оно прво мора чувати од ватре, јер се и од најмање искре може запалити и целу царску палату бацити у ваздух. Тако сам исто дао и мој џепни сат, који је цар са великом радозналошћу посматрао, док су га два најјача гардиста носила о једној мотки на раменима. Чудио се његовом непрекидном жагору и кретању минутне сказаљке које он лако примећаваше, јер тамо људи имају много оштрији вид него ми. Распитиваше своје научнике шта они мисле о томе, на што му они врло различито и врло погрешно одговараху, као што читалац лако може замислити; ма да их, додуше, нисам могао потпуно разумети. Онда им предадох свој сребрни бакарни новац, новчаник са девет великих и неколико мањих златника, нож и бријач, чешаљ и сребрну бурмутицу, џепну мараму и бележник. Сабљу, пиштоље и торбицу с барутом одвезоше у стоваришта његовог величанства, а остало ми вратише.

Ја сам, као што рекох, имао и један тајан џеп, који је мимоишло ово претресање, а у њему беху наочари (што сам овда онда употребљавао због слабих очију), џепни дурбин и неколико других ситница. Како ове ствари за цара не беху ни од каквог значаја, то нисам ни сматрао за обавезно да их покажем, а и иначе сам се бојао да се штогод не покваре, ако их пустим из руку.

ТРЕЋА ГЛАВА

На врло необичан начин задобива писац цара и његово племство оба пола. Како се обично забављају на двору лилипутанском. — Под неким погодбама писац добива слободу.

Моја тиха нарав и уљудно понашање беху тако задобили цара и цео његов двор, а зацело и војску и народ уопште, да сам се већ био надао свом скором ослобођењу. На све могуће начине трудио сам се да то повољно расположење оправдам. Урођеници се постепено престадоше плашити од мене. Каткад бих легао, и пустио бих пет до шест да се играју по мојој шаци; а дечаци и девојке почеше најпосле и жмурке играти по мојој коси.

Ја сам међутим све боље разумевао и говорио њихов језик. Једнога дана изволе цар да ми покаже неколико тамошњих представа, у чему они, вештином и сјајем, надмашавоху све народе које сам познавао. Али ништа ме није тако занимало као играње на конопцима, што они извођаху на танким белим концима, разапетим дванаест палаца над земљом. Бићу слободан да о њима коју више проговорим.

На овим су представама играли само они, који су молили за какав већи положај или за милост круницу. Они се у овим играма вежбају још од младости, и нису увек ни племићског рода ни висока образовања. Чим се упразни какво веће место, било смртним случајем, било падањем у немилост код двора (што често бива), по пет шест њих обрате се молбама цару да играма на конопцу забављају његово величанство и његов двор. Ко тада највише скаче, а да не падне, добива ону службу.

Врло често и председник министарства добије налог да покаже своју вештину, и да убеди цара како није попустио у својим способностима. У целој пак царевини од велике господе највише може да скаче по овим конопцима министар финансија, Флимнап, и то за читав палац више него ма ко други. Гледао сам га како по неколико пута узастопце изводи ове вратоломне скокове на дрвеном тањиру, који је стајао на једном конопцу дебљине обичног канапа. Мој пријатељ Релдрезел, главни секретар тајних послова државних, јесте, по мом мишљењу, ако нисам пристрасан, први после министра финансија; остали су високи чиновници више или мање подједнаки.[1]

Ове игре врло често не пролазе без несрећних случајева, од којих су многи записани у историји. И са̂м сам видео двојицу тројицу како су сломили ногу. Али највећа је опасност, кад се министрима заповеди да покажу своју вештину; јер, утркујући се да надмаше остале, они су често тако ревносни, да једва ако има један који није пао ни један пут, а многи су и по неколико пута. Уверавали су ме да је Флимнап, на годину или две дана пре мог доласка, хтео за мало сломити врат, да неки царев јастук, који је случајно био на поду, није ублажио силину пада.

[1] Сатира је управљена против двора Ђорђа I. Флимнап представља министра Валпола, с којим је Свифт био у жучном непријатељству.

Има и других, сличних забава, али оне се изводе само пред царем, царицом и првим министром, и то у нарочитим приликама. Цар метне на сто три мала свилена конца: један плав, други црвен а трећи зелен. Ови су конци као награда онима, које је цар вољан да одликује нарочитим знаком свога благовољења. Ова се свечаност обавља у великој дворници његова величанства, где утакмичари полажу испит из своје вештине, сасвим друкчији но што је онај први, такав да му нисам нашао ни приближно равна ни у једној земљи Старог и Новог Света. Цар држи хоризонтално у руци један прут, који утакмичари морају, један за другим, час прескакати, час подвлачити се испод њега, час спреда, час натрашке, више пута, како се кад прут држи више или ниже. Каткад цар држи за један крај прута, а министар председник за други, а по некад министар држи сам. Ко сад најбоље одигра своју улогу, и највише издржи у скакању и пужењу, добива од цара као награду плави свилени конац, други добива црвени, а трећи зелени конац. Ови се конци носе двапут обавијени око струка, а на двору је врло тешко наћи високу личност, коју не би красио овакав појас.

Царски и кавалерски коњи, свакодневно извођени пред мене, беху се тако навикли, да су без икаквог страха могли прићи чак до моје стопале. Јахачи их натериваху да ми скачу преко руке, кад је положим на земљу; а један царев ловац прескочио ми је на хату стопалу заједно с ципелом, што је зацело огроман скок.

Био сам срећан, да једног дана забављам цара на врло необичан начин. Замолим га да изволи наредити да ми се набави неколико греда, високих до две стопе а дебелих као наше трске. Његово величанство нареди државном шумару да учини шта треба, и већ другог јутра приспеше шест чувара државних шума са исто толико теретних кола, у свака по осам хатова упрегнути. Девет таквих греда учврстим у земљу, у четвртастој фигури од две и по стопе, а остале четири свежем одозго са сваке стране по једну, од прилике као оквир за онај четвороугао. Пре тога пак бејах добро затегао своју џепну мараму преко оних девет усправљених греда, направивши тако као неки добош; док оне друге четири штрчаху изнад мараме за пет палада, образујући ограду око ње. Кад сам с овим био готов, замолим цара за једну чету његових коњаника, на броју двадесет и четири, да их метнем да се егзерцирају по овој равници.

Његово величанство пристаде на мој предлог, те их ја попнем једног по једног, заједно с коњем и оружјем, а тако исто и потребан број официра за ову маневру. Чим стадоше у ред, поделише се у два дела, и отпочеше привидну борбу: гађаху се тупим стрелама, вијаху своје мачеве, бежаху и гоњаху, нападаху и уступаху, једном речи, показиваху најбољу војничку дисциплину коју сам икад видео. Оне пак четири хоризонталне греде штитиле су њих и њихове коње, да се не стропоштају на земљу; и цар је био тако усхићен, да је наредио да се ово неколико дана понавља, а једном је чак изволео да га попнем, те да са̂м управља маневром. Шта више, беше, истина с муком, наговорио и царицу да седне у затворена носила па да је ја држим за две стопе изнад ове позорнице. — Имао сам лепу срећу, те се није десио никакав несрећан случај при егзерцирању; осем што један бесан пастув, који је припадао неком капетану, копајући ногом, беше направио рупу на мојој марами, па му се отисне нога, и преврне се заједно с јахачем; али ја брзо притекнем у помоћ обојици, и, покривши рупу једном руком, другом поскидам каваљерију, онако исто како сам је и попео. Онај пастув беше угануо лева плећа, али јахач је остао неповређен. Џепну сам мараму доцније оправио како сам могао; ну ипак, више се никад нисам могао поуздати у њену јачину при тако опасним предузећима.

На два три дана пре него што ће ме пустити на слободу, баш кад сам овако забављао двор, дотрча улак да саопшти његовом величанству да су неки његови поданици, пројахавши поред места где су ме нашли први пут, видели на земљи неку велику црну масу, чудновата облика, чије се ивице у наоколо простиру као спаваћа соба његовог величанства, а у вис се диже до човечје висине. То није никакво живо створење, као што су се они испрва бојали, јер лежи на трави непомично. Они се пењали један другом на леђа, и тако се успузали на врх ове масе: тапкајући одозго ногама, приметили су да је ова ствар шупља. Њихово је понизно мишљење да је ово можда нешто што припада брдо-човеку; и, ако је по вољи његовом величанству, они се нуде да га однесу само с пет коња.

Одмах сам знао на шта мисле, и од срца се обрадовах овом гласу. Кад сам после бродолома први пут приспео до обале, чини ми се да сам био у такој забуни, да сам и неосетно изгубио шешир, још док нисам ни дошао до места где сам заспао. За

време веслања ја сам га једном узицом био притегао за главу, и докле год сам пливао, држао се на мени; кад сам дошао на копно, узица се ваљда каквим случајем прекинула. Замолих његово величанство да нареди, да ми га што скорије донесу описавши му употребу и природу његову; и већ другог дана дођоше возари с њим, ма да не у најлепшем стању. Беху му на два места пробушили обод, од прилике цол и то од ивице, и кроз рупе учврстили две куке. Ове куке јаким конопцем беху привезали за коњске амове, и тако су ми вукли шешир преко хиљаду корака; али како је тамо земљиште веома равно, то су га мање оштетили но што сам се надао.

На два три дана после овог догађаја, прохте се његовом величанству да се на врло чудноват начин позабави својом војском из престонице и њене околине. Издавши јој наредбу да се стави под ратну спрему, он ме замоли да станем као колос, раширивши ноге што је могуће више. Онда заповеди главнокомандујућем генералу, који је био стар и искусан војсковођа и мој уважен пријатељ, да у збијеним колонама промашира с војском испод мене; пешадија по двадесет и четири, а каваљерија по шеснаест у реду, уз јеку трубâ, лепршање заставâ и с обореним копљима. Цело је одељење било састављено из три хиљаде пешака и хиљаду коњаника. Његово Величанство беше под смртном казном наредило свима војницима да се за време дефиловања придржавају најстроже пристојности према мени; што ипак не могаше уздржати неке млађе официре да не погледну горе кад маршираху испод мене. А истину говорећи, моје се панталоне тад налажаху у тако лошем стању да су их морале подепути на смех и чуђење.

Толико сам пута већ молио за ослобођење да његово величанство најпосле помену ту ствар прво у кабинету, па онда и у државном савету. И нико се томе није противио осим Скиреса Болголаме, коме се беше прохтело да без икаквог повода буде мој смртни непријатељ. Али насупрот њему, ово се у савету усвоји, што и цар потврди. Онај Болголам био је галбет т. ј. царски адмирал и уживао је велико поверење код његовог величанства, он је био врло окретан у својој струци, али ћудљиве и мргодне нарави. Њему повере да уреди погодбе под којима ће ме ослободити, и на које се морам заклети. Ове ми је погодбе поднео Скирес Болголам лично, праћен двома секретарима и неколиким важнијим личностима. Прочитавши их,

он затражи од мене да се закунем да ћу их испуњавати, и то прво по обичају своје земље, па онде на начин који су прописивали њихови закони, на име, држећи десну ногу у левој руци, и метнувши средњи прст од десне руке на теме, а палац на десно уво.

Али како читалац може бити радознао да упозна стил и начин изражавања својствен овоме народу, као и погодбе под којима сам пуштен на слободу, то сам од речи до речи превео цео овај акт, и усуђујем се да га овде изнесем на јавност: —

„Golbasto Momarem Evlame Gurdilo Shefin Mully Ully gue, свемоћни цар од Лилипута, радост и страх васионе, чија се држава простире пет хиљада блустева (лилипутанска мера, од прилике шест миља у обиму) до на крај земљина шара: цар над царевима, највећи међу свима синовима људским; чије ноге допиру до средишта земљина, а глава му сунце додирује; који кад оком мигне, сви му цареви падају на колена; леп као пролеће, љубазан као лето, дарежљив као јесен, страшан као зима. Његово преузвишено величанство налаже брдо-човеку, који је недавно дошао у нашу божанску државу, ове услове које је он уз свечану заклетву, дужан испуњавати:

„1. Брдо-човек не сме отићи изван наше државе без нашег нарочитог допуштења потврђеног великим печатом.

„2. Он ни по што не сме ући у престоницу без наше изричне наредбе; у коме се случају грађанство има на два часа раније опоменути да не излази из кућâ.

„3. Речени брдо-човек има ограничити своје шетње само на најглавније друмове, и никако не сме ходати или лежати по ливадама или њивама.

„4. Кад се буде шетао по реченим царским друмовима, мора с највећом опрезношћу пазити да не нестане некога од наших љубљених поданика или њихова кола и коње. Тако исто не сме ни једног нашег поданика узимати у руке без његова пристанка.

„5. Кад какво извешће треба нарочито брзо однети, дужан је брдо-човек да носи, у свом џепу, весника и његова коња по шест дана у сваком месецу, а кад то устреба, и да врати реченог весника.

„6. Против наших непријатеља на Острву Блефуску, дужан је да нам буде савезник, и да, око је могућно, уништи њихову флоту која је сад спремна да нас нападне.

„7. Даље има речени брдо-човек да помаже на доколици наше раднике, нарочито при дизању великог камења ради довршења зида на главном парку и другим царским грађевинама.

„8. Даље је обвезан речени брдо-човек да за два месеца тачно измери корацима обим наше државе, идући све обалом.

„Најпосле, на свечану заклетву да ће све горње прописе тачно испуњавати, имаће речени брдо-човек као дневни оброк онолико јела и пића колико би било довољно да се издржи 1742 наша поданика, као и слободан приступ нашој царској личности и друге знаке нашег благовољења. Издато у нашем двору у Белфаборку, дванаестог дана деведесет првог месеца наше владавине.“

Ја се закунем, и подпишем ове услове врло радосно и весело, премда неки од њих не беху онако часни као што бих желео, што се има приписати једино злоби Скиреса Болголама, царског адмирала. — За тим ми одмах поскидаше окове и пустише ме на слободу. Сам цар ми је учинио почаст присуствујући лично овом званичном послу. Ја се захвалим његовом величанству паднувши му пред ноге, али ми он одмах заповеди да устанем, и после неколико љубазних речи, које ја нећу наводити да ми се не би пребацила охолост, додаде да се нада да ћу се показати као користан слуга, и да ћу оправдати све оно благовољење које ми указује.

Нека ми је допуштено обратити пажњу читаоцу да је цар последњим параграфом у документу мога ослобођења одредио да ми се на име издржавања издаје онолико хране колико је довољно за 1724[1] Лилипутанаца. Кад сам после неког времена питао једног свог пријатеља како су то утврдили баш овај број, он ми причаше да су математичари његова величанства с помоћу једног квадранта одредили висину мог тела, и нашавши да је оно веће од њихова у сразмери дванаест према један, израчунали су на основу сличности с њиховим телом, да је моје велико најмање као 1724 њихова, и конзеквентно захтева толико хране колико је потребно за издржавање оног броја Лилипутанаца. Из овога може читалац добити појма о оштроумности овог народа, као и о мудрој и стварној штедњи овог тако великог владаоца.

[1] Дело је први пут штампано 1724.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

Милендо, престоница Лилипута, са палатом царском. — Разговор између писца и главног секретара о државним пословима. — Писац нуди цару своје услуге у рату.

Пошто су ме пустили на слободу, прва ми је молба била да могу видети престоницу Милендо, што ми цар драговољно допусти, али с нарочитом поруком да не погледим ни једног становника нити кућу. Грађанство беше извештено једном прокламацијом да намеравам посетити њихов град. Зид који је опасивао престоницу био је висок две и по стопе, а широк најмање једанаест палаца, тако да би се по њему лепо могла возити упрегнута кола; на сваких пак десет стопа стајала је поред њега по једна јака кула. Прескочим преко велике западне капије, и пређем полагано и поребарке две главне улице, имајући на себи само кратак прслук, да не бих случајно крајевима од капута оштетио кровове и олуке. Корачао сам врло опрезно, бојећи се да не настанем можда неког који је застао на улици, ма да је била издата строга наредба да се нико из куће не појављује. Балкони, прозори, кровови, све то беше начичкано гледаоцима, тако да сам помислио да никад у својим путовањима нисам видео многољуднијег места.

Цела варош личи на правилан квадрат, дугачак са сваке стране по пет стотина стопа. Две велике улице које се укрштају, и деле је на четворо, широке су по пет стопа; мале улице и сокачићи, у које ја нисам могао ући, али које сам пролазећи видео, имају у ширини дванаест до осамнаест палаца. Куће су од три до пет спратова; дућани и тргови пуни.

Царска палата у средини вароши, где се секу оне две главне улице. Она је опкољена зидом високим две стопе, који је двадесет стопа одмакнут од грађевина. Његово величанство беше ми допустило да прескочим преко оног зида, па како између овог и палате бешо довољно простора, то сам је могао са сваке стране лепо посматрати. Спољни је двор квадрат од четрдесет стопа, и обухвата два друга двора: у најунутрашњем налазе се царске собе и одаје, које сам јако желео да видим. Али ово беше изванредно тешко, јер и највећа врата имађаху само осамнаест палаца висине и седам палаца ширине. Међутим, спољни двор беше најмање пет стопа висок, и било би ми немогуће прекорачити га а не учинити му можда ужасну штету, ма да је био чврсто сазидан и добро малтером олепљен.

Цар такође имађаше особиту жељу да видим величанственост његове палате: али ово сам могао тек после три дана, када сам у царском парку, стотину корачаји од града, осекао бритвом неколико највећих древета. Од ових направим две просте столчице, три стопе високе, и довољно јаке да ме могу држати. Опет се изда проглас грађанству, и ја пођем кроз варош према палати са мојим столичицама. Кад дођем до спољнег двора, попнем се на једну столичицу, а другу преко двора полако спустим на онај простор између првог и другог двора, који је имао око осам стопа ширине. Онда са свим лако прескочим грађевину с једне столице на другу. На овај начин доспем до најунутрашњег дворца, и легнувши поребарке, управим поглед кроз прозоре средњег спрата, који нарочито беху отворени, и кроз које се показиваху најсјајније одаје што се могу замислити.

Тамо видех царицу[1] и младе принчеве у њиховим одајама окољени својом свитом. Њено величанство благоволело је да ми се милостиво насмеши, пруживши ми кроз прозор руку, да пољубим.

Не ћу опширно описивати занимљиви намештај и украсе у овој палати; то задржавам за једно веће дело, које сам готово већ спремио за штампу, и у коме ће бити општи опис ове царевине од њеног првог постанка, историја њихових царева кроз дуги низ столећа, посматрања њихових ратова, њихова политика, закони, књижевност и религија ове земље, биљке и животиње које се тамо налазе, и много других врло занимљивих и изванредно корисних ствари. За сад ми је само да испричам што ми се десило за деветомесечног бављења у овој чудноватој држави.

Једнога јутра, на петнаест дана после мог ослобођења, Релдрезел, главни секретар тајних послова државних, дође к мени праћен само послужитељем. Наредивши да му се каруце зауставе на извесном растојању, замоли ме да га за један час примим у аудијенцију, на што драговољно пристанем, како из обзира на његов чин и личне заслуге, тако и због лепих услуга које ми је учинио на двору док сам молио за слободу. Понудим се да легнем, да би ми ближе био уху, али је он више волео да га држим у руци за време нашега разговора. Прво ми честита ослобођење, па додаде да се и он може похвалити неком

[1] Краљица Ана.

заслугом у тој ствари, али, рече, да није било ове садашње ситуације на двору, може бити још не бих био на слободи, „јер вели ма како сјајно изгледало странцима наше стање, ми се ипак боримо против двају моћних зала: велика подвојеност у земљи, а опасност инвазије од (једног) великог непријатеља, с поља.“

„Што се тиче оног првог, треба да знате да има већ седамдесет месеци како нам у земљи постоје две завађене странке прамескани и срамескани[1], тако названи по високим или ниским штиклама своје обуће, по којима се и разликују међу собом. Тврди се, додуше, да су високо-штикли најпогоднији за наш стари устав; али, било како му драго, тек је његово величанство одлучило да само ниско-штикле узимље у државну службу и на сва места која се добијају од круне. И сами сте могли приметити да су његовог царског величанства штикле бар за један друр ниже но ма чије на двору; (друр је мера у лилипутанској метарској системи, и износи четрдесети део од палца).

„Огорченост између ових двеју странака иде тако далеко да једни с другима нити једу, нити пију, нити говоре. Ми мислимо да су прамескани или високоштикле многобројнији од нас; али власт је потпуно у нашим шакама. Бојимо се само да његово царско височанство престолонаследник не буде наклоњен високо-штиклама; бар се јасно може приметити да му је једна штикла већа но друга, због чега по мало храмље при ходу.[2])

„И сад, у сред ових домаћих немира, прети нам инвазија са острва Блефуску, које је друга велика царевина на свету готово тако исто велика и снажна као ова његовог величанства. Јер што сте ви тврдили да има на земљи других царевина и држава које су насељене човечијим бићима ваше величине, у то наши философи јако сумњају, и више верују да сте пали с месеца, или с које звезде; пошто је извесно да би стотина смртних ваше величине за кратко време појела сву стоку и жито у земљама његова величанства. Осим тога, наши историци

[1] Торијевска и виговска странка.

[2] Алузија на енглеског престолонаследника, који је био подједнако наклоњен и виговској и торијевској странци. Прича се да је овај енглески принц са смехом упознао себе у замишљеном лилипутанском престолонаследнику.

још од пре шест хиљада месеци па на овамо, не помињу никаквих других предела осим две велике царевине Лилипут и Блефуску.

„Ове две велике силе, као што ћу вам испричати, заплеле су се у један огорчен рат који има већ тридесет и шест месеци како траје. Почео је отом приликом. Свуда се признаје да су се јаја, пре но што ћемо их јести, испрва разбијала на ширем крају; али деда нашег садашњег цара, док је још био дечак, једући једном неко јаје, и разбивши га по старом обичају, огребе случајно прст; због тога цар, његов отац, изда наредбу да сви његови поданици у будуће разбијају јаја на ужем крају, па пропише велике казне.

„Народ је био јако огорчен због овог закона, и наша историја вели да су шест побуна планула због тога, у којима је један цар изгубио живот, а други престо.[1] Ове грађанске немире стално су потпомагали владаоци са Блефуска, и кад год се која побуна угуши, виновници нађу прибежиште у овој царевини. Рачуна се да је за то време једанаест хиљаде људи радије отрпело смрт него што би пристало да своја јаја разбијају на ужем крају. Многе су стотине дебелих књига биле публиковане о овом спорном питању; али су књиге Дебљекрајаца[2] одавно већ забрањене, и сви који припадају тој партији отпуштени су из државне службе.

„За време ових немира, блефускански цареви често изјављиваху протест преко својих амбасадора, оптужујући нас да правимо шизму у религији нападањем на основно учење нашег великог пророка Лустрога, у педесет четвртој глави Блундекрала, који је њихов коран, међутим, може се рећи да они тиме само изопачавају и изврћу текст, пошто речи гласе овако: сваки који истински верује у Бога, разбија јаја на згоднијем крају; а које је згоднији крај, мени се чини да је то остављено савести сваког појединог, или бар одлуци највише власти.

„Прогнани Дебље-крајци добили су толики утицај на двору цара од Блефуска и толико тајне помоћи и подстицаја од њихове странке овде код нас да се од пре тридесет и шест месеци заподео крвав рат између обеју држава, који се води с променљивом срећом. За то време изгубили смо четрдесет ве-

[1] Енглески краљеви Карло I и Јаков II.
[2] Дебљекрајци и Ускокрајци несумњиво су римокатолици и протестанти.

ликих бродова, безброј лађица и тридесет хиљада најбољих бродара и војника; а штета наших непријатеља цени се да је још већа. Ну ипак, они су успели да опреме једну јаку флоту, и баш су сад намерни да нас нападну; с тога његово величанство, имајући велику веру у вашу храброст и снагу, послало ме је да вас о свему овоме обавестим.

Замолим секретара да увери цара о мојој преданој послушности, и да му каже, како ја сматрам да се мени као странцу не пристоји мешати се у партиске свађе, али да сам готов и живот жртвовати бранећи његову личност и његову државу свију нападача.

(Наставиће се)

ЈЕДАН ОТАЦ ОТАЏБИНЕ

ЦРТИЦЕ ИЗ ЖИВОТА

ВИКТОРА ЕМАНУИЛА II

Ту скоро је у Италији прослављена двадестпетогодишњица смрти Виктора Емануила II, који је у другој половини прошлога столећа ослободио испод туђинскога јарма и ујединио Италијански Народ. Природно је и потпуно на свом месту, да се италијанска штампа неколико дана бавила о овом великану, и да је том пригодом издато о њему и неколико књижица. — Ове цртице су извађене највећим делом из Anedotti della vita di Vittorio Emanuele, raccolti per cura di Samuele Ghiron, Roma 1903. — Читаоци Дела широм целога Српства прочитаће их, уверени смо, у сласт већ и с тога што се наше племе налази данас у врло сличним приликама онима, у којима су оне постале. Уз то ће јамачно по која од њих изазвати интересовање за ближе упознавање с овим тренуцима из последње епопеје симпатичког Италијанског Народа.

1, Новара.

Пошто је битка изгубљена, а краљ Алберто се одрекао престола, Виктор Емануило се после великих пораза обрео од једном и изненада краљем Сардиније. Дана 24 марта 1849 он се срео у једном врту недалеко од Новаре, названом Вињале, с маршалом Радецким. Прва погодба мира, коју је горди и поносни победилац покушао да наметне младом владаоцу, била је да укине тробојку на застави своје војске, и да суспендује устав. А први Викторов јавни и државни чин био је да одговори:

— Никада, маршале. Ако желите рат на живот и смрт, ја ћу у њ позвати мој народ, и видећете шта је подигнути Пијемонат у стању учинити. Моја династија зна за изгнанство, али не зна за срам и унижење.

2, Гостопримство у Пијемонту.

Ђенерал Пепе изразио је био жељу, да се ускоро врати у Пијемонат. Али је додао да ће од те своје намере одустати, ако би њено остварење могло произвести тешкоћа и непријатности

за краља и његову владу. Стиснув му десницу, краљ му је одговорио:

— Дођите кад вам буде воља, драги ђенерале, и ако вам је пријатно да међу нама живите, останите слободно. Област моје државе слободно је уточиште за све честите Италијанце, који се саображавају државним законима, и који у мојој земљи траже онај мир и ону слободу, које на свом дому не налазе.

3, Краљ и Брофериo.

Краљ Виктор је био демократа, те није избегавао да разговара и да се саветује, по потреби, с људима од вредности, па ма они били и противници уставне владавине.

Тако је нпр. познато уважење, с којим се опходио према Мацинију, а још је познатије колико је одан био Гарибалдију, који му је свесрдно враћао мило за драго.

У почетку свога краљевања чинио је прве опите као уставни владар усред парламентарне борбе, у којој је било још доста републиканаца, вођа патриотских завера.

Једног дана се разговарао с Брофериjем, у чијем обичају није било да своје мисли крије.

— Ако успете да прогласите републику, узвикнуо је од једном краљ, надам се да ћете ми дати за ђенерала у војсци.

А пошто је ово рекао, извуче из корица сабљу, и показав Брофериjу њене оштрице, додаде

— Погледајте. Овде стоји написано Vive la République! (Живела република!). Ја је, као што видите, носим, и не бојим се ње.

4, Како је постао назив краљев „galantuomo".

Једног дана Д'Азељо рече краљу:

— Повесница зна за тако мало часних краљева, да би било крајње време да се једном и њима отпочне.

— Дакле ја треба да будем частан краљ? упитао је с осмехом Виктор Емануило.

— Ваше Величанство се заклело на устав, мислило је на Италију, а не на Пијемонат. Продужимо на томе путу, те нека буде сваком јасно и несумњиво, да како владалац тако и најскромнији човек на овом свету имају само по једну реч, и да се ова мора одржати.

— Добро, добро. Занат ми изгледа лак, рече на то краљ.

— Онда, и ми имамо часнога краља, додао је весело Д'Азељо.

Али још пре овог Д'Азељева разговора с краљем назвао је Виктора Емануила часним један туђинац, душманин Италије. То је било у Вињалу, после новарскога сукоба, кад је оно Виктор Емануило с презрењем одбио захтев Радецкога да суспендује устав. Појмив тада с киме има посла, стари војсковођа је, пошто је потписао измењену нагодбу о примирју, узвикнуо својима Dieser Mann ist ein Edelmann; er wird uns zu viel zu thun geben! (Овај човек је частан и племенит; он ће нам задати много посла!)

5, Попис.

Кад је у Пијемонту вршен попис, Виктор Емануило хтео је да попуни своју листу сам својом руком, те кад је дошао до рубрике занимање, није се задовољио да стави просто: „краљ,“ већ је записао: „уставни краљ“.

6, Краљ и његов дом.

Кад се свадбовала свадба Фердинанда, ђеновског војводе, приређена је једна забава у краљевском врту у Ступиници. Неко из краљевих повереника на двору предложио је, да се на ту свечану забаву позову понеки заточници италијанске слободе и уједињења из других држава апенинских, на што су обазривији приметили, да би то могло изазвати нерасположење (а можда и протесте) кога од дипломатских представника на краљевском двору. Краљ је пресекао ове бојажљиве примедбе, рекавши гласом који није допуштао даља објашњења.

— На дому сардинског краља домаћин сам ја, и нико други.

7, Један бурбонски посланик.

Кавальер Винченцо Рамирез, нови бурбонски посланик код краља Сардиније, молио је, одмах по државном удару у Француској, за пријем, да краљу преда своја поверна писма. Пошто није био јавио да ће том приликом читати и нарочити говор, то се ни министар Д'Азељо није нашао уз краља, нити је о томе могао овога обавестити.

После уобичајених изјава, партенопски (напуљски) дипломата је отпочео.

— Краљ, мој узвишени господар, заповедио ми је да Вашем Величанству изразим Његове жеље за одржавање уставног престола В. В-а, коме прете толике опасности…

С озбиљним достојанством краљ је на овом месту одмах прекинуо говорника.

— Које су и какве су те опасности, господине каваљеру?

И сиромах дипломата, потпуно збуњен овим питањем, али приметив у исто време по нагласку с којим је учињено, да ћутати није могао, трудио се да на исто одговори, дотичући се при томе рђаве штампе, исељавања, странака и других разних ствари. На то је краљ без оклевања и домишљања одвратио:

— Ја се, господине каваљеру, немам ничега бојати, пошто иза мога престола нема ни издаје ни кривоклетства.

Па је за тим с љубазном иронијом продужио разговор, препоручивши новоме посланику да свога владара (краља напуљског) умири од ових бојазни.

8, Краљ и реакционари.

Ђорђе Палавичини прича у једном свом писму, упућеном год. 1851, чувеном Ђобертију, ову занимљиву анекдоту: „Пре неки дан је краљ, задржавајући се на уклањању из службе једног од најзнатнијих својих каваљера, Г. Х. рекао ово:

— Изјавио сам овој господи (министрима), да је ово први, али да неће бити последњи пример, ако реакција продужи да кује завере против владе. — Виктор Емануило ће се одрећи престола као и Отац Му; али неће никад преврнути вером према свом народу. Ја држим да краљ треба да буде узор часних људи.“

9, Познавање људи.

Мало је било министара, које је Виктор Емануило доиста волео и који би му били потпуно пријатни. У овом погледу је над свима стајао Максим Д'Азељо. У министарству спољних послова, често су се у Максимовој канцеларији отварала једна вратанца, на која је без претходне пријаве улазио краљ, који би под изговором о каквом ситнијем државном послу, долазио да попуши једну цигару, да мало ћаска и да се нашали са својим министром, остав тако код њега по неки пут читаве часе у извесној врсти братскога општења, у коме је ишчезавала разлика између њихових положаја, те се чак могло чути да се у разговору тикају наизменце, као два добра пријатеља.

Па ипак је краљ увидео, да је ускоро морао да се растаје са својим изабраним другом, и да ће Максимов последник имати да буде Камило Кавур. Поред свега тога је краљ, кад му се

први пут говорило да једно министарство повери Кавуру одлучно одбио захтев и савет рекавши; „доћи ће и његов дан; сад је још рано.“ И тај дан је доиста дошао, па пошто је сам Д'Азељо био навалио, краљ се реши да потпише указ о његовом наименовању за министра, прорекав своме пријатељу председнику министарства: „Овај што сад улази на мала врата као министар привреде и трговине, постаће ускоро домаћин и газда у кући, и све ће вас, господо, изагнати на улицу.“

10, Председник Скупштине.

Пошто је год. 1852 умро дотадашњи председник Скупштине Пјер Луиђи Пинели, Кавур је желео да на његово место дође Урбан Ратаци, те се узалуд борио против одвратности према овом кандидату својих другова у министарству, нарочито Д'Азеља. Како је налазио несавладљиве тешкоће, заложио се сав да извојује победу овом кандидату. Бојећи се, да Ратацијев избор не донесе собом распад министарства; окружен уз то људима на двору, који су му га представљали као озбиљну политичку опасност, краљ је тражио начин да предупреди избор александриског посланика, и преко Ђакома Дуранда позвао је посланике Кастелија и Лизија да у том правцу дествују у Скупштини. Али су ови одбили такву задаћу. Тако је Кавур однео победу, јер је Ратаци био изабран. Кад је краљ о исходу избора био извештен

— Дакле је ипак учињено! узвикнуо је Кастелију, који је дошао да га о томе обавести. Овај је отпочео да му износи разлоге, из којих је тако морало бити: али га је краљ убрзо прекинуо овим речима:

— Хтео сам предупредити избор господина Ратација, да бих отклонио опасност коју он може изазвати с обзиром на наше спољне односе, пошто ће дати повод за нагађање о сувишној наглости наше политике у правцу слободоумља. Али пошто га је Скупштина изабрала, онда се о томе нема више ништа говорити, и жеља њена постаће дело.

На то су Д'Азељо и остали министри поднели своје оставке. Сазнав за краљеве намере још пре избора и оставке мистарства, Ратаци је био упутио једно писмо краљу, у коме је изјавио, да ће част одбити ако то краљ жели. Овај је међутим одговорио Кастелију који му је то писмо донео: да се сад нема шта друго чинити, да Ратаци има да прими почаст и да остане председни-

ком Скупштине, пошто нико нема право мешати се у унутрашње послове краљевине.

11, Један разговор.

Једног дана је краљ послао да му позову графа Чезара Балба, кога од дужег времена није видео. Чим се овај појавио на собњем прагу, краљ га је, стиснув му пријатељски руку, без икаквог увода, ослови овако:

— Графе Балбо, кажу да ја немам Бог зна какву главу (памет).

— Ја, Величанство, нисам још никад то чуо, одговорио је Балбо.

— Говоре, да ми није баш тако мило радити.

— Величанство, одговорио му је Балбо, с поштованим осмехом: то се већ говори.

12, Јавно мнење.

Докле је у Сенату још трајало претресање законског нацрта о укидању и растурању верских удружења (конгрегација), граф Кавур је поднео оставку министарства. То је био један од тренутака бојазни од препада у земљи. Виктор Емануило је позвао на саветовање у двор људе свих гледишта и из свих политичких странака.

Тада је Д'Азељо упутио краљу једно искрено писмо. Да би међутим био што боље обавештен о правоме расположењу јавног мишљења у престоници, он је у исто време разаслао по граду разне своје повереннке. Један од ових ушао је нагло у краљеву собу, док је овај радио за својим столом. Видев га, устао је, и изишав му на сусрет.

— Дакле? упитао га је. Извештач се узтезао да говори, не знајући како да отпочне.

— Говори дакле, шта је? наваљивао је краљ.

— Величанство... чуо сам доиста тежак суд...

— Говори, узвикнуо је краљ готово расрђен. Причај само. Не мари ништа.

— Веле да је Ваше Величанство неваљалац (birbante)!

На ове речи је краљ ударио песницом о сто, и изговорио неколико срдитих речи у пијемонтском наречју, којим се је служио нарочито кад би у разговору са својим ближиним био узбуђен.

13, Један савет савојским властеокама.

Приликом свечаног отварања новога тамника испод Алпа 1854, краљ је примио у Шамберију поред осталих и изасланство савојских госпођа. Ове су га молиле да нареди опозивање расписа, којим је затворен у њиховом граду васпитни завод Светог Срца за девојке, пошто се није саобразио прописима, по којима је имао да се снабде квалификованим наставницима. Сасвим отворено и без увијања Краљ им је одговорио:

— Врло бих вам радо, госпође, учинио ово задовољство. Али ви треба у првом реду да знате, да ја као уставни владалац морам први дати пример поштовања закона.

Једна од присутних госпођа усудила се узвикнути на то:

— Ко ће, господару, одгајивати наше кћери од сад, ако ове калуђерице оду?

— Ако је то ваша брига, госпође, одвратио је одмах на то краљ, онда ја мислим да могу разагнати ма и најмању бригу с вашег чела, препоручив вашим кћерима још боље учитељице, а да при том ни корака не морају крочити из града.

— А где у Шамберију па и у целој Савојској види В. В. сличне узорне васпитачице?

— Пред собом, одговорио је одмах Виктор. Хоћете ли да примите један савет, који ће нас све извести из забуне? Узгајујте саме своје кћери.

14, Краљ, Кавур и Фарини.

Између Кримског Рата и оног од 1859, рекао је једнога дана Виктор Емануило у разговору с Кавуром и Фаринијем (по причању сенатора Финалија):

— Ви господо можете ризиковати много лакше од мене: Ви (обраћајући се Кавуру) ћете имати увек своје баштине у Лерију, а Ви (Фаринију) своје перо, те ћете и један и други моћи зарађивати колико Вам треба. Али какав ћу занат моћи (на случај неуспеха) отпочети ја, ако ме не приме за заповедника каквог пука у Америци?

15, Краљ и министар Кадорна.

Једног дана, било је то год. 1859, Карло Кадорна, тадашњи министар просвете, наговестио је краљу, како се по граду и у опште по народу растурају гласови доста узнемирљиве природе

о његовим погледима и намерама с обзиром на устав и уставност. Краљ је на то одговорио, да су му та нагађања већ дошла до ушију, али да им не треба придавати никакав значај. Затим ће, пријатним тоном и гласом, који му је био обичан кад би говорио са својима ближим у које би имао вере:

— Нисам ја ваљда напуљски краљ!

16, Краљ и Италија.

Год. 1858 краљ је отишао да присуствује свечаном отварању железничких пруга Александрија-Аква и Александрија-Вогера. Није крио своје задовољство, што је том приликом био тако свечано и одушевљено примљен од народа. Народни посланици, Лоренцо Валерио и Ђузепе Бјанкери (данашњи председник Народне Скупштине) усудили су се тада напоменути му, да би народно задовољство било још много речитије, да није у неколико помућено мишљу, како још велики део Италијана стење под туђинским јармом. На то је Виктор Емануило одговорио:

— Знам ја то, и учинићу све што стоји до мене да ту нашу браћу ослободимо. Кад бих морао помирити се с мишљу да у том погледу не могу ишта учинити, онда бих, у место да будем немоћан краљ у послу и служби на добро Италије, сишао с престола и отишао у Америку, да са својом децом живим слободним животом као обичан смртни.

17, Савојски властелин.

Очекујући скоре догађаје, Виктор Емануило је рекао једном приликом год. 1858.:

— До године ћу бити или краљ Италије или савојски властелин!

Другом приликом рекао би у разговору са својом околином:

— Ја радо стављам свој живот на коцку за овај узвишени циљ (мислећи на уједињење Италије). Ако у томе не успем, а при томе не погинем, повућићу се да живим у каквом скромном месташцу: бићу госп. од Савоја, без гроша у шпагу не будући богат, пошто је моја породица увек уступала држави своја добра и с ове и с оне стране Алпа.

18, Година 1859.

На свршетку год. 1858 и у очи 1859 отишли су изасланици Народног Представништва и чланови дипломатског тела да по

обичају, поднесу краљу честитања за нову годину. Граф Кавур је умолио краља и препоручио му да буде обазрив шта ће том приликом рећи, и краљ је савет примио. У разговору с дипломатама био је отворен и расположен, али при том и доста лукав, па тако и у разговору с изасланицима оба представничка дома и представницима војске. Али кад му је представник правосуђа у поздраву ударио гласом на велика дела посвршавана у минулим годинама, он се од једном одао у самих неколико речи, изговорених у своме пијемонтеском наречју:

— Ни у новој се години неће певушити!

Пошто је пријем био свршен, Кавур је наново отишао краљу, који га је дочекао с речима:

— Опростите ми, молим Вас, али ја не могох на ино.

— Како и коме, Величанство?

— У разговору с представницима правосуђа.

Прснув у смех на то ће Кавур:

— Па баш са судијама, који су по превасходству миролюбиви људи!

И онда ће краљ с још већом усрдношћу:

— Опростите. Слушао сам Ваш савет докле ми је било могуће; али Вас уверавам да већ више не могох.

19, Краљ међу демонстрантима.

Пред рат год. 1859 Кавур се вратио из Париза, не баш јако задовољан својим путем, пошто је Наполеон III наваљивао на њега да прими захтев о разоружању. Истога вечера пошто је у Турин приспео, народ му је приправио велике овације испод прозора његове палате. Сутра-дан је Кавур казивао своме владаоцу о овоме догађају, и таман се спремао да му прича његове појединости, кад га је краљ прекинуо с осмехом:

— Излишно је да ми казујете шта је и како све било, јер ја то знам боље од Вас. У тренутку кад сте Ви били на балкону, ја сам био на улици с осталим светом у гомили, и довикивао сам с онима око мене: Живео Кавур!

20, Краљ и Мацини.

Готово у исто ово време дошао је био у Турин и ђенерал Ђироламо Алоа и био је примљен на двору. Он је говорио краљу о његовој вери очуваној за народну ствар кроз тако дуги низ

година, изразив у исто време своју радост што је сазнао да ће се на том путу истрајати, докле год се не извојује победа италијанској ствари. Краљ је између осталога рекао:

— Да сам држао е ће Мацини моћи ослободити Италију, отишао бих први у Мацинијевце.

21, Шта се вели о мени?

Пролазећи у мају исте године кроз Александрију, Виктор Емануило је упитао сенатора Плецу, владиног повереника (комесара) за ову покрајину:

— Шта се говори овде о мени? На што му је овај одговорио:

— Вели се, господару, да В. В. не би требало да се излаже много опасностима рата, пошто је живот Ваш драгоцен народу. — На ово је краљ одговорио:

— Како хоћете да се ја не излажем опасностима рата? Кад смо принуђени да на жртвеник приносимо толике хиљаде храбрих војника, потребно је загрејати их и одушевити примером, те их на тај начин уверити о праведности ствари за коју се боримо.

22, Краљ и Пеполи.

Кад се сазнало за уговор о миру потписан у Вилафранци послат је био из Болоње у Турин маркиз Пеполи, да у име привремене владе говори с краљем. Изложио му је зебње, страховања и неодложне потребе покрајина које је представљао. Краљ је озбиљно одговорио:

— Још нас једино поверење може спасти. Зашто сумњате у мене? Држите ли Ви, да бих ја потписао мир у Вилафранци, да нисам добио формално обећање, да би сваки мој даљи покушај за вас био спречен?

Видевши међутим, да Пеполи није потпуно умирен, додао је:

— Ако међутим и после мојих речи Болоњани буду ипак у мене сумњали, обећајте им у моје име, да ћу се ја — ако би Аустријанци дошли на за нас свето земљиште Отаџбине — одрећи престола као и мој отац, и да ћу доћи да се борим у њиховим редовима као обичан добровољац.

— Ја верујем, Величанство, Вашим речима, прекинуо га је Пеполи; али како ћемо ми подмирити наше најнеопходније потребе без новца и без поверења?

— Влада моја, одговорио му је без промишљања краљ, не може вам јавно и отворено притећи у помоћ због дипломатских обвеза, које су Вам познате. Савојска кућа је сиромашна, те вам ја стварно не могу дати потребни вам новац. Све што могу учинити то је, да Вам дам свој потпис. Гледајте да се с њиме помогнете за прву потребну вам помоћ, и оружајте се за одсудни дан.

И рекав ово потписао је један празан лист, и љубазно га је предао Пеполију.

23, Пољубити и стиснути.

У току године 1859 једно изасланство града и покрајине Пјаченце, поднело је у самом ратном табору Виктору Емануилу жељу становништва да се присаједини Пијемонту. Члан његов био је и маркиз Фјеренци, који је, узбуђен јако патриотским отпоздравом краљевим, замолио овога за овлашћење да га пољуби у ову снажну руку, која тако одважно влада мачем за спас и благо Отаџбине.

— Да ме пољубите у руку?! узвикнуо је краљ, пун одвратности према старинским дворским навикама ове врсте. Реците да је стиснете.

И онда је пружио десницу и њему и осталим друговима му.

24, Уступање Нице и Савојске.

Ђенерал Гарибалди, који се год. 1860, кад је било на дневном реду питање о уступању Нице Француској, налазио у Фину, писао је своме пријатељу и ратном другу ђенералу Тиру у Турину, да оде краљу и да га у његово име запита: је ли решен да уступи Ницу? и да му брзојавом одговори просто: да или не. Тир је отишао одмах у двор и молио је да га пријаве краљу, што је одмах учињено. Виктор Емануило је био нешто слаб, и примио га је у постељи. Тир му је пружио Гарибалдијево писмо. Кад га је прочитао, краљ је узвикнуо:

— Брзојавом да или не! Лепо Бога ми!

За тим се је за тренут ућутао, па је продужио у узбуђењу

— Добро дакле, да. Али реците ђенералу, да није у питању само Ница већ и Савојска. А кад сам се ја одлучио да жртвујем постојбину својих предака и свега свога рода, треба и он да се склони да жртвује место где се родио он сам.

За тим је, увек узбуђен и с дубоким болом додао:

— Чудновато је и страшно искушење судбине, да баш ја и он морамо принети на жртвеник Италије оно што нам је најдраже.

25, Виктор Емануило и Поерио.

Говорећи једног вечера с Ђузепом Девинченцијем о Поерију о Сетембринију, о Пики, о Спавенти, о Шалоји и о толиким другим патриотама, који су годинама и годинама чамели по тамницама, потсећао је на њихове патње и на јуначко трпљење...

— То су вам прави људи, једини који могу посејати и учврстити слободу у једној земљи! Али, реците ми, драги Девинченци, је ли истина: да је Фердинандо II (напуљски краљ) понудио слободу Поерију под погодбом да му овај иште опроштење, и да је тада понуђени одговорио: „не ја од краља већ он од мене треба да иште опроштење, пошто је погазио устав на који се заклео, угњетавао моје суграђане; а ја који претпостављам бити гањан него газити и угњетавати друге, не могу се никад одлучити да учиним корак који не сматрам часним.“

— Да, Величанство, то Вам је потпуна истина.

— Алал му вера! Такви људи ми се свиде.

26, Један указ и један сонет.

Један млетачки бегунац политички, новинар и монархиста, био је извесно време републиканац. Као такав написао је и један сонет против Виктора Емануила, који је овоме дошао до руку, те је дознао и име писца, тада малог неуказног чиновника у министарству грађевина. Мало затим надлежни министар је поднео краљу на потпис указ о наименовању овог бегунца за редовног чиновника. Кад му је пало у очи име новог чиновника, краљ умоли министра да се за час притрпи, прође у другу одају, из које се врати с једним листом у руци.

— Познајете ли рукопис ново предложенога чиновника?

— Познајем, одговори министар.

— Онда прочитајте овај листић.

— Ово је његов рукопис. И пошто је сонет прочитао, извинио се и молио је за допуштење да поцепа указ.

— Не, поцепајмо боље сонет, одговорио је краљ, и помозимо бедном бегунцу.

И тако је и учињено.

27, Виктор Емануило, Мацини и власт.

Краљ је био по срцу тако добар човек, да није могао никога мрзети, био то његов политички противник, био пак човек који би га ма на који начин увредио. Ђузепе Мацини желео је говорити с њиме, и Анџело Брофферио имао је задаћу да удеси састанак. Кад су се у основу споразумели и кад је требало изабрати место за састанак, Брофферио ће рећи краљу да је Мацини готов доћи у ту сврху у Турин.

— Не, не, одврати одмах краљ; нећу да падне у руке власти.

28, Две круне.

Кад су оно, 4 новембра 1866, послати били у Турин главари градова и покрајина млетачких, да однесу и саопште исход плебисцита, Виктор Емануило је, одговарајући на поздрав графа г. Б. Ђустинијанија, рекао да се „Италија тога дана може сматрати начињеном, и ако није још потпуно довршена“. За време овог свечаног пријема, Менабреа је поднео краљу гвоздену круну италијанску и свој пригодни говор завршио је са жељом „да буде дато њему, изабраном краљу, да с више разлога и поверења узмогне, стављајући ову круну на главу, поновити знамените речи Наполеонове: Бог ми ју је дао; тешко ономе ко у њу такне! Пошто је она за њега символ слоге, верности и преданости његовог народа“. На ове речи одговорио је краљ:

— У великој части држим ја ову славну историску круну. Али ми је много дража она, која је сложена и саливена из љубави и оданости мога народа.

29, Краљ и Гамбета.

Год. 1877 Гамбета је посетио краља, и рекао му је ово:

— Нека В. В. допусти једном француском републиканцу да Вама, уставном владаоцу, честита на савесности с којом поштујете закон представништва већине.

— Ја за то, господине, не заслужујем никаква честитања, одговорио је на то краљ, пошто тиме вршим само своју дужност. И кад би Ви били тако популарни у Италији као што сте у Француској, а ја имао част бити Вашим владарем, Ви би били мој први саветник.

30, Краљеве слуге.

Год. 1877 Народно Представништво је повисило краљеву цивилисту. Кад му је за тим, у очи Божића исте године, верни му служитељ Ансалдо поднео листу момака и у опште послуге, ради давања уобичајеног божићњег поклона, краљ је, узев перо у руке рекао:

— Повисили су моју плату, те је право да и ја повећам божићне поклоне вредним служитељима.

За тим је уз име свакога записао два пута онолико, колико је дато прошле године.

31, Краљ је ружан.

Једној сељанци, која је у Курмајер (летњиковац) носила обично јаја за краљицу, приближио се једног јутра Виктор, који јеословио:

— Дајте мени та јаја.

— Не могу.

— Даћу вам за њих двадесет динара.

— Не, не, ни по коју цену. Ова су јаја за краљицу и само за њу.

— Али ја сам краљ.

Сељанка је разрогачила очи на ово тврђење, погледала га је право, па ће:

— Ви баш жестоко лажете. Ви краљ! Још то би ми требало: тако лепа и добра жена као што је краљица, па да пође за такву ругобу.

Виктор Емануило је испричао овај разговор Марији Аделаиди, те су се обоје слатко насмејали.

32, Краљ и закони.

Једном је један од добрих краљевих познаника изгубио неку појачу парницу, те је молио Виктора Емануила да одреди једну комисију која би испитала пресуду апелационог суда. Краљ је о томе говорио у неколико махова министру правде; али кад му је овај најпосле изјавио да је захтев противан закону, краљ ће без икакве љутње:

— Па добро, и не треба ништа даље по тој ствари предузимати. Ја и онако треба први да дадем пример покорности законима.

33, Краљ, баденска војвоткиња и Мацини.

Год. 1868 бавила се у Флоренцији баденска војвоткиња због слабости свога мужа. Краљ јој је доста често долазио у вече, и ако прилично преко воље у прво време. Приметив ово, један од његових повереника каже на само војвоткињи, да би јој јамачно краљ долазио и чешће и радије, ако би га разрешила од фрака и церемонија. И она је то одмах учинила, написав му у том смислу врло љубазно писмо. Од тада је краљ био код ње, кад год би доспео. Једног таквог вечера извадио је из шпага једно писмо, на коме је, на њено велико чудо, био Мацинијев потпис. Али право чуђење наступило је тек онда, кад јој је краљ из писма прочитао овај став: „Ако нећете бити народни краљ и довршити уједињење Италије, а Ви се уклоните; идите у Монкалијери и правите спр. Италији сад треба краљ који ће да дѐла.“

Старац који ми је причао ову цртицу тврдио ми је да је потпуно аутентична, а за тим ми је у потврду њену додао, да је Виктор Емануило одржавао везе с Мацинијем кад се држало да су у најзапетијим односима, и именовао ми је личност која је међу њима служила као посредник, и која је чешће носила и новаца Мацинију у Швајцарску, што му их је слао краљ, отац данашње Италије.

Рим, Сретење 1903.

Dr. М. Р. Веснић.

ПОРОДИЦА ПОЛАЊЕЦКИХ

РОМАН

ХЕНРИКА СЈЕНКИЈЕВИЋА

У 3 КЊИГЕ

ПРЕВОД С ПОЉСКОГА

ДРУГА КЊИГА

(НАСТАВАК)

I

И поред свега тога што је Полањецки био душевно растројен, послови његове куће ишли су да не може боље бити. Захваљујући здравом разуму, вредноћи и схватању Бигјелову сви текући послови свршавани су подједнако тачно, што је доносило те је радња отклањала сваки неспоразум и спор са муштеријама. Сваким даном растао је добар глас дому, ширила му се полако и слободно делатност, ширила му се крила. У осталом и Полањецки је радио, истина не онако спокојно као пређе, али не мање од Бигјела. Јутарње је часове проводио сваки дан у канцеларији; јер у колико му је била већа духовна борба, у колико је неспоразум с Марином бивао већи од њена доласка у Варшаву, у толико је ревносније радио. Тај рад, који је био тежак већином и веома заморан каткад, јер је напрезао мозак, али није стајао ни у каквој вези са оним што је њега жижило, те га није могао изложити никаквој унутарњој бољи, долазио му је као нека врста склоништа, где се склањао пред буром. Он се стаде у њега готово заљубљивати: „Ту бар знам шта радим, чему се стремим, (говорио је Бигјелу), ту је све

врло јасно, не нађем ли у њем среће, поћи ћу на онај проширени живот и слободу, коју дају новци, и у толико ће бити боље за ме, у колико ми пође за руком да на том и останем". Последњи догађаји су га утврдили у том мишљењу. Заиста од осећаја долазило му је само разочаравање. Од те сетве добивао је грку жетву, док му успеха, за који је дознао, а који човеку живот снаже, даваше једино овај дом. Сам је Полањецки потпуно изненађен мислио: да је то одиста тако; али није било тако. Осећао је он како је уско то задовољство, које му може дати радња, али је у исто време сам себи говорио: кад другога излаза нема, и треба и поузданије је да се на том и остане, јер је боље бити само трговцем, који има у радњи среће, него романтичарем, којега свако вара. Од смрти Литкине се потпуно био решио да угуши у себи све жеље, којима стварност није могла дати одговора, а које нису доносиле ништа друго до једа. Бигјелу је очигледно мило било за такав обрт у отрака му, што је радњи могло донети толико користи.

Полањецкому ипак није било могуће за неколико недеља постати потпуно равнодушним, што је било у тесној вези с његовим срцем, те је овда онда обилазио Литку, чији је надгробни камен покривало бело зимско иње. Два пута је нашао на гробљу и г-ђу Емилију с Марином. Једанпут их одвео до града. Г-ђа Емилија одмах udари у захваљивање што се сећа њене Лике. Опазио је Полањецки да она то чини врло мирна изгледа и разумео је тај мир, кад му она при растанку рече: „Мени је сад једино у памети то: да она живећи овако сама у вечности, сматра овај растанак да је тако кратак као трен ока, и ви не знате како је то велика утеха, да се бар не уздише."

Полањецки рече у себи: „Али што да то не знам, не знам!" Па ипак дубоко убеђење којим је говорила г-ђа Емилија јако га је зачудило. „Ако је то и обмана", говорио је, „то су заиста животворне обмане, кад и из гробне раке могу да сисају сокове за живот".

У осталом у разговору првом који је имала с Полањецким Марина је потврдила: да г-ђе Емилија живи само том мишљу. По цели дан није ни о чем другом разговарала него само понављала једно те једно: да је смрт с божје тачке гледишта растанак на тренутак, те је та сталност почела већ узнемиравати Марину.

— Она тако говори о Литки, као да није умрла, и као да ће се̂ с њом сутра видети — говорила је Плавицкова.

— То и јесте добро — одговори Полањецки — Васковски је њој учинио последњу услугу. Таким мањем у главу не боли.

— Она и има права јер тако и јесте.

— Нећу вам противречити.

Марину је збиља узнемиравало то упорство којим се Емилија непрестано враћала једној и истој мисли; с друге стране пак ни сама није гледала на смрт друкчије, па ипак овај одсев скептицизма који се опазио у речима Полањецкога дирну је и заболе.

Ну она се не хтеде издати и окрете разговор на другу страну.

— Наручила сам да ми се изради увећана копија Литкине фотографије. Донели ми јуче три примерка. Један ћу дати Еми. Бојала сам се да је то јако не узбуди, али сад видим да нема места бојазни. Напротив, биће јој врло мило.

После тих речи устаде, оде до полице с књигама, на којој су лежале фотографије увијене у хартију, седе после поред Полањецкога пред малим сточићем и стаде развијати.

— Причала ми Ема један ваш разговор са Литком, баш пред њену смрт, и како је она говорила: како би волела да сте сви троје брезе, па да растете једно поред другога. Сећате ли се тога разговора?

— Да, сећам се. Њој је било за чудо што дрва тако дуго живе, па јој после пало на памет како би волела да је бреза, јер јој се ова највише допадала.

— Да; а ви сте рекли: да би сте и ви волели расти тако близу… Па сам ја хтела да окоових фотографија израдим свуда брезе. Ево овде сам, видите, почела, али некако не иде бог зна како, јер сам давно оставила четку, а после не могу на памет да цртам.

Уз те речи она извади једну фотографију и стаде показивати Полањецком свој акварел, али како је била нешто мало кратковида, то се мало нагла над својим радом тако да јој за тренут два чело било уза само чело Полањецкога.

Она му већ није више била она некадања Марина о којој је сањао враћајући се вечером од Емилије, и која му је тада испуњавала и ум и срце.

То је било па и прошло. Његове су мисли отишле на другу страну. Али Марина није престала бити оним женским типом

који изузетно чини силан утисак на његове мушке нерве, и сад кад се њено чело мало што није дотакло његовога, кад је једним погледом ока прегледао све њено смагло лице, њене заруменеле образе што се беху нагли над цртежем, осетио је да га њој нешто вуче некадањом снагом и узаврела му крв стаде доносити у главу и неке чудне мисли.

— Да јој сад нешто окупим љубити и очи и уста — дође му на памет — баш сам радознао: шта би она радила!

И у неко време баш га спопаде жеља да то и учини, па ма је и смртно увредио. За оно што га је тако дуго отискивала, за толико неспокојство, тугу и јад, хтело му се такав тренутак наплате, а можда у исто време и освете.

Дотле је Марина загледајући свој посао говорила даље:

— Сад ми се ово чини још ружније него синоћ. Сад за пакост дрва немају лишћа, те не могу да нађем модела.

— Не, није то баш ни мало ружна група — рече Полањецки. Само ако та дрва треба да претстављају г-ђу Емилију, Литку и мене, што сте их направили четири?

— Четврто сам ја — одговори Марина сасвим несмело. — И ја бих волела да тако негде растем у друштву....

Полањецки погледа брзо у њу, а она увијајући поново фотографије поче као у хитњи говорити:

— Колико ли ми ствари само везано са успоменом на то дете!... У последње сам време била непрестано само с њом и Емилијом.... Ема је за мене сада најближе створење.... И ја сам припадала њима, као и ви.... Не знам како да кажем.... Било нас четворо, а сада остало само троје — које Литка спаја.... Она нас је спојила. Ја сад чим на њу помислим одмах помислим на Емилију и вас.... Зато сам се решила да нацртам четири брезе, а видите да има и четири фотографије: једна за Ему, једна за мене, једна за вас.

— Хвала, госпођице — рече Полањецки пружајући јој руку.

Марина му стеже руку врло срдачно и рече:

— Ради успомене на њу ваља нам заборавити све старе увреде.

— То је већ учињено — одговори Полањецки. — А што се мене тиче, ја сам волео да се то десило и много пре смрти Литкине.

— Управо отада и почиње моја кривица, за коју вас молим да ми опростите.

Она му опет пружи руку. Полањецки се за тренутак колебао: да ли да је притисне на усне или не, али ипак не учини то, него рече:

— Је ли мир?

— И пријатељство? — одговори Марина.

— И пријатељство.

У њеним очима сину дубока и мирна радост, од које се обли њено лице пријатном светлошћу. У ње беше сада толико доброте и поверења да Полањецком и нехотице паде на ум она пређашња Марина, коју је виђао у Кремјењу, кад је седела на уласку у врт, обасјана руменилом сунца на заходу.

Али од како је Литка умрла, био је некако таквог расположења да је сличне успомене сматрао као незгоду за се, те устаде и стаде се праштати.

— Зар нећете остати с нама на цело вече? — упита га Марина.

— Не, морам се враћати.

— Да кажем Еми да ви идете — рече прилазећи суседним вратима.

— Она сад или размишља о Литки или се моли Богу, иначе би и сама дошла амо. Немојте је прекидати, а ја ћу и иначе сутра опет доћи.

У том му се Марина приближи и гледећи га у очи врло срдачно рече:

— И сутра и сваки у Бога дан. Јел'те? Сетите се да сте сад ви за нас „господин Сташа."

Од смрти Литкине ово је други пут како га Марина зове тим именом, те идући дома мишљаше: Њен се одношај према мени нагло изменио. Она просто осећа да је моја, јер се на то обвезала обвезом коју је дала оном детету на самрти, готова је да ме заволи и неће допустити себи да друкчије учини.... Таких ти је у нас на сваки прст.

Одједанпут га спопаде нека злоћа:

— Знам ја те рибље природе с леденим срцем и усијаном главом, пуним тако званих начела. Све за начело, све на обавезу, ничега самониклога у срцу! Могао сам издахнути пред њеним ногама, па опет ничега да не добијем, а кад јој обавеза рече да заволи, заволеће истински.

Разуме се да је тамо негде на страни Полањецки навикао на другу врсту женскиња, или их се бар начитао из књига.

Али како је уз то имао и нешто здравог разума, поче му овај говорити:

— Чујеш ти, Полањецки, — (говорио је) — па зато то и јесу одабране природе, необичне, истините, на којима се може зидати, на које се може наслонити у животу. Јеси ли ти полудео? Теби је стало до жене, а не до несталне љубавне авантуре.

Али Полањецки није пристајао са кострешењем те одговараше разуму:

— Ако треба ко да ме воли, хоћу да ме воли само мене ради.

Покушавао је разум да му још протумачи: како је то свеједно како љубав почиње, јер после га не може друкчије ни волети, него њега ради, и у овом случају, због пређашњих послова и раздражења то је ствар у исто време и природна и мал' не чудотворна, мал' не ствар провиђења, што се тако што догодило, што је у тренутку поломило препоне.

Али се Полањецки и даље дусао.

Разуму приђе у помоћ и ова привлачност Маринина, и ово задовољство у Марине, кроз чију је силу Полањецки видео у ње више дражи, него у икојега другога женског чељадета. Та му је привлачност говорила сад опет:

— Не знам да ли је волиш или не, и најзад то је споредна ствар, али сад, кад ти се приближила раменом и лицем, у мало ниси изгорео. Зашто се тако не усталасаш, кад седиш поред каквог другог женског чељадета? Помисли, каква разлика!

Али је Полањецки на све то одговорио:

— Риба је то, риба с обвезама!...

И опет му дође мисао: море узимај, кад ту врсту и онако волиш више него коју другу. Цео се свет ожени, ред је и на тебе. Кога ћеш врага још тражити? Да ли љубави којој си се први у стању насмејати... У тебе нема љубави... лепо: али је остала привлачност и убеђење о њој, које ти имаш: а то је: да је она часна и исправна девојка.

— Добро — мислио је даље; — али из љубави, била она паметна или глупа, проистиче воља, а да ли ја сада имам ње? Немам, јер се колебам, а тога пре није било. Друго треба разгледати шта је лепше: да ли госпођица Плавицкова или „потражује“ и „дугује“ у радњи под фирмом Бигјел и Полањецки. Новац даје моћ и слободу, а слободом се најбоље човек користи кад не носи никакав терет ни на рамену ни у срцу.

У таким мислима дође дома и спусти се у постељу. У сну виде брезе на пештару, мирне плаве очи и чело опточено црним власима, од којега иђаше нека топлина.

II

Неколико дана доцније, рано, тек што је пошао у канцеларију, дође му Машко с речима:

— Долазим до тебе ради два посла; али почињем са новчаним да бих ти дао слободу да речеш „хоћу“ или „нећу“.

— Драги мој, новчани ствари свршујем у контоару, почни с другим што је на реду.

— Ово није посао ваше фирме него твој приватни и волим говорити о њему приватно. Знаш да се женим, ваља ми новаца. Имам издатака као косе на глави, а разних плаћања страшно много. Долази време да ти дам прву рату од оне суме што ти дугујем за Кремјењ, који сам од тебе купио. Хоћеш ли ми моћи одложити рок исплате још за три месеца?

— С тобом ћу бити искрен, могу, али нећу — рече му Полањецки.

— На то ћу бити и ја искрен да те запитам шта ћеш чинити, ако ти ја о року не положим новац?

— На свету се догађа и тако што — одговори Полањецки, — али ме у овом случају сматраш за глупљега него што сам, јер знам да ћеш платити.

— Откуда ти то поуздање?

— Кад се жениш, и то богато, нећеш ваљда допустити да те сматрају за рђава платишу. Испод земље ћеш прокопати, па ћеш платити.

— Што нема ни цар не вечера.

— Зато што није тебе питао за савет. Нико нас не слуша, па ти могу и рећи: па ти ништа друго целога живота и не радиш.

— Дакле си сигуран да ћу платити.

— Да.

— Имаш право. Хтео сам од тебе попустљивости, на коју немам права. Само право да ти кажем то ми просто досадило: овде узми, онде дај; вечито онде сеци, овде крпи, то већ прелази моћ једнога човека! На путу сам ка пристаништу... За два месеца ћу бити на бољим ногама, али ћу дотле пловити послед-

њом паром... Кремјењ има нешто шуме, продаћу је и исплатићу ти, кад се не може друкчије.

— Какве шуме. Стари Плавицки је све то збрисао.

— Има повећа храстова шума иза куће идући Недељкову.

— А да, истина је.

— Знам да ти и Бигјел радите с гором. Узмите од мене ту храстову гору. Тиме ћете ми уштедети тражење купца, а ви можете изаћи и са ћаром.

— Разговорићу се о том с Бигјелом.

— Али не одбијаш унапред?

— Не. Кад би јевтиније дао, можда бих могао и сам пристати. Али у таквим стварима ваља срачунати шта се може добити а шта изгубити. Треба ми знати и твоје услове. Срачунај и ти. Пошљи ми писмо с количином дрва, и какви су комади. Јер се не сећам добро тога.

— Кроз један сахат добићеш.

— У том случају довече добијаш одговор.

— За једно те само напред молим: Да немаш права сећи ту гору пре два месеца, јер Кремјењ веома много губи без ње, него ћу ти по свадби предложити препродају, разуме се с надлежним ћаром.

— Видећемо.

— Сем тога имам у Кремјењу лапорац. Сећам се да си ми и сам о њему говорио. Плавицки га је рачунао на милијуне. То је већ глупо; али у рукама паметних људи то може да испадне ваљан посао. Размислите о том с Бигјелом; ја бих вас примио за ортаке.

— Само ако буде посао повољан, наша радња за то и јесте да добро радимо.

— О том ћемо дакле доцније. Него да се вратим на гору. Општи нацрт нашега уговора нека буде овакав: да ти ја уместо припадајуће отплате дајем храстову гору, или део исте, који ће достићи за обрачун, дајем ти као у залогу, а ти да не станеш сећи пре истека идућа три месеца.

— То могу учинити — одговори Полањецки.

— Разуме се да ће доћи после и такви ставови, као на пример о преносу до пруге и т. д. о чем ће бити говора доцније, кад станемо писати уговор, ако га у опште будемо писали.

— Онда сам бар један терет скинуо с врата — рече Машко тарући руком чело. — Замисли само да имам таквих де-

сет до петнаест дневно да не рачунам разговоре о пословима с г-ђом Краславском, који ми падају теже него ишта друго, и онда подворење заручници, које...

Ту се Машко на минут задржа, али нагло махну руком и додаде:

— Које такође није лако.

Полањецки га погледа зачуђено. Дотле се тако што још није чуло из уста Машкових, јер он на длаку мери шта ће рећи.

Машко настави:

— Но то је последња брига. Сећам се како се пред смрт Литкину умало нас двојица не завадисмо. Нисам узео у рачун то да си ти оно дете веома волео, да си онда био узнемирен и грубо сам се понашао... Кривица је била само до мене, и молим те да ми је заборавиш.

— То је било па и прошло — одговори Полањецки.

— То те подсећам за то што имам да те молим за једну услугу. Ствар је у овом: ја немам пријатеља; рођака или немам никаквих, или их имам таквих, с којима се не вреди дописивати. Сад миваља тражити часнике за свадбу, а ја Бога ми не знам кому да се обратим... Знаш да сам имао у рукама послове разних господичића... али да молим ма којега од тих пајаца само зато што имају титулу, нити је ред, нити се мени то хоће. Стало ми је да ми пријатељи буду људи од реда, а и од имена, да ти отворено кажем... Оне моје на то много полажу: хоћеш ли, дакле?

— Да си дошао у другим приликама не бих те одбио. Али да ти сад кажем у чему је ствар. Ја, истина, не носим црнину на шеширу, као што видим, дакле нисам у жалости, али ми је жалије онога детета, него да је моје...

— То нисам имао на уму, извини — рече Машко.

Полањецкога дирнуше те речи:

— У осталом, ако ти је баш до тога стало, ако управо не узмогнеш наћи другога којега, учинићу ти по вољи, али ти искрено велим: да ми је после онога погреба тешко бити на весељу.

Полањецки не рече до душе „на таком весељу", или Машко погоди шта онај хтеде рећи.

— Уз то — додаде Полањецки — има још друга једна околност. Слушао си, мислим, да је био неки кукавац доктор... који је био смртно заљубљен у твоју вереницу, Она је слободна била да му на ту љубав не одговара, и нико јој не би рекао ни

црно јој за ноктима… али онај по његовој судбини оде у земљу где бибер расте и ваљда је тамо где скапао… разумеш? Ја сам био оном пријатељ, он ми је открио своје срце, и многу сузу преда мном пустио. Да ја сад будем њој часник за другога. — Сам реци: иде ли то?

— Зар је тај тамо одиста умро од туговања за мојом заручницом?

— А ти ништа ниси слушао о томе?

— Не само да нисам чуо, него ми тешко и повеbelieve…

— Знаш шта, Машко, женидба мења човека, али видим да то чини и вереништво. Просто те сад не познајем.

— Кад ти кажем да сам толико уморан да ми је душа у носу, а у таком стању маска спада.

— Шта разумеш под тим?

— Разумем то: да има две категорије људи: једни не праве себи од ништа ништа и своје поступке удешавају према приликама; други имају читав систем, којега се чврсто држе. Ја сам од ових других. Навикао сам се да пазим на сваку ситницу у спољашности, и шта више то ми тако ушло у навику, да ми је постало другом природом. Па знаш како ти је то: кад човек путује самодруги о кресовима у тренутку ти нађе на њега, па ма био то највећи човек од етикете, да откопча не само капут него и кошуљу. Код мене је наступио такав тренутак и ево ја се раскопчавам.

— А то значи?

— То значи: да је мене јако зачудила вест е се нашао неко ко ће се смртно заљубити у моју вереницу, која је, као што си ми сад пакосно ставио до знања, хладна, укочена и тако механична у покретима, речима и мислима, као да си је кључем навио. То је све сушта истина и ја то потврђујем. Нећу да ме сматраш за већег ниткова него што сам у ствари. Ја њу не волим и моја ће женидба бити исто тако дрвендекаста, као и она што је. Волео сам Плавицкову, која ме одбила. Краславскову узимам због њенога имања. Ако ми речеш да је то неваљалство, ја ћу ти одговорити: да је такво неваљалство учинило на тисућу тако званих ваљаних људи, којима ти пружаш руку, и којима, шта више, живот не тече у раскоши, али ни у трагедији. Кањье, али иде…. Доцније ће им помоћи навикнутост, проживели дани, којима се задобија нека врста привезивања, деца, која се занимају и тако се тавори! Таких је бракова већина: јер већина људи

више воли ходити по земљи, него да се пужа литицама. Још су друкчији бракови и гори; јер на пример кад жена више воли летети, а човек пузити, или обрнуто, онда нема изгледа на њихов споразум. Што се тиче мене, ја сам се нарадио као какав во. Како сам из породице материјално опале, хтело ми се мало из-дићи, то признајем. Да ми се хтело остати незнатним пискара-лом ја бих зарадио новаца и њима бих зацело отворио широм сва врата своjему сину. Али ја не волим своју децу пре него што дођу на свет, него сам хтео да са̂м имам новаца, да јесам нешто, што има важности, да имам положаја, да важим у дру-штву, у колико се то може код нас да важи, бар у друштвеном животу. Отуда ми и испало то: што адвокат зарадио, Grand-Seigneur потрошио. Положај повећава обавезе. Зато што немам новаца не волим државну службу, у којој се мора на једном месту сећи да се закрпи друго — и зато узимам госпођицу Краславску, која опет полази за мене зато што сам, ако не у ствари, оно бар привидно велики господин, и зато што бавећи се адвокатуром већ изигравам великог господина. Партија је једнака, нема ту ничије кривице, и нико ту никога не вара, или, ако ти је по вољи, варамо се узајамно и подједнако. То ти је цела истина, а сад, ако ти се свиди, кори ме.

— Бог ми је сведок да те никад нисам ценио више него сад, јер се дивим не само твојој искрености него и јунаштву — одговори му Полањецки.

— Примам комплименат за искреност, али не знам у чем видиш моје јунаштво?

— У томе што поред тако мало обмана у погледу госпо-ђице Красловске ти се ипак њом жениш.

— Е то је зато што сам више мудар него глуп. Истина сам тражио новаца, то јесте, али да ли ти мислиш да се само због новаца женим овако са првом на коју наилазим са нов-цима. То није ни издалека, драги мој. Ја узимам госпођицу Кра-словску и знам шта радим. Она има тако великих особина, које су толико потребне у околностима, у којима ја њу узимам, и она за мене полази. Она ће као жена бити хладна, недопадљива, мргудаста, па чак и охола према мени, у колико ме се не би бојала. Али зато опет у ње, као и у њене матере, има неког ре-лигијозног обожавања према угледу, за оно што се пристоји или не, у опште говорећи према тако званој пристојности. То је једно. Даље нема у ње ни зрна од онога из чега постају лако-

мислене жене, и живот с њом ако и неће бити тако пријатан, неће се свршити с каквим скандалом. То је друго. А треће је што је у свему педантна, дакле и у побожности, као и у испуњавању узетих на се обавеза. А то је пак велика особина..... Нећу бити срећан, али могу бити спокојан, а ко зна да то не буде maximum онога што се у животу може очекивати. А кажем ти још и ово, драги мој: кад се будеш женио, пре свега размисли о будућем спокојству. У љубазници тражи чега год хоћеш: духа, нарави, поетску жицу, допадљивости, али с женом ти ваља провести век, те код ње тражи оно на што се можеш наслонити, тражи темељ.

— Нисам никад држао да си глуп, али видим сад да си много паметнији, него што сам то ја држао — рече Полањецки.

— Па ти видиш ове госпође, рецимо из новчаног света: оне се истина образују на француском роману, и знаш шта из тога излази?

— Мање више знам, али се теби данас тако одрешио језик да бих радо чуо твоје оцртавање.

— Ето то: што жена постаје сама себи и Бог и право.

— А муж?

— А муж постане камелеоном и позорницом.

— Тако се што каткад дешава у свету трулом богатом и лишеном свих традиција. Тамо је све спољашност и тоалета, под којом се не находи душа, него више или мање обучено звере.

— Али тај богати и згодни свет, који се амо забавља, који је прожет дилетантизмом уметничким, књижевним, а чак и верским, држи капелничку палицу, и управља хором.

— Код нас још не.

— Код нас не сасвим још. Међутим има изузетака и у том свету, а тим више има их ван њега. У нас има и друкчијих, ето Плавицкова. Какав би био мир, поузданост и како само захвалан живот с таквом, као што је она! Али ах, она није за такве, као што сам ја!

— Машко! Готов сам ти био увек признати духа, али нисам знао да у тебе има и одушевљења.

— Па шта ћеш? Њу сам волео, а сад узимам Красловскову!

Последње речи Машко изговори некако злобно. Затим настаде кратко ћутање.

— Дакле, нећеш да ми будеш часник.

— Дај ми времена, да се размислим.

— Кроз три дана одлазим.

— Куда?

— У Петроград. Имам тамо својих послова. Пробавићу две седмице.

— Онда ћу ти одговорити кад дођеш.

— Лепо. Данас ћу ти послати преглед и план моје шуме у три размера. Само да не плаћам рату!

— А ја ћу теби услове под којима их купујем.

Ту се Машко опрости с Полањецким и оде, а мало затим упути се и Полањецки у свој биро. С Бигјелом се договори да купи шуму за свој рачун, ако се услови укажу повољни и корисни. Сам себи није умео дати рачуна: откуда у њега толико воље да се чим било закачи за Кремјењ. После послова у канцеларији размишљаше и о оном што му Машко рече о госпођици Плавицковој. Осећао је врло лепо како онај говори истину, и да с том врстом женскиња живот може бити не само обезбеђен, спокојан, него и врло леп. Али је одмах запазио и то да таквим размишљањем он одаје правду пре типу женскиња, којему припада Марина, него њој самој. Опазио је исто тако и стотину недоследности код себе самога. Јер у њега је било нехотења, па чак и срдбе на то да кога или што заволи, противу заплетања срца у какве мреже и узлове. На саму помисао о том узбунио би се и у себи понављао:

— Нећу, сит сам тога, то човека само заводи на странпутицу и патњу. У исто време пак на Марину се љутио, што га није заволела некако силном, несавладном љубави, него му стала отварати срце, кад јој то некаква обавеза налагала. Затим се стао чудити како му је љубав почела силно венути, кад није више хтео љубави, и како га је далеко јаче нешто вукло Марини, онда кад га она није хтела, него сада, кад му се показивала веома наклоњена. „У осталом — мислио је — све то долази од тога: што човек не зна ни сам шта хоће, и чега му се ваља држати, то јест од неког стања које неки ђаво жели. У Плавицкове је више лепих особина него што она и слути, ваљана је, честита, тиха, лепа, све ме некако њој вуче, а у исто време осећам: да ми сад никако није оном, којом ми је пре била, и да ми је ђаво нешто уграбио од мене.

— Али шта?

— Да ли способност да се заљубим? — разговарао се даље сам са собом. — Овамо сам дошао до неког закључка да је љубав

најчешће глупост, а силна љубав савремена глупост, па би ваљало да сам задовољан, а овамо ја опет нисам.

Али мало после дође му на ум да ће то бити нека врста слабости, која наступа после хируршке операције или после преболене болести, и да ће му живот зацело испунити ту празнину, коју сад осећа.

А тај живот био је његова радња. Кад дође на ручак застаде Васковскога с двоје од послуге што стоје ту и намигују један на другога: како стари професор примиче парче меса а забраздио у мисли, или отпочиње сам собом разговор. Од неког времена господин професор окупио нешто много сам са собом разговарати, и то тако гласно, да су се људи освртали за њим на улицу. Професорове плаве очи гледале су неко време нетренимице у Полањецкога, па се после он трже као иза сна и рече завршавајући своје мисли:

— Она вели да ће је то зближити с дететом.

— Ко то вели! — упита Полањецки.

— Госпођа Емилија.

— А како то да је зближи.

— Хоће да иде у милосрдне сестре.

Под утиском те вести Полањецки ућута. Могао је он тумислити што му прасне на памет, гонити од себе осећајност, философирати до миле воље о нездравом уображавању целога друштва, у којем је живео, али су му у души ипак као неке светитељке била ова два лица: Литка и г-ђа Емилија. Литка је сад била само мила успомена, али је г-ђу Емилију волео нежно братском милошћу, и то осећање није у својим мислима никада одгонио од себе.

Зато и није могао дати одговора, најзад погледа сурово на Васковскога па му рече:

— Господине професоре, ви је на то наговарате. Ја се не мешам у ваш мистицизам и ваше идеје, али вам ваља знати да ви товарите на своју душу њен живот, јер она просто није довољно снажна за тај посао, и за годину дана подлећи ће, разумете ли?

— Драги мој — одговори му Васковски — осудио си ме на пречац, аниси ме ни саслушао. Јеси ли кад размишљао о том шта значе речи „правичан човек.“

— Кад се тиче којега мојега ближњега, слабо ја марим онда за речи и изразе.

— Она је мени то испричала, а нисам се ни надао, па је запитам: „Дете моје, а хоће ли у тебе бити доста снаге физичне за тај посао“. А она ће се само насмеши на то па ће ми рећи: „Немојте ме од тога одвраћати, јер је то моје прибежиште и моја срећа. Ако се покаже да у мене нема за то снаге неће ме примити, а ако ме приме а снага ме не издадне стићи ћу на време Литки, а овако ми је тешко!“ Шта сам имао да јој одговорим на такво хотење и такву простоту? Шта човек ту да рече? Ко би јој могао рећи, ма он у шта не веровао; како Литке у опште и нема више, да је живот само у раду, у милосрђу, у посвећивању чему год, а смрт у Исусу може и нас довести до Литке. Хајде јој измисли другу утеху; али коју! Дај јој какве друге наде, ублажи јој тугу другим чим, али чиме ћеш? Ти ћеш је пре видети, па ми искрено реци: хоћеш ли смети да је одвраћаш од тога?

— Нећу — рече кратко Полањецки.

После мало додаје:

— Не, не; од сваке стране само јад.

— Могло би се једно — рече даље Васковски — да је човек наговори: у место да иде у милосрдне сестре, где је посао много већи од њене снаге, да изабере какво побожно удружење. Има их и таквих где се људски атом тако расплине у мисли на Господа, да већ и престаје живети својим особитим животом, те престаје и тугу осећати...

Полањецки махну руком па рече осечно:

— Не разумем се у том и не мешам се у то.

— Имам ту негде једну талијанску књигу о Назарећанкама — рече Васковски, па стаде преметати по капуту — не знам где ми се дела... Кад сам полазио од куће турио сам је негде.

— Шта се мене могу тицати ваше Назарећанке?

Али Васковски беше претресао капут па окупи тражити и по прслуку, затим се замисли па рече:

— Шта сам ја тражио? Ах знам, ону талијанску књижицу. Кроз дан два идем у Рим, на дуже, подуже време. Знаш како сам ти говорио: да је то улаз на онај свет. Време ми је ући у предсобље господње. Веома бих волео кад бих Емилију могао наговорити да и она пође у Рим, али се она неће хтети да удаљује од детета. Хоће да остане ту као милосрдна сестра. Можда би се њој одмах допала правила Назарећанака... Оне су тако згодна и прожета, као и прво Хришћанство... А ја ћу скоро

да идем... Не с главом, драги мој, јер добро знам чега ми се ваља држати, него с срцем, као мравак, малешан али пун љубави.

— Закопчајте професоре, прслук — рече Полањецки.

— Добро, хоћу. Ја, видиш, имам нешто ту што ме тишти, казао бих ти, али си ти некако брз као холујина, него имаш душе... Видиш, хришћанства не само да неће нестати, као што се чини неким ветропирима, који философирају, него је оно тек на пола пута.

— Драги професоре, саслушаћу што ћете ми рећи и с вољом и стрпељиво, али само не данас, јер данас мислим само о госпођи Емилији и просто да вам кажем нешто ме стеже у грлу... катастрофа је њена већ ту!

— За њу, не. Она ће добити живот, а и смрт.

Полањецки стаде на то мрмљати:

— Та не само сваки најсилнији осећај, него просто и свака пријатност завршује се чемером... Ако сам ма кога или ма шта заволео то ми није донело ништа друго до болова. Има Букацки пуно права... Од општих симпатија само невоља, од својих личних то исто... и иди му ти ту сад живи!...

Разговор се прекиде, или, боље рећи, монолог професоров, који може сам за свој рачун да расправља о Риму и о Хришћанству. После ручка изађоше заједно на улицу, која је тутњила од звонаца са саоница и веселог зимњег кретања, јер је тог дана још рано у јутру обилато нападао снег, а по подне било време згодно, тихо и мразовито.

— Закопчајте прслук, професоре — рече нагло Полањецки кад га виде још незакопчана.

— Добро, хоћу — одговори Васковски, па поче закопчавати капут за прслук.

— Ипак волим тога Васковскога — говорио је за се Полањецки враћајући се дому. — Сад кад би ми он нешто тако прионуо за срце, и њега би снашло ма какво зло. За његову срећу он ми је до сада доста индиферентан.

Кад се вратио дома на уласку му се осмехну лице Литкино са велике фотографије, коју је послала Марина, кад он није био ту. То га потресе до дна душе. Он је истина често познавао ту врсту потреса, кад би се изненада сетио Литке, или изненадно спазио коју њену фотографију. Учинило би му се тада да љубав према том детету, која је закопана негде у дно срца, изненадно устаје онако жива и силна те прожима цело његово

биће огромном осећајношћу, огромном тугом. То освежавање туге било је тако силно, да га је избегавао, као што обично човек избегава истинску патњу. Али је сад било и нечег милога у овом потресу. При светлости лампе Литка се смешила на њега, баш као да је хтела рећи: „Господин Сташа“. Око њене главице на белом оквиру стоје четири брезе, које је насликала Марина.

Полањецки застаде, дуго је гледао у ту слику, најзад помисли:

— Знам сад у чему може бити среће, у деци.

Али мало после рече сам себи:

— Само ја своју сопствену нећу никад тако волети, као што сам ту јединицу волео.

У то уђе служитељ и предаде му писмо од Марине, које је дошло с фотографијом. Марина је писала ово што иде:

„Отац ми је наредио да вас позовем на вечеру. Ема је прешла својој кући и жели да јој тај дан нико не дође. Шаљем вам фотографију Литкину и молим вас да изволите доћи, јер бих хтела да се разговарам с вама о Емилији. Тата је позвао и господина Бигјела, којега је обећао забављати, а ми ћемо моћи спокојно разговарати о њој.“

Пошто је прочитао писмо Полањецки се спреми, остаде још мало читајући, па се диже Павлицковима.

Бигјел је стигао био још четврт часа раније, и играо пикета са господином Плавицким.

Марина је седела нешто даље, крај сточића, заузета неким послом. Полањецки се поздрави са свима па седе до ње и поче говорити:

— Веома вам хвала за фотографију. Изненадио сам је видео и тако преда ме изишла нова Литка, да се нисам могао повратити. Знате ли да су такви тренутци баш мера онога бола, којему човек није у стању да даде рачуна. Веома вам захваљујем. Исто тако и на оне четири брезе.... А што се тиче госпође Емилије, све ми је казао Васковски. Да ли је то само намеравање, или тврда одлука?

Пре ће бити да није стална одлука — одговори Марина.

— Па шта ви мислите о том?

Марина подиже очи на њега као да би хтела од њега чути каква савета, па најзад рече:

— Нема у ње снаге за то.

— Говорили смо о том ја и Васковски, па сам га ја напао јер сам држао, да је то његова мисао, али ми се он клео да нема ни трунке ту његовога. Питао ме је како да јој другу утеху дамо, и нисам му умео на то одговорити. Па збиља шта њој још може дати живот?

— Истина је — одговори тихо Марина.

— Мислите ли ви да се ја не досећам откуд њој таква одлука? Она просто неће ничим да увреди своја верска начела, а хоће јој се да умре. Зна да су то обавезе које превазилазе њену снагу, па их се зато баш и лаћа.

— Тако је — понови Марина.

И она се толико наже над својим радом да Полањецки види само раздео косе на њеној ситној главици. Пред том је била пуна кутија перлица, које је она ушивала на разне предмете, који су одређени за добротворну лутрију, и одмах се стадоше у ове перле котрљати сузе, које јој из очију капаху.

— О, па ви плачете, како видим — рече Полањецки.

Она га погледа сузним очима, као да хтеде рећи: „Пред тобом нећу крити својих суза“ а одговори му:

— Знам да Ема добро ради, али ми је тако жао!

На то Полањецки, нешто од узбуђења, и нешто што није ни сам знао шта да чини, пољуби је први пут у руку. Из њених очију перлице се сад стадоше осипати још чешће, тако, да је морала устати и изаћи.

Полањецки приђе играчима, у оном тренутку, кад је Пан Плавицки говорио јетко и упорно својему партнеру:

— Рубикон за Рубиконом. Бога ми мука! Ви представљате ново време, и ја старе традиције, стога морам изгубити.

— Шта то има везе са пикетом? — упита мирно Бигјел.

Мало доцније врати се Марина јављајући да је чај готов. Очи су јој биле нешто црвене, али лице ведро и мирно. А кад мало затим седоше она, Плавицки, Бигјел и Полањецки за чај она се разговарала с Полањецким тако мирним, поверљивим гласом, каквим разговарају људи потпуно блиски један другом, који имају много заједничких послова у животу. Додуше ову узајамност створила је међу њима смрт Литкина и несрећа г-ђе Емилије, те им и разговор није могао бити весео, али и поред свега тога, ако се нису Маринина уста смешила на Полањецког и тужно и весело, очи зацело јесу.

А позно у ноћ, кад су се сви разишли, Марина га у својим мислима није ни звала друкчије, него „господин Сташа."

И Полањецки се вратио дома у много погоднијем расположењу, него што је икад био од Литкине смрти. Ходећи по соби, сваки час је застајао поред фотографије и гледао у оне четири брезе које је Марина нацртала, и мислио је како она веза, којом је Литка везала њега и Марину бива сваким даном све ужа, да се она стеже сама собом без ичије воље, као неком тајном силом.

Мислио је и овако: ако му још пређе недостојаше жеље да ту везу прекине, сад би му недостајало и храбрости да је одлучно прекине, нарочито тако одмах по Литкиној смрти.

До у неко доба ноћи седео је и разгледао понуду Машкову. Овде онде би учинио и по коју погрешку у рачунима, јер му је пред очи све излазила Маринина глава нагнута над кутијом с перлицама.... Сутрадан је закупио храстову шуму у Кремјењу, уосталом врло пробитачно.

III

После две седмице Машко се врати из Петрограда, прилично задовољан обртом својих кредитних ствари, и донесе важне вести, до којих је допао, како је сам тврдио, путем поверљивим, а никоме дотле нису биле познате. Прошле године у целој држави била жетва врло слаба. Овде онде гладна авет промаља своје зубе. До пролећа може у велико хране нестати и тада наступити општа глад. Због тога људи позвани том послу већ су почели разговарати о том: како да се забрани извоз жита на страну. Такве је ствари Машко донео, тврдећи уз то да је то чуо од људи, који ствар врло добро знају. Та је вест Полањецкога тако изненадила, да се затворио неколико дана с плајвазом у рукама, а после тога отишао Бигјелу с предлогом: да сву готовину, и кредит окрену на закупљивање жита на велико.

Бигјел се уплаши — али он тиме у опште почиње сваки нов посао. Полањецки му у осталом није ни крио да је то посао на велико, од којега проходиће зависи њихова судбина. Да ствар окрене сасвим натраг мало је имало изгледа, а пође ли као што ваља, они могу бити сигурни људи. Могло се предвиђати да ће због оскудице у житу цена овоме почети да скаче; могло се прет-

поставити и то да ће се ограничити право прављења нових закључака на страни, али да ће остати у снази већ начињени уговори; све да тога и не би било, доста да је и подизање цена у самом крају више него сигурно. Све што би човек могао предвидети предвидео је Полањецки, све срачунао, и Бигјел, који је поред своје велике пажљивости био човек разуман, морао је признати да је веома велики изглед за посао и да је штета губити такву прилику.

И тако после још неколико договора, при којима је опозиција Бигјелова била све слабија и слабија, остаде при оном, што је Полањецки хтео, и после извесног времена главни агенат њихове фирме, Абдулски, оде с овлашћењем да прави уговор за рачун фирме како за готово жито, тако и за оно које се оврше у будуће.

Одмах за Абдулским оде Бигјел у Пруску. Полањецки остаде сам у радњи, где је радио од рана јутра до мркле ноћи, због чега се готово није нигде ни виђао.

Али ту време није било дуго, јер га је оживљавала нада на добит и богатију радњу у будућности. Полањецки је предузео овај посао и увукао и Бигјела у њ, што је рачунао да је добар. Али му је ту и друго нешто било на уму. Њихова радња била је и сувише уско поље за његов предузимљиви дух и он је то осећао. Уосталом у чем је била суштина њихова рада? Купити јевтиније, продати скупље и чувати ћар у каси; то је био једини циљ. Прекупљивање, или посредништво, ништа више. Полањецко му је било тескобно у таквом послу. „Да ми је да што копам, или да фабрикујем — говорио би Бигјелу, кад му нешто тако дође тешко — јер се ми у самој ствари старамо само о том како ћемо из потока новаца, који међу људима оптиче, бар неки млаз обрнути на нашу воденицу, али ништа не производимо.“

И то је била истина. Полањецки се старао да дође до имања, да стече капитала, па после тога да се лати каквог посла омашнијега, који отвара шире поље делатности.

По његову мишљењу, прилика је ту, те је се он оберучки прихватио.

— А после тога ћу мислити о свему другом, говорио је сам себи.

Под оним „о свему другом“ подразумевао је своје односе према срцу, вери људима, према земљи и женскињу. Он је био начисто с тим: ако хоће да буде у животу спокојан, треба оши

односи да су му јасни и да је на својим ногама. Има људи који целога свога живота не знају: шта су они у погледу на оне ствари, и које сваки ветар гони на своју страну. Полањецки је осећао да то не ваља тако да буде. Он је својом обичном памећу предвиђао да се та питања могу решити тако трезвено да постане чисто сухо, и тако позитивно да постане материјалистично а у опште негативно: али је осећао да се мора решити.

— Хоћу јасно да видим да ли сам у каквој год обавези — говорио је сам себи.

За то време је радио и мало се виђао с људима. Али их се није могао потпуно отараситп. Убедио се и у том: да питања која се највише тичу некога, мора их тај решити унутарње, само својом сопственом главом или срцем, одвојеним кинеским зидом од осталога света, али да врло често какви спољашњи утицаји, какви даљи или ближи људи убрзавају тако крај размишљању и поставкама, које из њега произилазе. То се десило при растанку са госпођом Емилијом, која је свакодневно, а сад без мало не и претерано скраћивала рок кад ће приступити милосрдним сестрама.

Поред свих својих послова Полањецки није престајао одлазити до ње, али је неколико пута није застао дома, а једном затече код ње г-ђу Бигјелову са госпођицом Крословсковом, чије га је присуство особито стешњавало. А кад му Марина јави да Емилија кроз који дан почиње свој новицијат, оде да се с њом опрости.

Затече је спокојну, мал' не веселу, али њему дође нешто тешко кад је опази. Лице јој је било као бели восак, а местимице као од бисера. На челу јој се виделе плаве жиле. Била је веома лепа, нешто ванземаљски лепа, али Полањецки помисли: „Ја се с њом опраштам за на век, јер она неће издржати тај посао: једна оданост више, ето ти и већег једа и веће несреће!“

Она стаде с њим говорити о својој одлуци као сасвим обичној ствари, која се сама по себи разуме и што је последица онога што се догодило, и природно склониште животу, који је изгубио сваки даљи разлог. Полањецки разумеде да би покушајем да је од тога одврати учинио нешто несмишљено и неразложно.

— У Варшави остајете? — упита је.

— Да. Хтела бих да сам близу Литке. Рекла ми је Најстарија: да ћу бити у почетку у самом дому, а после кад се оспособим за посао у којој од овдашњих болница. Сем да се деси што неочекивано. Дотле ћу бити у дому, и сваке недеље биће ми слободно да одем до Литке.

Полањецки стегао зубе и ћути. Само је гледао у њене нежне руке као од воска и помислио: „И она хоће тим рукама да негује болеснике.“

Али је у исти мах погађао да она хоће пре свега нешто друго. Осећао је како се иза оне њене мирноће и резигнације крије бескрајњи бол, силан као и смрт, који вапије за смрћу из свих сила душе и срца. Просто је хтела да јој смрт дође без њене кривице, не као њен грех, него као заслуга, за коју ће као награду добити састанак са Литком...

И сад је тек Полањецки дознао за разлику између бола и бола, жалости и жалости. И он је волео Литку, али у њега поред жалости за њом и успомена о њој беше још нечега, неког интересовања за живот неке радозналости: шта ће после бити, неких мисли, неке воље, неких тежња. Госпођи Емилији није остало ништа, и ако је шта још на свету занимало, ако је волела оне, који су њој били блиски, то је било само због Литке, преко ње, и у толико у колико је што било у свези с њом.

Полањецкоме тешко паде то дознање и тај растанак. Био је јако привезан за госпођу Емилију, а сад осети да тај ланац прска једном за свагда, да се њихови путеви разилазе у том тренутку, јер он иде даље, путем живота, а она пак хоће, да јој живот што скорије догори и узима посао, истина благословен али који превазилази њене силе, да би што пре стигла до смрти.

На ту мисао би му се уста стегнула. Али мало доцније она оданост коју је према њој осећао, преовлада, те поче говорити истинито тронут а љубећи јој руке:

— Драга госпођо, нека вас сам Бог чува и теши!

Ту му недостаде речи, а она не пуштајући његове руке рече му:

— Никад вам нећу заборавити што сте онолико волели Литку. Казала ми је Марина да вас је она верила, и зато знам да ћете бити срећни, јер је иначе Бог не би тако надахнуо. Колико вас год пута видим у животу толико ћу пута помислити: да је ваша срећа Литкино дело. Нека би се њена воља што пре испунила и нека вас Бог благослови.

Полањецки ништа не одговори, него је мислио враћајући се дома:

— Литкина воља!... Она и не мисли да Литкина воља може остати неиспуњена, и како сам јој могао казати да она тамо није за мене више оно, што је пре била.

И одмах му дође некако очитије, да то несме и даље тако остати, и да оне везе, које га везују с Марином, или ваља учврстити или их кидати да се учини једном крај оном чудноватом положају, неспоразумима и бригама, које би могле произаћи од тога.

Обузе га нов немир, учинило му се: како било да уради да му ниједно неће донети среће.

Кад се вратио дома затече писмо од Машка, које је гласило овако:

„Долазио сам ти два, три пута. Нека битанга увредио ме пред мојим млађима због оне продате горе, зове се Гонтовски. Ваља ми да се разговарам с тобом, зато ћу доћи опет пред вече.“

Кад дође после једног сахата он и не скиде горње хаљине, него отпоче питати.

— Знаш ли ти, Бога ти, тога Гонтовског?

— Знам га. Полањецки му је сусед и рођак, откуда то и како је било.

Машко скиде капут и поче:

— Не знам ни како се то рашчуло о продаји горе; говорио нисам ником о том и много ми је стојало до тога да се то и не зна.

— Наш је агенат, Абдулски, ишао у Кремјењ да разгледа гору. Морао се Гонтовски од њега известити о тој продаји.

— Чуј дакле шта је било. Данас ми у канцеларији донеше карту тога Гонтовскога. Незнајући ко је, примим га. Улази нека геачина, па ме пита: да ли је истина да сам продао шуму и да хоћу да распарчам један део Кремјења? Разуме се да сам га питао: шта се то може њега тицати? А он ће мени: да сам се ја обвезао плаћати од Кремјења доживотну пенсију старому Полањецкому, а ако ја станем водити тако пљачкашко газдинство да ћу упропастити Кремјењ, па ми неће имати од чега наплатити оно што му дугујем. Већ знаш и сам да сам му после тих речи показао врата, казао му да се добро закопча, јер је мраз јак, па пут, откуда је и дошао. Он се разјари, назва ме пред мојим млађима ружним именима, па му чак рече и то:

да седи у Саском хотелу, и оде. Имаш ли ти кључ за то? Можеш ли рећи шта све то значи?

— Те како! Прво, тај Гонтовски само што му Бог срезао рамена, прави правицати је сељак. Друго заљубљен је тај од толико времена у госпођицу Плавицкову, и хтео би бити овде њеним ритером.

— Знаш да сам доиста хладнокрван, али ипак ми се понекад учини да је то сан. Да се ко усуди да ме грди што ја продајем своју ствар, то је просто да ти памет стане!

— Шта мислиш да чиниш? Плавицки ће њега добро изрибати и натерати га да те моли за опроштај.

На то се лице Машково тако намршти и следи од злобе, да Полањецки нехотице помисли:

— Бога ми је онај „меја“ надробио такву попару да ће је морати да покуса.

— Досад се није родио тај који би мене увредио а да не осети — рече Машко, — а тај не само да ме увредио, него ми учинио такву увреду, какву и не мисли да је учинио.

— Ама то је један гејак неурачунљив.

— И бесно је псето неурачунљиво, али добије куршум. Ти видиш да говорим хладно, па ме саслушај што ћу ти рећи: Задесила ме катастрофа, од које се немогу лако подићи.

— Хладно говориш, али те гуши срџба те мешаш једно с другим.

— Ни најмање. Буди стрпљив и саслушај ме до краја. Ствар је у овоме: ако се с мојом женидбом не сврши ништа, или ако се оно отегне на неколико месеци све ће однети ђаво, и мене и мој положај и мој кредит и Кремјењ и све што имам. Причао сам ти да ходим са последњом паром у казану и да морам стати. Красловска не полази за мене из љубави, него што јој је двадесет девета година и што ја њој изгледам ако не као особита партија а оно бар као добра. Учини ли јој се да неће бити тако као што она мисли, прекинуће са мном. Кад би она и њена мати дознале да сам продао шуму зато што ми је била невоља за новце, сутра би ми већ стигао одговор о том како се ствар квари. А сад промисли: оно се догодило јавно, јер је било пред мојим чиновницима. Сакрити се не може. Могао бих им како протумачити продају шуме, али ће ме она утерати у лаж. Ако не изазовем на двобој Гонтовскога оне ће ме одбити, као човека који не уме да брани своју част, а ако га изазовем,

оне су, знаш, неке богомољке, а тако се чувају свега што би било мало неприлично по њиховом схватању, ваљда као нико други, те ће опет прекинути са мном као с авантуристом. Убијем ли Гонтовскога, прекинуће са мном као са убицом; обори ли он мене, прекинуће као са слаботињом, којега може свако вређати и злостављати. Деведесет је на сто вероватноће да ће тако урадити. Разумеш ли сада што сам ти казао да ће ђаво однети и мене и мој положај а уз то и Кремјењ.

Полањецки махну руком сасвим оним бесмисленим егоизмом какав може да овлада једним човеком у односу према неком другом, који га се у самој ствари нимало не тиче.

— Та, могу ја од тебе купити Кремјењ — рече му. Али је положај твој у опште тежак. Па шта мислиш да чиниш с Гонтовским.

На то му Машко рече:

— Досад дугове плаћам. Ниси хтео да ми будеш часник при венчавању, хоћеш ли да ми будеш секундантом.

— То ти нећу одбити — рече Полањецки.

— Хвала. Гонтовски станује у Саском Хотелу.

— Сутра ћу бити код њега.

Чим Машко изиђе, Полањецки се крене да оде на посело код Плавицких, а уз пут мишљаше:

— С Машком нема шале, и ствар се неће свршити тек како му драго, али шта се то мене тиче? Шта се тичу сви они мене, а шта ја њих. Па ипак како је то ђаволски бити сам на свету!

И наједаред осети да је једино биће на овом свету, које се њега нешто тиче, и које о њему мисли, али не као о каквој ствари, Марина.

И заиста, кад је ушао, по самом стискавању руке при руковању познао је да је тако, јер му она рече при поздраву својим пријатним и мирним гласом:

— Само ми се нешто казивало да ћете доћи. Погледајте само: шоља за вас на свом месту.

(Наставиће се)

ХАЈНРИХ ХАЈНЕ*

од

ДОБРОСАВА М. РУЖИЋА

I

Хајнрих (Хари) Хајне

Хајнрих Хајне није само омиљен и познат међу својим земљацима у Немачкој, где је, нарочито у маси популаран, Хајне је познат код свију културних народа, па и код нас. Његове „Идеје“, „Слике из Италије“, и „Инглеске“; многе дивне песме његове, нашле су и у нашој литератури врло много преводилаца.

Због свог духовитог хумора, оштре сатире, лепога вица, и недостижног сарказма, Хајне ће бити вазда савремен и пријатан, њега ће радо читати сви који се одушевљају лепим и духовитим. Хајне је био и сатиричар и хуморист. Ако сатира, по речима Ота Ерста, види само слабости непријатељске, и смеје се; то хумор, види слабости код пријатеља, и непријa-

* Ова је биографија скраћена у изводу, била штампана у „Звезди“ за 1899 год. бр.: 41, 42, 43, 45 и 46. Неки су одељци сасвим нови, а остали прерађени. Дела употребљена при писању ова су: 1. Aus dem Leben Heinrich Heines von Hermann Hüffer. Berlin 1878. 2. Heinrich Heine und seine Zeitgenossen, von Gustav Karpeles. Berlin 1880. 3. Heinrich Heine. Seine Lebensgang und seine Schriften nach den neuesten Quellen dargestellt von Robert Prölss. Stuttgart 1886. 4. Heinrich Heine Biographie von G. Karpeles. Hamburg 1887. 5. Heinrich Heines Werke. Jllustriert von wiener Künstler. Herausgegeben von Heinrich Laube. Bd. I—VI. 6. Erinerungen an Heinrich Heine von Fanny Lewald (Westermann's illustrirte deutsche Monatshefte. Bd. 61. стр. 121—134). 7. Heinrich Heine Memoiren, und neugesammelte Gedichte, Prosa und Briefe. Mit Einleitung herausgegeben von Eduard Engel. Hamburg 1884. 8. Heine auf d. Lyceum und Gymnasium zu Düsseldorf. Ein Zeugniss für sein Ge-

теља и — подсмева се. Обоје се види лепо код Хајнеа, и у томе је он не исцрпан, јер уме да уочи махне код другог, и одма да направи виц; — у томе му нема равна у светској литератури вели његов противник Ницки. Сам Хајне назива Аристофана оцем својим, јер је као и овај исмевао у песмама све и свакога, Хајне није штедео никога, па чак ни круписане главе: краља Баварског Лудвига I,[1] и краља пруског Фридриха Виљема IV овога је исмејао у 67 песама својих, нарочито у „Zeitgedihte", „Der Kaiser von China", и „Der neue Alexander", најскандалознија му је песма „Schlosslegende." Хајне је мрзео не само краља пруског, већ све што је пруско, и у толико је више волео Наполеона, називајући га лафом што умире, којег је пруски магарац очепио. Љубав према Наполеону потиче из више разлога, а највише: што је ширио револуцијонарне идеје, и што су Јевреји добили под њим грађанска права. У Наполеону је Хајне

burtsjahr (Beilage zur Allg. Zeit. 1898) von H. Hüffer. 9. Das Heine Grab auf dem Monmartre von A. v. d. Linden. Mit 2. Abbidungen. Leipzig 1898. 10. Heine's „Mouche", Zur hundertsten Wiederkehr vou Heines Geburtstag, 13 December 1889 („N. Fr. Presse" бр. 12684. 1899.) Max Kaufmann. 11. Zur Heine-Feier. Fritz Ostini (Münchener Meueste Nachrichten бр. 573. 1899). 12. Heinrich Heine's Seele von Otto Ernst (Jugend № 50. 1899). 13. Heinrich Heine als Dichter und Mensch. Beiträge zu seiner Charakteristik von Dr. Max Nietzki. Berlin 1895. 14. Briefe von Heinrich Heine an H. Laube. Herausgegebdn von Eugen Wolff. Breslau 1893. 15. Was dünket euch um Heine? Ein Bekenntniss von Xanthippus Leipzig 1888. 16. Briefe von Heinrich Heine. Herausgegeben von Friedrich Steinman I, II Th. Amsterdam 1861. 17. Des Junge Deitschland. Ein kleiner Beitrag zur Literatur, Geschichte unserer Zeit von Teodor Wehl. Hamburg 1886. 18. Galerie von Bildnissen aus Rahel's Umgang und Briefwechsel. Herausgegeben von K. A. Varnhagen von Ense. I, II Th. Leipzig 1836. 19. „Lorelay" I год. 1900. бр. 2 „Heine Hummer". 20. Georg Brandes: Börne unb Heine. Zweite Auflage 1898. 21. Heiue in Frankreich. Eine litterarhistorische Untersuchung von Dr. Louis P. Betz. Zürich 1895.

[1] Подсмевајући се песмама краља Лудвига I он вели: „Господин Лудвиг је велики песник. И кад он пева, пада Аполо пред њим на колено преклињући га: Стани! хоћу да полудим". А у песми: „Lobgesänge auf König Ludwig", — свега су три — исмева краља Лудвига, и то у првој песми побраја му нека његова дела, и вели, како ће га папа прогласити за свеца а мајмуни и кенгуре кад постану хришћани узеће га за свога патрона. У другој песми кука краљ Лудвиг за својим Масменом, и даје за њ Шелинга, Корнелијуса, и Рикерта. У трећој песми Лудвиг стоји пред Богородичином сликом у дворској капели, па вели, да је она гледала у њ кад је била трудна, она не би родила Бога, већ какво недоношче. На другом месту пева, како он воли уметност те зато слика лепе жене, и у том сарају од слика шета као евнух уметности, и т. д.

гледао савременог јунака, браниоца и растурача револуцијонарних идеја, у њему је он обожавао — како сам вели — ђенија људског, па звао се он Александер, Цезар или Наполеон. Радње он назва одећом, а историју гардеробом духа човечијег. „Љубав — вели Хајне — по каткад воли старе капуте, и тако ја волем огртач од Маренга. Овде је генерал Бонапарта тако јако сркнуо из пехара славе, да је у пијанству постао конзул, цар, светски освојач.“ Описујући Наполеона (у књизи Легран) како јаше на белом коњу гордо, достојанствено, и поуздано он узвикује: кад бих тада био престолонаследник пруски, завидео бих томе коњу. Цар треба само да прозвижди: пруске више нема, и њој је већ одзвонило. Наполеонов гроб на светој Јелени, назива светим гробом, куда народи запада и истока иду на аџилук; за битку на Ватерлоу вели, да је то било човечанство што је битку изгубило. Прва и једна од најлепших песама његових велича и слави Наполеона. У осталом Хајне није био сам који је волео Наполеона јер је све Немачко становништво на западу, све до лајпцишке битке било уз Наполеона.

Знаменити приповедач руски Толстој, у својим старим годинама, одушевљава са Хајнеом, и у сред најживљег говора, често ће цитирати по који Хајнеов стих, а нарочито му се допада песма из „Лазаруса“, „Lass die frommen Hypotesen.“ А ђенијални философ Фридрих Ниче, назива Хајнеа „европском појавом.“

Хајнеов биограф Карпелес вели: „Иронија и виц романтике кључ су за разумевање загонетне песничке природе Хајнеове.“ Мајзнер који је Хајнеа лично познавао, казао је за њ: да је „борба била његова природа, а негација његово биће.“ Стар га је такође лепо окарактерисао, назвавши га „духовитим подсмевалом.“ А зар је и могао друкчији бити, кад му у детињству најомиљенија забава беху „Дон кихот“, и „Гуливерова путовања“ и са тим делима Хајне је управ почео своје васпитање.[2] Неко

[2] Хајнеов друг из детињства Најцинг износи два примера његове детињске досетљивости: кад су једном као деца Суботом пролазили поред једне баште, са чије је ограде висило грожђе, да се лако могло дохватити, деца су жудно погледала у зреле гроздове, али их нису смели узабрати, јер јеврејски закон забрањује суботом воће брати. Хајне је се знао помоћи: кидао је зубима грожђе, не додирујући га руком, говорећи: ја нисам брао, већ одгризао. Другом приликом појавила се ватра у Суботу, и кад су га терали да гура бурад, он се изговарао, да не сме то да ради јер је Шабес (Субота).

је згодно рекао за Хајнеа, да је он славуј немачки, који је свио гњездо у перики Волтеровој. А сам себе најбоље је окарактерисао (у „путовању по Харцу“) овим речима: „докле је год моје срце пуно љубави, а главе мојих ближњих пуне лудости, увек ћу имати материјала за писање.“ Финк вели за његову појезију ово: „Хајнеова је љубавна појезија одјек његове праве страсти његове прве и једино истините, љубави, која своју сенку баца на цео његов живот, и у његовој души стоји забодена као жаока још десет година после свога жалосног свршетка.“

Хајне је био смеса еврејског бола, и хришћанског милосрђа и трпељивости. У њему је било немачке философије и француског либерализма, рођењем је био демократа, а умом и даром аристократа. „Ја сам принц из земље ђенија“, вели он за себе. Њецки вели: „Хајне је Рајнац по рођењу; Прус по праву освојења; Француз по утисцима из младости и дугом бављењу у Француској; Евреjин по пореклу; атеиста из склоности ка негацији и одвратности спрам позитивног морала; протестант крштењем; а привърженик католичанстоа због обреда који драже чула, и љубазности католичког свештенства.“[3]

Хајне је песник, и то прави песник љубави, оне љубави, која се по веровању народњем развија: „у пролеће када цвета цвеће, кад цвета ружа и каранфил“. И његове су песме заиста песме љубави и младости, с тога заносе и освајају срца свију који су млади и који љубе. Најбоље његове песме постале су из љубави према рођаци Амалији. А колико су му песме популарне и омиљене, сведочи тај факат, што су најбољи немачки уметници компоновали његове песме, као Леви, Шуберт, Шуман, Менделзон, Крајцер,[4] и други. Композиција његових песама има на 3000. Једна његова песма. „Du bist vie eine Blume“, компонована је 170 пута; а „Fichtenbaum und Palme“, и „Leise zieht durch mein Gemüth“ 1000 пута. И док су се његове дивне песме орили по целој Немачкој, Хајне је лежао болан преболан, и не

[3] Брандес га исто тако карактерише: „пореклом је био источњак, рођењем и васпитањем Немац, образовањем Француз, а духовно козмополит“, и т. д. Сам Хајне говорио је за себе: „Ја сам жид и хрисћјанин; трагедија и комедија: Хераклит и Демокрит уједно: ја сам Грк и Јеврејин: обожаватељ деспотизма оваплоћеног Наполеоном и поклоник комунизма којег проповеда Прудон; ја сам Римљанин и Тевтон, ја сам животиња, ђаво и бог“.

[4]) Крајцер је компоновао Хајнеове „Гренадире,“ и посветио Маршалу Султу.

знајући за лепе мелодије њихне. Тек је пред смрт 1855 г. први пут чуо певање његових песама. Тога ради отишли су неколико најодабранијих певача у песников стан те отпевали неколико песама, махом Менделзонове композиције, песме су биле ове: „Am fernem Horizonte“, „Der Herbswind rüttelt die Bäume“, „In dem Wald bei Mondscheine“, и уз то квартет; „Entflieh mit mir und sei mein Weib“.

Хајне је био средњега раста, руку је имао малу, очи плаве нос грчки, чело широко, косу дугу смеђу. А. Левалд описује Хајнеа, кад је био у Хамбургу и штампао своју „Књигу песама“: као млада човека са шеширом нављеним на очи, рукама у џеповима, капутом не закопчаним, гледајући час десно час лево. Слика поноситости здравља, и младости. Доцније патио је од главобоље, те није могао да трпи ни куцање са̂та. У јелу је био пробирач, раскош је мрзео, и ако је сам много трошио, носио је се укусно, и по моди. Имао је јако развијен слух, тако је, као дете лежећи у кревету чуо добро све шта се на пољу говори. Трошио је много частећи своје пријатеље,[5] позивајући их на ручак, тако у једном писму Ласалу, јавља, како ће ускоро да даје ручак, на који ће позвати Рожеа, Балзака, Готија, Гослена и друге. Био је мало сујевјеран, тако, кад је једном пошао у Неапољ, десио се бродолом у пристаништу марсељском, и сматрајући то као рђав знак одустао је од путовања. Смејање му је било подругљиво, демонско, Мајзнер вели: да је се често смешио, као да је био сам демон распада и пустоши. Због својих вицева и сатире, Хајне је стекао и доста непријатеља, који су га мрзели оговарали и нападали.[6] Али који је то велики човек који нема завидљиваца и противника? Па и они, не могу ипак да ме споре даровитост, и љубав ка истини, ма да му то неки не признају. Противници у претераној мржњи, одричу му чак и чистоћу осећања његових, називајући

[5] Кад би му ко тражио новаца на зајам, одбио би га говорећи му: „Стојим Вам на услузи, поделите са мном со̂ и хлеб, али новаца не тражите, јер прво ја их немам, а друго не желим да изгубим друга у Вами.“

[6] Примера ради навешћу само ове стихове:

„Зар нема учених паса?
И коња што рачунају?
— — — — — — — — — — —
Не пишу ли магарци приповетке?
И мајмуни зар не играваjу у комендијама?

то кокетеријом; тврде да је оскудан у идејама, а ограничен у избору предмета, па чак и у метричкој форми.[7] Неки као Њецки и посведневним Ксантипус веле да није лиричар! Чудновато. Ако дубље разгледамо у чему је сва та повика, видећемо, — то у осталом противници и не крију, — да је у томе: што они у Хајнеу гледају Евреjина, обожаваоца Наполеона, револуције, који се не клања свему што је Немачко, противник је реакције и пруского краља, па им национални понос не допушта, да поред обожаваног Гетеа стоји и Евреjин Хајне. То је сав разлог. Али ипак признају му, да их полет фантазије вуче за собом, да их пред њиховим душевним очима, очарава слика пуна дражи и лепоте, а одушевљава прикладност језика, и музика ритма.

У карактеру Хајнеовом има једна лепа црта, а то је милосрђе спрам ближњега, љубав спрам родитеља и сродника, и јуначко трпљење својих болова. Због тих, и многи других лепих особина, Хајне је имао и пријатеља и поштовача, и то у омладини која се одушевљава свим оним што је лепо и узвишено. Али од свију пријатеља које је Хајне имао, најпостојанији и највернији остали су му ова тројица: Хајнрих Лаубе, Фердинанд Хилер, и Алфред Мајснер. Лаубе је баш пред своју смрт приредио и издао елегантно илустровано стање Хајнеових дела, и тиме са најлепше одужио успомени, свога славног пријатеља, који је био један од оних ретких људи, што без икаква обзира говоре и пишу оно, што виде, мисле и осећају,

Прошло је сто година од рођења Хајнеова (немачка журналистика прославила је тај дан 13 децембра 1899 г.) И његови биготни и нетолерантни земљаци једва су се сетили да оцене Хајнеа како треба, за један тренут заборавили су његово порекло, прешли су ћутке преко његовог подсмеха, и нису чак замерали безбожништву његовом, и ако је он у ствари био деиста. Чак из клерикалне Баварске чули су се гласови признања „славују немачком“, а прекори онима који га мрзијаху. „Ако најжениjалнији песник немачки после Гетеа и Шилера, — вели Фриц Остини, — који је једнак са Уландом, или је бољи од њега: ако је он био мали човек, ако се он мора омаловажавати и исмевати, то би онда био рђав знак времена за

[7] Какве замерке праве, и до каквог ситничарлука долазе озбиљни Немци, ево један пример, тако неки Зелиг (у цитату код Њицког) нашао је, да је Хајне у „Књизи песама употребио 140 димипутива, а реч „слатко“ (süss) 83 пута, и т.д.

немачки дух у опште. Јер, кад су великани мали, где су онда други? Не, ми се надамо, да ће стогодишњица прославе Хајнеова дана рођења, моћи да се означи као радостан обрт у сазнавању његове вредности и његова бића". ....„Зашта смо му благодарни, то није у уживању лепоте његових песама, није у радости на брилантном ватромету његова духа, исцрпљеног у епско сатиричким песмама, и у прозним делима".... „Он је био не само творац модерне лирике, већ јој је показао пуно нових облика и боја, и извео је из лавиринта метрике у пријатну шумицу слободне лепоте; тиме нам је он врло много дао. И као што је поезију ослободио од оног укоченог облика, тако је и немачку публицистику ослободио од стега зачмалости, и показао јој вештину како ће да упозна читаоце са садржином, а у исто време да га развесели сјајем и духом облика. Он је дневне писце научио, како се стварно, и у исто време пријатно може писати"....

Хајнеу се пребацује да је био преко мере сујетан, не може се одрицати, да је био са свим слободан од тога, а који је то млад човек који нема мало сујете, и може ли се онда Хајнеу пребацивати што је био горд на своје прве радове, који су произвели сензацију у Немачкој. Али се из једног писма Фридриху Рајсману (20 октомбра 1822) који је уређивао „Rheinisch—Westfälischen Musenalmanach's" види напротив, да Хајне није био тако сујетан као што се говори. У том писму Хајне озбиљно забрањује, да у своме Аманаху ма какву биографску белешку о њему доноси; „јер — вели — ја сад још ни сам достојан да се назовем песник, и тек делима морам доказати". Како пак сам цени своју славу, сведочи једно писмо (Јозефу Клајну, Божић 1825) где каже: „Ја сам међутим славан постао. А то и заслужујем већ и са тога узрока, што мало пишем". Овако не пишу сујетни људи као што га противници хоће да представе.

И ако није тачно, — као што ћемо после видети — то је ипак 13 децембар 1899 г. у целој Немачкој свечано прослављен као стогодишњица рођења Хајнеова, а нарочито у местима где је живео. Тако је у Хамбургу варошко позориште приредило Хајнеово вече, представљајући „Алманзора". У месту његова рођења Диселдорфу приређено је Хајнеово вече са певањем. У Манхајму су „слободни мислиоци" приредили такође свечану прославу, која је била многобројно посећена. Позориште у Позену представљало је Хајнеовог „Ви-

њема Ратклифа“, А у Бреслави је „слободно литерарно удружење“ прославило стогодишњицу певањем и декламовањем Хајнеових песама, и предавањем о значају Хајнеовом за садашњост. У Бечу су стогодишњицу свечано прославили социјал демократе, и прославу су многобројно посетили раденици. Дворана и галерије у „Sophiensaale“ биле су дупке пуне, ту су били и сви социјал-демократски посланици. Чудновато изгледа, да је бечка полиција забранила „Deutschland als Wintermärchen“, и „Die Wanderraten“, али су ипак те песме биле испеване уз бурно одобравање слушалаца. Свечан говор држао је Др. Еленбоген, који је нагласио: да је „умна радња ђенија. продукт укупног човечанства, а његови су радови добродошли свему човечанству. И ако владајуће класе заборављају ђенија, ако му оне не дају место за споменик, њега пролетаријат неће никад заборавити. Он је се борио, писао и певао, за покољење који се спрема да изнова уреди друштво, и зато га противници мрзе. А зато ми са одушевљењем и дивљењем погледамо и њега, пркосећи ропским душама које служе апсолутизму. Хајне је с правом рекао: ‚на мртвачки сандук метните ми мач, јер сам вазда био војник у борби за ослобођење човечанства‘. „На бечком универзитету, посветио је професор Минор једно предавање, говорећи о Хајнеовој појезији, коју је назвао: великом антитезом прозе и појезије, романтике и модерног друштва.

Једини споменик Хајнеу у Немачкој до 1900 године, био је подигнут на врху Кенигсхеа код Елберфелда, а подигла га је Селма фон дер Хајт.

II

Хајнеова автобиографија[8]

„Рођен сам 1800 г.[9] у Диселдорфу граду на Рајни, који је од 1806—1814 године био окупиран од француза, те сам тако

[8] Ову автобиографску скицу коју у преводу доносимо, са извесним допунама и објасњењем, послао је био Хајне, Филарету Шаслеу 14 јануара 1835 г. Хајнову биографију писао је на француском и Сен Рене Таљандије.

[9] Ова је година погрешна, јер Хифер по сигурним подацима ставља Хајнеову годину рођења у 1797, и то је највероватније. Та несигурност у години рођења, због тога је, што су за време окупације Француза изгорели

још у детињству удисао дух француски. Моје прво образовање[10] добио сам у фрањцисканском манастиру у Диселдорфу, доцније сам посећивао гимназију у истом граду, која се тада звала „лицеј." Ту сам прешао све разреде, где се учило Humaniora и одликовао сам се у вишим разредима, где су предавали ректор Шилмајер философију, професор Бревер математику, апат Долноа француску реторику и појезију, а проф. Крамер експлицирао је класичне песнике. Ови људи живе још, изузимајући првог католичког свештеника, који ме је веома лепо примао, по својој прилици због ујака ми, дворског саветника од Гелдерна, који је био његов университетски пријатељ, и како ја мислим због мога деде доктора од Гелдерна, чувеног лекара који му је живот спасао.

„Мој отац био је трговац и прилично имућан, умро је. Моја мати[11] красна жена живи још сад (1835 г.) повучена од великог света, имам једну сестрр г-ђу Шарлоту од Елебден (умрла 1899 г.), и два брата, од којих је један Густав од Гелдерн[12] драгонски официр у служби Њ. В. Аустријског цара: други Максимилијан Хајне, лекар је у руској војсци, са којом је прешао преко Балкана.[13]

сви папири па и крштенице. Мајка Хајнеова говорила је прво да се родио 1797, — а доцније 1799 г. Међутим је Елстер у Сајфертовом „Vierteljahresschrift für Litteratur" (1891 г. стр. 465) као и Хифер јасно доказао: да је Хајне рођен 13 децембра 1797 г. Хајне пак у једном писму Расману октомбра 1822 вели, да му је тада 24 године. Таљандију опет пише (1855 г.) да је рођен 12 децембра 1799 г. „Важно је — пише му Хајне — да сам рођен, и то на обали Рајне, где сам већ у 16 г. написао песму Наполеону. Можете је наћи у „књизи песама" под насловом: „Die beiden Grenadire". Т. Готије у некрологу Хајнеу ставља као дан рођења 1 јануар 1800 год.

[10] Хајне је прво ишао у женску школу, па како је био немиран, то је бивао често кажњаван. Да би се за то осветио учитељици, узме њену бурмутицу, испразни је и напуни песком, кад га је учитељица питала, зашто је то урадио, одговорио је: „за то што те мрзим". У школи је се учио одлично. схватао је лако, а радио брзо.

[11] Хајнеова мајка звала се Пијера ван Гелдерн, доцније прозвана Бети. Оцу му је било име Самсон. Утицај матере био је већи но очев, она је била разборита и паметна, читала је Русовљева „Емила", и од ње је наследио љубав ка фантастичности и романтици.

[12] Узео је презиме материно, но доцније се опет прозвао Хајне, и био је у последње време уредник полузваничног бечког „Fremdenblatt"-а, умр'о је 15 новембра 1886 год.

[13] Умро је у Берлину 1879 године. Од Максимилијана има о томе руско-турском рату једна књига под насловом: „Heine's Bilder aus der Türkei. St.

„Моје прекинуте студије, нешто услед романтичне ћуди, покушаја некакве радње,[14] и других болести, продужио сам 1819 г. у Бону, Гетингену и Берлину.[15] У Берлину сам провео четири године, где сам патио од разних болести, од којих је једна била од убода мача у слабину; тај ми је убод нанео неки Шалер из Данцига, чије име нећу никад заборавити, јер је он једини човек који је знао да ме најосетљивије рани.

„Учио сам седам година на горе реченим университетима, а Гетинген је био, где сам у повратку после приватног и јавног испита добио степен доктора права, том приликом славни Хуго, тада декан правног факултета, није ми опростио ни нај-

Petersburg bey J. Brieff. 1833“. На стр. 6, говорећи о Еврејима и њиховом моралном карактеру он се позива на свога брата Х. Хајнеа који их је лепо оцртао у својим писмима о Пољској. Неколико песама које су у тој књизи сведоче да је и Максимилијан имао песничка дара. У књизи је описана Бугарска, и прелаз преко Балкана под Дибићем.

[14] Хајне је прво ступио у једну банкарску кућу, али место рачуна он је писао песме, и ту није остао више од 15 дана; отац га затим да у бакалску радњу, ту је остао мало дуже, свега 4 недеље, и у тим двема радњама научио је — по његовом сопственом признању — како се пишу менице, и како изгледају мускат ораси.

[15] Да би се могао школовати на универзитету, мајка Хајнеова је продала свој накит, и тиме је се — како вели Лаубе — лепше накитила, но жена која се киппури бисером и драгим камењем. На пријемном испиту из старих језика, није се показао добар, са испита математике повукао се, у историји признато му је знање, али у писменом немачком раду нарочито су га похвалили, ма да су се чудили, што у озбиљној теми употребљује заједљив хумор. Спремајући се лети 1819 г. за универзитет најрадије је читао баладе Уландове. На Бонском универзитету другови су му били: Либиг, Фалерслебен, Дифенбах, Јов. Милер и т. д. Из Бона је отишао у Гетинген, одатле је због свађе са једним другом био отпуштен, или како се то каже академским језиком, добио је consilium abeundi на 6 месеци, — и отишао је у Берлин, али тада је већ био чувена литерарна личност. У Берлину је на њ утицао Варнхаген и жена му Рахел Левин Маркус (1771†1833). Рахел је се удала за Варнхагена 1814 г. њу је Хајне звао „најдуховитијом женом универзума“, и свој „лирски интермецо“ њој је посветио. Други круг у Берлину био је код песникиње Елизе Хохенхаузен, која је прва почела да преводи Бајрона у Немачкој: код ње је Хајне читао своје песме и баладе, и ту је поздрављен као последник Бајронов у Немачкој. И на болесничкој постељи, Хајне је се с тугом сећао оних лепих часова младости своје, што их је провео у том естетичном салону. Варнхаген је упознао Хајнеа са Губицом који је уређивао „Der Geselschafter“, који је био „колевка његове славе“. Губиц му је нашао и првог издавача за његове песме.

мање схоластичке формалности.[16] Премда Вам ова последња околност изгледа сићушна, но ја Вас ипак молим да је примите к знању, јер се у једној против мене написаној књизи тврдило, да сам ја мој академски диплом купио. Од свију лажи који се о мом приватном животу износе на јавност, то је једина коју бих хтео да потрем. Ту видите научењачки понос! За мене веле да сам копилан, џелатов син, улични разбојник, атеиста, рђав песник, — чему се ја само смејем, али ми срце пара кад ми се спори моја докторска титула! Међу нама буди речено и ако сам доктор права, ипак је право наука коју од свију најмање знам.

У 16 години почео сам да правим стихове. Моја прва поезија штампана је у Берлину 1821 г. две године доцније издао сам нове песме са још две трагедије. Једна од ових трагедија, била је у Брауншвајгу, престоници истоименог херцогства представљана и извиждана. Године 1826 изашла је прва свеска „Путничких слика“, три друге свеске изашле су неколико година доцније као господе Хофмана и Кампеа, који су и сад моји издавачи. Од 1826 до 1831 живео сам у Линембургу, Хамбургу и Минхену, где сам са мојим пријатељем Линднером издавао „Политичке анале.“ У том међувремену путовао сам у стране земље. Има већ 12 година како јесен проводим на морској обали, обично по малим острвима севернога мора. Ја волем море као љубазницу, и опевао сам његову лепоту и његову ћуд. Ове песме находе се у немачком издању „путничких слика“, у француском издању изоставио сам их; тако исто и полемичан део, који се односи на племство по рођењу, на Тевтомане, и католичку пропаганду. Што се племства тиче, то сам о њему го-

[16] Промоција је била 20 јула 1825 г. Професор Хуго упоредио га је тада са Гетеом, који је такође био песник и правник. Међутим узгред буди речено — Хајне није био велики обожавалац тога немачког идола Гетеа, који му се само допадао, док је Шилера волео. „Гете је — говорио је Хајне — понос немачке литературе, а Шилер је понос немачког народа а путујући по Харцу, Хајне је посетио Гетеа у Вајмару, и 10 октобра 1824 г. тражио је писмом да га прими у аудијенцију. Вративши се у Гетинген, Хајне пише Мозеру 15 октобра, и између осталог јавља му: „Био сам у Вајмару, тамо има врло доброг пива... На путу и овде приметио сам да су се моје песмице на особити начин распрострле... Био сам у Вајмару тамо има такође доброг гушчијег печења“. И тек на поновно питање о Гетеу, Хајне одговара: „Ја и Гете ми смо две природе које се у своме хетерогенитету морају одбијати“.

ворио у предговору ка „Писмима Калдорфским“, која нису моја као што погрешно мисли немачка публика. А што се тиче Тевтомана, ових старих немачких жена (ces vieilles Allemandes), чији се патриотизам састоји само у слепој мржњи спрам француске, то сам их ја у свима мојим списима љуто гонио; то је анимозет који постоји још од „буршеншафта“ коме сам припадао. У исто време нападао сам католичку пропаганду, немачке језуите колико да клеветнике казним који су ме прво напали, толико и да моје протестанско чуство задовољим, које ме је — разуме се — по кад што далеко одвело. Јер протестантизам није био само либерална религија, него тако исто и мета немачке револуције, а ја припадам лутеранској вери не само крштењем, него и вољом за борбу, која ме гони да участвујем у биткама ове Ecclesia militans. Али док сам бранио социјалне интересе протестанства, нисам никад тајио пантеистичке симпатије, зато сам оптужен за пантеизам. Рђаво обавештени или пакосни земљаци одавно су распрострли глас да сам обукао сен-симонистички капут; други ме опет почаствују са јеврејством, жао ми је што нисам увек у положају, да им такве љубазне услуге враћам.

„Нисам никад пушио, тако исто нисам пријатељ пива, и тек у Француској јео сам први пут кисела купуса. У литератури покушао сам са свачим: писао сам о вештини, философији, теологији, и политици... Нека Бог опрости! Има већ 12 година како се у Немачкој о мени говори: хвале ме или грде, али вазда страсно и непрекидно. Тамо ме мрзе, презиру, обожавају,[17] вређају. Од месеца маја 1831 г. живим у Француској и већ четири године како нисам чуо немачког славуја.

„Али доста, постајем тужан.

„Ако желите још друга извешћа, ја ћу Вам их радо дати, биће ми мило ако ме сами на то подстакнете. Реците добро о мени, реците добро о Вашем ближњем, као што Јеванђеље заповеда, и примите уверење одличног поштовања, са којим сам и т. д. Хајнрих Хајне“.

[17] Кад су у једном друштву, где је био и Хајне говорили, како ће њему некад подићи споменик у Диселдорфу, он ће тада приметити, да га већ има, и то у Хамбургу. „Где?“ упитаће брат му Максимилијан. „Та она лепа кућа Јулијуса Кампеа, то је величанствен споменик, подигнут у захвалној успомени на многа и велика издања моје књиге песама“. И зајиста прво издање било је у 10.000. Књига песама“ доживела 1883 г. 50 издање.

III
Хајне и жене

Главна карактеристика Хајнеова јесте љубав. „То није била — како вели проф. Минор ситничарска љубав, него силна страст, варљива као вода, која је ‚дворском песнику мора‘ најсроднији елеменат; један сфинкс који у жару и бесу растрзава песника својим пољупцима“. Хајне сам признаје, да га је несрећна љубав нагнала да пева, и његов биограф Роберт Прелс каже, да је ту чаролију извршила једна мала девојка, коју је он у својим „путничким сликама“ изнео под именом Вероника[18] Карпелес пак вели, да је прва несрећна љубав Хајнеова, била његова рођака Амалија, и она је та, коју ми у Хајнеовим песмама сусрећемо као: Моли, Зулејка, Евелина и Отилија она је опевана у „сликама са северног мора“, она је као девојка у визији „морска авет“, она је Марија у „Ратклифу“ Дона Клара, и т. д. и она је та која је изазвала онај ироничан, тужан, страстан, и болан тон са његове лире. У 16 години већ је био заљубљен, кад је упознао „мајсторицу“ — „Гехин“, коју Хајне спомиње у својим делима. Гехин је била жена једног џелата, која је имала лепу сестричину Јозефу, са којом је по неколико сати проводио у поверљивом разговору, док му је њена тетка причала фантастичне приче. Лепа златокоса „црвена Јозефа“ — како Хајне у својим мемоарима прича, — разбуктала је прве пламенове оних двају страсти, којима је његов живот био посвећен и то: „љубав спрам лепих жена, и спрам француске револуције“. И ова џелатова поћерка — по признању Хајнеовом — била је од највећег утицаја на песника, који се тек будио, а тај се утицај види и на његовим првим песмама „сановне слике“.

Љубав је главни елеменат живота Хајнеова. Ево како се он сам о томе изражава: „библиотека и подруми винески упропастише ме, а и љубав ме мучи. Ја волем медичког Венуса што стоји у библиотеци, и лепу куварицу дворског саветника Бауера“. У љубави Хајне није био пробирач, зна се н. пр. да је једном волео и једну келнерицу, која у почетку није хтела да чује за њ, тек кад је сазнала, да је он писац оних лепих песама, пружила му је усне за пољупце, и Хајне је доцније

[18] Веле, да је Хајне једном у школи на испиту, декламујући Шилеровог „Гњурца,“ у сред декламације застао, кад је смотрио међу слушаоцима једну златокосу девојку, и пао је онесвешћен на под.

уверавао: да му је тај мали хонорар више радости причинио, но сви златници његових издавача Хофмана и Кампеа.

Ону дивну песму: „Du bist wie eine Blume“, спевао је Хајне једној сиротој лепој девојци Мирјами која беше дошла са својим оцем у Берлин, па јој отац изненада умре, а она остаде сама самохрана; и њу угледа Хајне једног вечера, како у очајању јеца и крши руке пред једном посластичарницом, без оца, без средстава, а у туђем месту. Хајне је узеде, и предаде Варнхагену и жени му Рахел.[19] За своју романцу „Дона Клара“ пише Хајне (5 новембра 1823 г.) Мозеру: „сва је сцена из мог сопственог живота, само што је зоолошка башта претворена у баште Алкада, баронеса у Сењору, а ја у Св. Ђорђа, или бар у Апола.“ Песму „бели слон“ спевао је грофици Калергис која га је у болести често посећавала и тешила.

Хајне није никад оскудевао у љубави, љубав је могла изазвати свака, само ако је лепа, па била то принцеза или куварица. Он признаје: да у најмлађој младости, никад није знао за жену ако није била лепа, јер је лепота телесно откровење божије; — или ако није била задахнута великом страшћу, која нас ослобађа од свију саможивих сићушних осећаја, жртвујући нам сва блага живота, па и сам живот. Где год је био, увек је био у друштву лепих жена, његова писма, његова дела говоре нам довољно о томе. Живећи у Берлину он — у посвети „Ратклифа“ Меркелу — вели: „не застиђуј ме моје лепо дете, и не поздрављај ме ‚под липама‘, кад после будемо код куће све ћемо лепо удесити“. Из Лондона опет пише Мозеру (9 јуна 1827): „Ако се жив вратим из Лондона, то жене нису криве за то, оне чине своје“. У Италији, у купатилу Лука — пише његова сестричина Марија Ембден Хајне, доцније талијанска кнегиња Де ла Роке, у својим „успоменама на Хајнеа“: — „пливао је у љубави и задовољству, где је и добио клицу своје болести, јер је као вредна пчела летео од једне до друге, и није био никад сит љубави“. Овај раскалашан живот продужио је још више у Паризу, па чак и пошто се оженио (као

[19] Карпелес напротив тврди да је Хајне бавећи се у Пољској (Гнезену), видео код бунара једно црнооко јеврејско девојче Ребеку, кћер тамошњег Рабина, и заљубио се, при поласку спева јој дивну песму: „Du bist wie eine Blume, so hold und schön und rein“... Лепа Ребека удала је се доцније за једног обичног трговчића, са којим није срећно живела, али је се вазда сећала Хајнеа, друг Хајнеов Бреза помагао је доцније сироту Ребеку.

што сведоче и његова писма Ласалу из 1846 г.). Тако живећи, Хајне је могао лако да самом себи прорече: „да ће то жене бити, које ће га у гроб отерати“, та је се слутња испунила, али после дугих мука и великих болова. У писму Левалду (11 априла 1835 г.) пише му: „ружични таласи силовито шуме око мене, мој је мозаг још непрестано онесвешћен од заношљивог мириса цветног, да нисам у стању да се са Вама паметно забављам. Јесте ли читали Соломонову, песму над песмама? Прочитајте је још једном, и ту ћете наћи све што Вам данас могу казати“. Три месеца доцније, мало је одахнуо, јер већ хладније пише: „Сад је хвала мојој несавладљивој снази духа, душа опет умирена, и ја живим спокојно и весело у замку једне лепе пријатељице близу Сен-Жермена, у милом кругу отмених лица“. Али је та мирноћа за мало трајала, јер је ускоро био опет жртва страсти, а после неколико недеља пише Лаубеу: „како се налази у замку најлепше, најблагородније и најдуховитије жене,[20] али у њу вели није заљубљен; „ја сам проклет — пише он — да љубим само најниже и најбудаластије... појмите ли како то мора мучити човека који је врло поносит и врло духовит“. У Паризу је живео лудо и бесно, ту је била: Серафина, Ангелика, Дијана, Хортенза, Клариса, Жоланта, Марија, Жани, Ема, Катарина и т.д. „Упита ли Вас когод — пише тада Хајне — како живим, то кажите као риба у води, или још боље кажите људма, да ако у мору једна риба пита другу: како живи, то ова одговара: ‚живи као Хајне у Паризу“

Бавећи се као гост неко време у Пољској, упознао је тада извесну г-цу Соберихајм, чијег је се познанства радо сећао, не само он, но и друг му Леман, и Хајне је њу по Леману често поздрављао, сматрајући њено познанство за најлепше и најпријатније. Пољкиње су у опште оставиле дубок утисак на Хајнеа. Тако Христијану Сете-у пише (Августа 1822) из Гнезена, како племићске „жене и девојке издржале би борбу са свима лепотицама на земљи, не изузимајући ни Ђурђијанке, а у надметању у љупкости и пријатности измакле су за педесет глава коњских. Перо је немоћно да опише једног пољског Ве-

[20] То је била кнегиња Белђојозо, која је била ванредна лепотица, праве класичне лепоте. Рођена 28 Јуна 1808 у Милану, умрла 5 Јула 1871 г. Удата је била за кнеза Емила Барбијано Ди Белђојози 1827. Са кнегињом Хајне је био у срдачном пријатељству око 20 година. Ње се извесно тиче и оно горње писмо Левалду.

нуса, само Тицијанова кичица могла би да даде слабу слику на платну, али шта ја кажем? Ја осећам немоћност моје гушчије дршке, кад бих имао Тицијанову кичицу, Моцартове мелодије и Кладеронов језик, тек тада могао бих ти да раздрагам осећај, који би имао при погледу лепих ћерки пољских. Шта су Тицијанове слике спрам ових бујних олтарских слика лепоте, које је Бог у најлепшим часовима своје творачке снаге и одушевљење чаролијски произвео! Шта су Калдеронове звезде земне и цвеће небесно, спрам ових анђела на земљи. Једну такву Афродиту видети, то ми се допада. Инглезима радо остављам Неапољ да виде и да умру".

Чудновато изгледа, да Хајне, који је жене тако волео, и тако их лепо описао и опевао, да је он поред лепих, бујних и пуних живота жена, волео још мермерне статуе, и што је најчудноватије, оне које су давно умрле. Ево шта он сам о томе вели (илустровано издање св. V стр: 74, 75, 76,): „Само једна статуа беше — сам Бог зна како, — остала сачувана од пакости човечије и времена, са свога постоља — разуме се — била је оборена у велику траву, и ту је лежала неосакаћена богиња, са чистим лепим изразима лица, и са лепо опвиченим благородним грудима, које су бљештале из траве као грчко оваплоћење. Готово се уплаших кад је видех; ова ми слика ули чудноват загушљив страх, и нека тајна бојазн, не даде ми да останем даље при њеном нежном погледу"... „од тада се у мојој души развила чудновата страст за мермерне статуе"... „малане слике женске, нису ме тако много занимале, као статуе. Само сам једном био у слику заљубљен, то је била ванредно лепа Мадона, коју сам познао у Келнској цркви"... „Ја сам и мртве жене љубио... Јест, то је нешто особито да сам се у једну девојку заљубио, пошто је она већ седам година умрла била... тако живљах шест месеци у Потсдаму са свим утонуо у ову љубав..."

Од многих Хајнеових пријатељица и познанстава са њима, била је и једна велика поштоватељка његова — чиста и узвишена над сваком сумњом — Инглескиња Луција Дуф Гордон (рођена 24 јуна 1811, а умрла у Каиру 14 јула 1869), удата је била 1840 г., и она и њен муж, били су литерарно образовани. Њихова кућа била је зборно место интелигенције инглеске ту се скупљаху: Дикенс, Текерај, Тајлор, Тенисн, Џ. Елиот, и други: од странаца у њихову кућу долажаху. Лео-

полд Ранке, и Гизо. У својим успоменама она прича за Ранкеа, како је он имао обичај, да ходајући тамо амо по соби, говори језиком који је био смеса инглеског, француског, немачког, талијанског, шпанског и латинског; — и који сем њега нико није разумевао, али га је он радо култивисао. Леди Дуф познала је Хајнеа, кад је била дететом, у Булоњу, у једном хотелу, она га описује као јаког, омаленог, доста кратковида, са страсним изразом око уста. Познанство је било при ручку, чујући да она са мајком говори немачки, умеша се и он у разговор са њом, казав јој: „Кад се вратите у Инглеску, можете својим пријатељицама причати да сте познали Хајнриха Хајнеа“.

„А ко је Хајнрих Хајне?“ упита мала Дуф.

„Он се — прича леди Дуф — слатко насмеја, и моје незнање не врећаше га. Доцније смо често заједно шетали и беспосличили по пристанишној обали. Он ми је причао интересантне приче о омађијаним рибама, морским девама, аветима и т. д. Његова причања беху вазда фантастично смешна, гдекад хумористична, и врло често патетична, нарочито кад му таласи доношаху поздраве са северног мора. Једног ми дана рече да се песма ‚Wenn ich an deinem Hause,‘ односи на мене и моје црне очи.“

И после дуго и дуго година, леди Дуф долази 1854 г. у Париз, и чујући да је Хајне веома болан, она му пише: да мала девојка, којој је он пре неколико година у Булоњу причао тако лепе приче, жуди да са њим говори, и ако се сећа, то нека јој одреди згодно време за посету. Хајне јој одговори, да одмах дође, и она дошав, Хајне се сећаше најмање ситнице из прошлости, нарочито се сећао једне инглеске баладе што је тада певала.

„Лежао је на правом брду од душека, тело му је било тако мршаво, да је изгледао као какво мало дете; очи беху махом затворене, а лице тако јадно, тако исцеђено, да је у свему лично на Ecce Homo каквог старог немачког сликара. Његов глас звонио је полагано, и чудим се живости, са којом је у пркос томе говорио. Јасно се видело да је ту дух савладао тело.

„Кад сам ушла у собу, подиже трепавице са танким белим рукама, и узвикну: ‚Боже! мала Луција је порасла, и има мужа, то је чудновато.‘ Затим озбиљно питаше: да ли сам срећна и задовољна, молећи ме да доведем и мога мужа, он се нада да сам срећна јер сам као мало дете била тако весела. Ја му одговорих да одавна нисам тако весела, као што је некад мала

Луција била, али да сам у браку срећна и задовољна. На то ће Хајне рећи: „то је лепо, лепо је видети жену која нема рањаво срце, те да га предаје људима на лечење, као што то овде жене раде, не опажајући да оно чега немају, управ то је, што никаква срца немају.“

Исте године посетила га је она са мужем својим, и била је неколико пута код њега. „У опште ја нисам никад видела — вели племенита леди — да ико тако ужасно пати, и да своје муке са така узвишеном не афектираном мирноћом подноси, као Хајне. Истина, он се кадгод тужаше на своје патње, и дирало га је видећи сузе у очима мојим, али се одмах труђаше да ме шалом насмеје, чему је се веома радовао.“ „Једном рече, да највише што му се код мене допада, то је смејање од срца, што францускиње не могу.“

Говорећи о односу Хајнеовом спрам жена, није могуће неспоменути једну, која му је до смрти остала верна пријатељица, и коју је Хајне звао „мала вила.“ Своје односе спрам Хајнеа и Алфреда де Мисеа, изнела је она у својим успоменама. То је г-ђа Жобер[21] пореклом из аристократске породице, а била је удата за члана касације Максима Жобера. Хајне је њу упознао на једном балу 1835 г. представљајући јој се као „први човек столећа“ (алузија на његово рођење) и после неколико дана пошље јој своју књигу: „De L'Allemagne“, са овим писмом:

„Част ми је госпођо, да Вам пошаљем моју књигу о Немачкој. Молим Вас да прочитате шести одељак, тамо говорим о ундинама, саламандрима, гномама, и силфидама. Знам да је моје знање о овоме врло непотпуно, и ако сам у оригиналу читао дела Аурелијуса Теофрастуса Парацелзуса Бомбастуса из Хохенхајма. Кад сам моје дело писао, ја такве елементарне духове нисам видео, сумњам шта више да они и могу шта друго бити, до производи наше уобразиље, да они не само у нашем мозгу, но и у елементима станују..... Али од прекјуче верујем у могућност њихове егзистенције..... Ногу коју сам прекјуче видео могу имати само таква фантастична бића, о којима сам у мојој књизи говорио: је ли одиста то нога једне Ундине? Верујем да је се као талас докотурала, и да на води може играти.

[21] Ова пријатељица Хајнеова умрла је у дубокој старости 1884 г. — њу је А. де Мисе звао „госпођа кума“, и био је са њом у врло интимним односима. Своје успомене штампала је 1880 год. под именом: „Souvenir de Madame C. Jaubert“.

„Или она припада каквом саламандру? „Није хладна" вели Јосиф Марта из Женевијева, који је своју уобразиљу распалио ногом лепе цвећарке. Или је то нога Гномена? За то је сувише мала, спретна и нежна. Или је какве Силфе? госпа је тако етерична, тако вилинска..... да ли је добра или зла вила? то не знам, али ова ме сумња мучи, узнемирује, тишти ме. Заиста се не шалим. Ви видите госпо, да у тајним наукама нисам довољно напредовао, да нисам никакав велики чаробник, само сам Вама врло одани и покорни слуга.

22 Априла 1835 године.

Хајнрих Хајне."

У „Флорентинским ноћима", Хајне вели за ову лепу малу госпу, ово: „сећам се оног тренутка, кад ми је Белини изгледао тако мио, да сам га са задовољством посматрао, и желео да га боље упознам..... То је било оног вечера, пошто смо заједно обедовали, и били врло весели у кући једне велике даме: која има најмању ногу у Паризу, и на клавиру разлегаху се најслађе мелодије. Још и сад, као да гледам доброга Белинија, како, најзад малаксао од многог лудог белинизма, шта га је изнаскао, седе на столицу..... Ова је столица била врло ниска, готово као клупица, тако, да је Белини седео крај ногу лепе даме, која се спрам њега на софри била испружила, погледајући га са слатком злурадошћу, док се он спремаше да је са неколико француских фраза забави, сматрајући за нужно да оно што је мало час казао, коментира у своме сицилијанском жаргону, доказујући да то није никаква глупост већ напротив најфиније ласкање. Верујем да лепа дама није много пажње обраћала на Белинијеве фразе, јер му је његову шпанску тршчицу, са којом је се покадкад помагао у својој слабој реторици, узела из руку служећи се њоме да дивну коврдаву косу са слепочњаче младога „маестра" на тенани поремећава. Овај враголасти посао пратило је смешење, које је њеном лицу давало онај израз, који никад нисам видео на живом човечијем лицу. То лице нећу никад заборавити, оно је било од оних, која припадају царству поезије, а не суровој стварности живота, чије контуре опомињу на Да Винчија: она благородна облина са наивним рупицама на образу, и сентименталном шиљастом брадом ломбардијске школе. Боја више римска, блага, тавна бисерна сјајност, отмена бледоћа, миловост. У кратко, то је било лице, које се налази

само на којем старом талијанском портрету, које представља једну од оних великих госпоја, у које су талијански вештаци из XVI века били заљубљени, и стварали бесмртна дела своја. .. У том тренутку Белини ми је изгледао као да је дарнут чаробним штапом, као да је преображен у неко пријатељско привиђење, и од једном био ми је тако близу срца. Његово лице сијаше у одблеску онога смеја, то је био можда најлепши моменат његова живота. ..... Ја га никад нећу заборавити. ..... Четрнајест дана после тога, читах, да је Италија изгубила свога најбољег сина.“

Па чак и на заходу свога живота Хајне је има своју последњу љубав, ако се тако могу назвати искрице и сећања једног тешког болника. Ту је љубав изазвала, или боље потсећала на љубав, једна млада, интересантна, и у неколико проблематична жена — Камила Селден, коју је Хајне звао Муш (Mouch — мува је била изрезана и на њеном прстену). Право јој је име било Елиза Крињениц и родом је из Прага. А. Мајснер један велики пријатељ Хајнеов, изнео је врло интересантна откровења о њој. Између осталога прича Мајснер, да је се са њом упознао на путу од Хавра до Париза 1847 г. — однос између њих био је убрзо поверљив, и она му је на растанку дала за успомену један прстенчић, али му име и стан није хтела казати, рекла му је нек је зове Марго. Дуго после тога, није о њој ништа чуо нити је видео, тек 1849 г. посети га једна госпођа, и у њој позна он Марго, и ма да је сваки дан к њему долазила, ипак му ни тада није хтела да каже своје право име, ни свој стан; идуће 1850 г. Мајснер је био у Лондону, и, какво изненађење, кад је видео г-ђу Марго у елегантној екипажи, са једном старом госпођом, где уђоше у једну јувелирску радњу. Кад ју је Мајснер поздравио, она му је одговорила, да је се упознао. Шест година после смрти Хајнеове, добије Мајснер писмо, у коме га позива да одмах дође у Париз, кад је овај дошао и са њом се видео, она му се представила са правим својим именом као Елиза де Крињениц. То је сва њена историја, како нам Мајснер прича.

Кад је њу Хајне први пут видео, тада јој је било 28 година, коса јој у витицама падала прако нежног лица, а њене плаве очи гледале су пријатно и заносно, била је не само лепа но добра и духовита. Прву младост провела је у Бечу, затим је дошла у Париз, где се у 18 години уда за неког лакоми-

сленог и несавесног човека, па како је брак био несретан, то је и кратко трајао, муж да се ње отресе, огласи је за луду и пошље у лудницу. Но она побегне одатле, и у Бечу се упозна са извесним музичарем Питлингеном, који је неке Хајнеове песме компоновао. У јесен 1855 г., оде она са њим у посету Хајнеу који је тада становао у Avenue Matignon бр. 3.

Хајнеову „Муш" сви описују да је била дражесна, пикантна, говорила је и писала изредно француски, а носила се при том укусно и лепо. Хајнеова сестричина принцеза Де ла Рок, вели за њу: да је — по причању своје мајке (а Хајнеове сестре) Шарлоте — била њежна, љупка и врло образована. Познанство Хајнеово било је на овај начин: Хајне је био објавио преко новина да му треба читачица, и на тај оглас она дође и понуди се, и тако она постаде не само читачица и секретар, но и верна пријатељица.

Њој пева болесни Хајне:

„Ти си била цвет драго дете,
Познао сам те по пољупцима твојим,"

Па како јој тепа са своје болесничке постеље, један пут јој пише као својој „бесној пријатељици": „ја сам мртвац који је жељан најватренијих уживања што их живот пружа. То је ужасно!" Али поред свега тога не треба мислити, да је Хајне заборавио, или да није волео своју жену, напротив, волео ју је више но ма коју другу; болан и преболан, он је о њој мислио, терао је да се шета, да иде у позориште, на концерте, осмејкивао се на њу и тепао јој. У осталом оно, што је он осећао спрам „Муш", то и није била љубав, то је било само разоноћење болесна човека са својим пријатељем, јер само се тако може објаснити, што он болестан, физички немоћан, назива њу „најслађом", „најфинијом", „најљубазнијом", „најдивнијом", „најљубазнијим срцем", а за себе вели да је „најлуђи", „најњежнији", „да љуби шапе мувине" (pattes de Mouch); потписујући се „твој бедни пријатељ Набукадоносор II, ја сам на име исто тако луд као краљ Вавилонски, и једем само сецкан купус, коју храну моја куварица зове спанаћ". — „Љубим Вас са нежношћу умирућег". — „Највећа невоља твоје је име Хајнрих Хајне". Ко би могао и помислити да један болестан и сасвим изнурен човек може тепати овако слатко и њежно: „или не треба да се обазирем на Ваш прстен, на коме је натпис „мува", па да Вас зовем по мирису Вашега писма? И у том случају, морао бих

Вас звати „најдивнија мошус мачко“. — „Моја добра дражесна дивна мушице, дођи и зазуји ми око носа са твојим малим крилима. Знам једну песму од Менделсона са рефреном: ‚дођи одмах‘. И ова мелодија ‚дођи одмах‘ непрестано ми звони у глави. Љубим обе миле шапице не од једном но једну за другом“. — „Веома чезнем да те видим, последњи цвете моје суморне љубави“. А у очи дана кад ће умрети Хајне јој говори: „подигни мало шешир да те боље видим, сутра немој заборавити дођи“, и сутра дан кад је дошла он је већ био мртав. „Муш“ је умрла у Руену 1896 г., у 69 години, као учитељица немачког језика на девојачкој школи.

(Наставиће се)

ПЕВЦИ

ПРИПОВЕТКА

БОРИСАВА СТАНКОВИЋА

———

(НАСТАВАК)

И због те своје стидљивости, осећања: како сада већ није ред, паметно да као пре, кад је био мали, и сада онако пева по славама, свадбама, Стојан је ретко, управо и престао више да пева. Није хтео више да иде по славама, весељима и тамо пева као пре. Чак, кад би и остао сам, код куће, и ту би ћутао. Било му је досадно. Није знао због чега, зашто, само осећао је: да није у реду, да је већ велики, човек, и да за њега више то није; не доликује му. И зато, с дана на дан, бивао је све више повученији и усамљенији. Изгледало је: да се сав био занео, предао само своме занату код мајстора и оном свом одилажењу до владике, учењу, певању црквених песама; друго ништа. Па и после, кад је већ постао мајстором, положио испит, добио право мајсторско, исти је остајао. Чак није хтео да се, као што други чине чим се „изваде за мајстора", одваја од свога мајстора, постаје он мајстор, отвара свој дућан, радњу; не што не би имао новаца, еспапа за то, ни муштерија, не умео сам да добро ради.

Колико пута сам мајстор, мислећи да се он стиди да му каже, заиште му на вересију еспапа, кредита, сам му нудио.

— Синко, ето већ си мајстор. Дао Бог занат знаш боље него ја, па ако хоћеш да будеш свој — само кажи!

Све ће ти твој мајстор дати. И дућан, еспап, све ћу ти ја дати. Само ако ти хоћеш и кажи ми. Свет да не мисли како те ја за себе држим, чувам да мени печалиш, те ти не дам да од мене изађеш, будеш свој мајстор, свој газда... Само ти ако хоћеш и кажи, па мајстор све да ти учини!

А међутим у истини, по гласу мајсторовом, по тој толикој његовој решености, видело се како би му баш било заиста жао, кад би га Стојан оставио, не што би штетовао, већ тако, заволео га, па би му тешко, жао било без њега.

И Стојан, осећајући увек то код мајстора, кад би стао да му о томе говори, тронут тиме, одговорао би мајстору.

— Нека, мајсторе! Има када. Нека овако. Добро ми је и овако код тебе.

— И мени је, синко, добро с тобом — чисто благодарно, гануто прихватао би мајстор. И мени је, добро с тобом — ручице ти се позлатиле да Бог дâ!

И напослетку као благодарност за такву приврженост Стојанову, без знања Стојанова, не питајући га, већ сам, одвајајући на страну од ајлука му који му је, сваке године, све више и више повећавао, поче да се брине како би му кућу, оно крило, други део куће, оправио, сазидао.

Сам је он, чисто као крадући, кријући, куповао грађу, набављао мајсторе, погађао се, цењкао, унапред уживајући како ће тиме изненадити, обрадовати Стојана.

Стојан је међутим то сазнавао, досећао се, али се чинио невешт. С осмехом остављао је мајстора да се радује како ће га тиме, зидањем куће му, изненадити, обрадовати. Чинио се невешт, чак и кад је већ и грађење куће почело, као да не зна за мајсторово учешће. Као не зна ни како он, мајстор, сваког јутра одлази тамо, сам надгледа, надзирава да ли мајстори раде онако како се погодило, као што треба, лепо, људски.

Свако јутро, било пешке, било на коњићу, појавио би се он тамо доле, у доњој маали, пред Стојановом кућом. Тобож ишао у поље, па случајно свратио да види. Чим дође, сјаши, радосно, гласно, још с капије поздравља се с мајком му, улазећи унутра к овој:

— Како тетка-Злато? Како је? Раде ли добро ови твоји мајстори?

Мати му одговара. Одговара му она отуда, где су мајстори, греде, завучена тамо и увек пуних скутова цепака, комађа дрвета, што скупља и чисти.

— Раде, раде, брат-Арсо? Како да не раде.

Онда он долази, стаје испред куће, гледа рад мајстора, заилази око куће, да све загледа, види сваку ситницу, да се ништа не превиди, заборави.

И онда оно мајсторово и материно заједничко као утркивање, договарање, колико висока, широка и са колико прозора да буде гостинска соба, какве таванице, прозори, долапи, све да буде онако лепо, чак раскошно, као код богатијих, имућнијих кућа.

А свакад при том мати му се као нећка, сва срећна одупире да не буде тако раскошно, лепо:

— Скупо је то брат Арсо, скупо за нас. Нисмо ми још за такву кућу. Немамо ни „намештај“ за такву собу.

— Биће, биће!. Само нека ти је он, Стојан, жив. И све биће! — одбијао би је мајстор. И, исто онако као што је његова кућа, његова гостинска соба, степенице, подрум испод собе, све је тако исто и Стојаново морало да буде. Он је наређивао, заповедао. Није дао да буде мање, сиротније.

Стојан испочетка није се ни у шта мешао. Пустио их. Али кад је видео како то на велико, скупо иде, није могао више да ћути. Знао је да поред трошка што се за кућу сваке недеље узимало, није од ајлука толико могло да остане. И зато једног дана, полазећи на рад у дућан и видећи како су око куће почели и зид да дижу, ограђују, чисто се уплашио и упитао матер показујући кућу, зид.

— А паре за ово?

Мајка му слежући раменима није знала шта да одговори.

— Не знам, синко. Све то он, мајстор ти. Он каже да код њега има за све твојих пара. Чак има да ти претекне.

Стојан је знао да има велики ајлук, али да је оволики не. У осталом брзо се и за то умирио. То га није

изненадило. Било му је све јасно. Досећао се свему. Знао је да то што мајстор толико његову кућу зида, дотерује, да је и она као све имућне, које су горе у чаршији, да он то у колико за њега, Стојана чини, у толико и за себе, своју кћер, Софку. Да кад се уда, пође за Стојана, не буде постидна, да има све што треба; као што доликује његовој, мајстор-Арсиној кћери, његовој Софки.

А међутим, увек при помену Софкином, Стојан би одмах осетио као неку тугу, чисто неки бол. Кад год се о њој замисли, изиђе му она пред очи, цела она, онако већ старија, мека, коштата лица, снаге већ сасвим оцртане, увек би га подузимала туга. Зашто? За чим? Да ли за њеном бујном, црном косом, навек мало разбарушеном, пристојно очешљаном? Да ли за њеним паметним, чисто сестринским, црним очима? За њеном снагом, истина не тако младом, витком, али у толико више пунијом топлине, ватре, љубави према њему, да би Стојану чисто сузе полазиле. Не што је није волео. Стрепио је. Бојао се. Та толика њена љубав према њему и још без трзања, стида, свесне, слободно, јасно показивање страшило га је. Осећао је да чисто не би смео, јер зна да кад би је узео, венчао се, и она га загрлила, притиснула на своје, пуне, вреле груди, обгрлила рукама, осетила њега, осетила да је он њен, да би га толико грлила да би он морао ту, над њом, над њеним лицем, косом црном да издахне. Толико би га љубила. Толико је била она према њему.

Готово сваког дана, свакад у исто време, обично увек после ручка, ето ти слушкиње од куће њему у дућан.

— Бата-Стојане, зову те! рекла би му.

Стојан већ зна. Диже се.

Не скидајући ни кецељу већ само доњи крај дижући и око паса опасујући га, нити чистећи руке од ћириша, кожа, не дотерујући се, дизао би се и одлазио. Ишао би, онако висок, погнуте главе и чисто тужан. Зна да га она зове. Зна да је сада, као и увек, пошто јој отац после ручка и спавања изишао мало да се прошета, мати опет у комшилук отишла на седење, браћа у поље на рад, а она

остала сама. И ето зове га! Не може дан да издржи а да га не зове, не види.

Још с капије види се она. Вири отуда и гледа овамо ка чаршији, дућану, да ли он иде. Да што боље види, држећи се рукама о капију, јаче се нагиње, извирује. Црна јој коса одскаче од њена мека лица. И чим га опази да долази, сасвим се заборавља. Излази из капије, стаје на сред улице, дочекује га и гледајући га како јој се приближава, гледа га право, мило; а, кад јој се он већ приближи, њој већ глас гори:

— Хајде! вели му тихо, врело. — Данас мајка месила пите, па ти оставила да и ти окусиш.

Стојан зна да није мајка јој већ она, само да има зашта да га зове. И знајући како она сад једва чека да јој он штогод каже, прича, још збуњенији, ћутећи улази у кућу. Она одмах за њим, уз њега чисто као грлећи га. Шуште јој шалваре, мирише јој коса, одело. Стојан ћути. Не зна шта ће, а осећа њу иза себе.

Напослетку, идући, осећајући је иза себе како мирише, гори, осети њену руку на својим плећима. Спазила му неку мрљу на минтану и чисти га, гребе је прстима.

— Где си се то улепио? говори му чистећи, гребући мрљу, додирујући му минтан, снагу му, месо испод минтана својим врелим уздрхталим прстима.

Стојан ћути. Она, као осећајући колико је збуњен, сметен њоме, њеном близином, и као да му да времена да се прибере, одваја се испред куће од њега, остаје у дворишту, да тобож нешто уради, а њега упућује у кућу, у собу, где му је остављена пита.

— Иди. У малој је соби пита, на миндерлуку је!

(Наставиће се)

ИЗБОР ПАПЕ

(ПОВОДОМ БОЛЕСТИ ЛАВА XIII)

Giovanni Berthelet, La elezione del papa, storia e documenti, Roma (Forzani e C. 1892. — Исти, Conclavi Pontefici e Cardinali nel secolo XIX. Atti concernenti la malattia, morte ed elezione del Papa. Torino-Roma (Roux e Viarengo) 1903. — Исти, Si le pape doit être italien. Origine italienne des papes, causes et conséquences, Rome (Forzani et Cie) 1894. — Vollet E. H. Pape у La Grande Encyclopédie, књ. XXV. стр. 975—980. — Jean D' Arros, Leon XIII d'après ses encycliques, Paris (Ch. Poussielgue) 1902.

Цео уљуђени свет интересује се данас, очекујући катастрофу на болесничкој постељи престарога Лава XIII, не само о томе: ко ће бити његов наследник на првосвештеничкој столици Католичке Цркве, већ и о томе: како се у опште врши избор папе.

Дајући у првом делу овога чланка збијен опис самог избора, ми смо мислили да неће бити излишно, да у другоме дамо кратак животопис и још краћу карактеристику Лава XIII, и то како ради његовога општег значаја тако и ради односа му са словенским и специјално српским светом.

I

Првобитно су римскога првосвештеника одн. епископа бирали свештеници и мештани који су били Хришћани, уз суделовање суседних епископа, и у главном онако како је тај избор вршен и по другим већим градовима. Изгледа као да је ово изборно право од V па до VIII столећа било зајемчено једном нарочитом изборном телу, које су образовали свештеници, судије и народни војници, док су обични становници били сведени на улогу посматрача. Већ на црквеном скупу одржаном год.

769 под председништвом Стефана III спомиње се, да папски избор ваља резервисати за више црквене достојанственике. Међутим се још од Константинова времена изабрани римски епископ није могао посвећивати, докле за то не би дошло одобрење царево или равенскога егзарха. Овим редовима није задаћа да излажу историју Папства, те с тога можемо брзо прећи преко борбе која се водила између њега и Царства кроз више од хиљаду година, и ако је у њој врло често предругојачаван начин бирања и потврде папа. Ми се ни ради краткоће времена ни ради публике за коју пишемо, не можемо задржавати ни на опису појединих избора папа из ранијих времена, ма како ови били занимљиви, и то с разних тачака гледишта. Да напоменемо само мимогред, да су и тако важни црквени поглавари као што су кардинали, по кад-и-кад у току столећа у томе тако озбиљном за цркву послу као што је избор папа, „штрајковали“ у правом смислу речи, и да је народ бивао принуђен присиљавати их да своју дужност изврше, — као што је био случај год. 1268 после смрти Климентија II. Овом приликом је народ у Витербу позатварао кардинале који су били на окупу у овом граду у једну палату, с претњом да их неће пустити на слободу докле не изберу новог папу. Чак и после пуне године дана кардинали се — од њих 18 тројица су помрла за то време — у томе избору нису могли сложити, и да би их на ово принудио, народ је порушио кров с дотичне палате, те је под једним огромним пљуском био изабран Гргур X.

У овоме историском догађају порекло је и конклаву, папском изборном телу, који је уредио овај исти Гргур X на лионском црквеном сабору, и чија уредба гласи овако: „Пошто папа умре, кардинали ће се скупити у палати где је он становао, задовољавајући се једним једним служитељем. Сви ће пребивати у једној истој одаји без икаквог подвајања било зидом или завесама, и без икаквог излаза осим оног за неопходне потребе. Ова ће одаја имати ипак један прозор, кроз који ће се кардиналима дотурати храна; али он не сме бити толики да би се кроза њ могло ући. На случај да за три дана не буду избор извршили, за наредних пет дана даваће им се само по једно јело како за ручак тако и за вечеру. После ових пет дана добијаће само хлеба, вина и воде. За трајања конклава кардинали неће примати ништа ни из апостолске коморе ни из осталих прихода римске цркве. Неће имати да се мешају

ни у какав други посао, већ ће сву пажњу имати да усредсреде на избор папе. Међу собом за то време неће моћи углављивати никаквих споразума, нити се на што могу заклињати; избору ће приступити с најбољим и најчистијим намерама, имајући у виду једино интерес Цркве.“ — Није ни мало чудновато што се оваква уредба није ни мало допала кардиналима; али је ипак на сабору бечком (1312) појачана за случај, да би избор имао да се врши у коме граду ван Рима.

Више папа су мењали и допуњавали прописе ова два сабора. Општи основи, према којима имају данас да се управљају конклави и начини бирања папа, имају свој главни правни извор у були Гргура XV Aeterni Pastoris (1621 новембар), која је 1622 допуњена. Ове две буле потврдио је папа Урбан VIII (1626 јануара), и заклео је на њих свих тридесет и седам кардинала који су се тада налазили у Риму. — Гргур X и Климентије V били су наредили, да конклав има да се држи у месту где би дотадашњи папа преминуо. Али је одавна преовладао обичај да то бива увек у Риму.

Не задржавајући се даље на менама, кроз које су прошле уредбе о избору папе, ми ћемо у редовима што иду изложити, у главним потезима, оно што у том погледу вреди данас, тј. норме којих се конклав придржавао при избору Лава XIII и којих ће се придржавати при избору његовог последника. Њих је, с обзиром на измењене прилике (1870), а ослањајући се у главноме на раније уредбе, прописао Пије IX.

Кад се папа озбиљно разболи, позива најпре свога исповедника, који му по свршетку вероисповеднога обреда даје опроштај канонских грехова. Онда папа сазива око своје постеље црквене и световне великодостојнике свога двора, те се јавно и свечано исповеда, после чега заслужне обдарује, препоручујући се молитвама свих присутних. После још неких других верских обреда папа сазива свету колегију, те се још једном исповеда пред кардиналима, којима уз то препоручује интересе цркве до избора свога последника. Ако дотле није изразио своју последњу вољу с обзиром на своја добра и на начин своје сахране, то такође чини сада, па за тим отпушта кардинале. Одмах се издају наредбе црквама за нарочите молитве „pro pontefice infirmo“.

Тек што папа издахне, његово се лице покрива белим свиленим убрусом, а исповедници отпочињу читати пригодне молитве. Начелник церемонија извештава одмах кардинала председника апостолског већа, који нарочито за ту прилику одевен долази те утврђује истоветност леша. После извесних молитава и појања он открива лице умрлога, за тим се окреће присутнима с изјавом: „папа је заиста мртав“, клекне пред њим и очита прикладну молитву. Онда прима од папиног коморника рибарев прстен и печат за апостолске буле. За тим надлежни бележник прочита спремљени записник о овоме чину који се ту одмах и потпише, а за тим исти кардинал наређује да се великим звоном са торња Св. Петра огласи смрт папина. Вративши се у апостолско заседање распоређује дужности подчињенима до избора новог папе, за које време је он нека врста папског намесника, те има највећу власт у својим рукама. На двадесет и четири часа по смрти, позивају се хирурзи апостолске палате те балсамирају мртво тело, после чега се ово нарочито одевено излаже у дворници Тајне Консисторије под балдахином од црвене кадифе. Један час по заласку сунца ковчег с мртвацем преноси се у Сикстинску Капелу где је изложен публици, и где се наново преоблачи, чуван целу ноћ по особитом церемонијалу, и поздрављан сутра-дан ујутру од стране свештенства.

Трећи дан се мртво тело папино предаје каноницима цркве Св. Петра, који га по особитој процесији преносе у Василику, где га дочекују кардинали поређани десно и лево. Ковчег се за тим полаже у капели Причешћа, где остаје три дана ради целивања.

При погребу чинодејствују, с осталим свештенством у првом реду кардинали, које је умрли папа уздигао на то достојанство. Смртни остаци стављају се у два оловна ковчега и у један дрвени, који долазе један у други: у последњи оловни ставља се нарочити записник о сахрани.

Сутра-дан по излагању мртвог тела у Св. Петру отпочињу свечана моленствија, која трају једно за другим девет дана (novendiali), и у којима узимљу удела сви кардинали и готово све свештенство. За свако од њих прописан је и утврђен особити ред, који се строго чува.

Већ смо напоменули, да од папине смрти главну власт над црквом и њеном управом предузимље председник апостол-

ског већа, који о томе извештава у првом реду свету колегију. Ова се састоји из три реда: епископског, свештеничког и ђаконског. Старешине ових редова (сви кардинали), а за тим њихови заступници, образују с њиме привремену владу, која отправља редовне текуће послове. На случај потребе она може у своје заседање позвати све присутне у Риму кардинале, и одлуке таквога проширеног већа доносе се онда већином гласова. Пре 1870 овај папски намесник (камерленго) је ковао и нарочити новац за спомен своје владавине; од тога времена задовољава се ковањем једне пригодне медаље.

О смрти папиној Света Колегија изашиље изредне улаке с нарочитим писмима, којима се сви из Рима одсутни кардинали позивају да дођу ради избора новога, пошто им се најпре саопшти смрт старога папе. А чим се мртво тело папино изложи у Ватикану, отпочињу саветовања кардиналска у нарочито за то одређеној дворници, којих има десет. У првоме се после извесних формалних послова кардинали заклињу, да ће се при избору новога папе придржавати строго свих прописа за тај случај. Пре 1870 у другој седници су одређивани у првом реду управници Рима и њихови помоћни органи за време конклава, и примане су њихове заклетве; сада се у њој бирају два свештеника од којих један има да држи посмртно слово папи последњега дана у деветини (novendiali), а други беседу по избору новога папе. Овом приликом се такође одређују и два кардинала који имају да воде надзор над подизањем грађевина за конклав. Трећа седница је у ранија времена бивала намењена искључиво државним пословима световне природе: данас се у њој читају одговори владалаца и државних поглавара на саопштења о папиној смрти, а уз то се бира исповедник конклава, који се по правилу узима из ког од калуђерских редова. У четвртој и петој седници постављају се два лекара и један хирург, за тим један апотекар, два ађутанта, два берберина и два асистента за службу у конклаву, и отправљају се остали текући послови. У шестој најмлађи између кардинала ђакона извлачи коцком ћелије у конклаву за сваког кардинала. За ово се имају две кутије, те су у једној од њих бројеви ћелија, докле су у другој имена свих живих кардинала, и на тај начин једновремено сваки кардинал добија своју ћелију. Том приликом и маршали за церемоније показују своје дипломе, којима се овлашћују да уђу у конклав. У седмој седници кар-

диналп саопштавају имена сродника, које мисле довести у конклав: по одредбама буле Гргура X сваки их може имати само по двојицу. Ту се одређује и тридесет пет слугу за службу у конклаву; служба није лична већ заједничка. Осма седница бира два кардинала за оверавање листе конклависта (сродника одн. пријатеља кардиналских из седме седнице). У деветој се тајним гласањем бирају три кардинала који имају да врше надзор над конклавом; они имају да се најмарљивије старају о томе да се овај добро затвори, да се у њему све лепо, чисто и господски одржава, и да они који у њему буду затворени не оскудевају ни у чему. Десета и последња седница је намењена избору столара, бравара, зидара, стаклара, лимара и других занатлија, који имају да изврше потребне послове на конклаву.

У редовним приликама конклав је увек држан у Ватикану; једино од 1775 па до избора Пија IX састајао се у Квириналу; многи су међутим држани и ван Рима, као што се већ раније могло запазити. У Ватикану се конклав држи на првом спрату палате десне. Дужина ћелија је 4·50, ширина 3·75 метара, а потребним простором су једна од друге одвојене. Сви приступи к овом простору су зазидани и закључани. Врата за једини улазак и излазак кардинала и конклависта затварају се с четири кључа. Кроз нарочите отворе, који се строго чувају, пружа се унутра храна и друге најнеопходније намирнице; општења са спољним светом не сме бити. На уласку у конклав налази се један простор, на који кардинали могу разговарати са посланицима сила поверених код Свете Столице; један застор онемогућава овима да виде шта унутра, а кад се саслушај сврши, капак се на прозору спушта и закључава. После „новендијала“, тј. у десето јутро по сахрани папиној, кардинали и прелати одлазе у цркву Св. Петра. Њихова пратња и послуга није више у жалости. Службу одслужује најстарији присутни кардинал, а она је намењена призивању Светога Духа. Сад долази раније поменута беседа De eligendo Pontefice. За тим се цео спровод по нарочитом реду креће у Сикстинску Капелу, где се опет читају нарочите молитве, и где најстарији кардинал позива своје другове да изберу најбољега и најдостојнијега између себе за папу, а по том се опет читају буле о избору, и кардинали се закуњу да ће их се придржавати. Сличну заклетву полажу и остали учасници и достојанственици у овом послу. После овог кардинали одлазе у војводску дворницу где их

ишчекују они који ће с њима ући у конклав са запаљеним буктињама у рукама. Пошто стигне сваки у своју ћелију, кардинали примају посете чланова дипломатског тела, прелата, племића итд., које од једне до друге ћелије спроводе служитељи с буктињама у рукама. Около часа и по од сунчевог заласка, даје се звоном знак свима посетиоцима да се удаље. Одмах за тим се приступа формалном и дефинитивном затварању и закључивању конклава.

Сутра-дан у јутру кардинали одлазеу Павлову капелу, где се најпре прочита записник о потпуном затварању конклава. Поменута капела је у самом конклаву. За тим се и на капелу ставља катанац. Тада се приступа првом гласању, а за тим и накнадном, назватом „приступање“. Пошто се ова два гласања око подне сврше, најстарији кардинал извештава о томе братију једним звонцетом. Сви кардинали устају и упућују се к вратима. Ко први к овим стигне повуче за гајтан, помоћу кога се конклавистима у војводској дворници објављује, да је прво гласање завршено. Отварају се врата од капеле: кардинали се враћају у своје ћелије да ручају ручак, који им се дотура као и вечера кроз особит отвор, кроз који им се дотурају и писма и друге намирнице, кроз које говоре с онима који би их тражили, разуме се увек гласно. Око три и по по подне иде се наново у капелу на звек нарочитог звона, гласа се, по потреби и двапут. Ако и сад ресултата не буде, кардинали пролазе у војводску дворницу и ту мало шетају и разговарају с конклавистима, или се узајамно посећују по ћелијама, споразумевајући се о избору. Прво вече у конклаву држе седницу кардинали старешине разних редова. Истога вечера полаже заклетву све световно особље конклава на чување тајности о свему што буде видело или чуло у њему. Тако се рад понавља сваког дана. Ако би који од кардинала стигао у Рим, пошто би конклав отпочео свој рад, он се у њ прима по особитом церемонијалу. Разболи ли се који од кардинала, мора остати у својој ћелији, одакле опет гласа по нарочитом реду, и где га посећују сви остали. Гласови се пребројавају пред олтаром. Ту је на десној страни и папски престо, на који се изабрани одмах пење, и где му се одаје прва пошта. До свршетка избора сваки кардинал представља међутим будућега папу, те с тога је за све њих у капели удешен исти церемонијални намештај с бал-

дахином. Али чим се избор објави, остаје само балдахин изабраном, који мора одмах изјавити: да ли се избора прима или не.

Избор се може вршити на три начина: акламацијом, споразумом и тајним гласањем. Ово последње је регулисано до најмањих ситница. Кад се ни њиме не може доћи до резултата, гласа се „пристајањем“, тј. почињу се усредсређивати гласови на оне од кардинала, који су их већ имали. Потпун избор саопштава се пред олтаром. Папа нови узима име које ће као такав носити, и онда се све то саопштава сакупљеном народу на тргу Св. Петра са једног балкона Ватикана, после чега наступа крунисање. У свима овим завршним чиновима има пуно појединости, на којима се ми међутим не можемо задржавати.

Да напоменемо још да поједине државе: Аустрија, Француска и Шпанија, имају право извесног утицања на избор новог папе. Ослањајући се на практику из прошлости, ове државе сматрају да бар једном кардиналу могу учинити приговор, да тј. по једнога могу искључити из кандидације одн. из евентуалног избора. И ма да католички канонисти ово право поменутим државама оспоравају, оне га ипак не напуштају, те се Аустрија послужила њиме при избору Пија IX, а листови европски доносе, да сад намерава уложити протест и против кандидације кардинала Рамполе. При том се посланици дотичних сила помажу услугама појединих кардинала, које у ту сврху по уобичајеном начину нарочито овлашћују.

II

Лав XIII се родио 10 фебруара 1810 у Карпинету, једном брдском градићу, каквих има пуно у јужној Италији. Био је шести син у својих родитеља, који су тврдили, да су пореклом од старе властеоске породице Печи из Сијене, што се познији папа трудио да утврди и једном архивском расправом, коју је израдио још као двадесетогодишњи младић. Своје образовање завршио је у Римском Колежу, где је са својим старијим братом Јосифом (сам се звао Јоаким) био један од првих ученика. За време школских одмора долазио је у своје родно место, и онда би посведневно ишао у лов. Ова околност ваљда је допринела, те је целог живота врло радо и много пешачио, све док се није затворио у зидине ватиканске.

Пошто је год. 1832 сјајно завршио богословске науке, ушао је у нарочиту академију за пострижене племиће, у којој се добијала спрема за дипломатску службу. Изишав из ове, он је ускоро ушао у духовнички ред, привукао је на се пажњу својих старешина нарочито кардинала Сале, који је на њ свратио пажњу и самога Гргура XVI тадашњег папе. Овај га је убрзо, и ако још врло млада, поставио за свога намесника у Беневенту, покрајине која је страшно патила тада од разбојника с једне а кријумчара с друге стране. — Нека читалац не заборави, да смо још у времену јаке световне власти папске у Италији, која ће се завршити тек 8 септембра 1870 улазом у Рим Виктора Емануила II и дефинитивним уједињењем Италије. У тим приликама папски намесници су не само световни управници поверених им покрајина, већ они често воде и ратове у име свога господара.

Млади „монсињор" Печи је убрзо оправдао поклоњено му поверење на задовољство и Папе и курије, јер је ускоро васпоставио ред у покрајини која је била поверена његовој управи, ставши ногом за врат растроједним елементима, а сачувавши при том ипак глас праведна управника, — те је кад се иста потреба показала у Перуђи, послат и у ову покрајину и тамо показао исти успех. Државнички погледи познијега Лава XIII избили су овде јасно на видик. Место цркава, манастира, споменика или задужбина, овај прелат је овековечио долазак Гргура XVI у Перуђу тиме, што је за врло кратко време направио један пут, за којим је покрајина столећима плакала, и чија се корисност још и данас хвали.

Првих дана год. 1843 папа је позвао себи Печија и саопштио му, да је одлучио превести га у дипломатску службу, где се надао да ће дати исте доказе умешности и одлучности, какве је показао у досадашњој управној струци. И млади дипломата имао је да отпочне с једним од тада најкритичнијих положаја. Био је наименован за папског посланика у Бруслу, пошто је претходно постао епископом а за тим и архиепископом, да би у опште могао бити нунције. Прилике у Белгији биле су тада врло тешке, нарочито за католике. У њима се млади нунције умео ипак тако добро наћи, да је његов одлазак 1846 зажалио свак, чему је сам белгиски краљ дао очита израза, препоручив га нарочитој папиној пажњи. Гргур XVI то писмо није прочитао, јер је умро пре него што је његов доскорашњи нунције

стигао у Рим, чему је у осталом био узрок и то, што је нови перуђински митрополит у повратку своме ударио на Лондон и Париз, где је био примљен с особитим почастима како од стране краљице Викторије тако и од стране краља Луја Филипа.

Кад је у мају исте године стигао у Рим, одакле је имао да се крене у своју нову архиепископију, папа Гргур XVI био је већ на самрти; као по Богу и данас, кардинали су се сакупљали са свих страна ради избора новога папе, и он се тада први пут упознао с кардиналом Мастаји-Ферартијем, који је за тим и постао папом под именом знаменитога Пија IX. Врло вероватно с тога, што је кардинал Антонели државни тајник (министар спољ. послова) Пија IX мрзео АЕ. Печија, овај је на томе положају остао пуних тридесет година. И ако је још 1853 добио кардиналски шешир, Печи је тек 1876 отишао у Рим, и пошто је кард. Антонели био тада већ преминуо, папа Пије IX примио га је најусрдније, и одмах му за тим понудио један од најважнијих положаја у Римској Курији, тј. положај председника апостолског већа, који врши папску власт у међувремену између смрти једнога и избора другога папе.

Год. 1878. 26 јануара преминуо је, у 5 часова по подне, дотадашњи папа Пије IX. Избор његовога последника био је врло тежак, нарочито с тога, што је то био први после талијанског заузећа Рима. Отуда је прво решење било, да се он и не врши у вечитом граду, већ да се конклав премести привремено ван граница Италије. Кардинал Печи је успео, да се то решење сутра-дан измени, а кад су се гласови после неколико дана сложили на њему, молио је да га не бирају, јер је налазио, да нови папа треба да буде млађи и здравији човек, како би у тешким приликама у којима се католичка црква тада налазила, могао што дуже издржати и остати на своме положају. Додајемо, да је кардиналу Печију било тада 66 година, а да је целог живота био слабуњав. Избор је ипак пао дефинитивно на њега, и ма да му се ватикански свет у почетку није много обрадовао, нарочито због познате његове штедљивости, нови је папа мудрошћу и правичношћу својом освојио убрзо срца своје околине, као што је и католичку цркву подигао на ступањ висине, на коме готово никад до њега није стајала.

Заузевши Рим, Италија је сагнала Папство у зидове Ватикана, а Папску Државу, која је трајала пуних петнаест столећа, збрисала је с политичке карте. Законом од 1 13. маја, познатим

под именом „гарантног закона“ који је донело италијанско законодавно тело, одређени су једнострано односи Папства према Италији и њеној државној власти. Пије IX је протестовао против тога закона за све време свога живота. Дошав на столицу Св. Петра, то исто је учинио и Лав XIII, истина умереним, али ипак одлучним тоном. Та умереност је учинила, те се у почетку држало, е ће нови папа бити попустљивији на путу измирења с Краљевином и са Савојском Кућом; ускоро се међутим увидело, да су та очекивања била неоправдана. Лав XIII је остао непоколебљив према „отмичарима“ папске световне власти у толикој мери, да још год. 1900 није допустио пароху квириналском да изврши обред крштења у кући италијанске краљевске куће. Познате су наредбе италијанским католицима, да се уздржавају од суделовања у политичким пословима своје земље, да не бирају нити да се избора примају. Од доласка на престо Виктора Емануила III ти односи су међутим измењени већ у толикој мери, да је његову другу кћер кнегињицу Мафалду не само крстио дотични надлежни парох, већ да је у том чину узело удела на 10—15 духовника из разних краљевских двора и замкова италијанских. Брзојавно сазнајемо, да је Њ. В. Краљица Маргарита, мати данашњег италијанског краља, међу првим високим личностима, које се посведневно извештавају и то по неколико пута на дан, о стању узвишенога самртника. Али се измена у односима Ватикана према Квириналу осећа нарочито у италијанским пословима ван Италије: већ од две године на овамо католички свештеници у Арбанији немају више наредбу да раде искључиво за Аустрију; иста промена приметила се и с обзиром на свештенство у Светој Земљи, — милански архиепископ кардинал Ферара кретао се прошлога лета у Јерусалиму као италијанац. И кад би Бог староме папи поклонио још коју годину, онда нас не би ни мало изненадио глас, да је он с мудрим италијанским краљем нашао пут и начин за измирење цркве с државом, које ће у осталом неминовно и по себи доћи.

Односе с Немачком затекао је Лав XIII у најтежем и за католичку цркву најнеповољнијем стању. Кад је он узео у руке папску тијару, била је у пуном јеку позната „културна борба“, изазвана изгнањем језуита из Немачке (1872), и подржавана у самој царевини католичком странком, на чијем челу је кроз низ година стајао најбољи говорник немачког парламента Винтхорст.

Сам „гвоздени канцелар“ је био принуђен да „иде у Каносу“, и односи између Ватикана и Немачке Царевине постали су тако усрдни, особито од доласка на престо Виљема II, да је овај већ трипут ишао Лаву XIII у походе, и да је потпуно извојевао за себе заштиту немачких католика не само на Крајњем Истоку већ и у самој Палестини.

Још од првих дана свога првосвештенства Лав XIII је обратио сву своју пажњу Француској. Овај пут му је у осталом био утрвен у главном вековном политиком Папства према овој држави, која је столећима била политички заштитник свега католичанства у нехришћанским земљама. У посвећеним круговима још ни данас није заборављен један чланак, за који се упорно тврдило да га је сам Лав XIII казивао у перо своме пријатељу Маркизу Конестабилу, који је објављен у римској Зори (Aurora) и у коме је монархистима у Француској препоручено, да се измире с републиком и да се предаду служби отаџбини. Познато је и држање француских епископа пре и после папине посланице француском народу од 1 фебруара 1892 и наименовања француског кардинала Лавижерија за првосвештеника Африке. „Најмилијој деци Католичке Цркве“, Французима, Лав XIII је увек препоручивао слогу и љубав, па ову своју политику није напустио ни у саме последње дане, кад су црквени редови у Француској доведени у тако критичан положај новим законима Валдек-Русоа и Комба, да су многи били принуђени напустити своја доскорашња огњишта и исељавати се у друге земље.

Исту политику помирљивости Лав XIII је препоручио и католицима Шпаније, посаветовав их да приме Алфонса XIII за свога законитога краља, и да напусте Дон Карлоса, у интересу мира и напретка у својој отаџбини.

Тамо где није могао помагати (као на н. пр. у Ирландији и Пољској) овај папа је тешио, а за католике се заузимао свуда и свагда, без обзира на то којој држави припадају. За ово је најбољи пример његово заузимање код Менелика 1896 за ратне заробљенике из талијанске војске!

У корист Славена папа Лав XIII објавио је 18 септембра 1880 познату посланицу „Grande manus“ поводом хиљадугодишњице славенских апостола Кирила и Методија. Кад је крајем јуна наредне године причестио славенске поклонике, он се у једној беседи, која ће остати дуго у успомени, обратио нарочито Русији. Приликом трагичне смрти Александра II отпустио је

особиту посланицу, у којој је доказивао да рат вођен против цркве води ослабљењу световне власти, и као пример за то навео је ову жалосну смрт. Већ год. 1889 отпочети су преговори око васпостављања редовних односа између Ватикана и Петрограда; ускоро за тим установљено је засебно руско посланство код Свете Столице, чији су први титулари били господа Извољски и Чариков, а чиј је последник на томе месту г. Губастов, дотадашњи посланик на Цетињу. Већ 1885 године закључен је конкордат с Црном Гором, а годинама су вођени преговори у истоме смеру и са Србијом, и они би били одавна и приведени крају, да се наша моћна сусетка није томе најодсудније противила, и то како у Београду тако и у Риму. И познати Свети-Јеронимски спор решио је Лав XIII у корист опште славенске мисли по жељи Србије и Црне Горе, а уз припомоћ и на заузимање наших несумњивих пријатеља Русије и Француске, ма да је дипломација аустроугарска настојавала свом снагом да се сачува његово првобитно, једнострано решење, у искључиву корист Хрвата, које у Бечу сматрају за своје пионире на Балканима.

Лав XIII је радио живо и неуморно и на измирењу западне и источне цркве. Један корак к томе измирењу или бар приближивању, било је за њега и изједначивање календара. Томе питању, које је кретао и пок. митрополит Михаило, он је поклањао своју особиту пажњу.

У односима Папства с осталим државама, орган папин је т.зв. државни тајник, који је у суштини први доглавник и министар спољних послова. Сарадници папе Лава XIII на овом пољу били су кардинали: Франки, Нина, Јакобини и Рампола, нарочито овај последњи, који је од вајкада био његов љубимац, и који се на том положају најдуже одржао, па који је на њему и данас, поред све опозиције што се дизала против њега.

Епохална одлика Лава XIII и оно што ће његово име одржати можда над свима претходницима његовим, није међутим у свему овоме што до сад изложисмо; она је пре у његовом високом схватању задаће вере и цркве у односима људскога друштва. Она је у његовој тежњи: да се отклоне несугласице не само између држава, како би се проредили и поступно отклонили ратови, него да се у исто време ублаже и изгладе дотле заоштрени односи између разних друштвених редова широм целога хришћанског света, нарочито да се створи што сношљи-

вији положај за ред раднички. То и јест права задаћа хришћанства и његових поборника. А онај који њу схвати, као што ју је схватио Лав XIII, има право на захвалност свих мислених људи без обзира на то, како се они крсте. Те и из ових побуда, кад чак других и не би било, ми Срби имамо пуно разлога да зажалимо за Лавом XIII, и да му, на случај неизбежне смрти, пожелимо у рају мирно насеље.

Др. М. Р. В.

Горе наше, пропојте весељем:
Јарко вас је походило сунце,
Јарко сунце Богом даровано,
Да вас новим огрије животом
И напоји изворима живим.
О, радуј се, лâвро седмовратна
Света Жичо на Морави хладној!
Ужди своје пламене олтаре,
Отпој славу Богу великоме,
Задужбино Богу посвећена;
Испод твојих мирнијех сводова
Кô глас Божји кад спасење јавља
Нек' зазвоне звона освештана
Благим звуком васкрснога славља!
О, радуј се, Шумадијо равна —
О, радуј се мајко Обилићâ:
Бирчанинâ и Лазаревићâ,
Хајдук-Вељкâ и Хаџи-Рувимâ,
Чарапићâ и храбрих Мутапâ,
Синђелићâ, Лома и Главаша;
О, радуј се вјечним радовањем:
Жељно ти је заиграло сунце
На истоку спрам Авале плаве,
Теби, мајко љубљена и драга,
Вјечна Правда, ево, опет врати
Из даљине сина рођенога,

Ову је песму декламовао г. М. Гавриловић на свечаној преставп у Народном позоришту 29 јуна ове године.

Да му чело украсиш вијенцем,
Да високо, у облаке сиве,
С благословом Бога великога
Подигне ти заставу слободе,
Уз одјеке побједнијех труба
Да се тамо златна завихори
Прô Балкана до светих Дечана
И још даље, далеко, далеко,
Тамо, тамо, гдје је тужно гробље,
Гдје 'но цвили оковано робље
А без зоре и бијела данка,
У дубокој ноћи без осванка...
О, радуј се, постојбино драга,
О, радуј се вјечним радовањем,
Благо теби од сад до вијека,
Благо нама на оба свијета:
На унуку лава тополскога
Одсијева круна Лазарева!
Блистај, круно, и сретно ти било,
Србија се зажељела сјаја,
Србија се зажељела дана,
Србија се зажељела тића,
Обилићâ, орлâ и полета, —
Ти полети дједовскијем летом,
Ти нас огриј дједовскијем жаром,
На бедему српскијех крвника
Нека звекне убојно нам гвожђе,
Да те с неба благосивље Ђорђе:
Од Вардара до сњег Јадрана
Уз брујање Васкрснијех звона
Да пропоју душе милијона:
Слава оном који ланце скида!
Слава оном који ране вида!
Слава оном који ломи гвожђа —
Слава крилу бесмртнога Ђорђа!

Алекса Шантић.

ХРОНИКА

ЕЛЕКТРОМАГНЕТСКИ ТАЛАСИ

У новије доба пише се врло много о најновијем научном проналаску телеграфисања без жица, што стоји у врло тесној вези са т. зв. елекромагнетским таласима. И у нашој штампи додиривано је то питање у облику разних нотица, махом површне садржине, те налазим, да је баш сада прилика упознати читаоце са тим питањем онако, како оно данас стоји и каква му се пажња указује у научном свету. Програм овога чланка биће, да се читаоци пре свега упознају са значењем самога израза електромагнетских таласа, који се још називају и Херцови таласи, а у другој прилици говорићемо о томе како они постају и како се њима може служити, те да се без видљивог спроводника електричне струје, могу преносити људске мисли на даљину.

Ну још одмах морам напоменути, да овде у то питање не могу улазити до детаља највише с тога, што ми је немогућно послужити се свим оним аргументима, који то питање већма расветљавају, јер имају више научни карактер. Изнећу га само у целини и у главним цртама, да би га читаоци могли лако схватити.

Готово кроз читаво једно столеће физичари су губили времена у испитивању т. зв. „неопипљивих и невидљивих бића“ и лутали по пределу немерљивих тела. Са појавом Галилеја, Декарта и Кеплера утврђује се закон „видљиве“ механике и то се питање доводи у сасвим нову фазу. Њути и његови следбеници пронађоше на основу највеличанственије анализе, да се ти закони потврђују најсложенијим кретањем тела у Сунчевом

систему. Даљи развој тих принципа и метода довео је до новијих стварних открића, на која се пре тога није ни помишљало. Нешто скуп појава, које можемо непосредно опажати — светлосне појаве, а нешто богато изобиље нових појава, које је створила тако рећи, умна интервенција модерних научара, све већма привлачише пажњу научнога света. Те појаве, макар да се добијају помоћу „материјалних" тела, обелодањују извесне чиниоце, који се морају сматрати као немерљиви. Светла тела, топла тела, елекрисана тела — ни мало нису тежа ни лакша, ни пре ни после пошто изведу појаву светлости, топлоте, електрицитета. Светлост, зрачна топлота, преносе се и кроз међу планетску празнину. То исто бива и са електростатичком и електродинамичком индукцијом. Те немерљиве чиниоце, на којима се и збивају све те појаве, називали су различитим именима. Чинилац за светлост називан је „етром", за топлоту „калориком", за електрицитет „флуидом". Ну пре свих, највише се задржало на испитивању особина етерових.

Пре Галилеја се само мислило, а од Ремера се зна: да се светлост простире, да пренашање светлости с једног до другог тела није тренутно, као што је мислио Декарт. Од тада се много потпуније и рационалније познају особине средине, кроз коју се пренашају физичке појаве у опште. Ту нам треба само поменути имена великих научника, који заузимају прво место у физичкој оптици, као што је Хајхенс, Френел и Коши. Њихова велика теорија за познавање природе физичких средина, може се укратко овако исказати: периодична кретања етерових честица чине суштину светлости. Та се кретања врше на једном истом месту око средњих положаја, од којих се поједине честице удаљавају за неосетне размаке. Као и друга слична кретања у еластичној средини, тако се и кретања тих честица простиру доста одређеном брзином. Брзина је та необично велика: 300 милијуна метара у једној секунди времена.

Како се врши то простирање кретања најбоље ћемо видети код звучних појава, које се лако могу схватити, а таква је иста појава и са простирањем светлости. Кад се игла за плетење забоде једним крајем у даску, па се горњи слободни крај искрене у страну што може више а по том нагло отпусти, она ће треперити неко време и најзад се зауставити. У том треперењу, она се (тј. поједине честице њене) удаљава од свог средњег положаја на једну и на другу страну за извесну вели-

чину. Пут на пр. врха игле од једне најдаље тачке од средњег положаја до које он доспе у треперењу, па до друге на супротну страну и од ње, док се не врати у прву тачку, назива се дужина таласа. Њено кретање преноси се на ваздух што је око ње, те и он почне треперити на сличан начин: и његове се честице усталасају исто онако као и игла. То треперење најзад допре и до нашег уха. Кад игла трепери то још и можемо видети, треперење пак самог ваздуха не видимо, али га осећамо ухом као звук. Простирање звука бива овако: игла кад трепери сабија ваздух око себе на оној страни куда иде, а са супротне стране, где је већ игла била, разређује се ваздух. Кад се она, треперећи враћа натраг збива се обратна појава: онде где је ваздух био разређен сада се згушњава, јер је игла већ била тамо и враћа се. Тако то бива непрестано док се игла не умири. Дакле, око игле се ваздух непрестано згушњава и разређује наизменично. То се даље преноси на даљи слој ваздуха и тако све даље и даље док не допре до нашег уха, те то и такво згушњавање и разређивање ваздуха ухо разликује као појаву звука. Простирање звука кроз ваздух доста је споро: износи 330 метара у секунди. Према тако спором простирању звука, никада се, наравно, није ни могло мислити, да се звук тренутно простире с једног места на друго.

Кад се узме на ум, да такво таласање настаје и у тој хипотетичној средини — етру, онда се врло јасно могу представити појаве одбијања, преламања светлости, за тим и оне деликатне и сложене појаве боја танких листића, као и у опште све светлосне појаве. Данашња наука тако и тумачи све те појаве. Држећи се тога и водећи рачуна о оној огромној брзини простирања светлосних таласа, лако нам је сада појмити, да су дужине тих таласа врло мајушне: од црвене до виолетне светлости, те се дужине смањују од $\frac{400}{1000000}$ до $\frac{800}{1000000}$ делова милиметра. Почетна треперења светлости, ма да их не можемо видети, можемо их изазвати посредним путем, када се тела загреју до извесног ступња температуре. Почевши од око 450° С. сва чврста тела почињу испуштати прве зраке, који утичу на око (црвене). На нижој температури испуштају друге зраке и то тамне т. зв. топлотне зраке. У колико температура тела постепено расте, тело испушта редом светлосне зраке наранџасте, жуте, зелене, плаве, индиго и виолетне, а уз њих, јављају се на извесној температури и зраци са хемиским особинама

(ултра виолетни), који се оком више не могу опажати. Ту етер трепери све живље и живље, таласна кретања што их он тако производи бивају све бржа, кожа их наша више не осећа, око их више не види и ни један их орган наш више не опажа, једино нам их обелодањује фотографија. Тај, да га назовемо етерски клавир има данас дирке за 16 октава, од којих само једна октава одговара светлосном треперењу. А однос тих октава је на жалост, такав, да, кад би хтели на том „музичком инструменту“ (етру) засвирати средњу октаву, морамо претходно додиривати све раније дирке и одсвирати све претходне октаве. Другим речма: светлост се не може појавити без топлоте.

Пређимо сада из светлосне у електричку област. Ту нам опажање непосредно открива појаве, код којих посредује време (као и у акустици): то су т. зв. алтернативне струје. А какве су то струје? Кад се спроводном жицом вежу два електрична тела, која се одржавају на различном нивоу т.ј. која имају различит електрички напон: тада се између њих јавља струја. Та се струја обелодањује на разне начине, она загрева жицу (што се каже, да жица даје отпора струји) и у исто време у околној средини, која се понаша као изолатор, развија магнетско поље. Тај се утицај познаје по магнетној игли, која се, обешена о танак конац и принесена таквој жици, покреће под утицајем струје што иде кроз жицу и тежи да се постави у положај тако, да јој дужина буде управна на правац струје. То је познати Ерстедов оглед. Кад се разлика нивоа одржава постојано и струја је постојана, спољно поље не мења се, ослобођена топлота за јединицу времена непромењљива је. Увођење струје у спроводник захтевало је претходно извесну потрошњу рада, која је у толико већа, у колико је већа сама површина, што је захвата кондуктор. Према томе, у калему са врло великим бројем завијутака жице, та количина рада може бити веома велика, а нарочито још ако му је основица (језгро) од гвожђа. У том смислу и при такој направи може се доћи до тога, да се струја и заустави. Дакле се може рећи: спроводник којим иде струја, има извесну инерцију, која јеназвата „селфиндукција спроводника“. Исти је случај на пр. и код ветрењаче: да би се код какве тешке ветрењаче постигла једнака крајња брзина, потребно је претходно велика количина рада, а кад се то већ постигне, троши се само онолико, колико треба за одржавање тога стања. Тако је исто и код топлоте. Да се на пр. неко чврсто тело истопи, потребна је из-

весна количина топлоте да се тело загреје до температуре тачке топљења, а кад се оно већ почне топити, сва топлота која се и даљим загревањем развија у телу, троши се на молекиларан, унутрашњи рад у телу, али му се температура више не повећава. Или узмимо пример, да се нека течност доведе у стање кључања. Температура течности може бити колико му драго кад се почне грејати, испочетка ће бити све топлија и топлија све до тренутка, кад се њена температура доведе до тачке на којој она кључа (на пр. вода на 100°C.). После тога тренутка, може се течност загревати колико хоћете, она ће само кључати, и прелазити у парно стање, али врелија не бива. Вода остаје непрестано за све време кључања на 100°C; и добивена пара при том, има само 100°C. Докле се сва топлота од даљег загревања, после почетка кључања крије негде у телу, те је не опажамо у његовој температури, а она се у самој ствари троши на унутрашњи рад молекиларни, на растурање молекила т. ј. на прелазак из течнога у парно стање, на претварање воде од 100°C. у пару од 100°C. Узмите исту појаву супротног смисла т. ј. да се из паре од 100°C. добије течност од 100°C. Кад се таква пара на известан начин примора да пређе у течно стање, она испушта сву ону унутрашњу, скривену топлоту, којом се одржавала у парном стању, а коју је и узела при прелазу из течног у парно стање. Такав је случај и код ветрењаче. Њено покретање представља извесну живу силу, извесну скривену енергију, која се обелодањује чим се ветрењача нагло заустави и т. д.

Да посматрамо сада два напуњена електрична кондуктора, одвојена један од другога, а постављена у два разна нивоа. Кад се та два кондуктора брзо саставе, а по том одвоје и оставе, настаје исвесан ток појава. У тој прилици могу настати два случаја. Могу се резервоари великог капацитета спојити врло отпорном жицом, врло дугачком и врло танком, са великом електричном инерцијом: тада су испуњени услови, да се може успоставити равнотежа струјом постојаног смисла. То показује магнетна игла својим јачим или слабијим скретањем, али истоветног смисла. Томе је сасвим слична и хидрауличка појава: два резервоара великог капацитета, састављена дугачком врло узаном цеви успоставиће своју равнотежу струјањем у једном једином смислу. Исто је тако и са клатном: кад се изведе из равнотежног положаја, а налази се у врло отпорној средини, оно ће се вратити у равнотежни положај, али га неће прећи.

Пређемо ли на други случај, када је спојна цев врло широка, што другим речма значи, ако је отпорност спроводника врло слаба, те је и инерција система врло слаба — онда настаје серија осцилација; добијају се струје или пражњења алтернативног карактера. То исто бива са клатном у мало отпорној средини: осцилује дуже времена пре но што се заустави у равнотежном положају. Пражњење кондензатора, на пр. лајденске боце, код које унутрашња и спољашња облога представља два тела неједнаког напона или електричног потенцијала — карактера је алтернативног. То је лорд Келвин показао теориски, пре но што је то Федерзен показао експериментално помоћу покретних огледала. Рачуном је пронађено, да се може успоставити врло кратка периода осцилације, а у томе и лежи питање о отпорности, капацитету и селфиндукцији: у колико су те количине слабије, у толико су електричне вибрације брже. Испражњивањем кондензатора, имамо начина, да у кондуктору произведемо врло брзе алтернативне осцилације. Тако је Федерзен постигао 1858. у једној секунди 25.000 вибрација.

Но искуством је утврђено и то: кад се у кондуктору струја развије, па престаје и мења смисао, онда се у суседном кондуктору појављује супротна струја, која исто тако престаје и мења смисао т. ј. промене електричног стања у примарном кондуктору јављају се на исти начин и у секундарном. То су т. зв. индуковане струје.

Како се та акција преноси од првога на други кондуктор? Максвел, велики последник математичара Фарадеја, први је изнео идеју да диелектрик, изолатор, па и безваздушни простор, помоћу светлоснога етра, који је у њима, служе као средство за пренашање. По њему се те индуктоване струје развијају подједнако и у изолаторима и у кондукторима, али се у првима преносе просто ограниченим померањем атома етровних: то су струје од померања. Електричну вибрацију чини периодична варијација у величини струје од померања: она се преноси истом брзином као и светлосна вибрација. И кад тако стоји ствар, кад можемо у кондуктору произвести довољно брзе електричне осцилације — те ће се осцилације и пренети у околину, изолаторску средину брзином светлости, и без икаквог спроводника, пошто се и светлост простире без спроводника. То је најважнији став у питању о телеграфисању без жица, о чему ћемо нарочито проговорити у другој једној прилици. Те

се осцилације могу рефлектовати на металном огледалу тако, да се врате натраг и да се комбинацијом два таласа награде вибрациони чворови и трбуси, онако исто као и у акустици.

Главно дело Херцово баш се и састоји у томе, да је таква манипулација са електромагнетским таласима остварена. То је он и успео на овај начин. Кондензатор му је био састављен од две лопте по 0,30 м. у пречнику, или од две квадратичне плоче цинкане од 0,40 м. дужине стране. Кад се та два тела напуне електрицитетом разног потенцијала, онда међу њима прска варница и у исто се време производе електричне осцилације. У најновијим Херцовим огледима осцилације су имале таласку дужину 0,50 м. Ту смо још врло далеко од дужина светлосних таласа, али ћемо им се приближити. Није ту довољно напунити кондензатор само један пут, већ се треба старати да да се осцилације и одрже, те с тога треба пунити кондензатор врло много пута у једној секунди. Херц је то постигао тиме, што је кондензатор спојио са секундарном жицом из Румкорфовог калема, а примарном жицом његовом тече струја, која се прекида и пушта неколико стотина пута у секунди. Секундарна струја високога напона по својој природи је у главном алтернативна. Она наизменично пуни електрицитетом супротног смисла обе облоге кондензатора врло много пута у секунди и сваки пут настаје осцилаторско пражњење. Кондензатор који се празни личи на клатно које осцилује врло брзо, али које се врло брзо враћа у равнотежно стање, пошто је било изведено из равнотежног положаја.

Сад би настало питање, како се могу употребити чворови и трбуси осцилације, да се помоћу њих може израчунати брзина препашања и у исто време утврдити јединство етра, сличност зракова светлосних и зракова електричних? Ту улогу врши Херцов ресонатор електрични. У томе ресонатору, начињеном од спроводника, развијају се индуковане струје, које загревају кондуктор, а ако је раздељен у два дела, јављају се мале варнице, које се кроз лупу виде. Ресонатор, којим се Херц служио, јесте обичан бакарни кондуктор са две куглице близу једна поред друге, а одстојање им се може по вољи смањивати помоћу микрометарског завртња. После Херца (1887—1898) велики број физичара поновили су те огледе и контролисали их, тежећи да добију што краће таласе. Риги је добио 1895. таласке дужине 21 с. м., а за тим од 3 с. м. Лебедев добио их је

1895. од дужине 0,6 с. м. т. ј. од 6 м. м. Мање од овога још се није постигло. Највећу таласку дужину колоричног зрака добио је Рубенс, изучавајући (1897) зрачење флуорина: његова је таласка дужина 0,024 м. м. Црвена светлост (спектрална линија B) има таласку дужину 0,00069 м. м. Кад би се електрични од таласке дужине 6 м. м. прешло на таласку дужину 0.00069 м. м. — успело би се, да се створи светлост без проласка кроз фазу топлотних појава.

4—IV—1903
Београд.

Проф. **Јеленко Михаиловић**

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЈА

Јов. Н. Томић, **Пећски патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском Полуострву 1592—1614.** Историјска студија награђена са 1000 дин. из фонда архим. Нићифора Дучића. У Земуну 1903. стр. VIII и 147; цена 2 динара.

У нашој књижевности нема много добрих студија о животу српског народа под Турцима. Први је који је са добрим изворима у рукама успешно радио на томе пољу Ч. Мијатовић. Овај даровити српски научник истина није казао последњу научну реч о многим моментима из ондашњег живота српскога народа, али њему несумњиво припада заслуга што је проучавање онога доба започео на солиднијој научној основи, и што је на тај начин дао основне мисли, које се већином и данас могу одржати, и које на тај начин прилично олакшавају посао ономе које данас хоће да проучава то доба. После њега долази Руварац, који је расправио и утврдио многа хронолошка и генеалошка питања, те тако учинио знатну олакшицу ономе који би то доба хтео проучавати на широј историјској основи. Сем ових наших историка, прилично је на познавању живота српскога народа урадио и Ст. Новаковић, а и код Хрвата има о томе понеки ваљан рад: тако да је, чини ми се, и сувише смело рећи да „се у српској књижевности на прсте могу побројати списи, у којима је било чега новог, поред стереотипног набрајања неколико догађаја, којима се испуњавао тај период“, као што вели г. Томић у предговору у овој својој књизи.

У новије пак време на испитивање српске историје за време робовања Турцима дао се г. Јов. Н. Томић, професор београдске гимнасије. Има већ деценију година како г. Томић проучава и пише

искључиво о добу српског робовања под Турцима. Он је данас штампао петнаестину које расправа које историјских студија о разним питањима из живота српског народа под Турцима. Али до данас његово проучавање захватило је три мала одсека из тога доба, а то су крај 15. и почетак и крај 16. века, и почетак и крај 17. века. У овој пак најновијој студији, којој натпис горе исписасмо, за предмет је узет крај 16. и почетак 17. века. Али шта хоће писац да нам из овога периода опише, не каже нигде: главна мисао није наговештена у предговору, нити се она може уочити из садржине овога списа. Судећи према натпису који је дао својој књизи („Пећски патријарх Јован и покрет хришћана на Балканском Полуострву 1592. до 1614.“) може се узети да је хтео да нам изнесе проучен политички рад патријарха Јована, и рад српскога народа на ослобођењу од Турака.

Ми имамо познатих података по којима би се унеколико могло мислити да је на крају 16. века настало неко кретање у српском народу против Турака; али нам ти познати историски подаци нису могли поуздано да кажу услед чега је и како је настало то кретање: ко је и где започео покрет, ко је њиме управљао, да ли га је ко са стране и зашто га је потпомагао и постицао, а на чему се најзад све свршило? И раније из штампаних извора и радова Ч. Мијатовића („Шта је желео и радио српски народ у XVI веку?“ „Годишњица“ I.) и И. Руварца (в. нарочито расправу „О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III (1557—1690)“ У Задру 1888) а, из неких радова самога г. Томића, знамо да су нешто покушавали Срби из Баната 1594 године, никшићски војвода Грдан 1597 године, ускоци око Клиса 1596 и 1603 године, знамо да се нешто спремало у Арбанији и Маћедонији; али како су настали ти покушаји, како су се свршили и какве су последице имали, нисмо знали поуздано. Познато нам је било да су Турци 1594 године пренели тело св. Саве из манастира Милешева на Врачар испред Београда и ту га спалили али нисмо знали поуздано зашто су то учинили, и какав је управо утисак учинио на српски народ тај турски поступак? Знали смо по неким давно познатим писмима папе Климентије VIII да је пећски патријарх Јован имао неких веза са њим, али нисмо могли довољно објаснити шта то та два црквена главара имају међу собом. Било нам је познато да су се пред крај 16. и почетком 17. века врзли неки српски изасланици по јевропским дворовима (на ћесарском, напуљском, тосканском, савојском, и др.), као и неки са тих дворова по српским земљама, али нам је то њихово путовање с двора на двор

било загонетно, као што су загонетке биле и саме те личности. Знали смо најзад да је пећски патријарх Јован 1614 године отишао у Цариград и да се отуда није жив вратио, али нисмо знали поуздано је ли умро природном смрћу или је погубљен, и ако је ово друго било, онда зашто је погубљен?

Стога, кад смо добили у руку ову књигу г. Јов. Н. Томића, којој на корицама пише: „Пећски патријарх Јован и покрет хришћана на Балканскоме полуострву 1592.—1614“, и кад смо у предговору прочитали да је ова књига написана на основу неких фрагмената, које је писац раније написао и штампао, и да је уз то сва заснована „на новим, са доста труда и муке сакупљеним, подацима из италијанских архива“, помислили смо, а имали смо и права помислити, да ће нам г. Томић у овој књизи разјаснити оно што нам из историје српскога народа с краја 16. и с почетка 17. века раније беше нејасно. Надали смо се дакле да ћемо у овој књизи г. Јов. Н. Томића имати не само разрешена питања која су раније постављена, него да ћемо наћи и нових питања која је г. Томић поставио и разрешио, или која ће се доцније разрешити. Једном речју: помишљали смо да ћемо, кад само прочитамо ову историјску студију г. Јов. Н. Томића, имати пред собом јасну слику живота српског народа крајем 16. и почетком 17. века.

Па јесмо ли добили то што смо очекивали од ове студије, а што смо имали неког права очекивати од научника који без околишења говори овако о себи и својим научним радовима: „Том пак, најмање познатом периоду ми смо обратили своју поглавиту пажњу, и у досад објављеним расправама и студијама расветлили смо приличан број питања и бацили нове светлости на многе догађаје и личности, о којима се једва знало по што год.“ (в. предговор)? А те је захтеве био дужан да, ако не у свему а оно у главном, задовољи научник који се сме усудити да каже да „се у српској историјској књижевности на прсте могу набројати списи, у којима је било чега новога, поред стереотипног набрајања неколико догађаја, којима се испуњавао тај период од три и по столећа“ (на истом месту).

Одмах да кажемо да г. Томићева књига не задовољава потпуно ниједан од споменутих захтева. Кад смо ову књигу прочитали, увидели смо да она у себи не само нема неких новина, већ је оставила сва питања из живота српскога народа крајем 16. века у стању у ком су била пре него што је ова књига написана. Да је овако не би нам било тешко доказати, само што би нам требало мало више простора и времена, а ми тога засада ниједнога немамо. Стога ћемо се задржати на неколико општих напомена.

Највећи део књиге г. Томића, слободно можемо рећи осам десетина, садржи у себи причање о догађајима који се нису десили на српском земљишту, и у којима је српски народ играо споредну или никаку улогу. Причање о томе шта је папа хтео и како је хтео, шта се насипивало на неким западњачким дворовима (на ћесарском, напуљском, савојском, тосканском и другим); препричавање разних извештаја разних изасланика и агената, у главном чини садржину ове књиге. Па да је бар ту пробрано оно што се може довести у тесну везу са догађајима на Балканском полуострву од 1592—1614, била би колико толика корист. Али није. Има ту врло много опширнога причања о стварима које се Срба ништа не тичу: н.пр.: оно опширно причање о тежњи папској да прекине верску поцепаност на западу; опширно излагање веза између Млечића и Турака, између Млечића и папе и Шпанаца, између француског краља с једне, ћесара и Шпанаца с друге стране; оно опширно излагање о политици Карла Савојскога и т. д. То је управо садржина ове књиге. О Србима све што је речено, једва ако износи десетину листа. То све доприноси врло мало познавању рада патријарха Јована и његових савременика; то управо ни зрачка светлости не баца на питање о животу и тежњама масе српскога народа у оно доба. Све се ово причање могло свести на много и много краће, испричати као нешто што је споредно, н.пр. у напоменама, наводећи за све податке пажљиво и верно; а место тога да је узео на око самога патријарха Јована, кад је већ његово име истакао на корицама ове своје књиге, па пратио редом, у колико се може, стопу у стопу, његов рад и његове везе са првацима у народу и са дворовима на западу. Али да би то могао са успехом радити, потребно је било урадити пре тога још нешто: требало је проучити, што детаљније проучити, све могуће моменте у животу српскога народа у 16. веку. Рад Ч. Мијатовића „Пре триста година“ („Гласник“ 36, стр. 155—219) довољан је доказ да се на том пољу може са прилично успеха радити; јер је он постигао доста успеха пре 30 година, кад ништа скоро није било објављено из италијанских архива. Данас те грађе има прилично, а г. Томић је имао могућности да у овом погледу пође један корак даље од Мијатовића.

Овако, као што споменусмо напред, он се изгубио у ситницама, тако да није лако ухватити шта је управо писац хтео са овом расправом. Он сам, уосталом, у предговору признаје да је промашио циљ, ако се само може рећи да је имао некога циља; он сам каже да се „поред све жеље“ није могао задржати „на чисто српском пи-

тању“, али то правда веома збуњено: „...наших домаћих извора из тога доба има тако мало, да се из њих не може добити ни најоснивнији нацрт“, и „...јер нити центри рада нити директива у свеколиком послу беше (ваљда: не беху?) на српском земљишту“. Другим речима: писање историје једнога народа немогућно је без домаћих извора! Ако г. Томић доиста мисли тако, онда бисмо га лепо замолили да нам каже шта би нам он могао испричати из бугарске историје, која је данас — узгред буди речено — у целини боље обрађена него српска, само на основу домаћих извора? Што се онога другога изговора тиче, могли бисмо му обратити пажњу на историју Византије и других, мухамеданских, држава на истоку за време крсташких ратова, о којима се може данас доста причати и ако нити центри нити директива за оне догађаје не беху на Истоку него баш на Западу.

Да се о српском народу може на основу досад познате грађе говорити, довољно је да наново споменем напред споменути чланак Ч. Мијатовића „Пре триста година“, који као да г. Томић није имао у виду кад је писао ову своју „студију“. Тамо је г. Томић могао видети набројене све изворе из којих је Мијатовић црпао грађу за свој рад. Па зашто г. Томић није потражио и проучио те изворе? Да је то урадио пажљиво, доиста не би написао тврђење да су „јако развијени посебни интереси, многе животне навике и тренутно расположење код појединаца или и код читавих племена (јамачно мисли српских), једних према другима, били толико моћни да су у најпотребнијем тренутку могли омести сваки покушај одбране заједничких интереса од Турака“. (страна 2.) Ове речи показују да г. Томић није довољно размишљао о ондашњим приликама на Балканскоме полуострву, а посебице о стању у српскоме народу. Може се рећи никад се Срби, који још вероваху у Христа, не осећаху тако морално уједињени, као у 16., 17. и 18. веку, када их све скупа и скоро све подједнако стезаху турски ланци. Што се ипак сви заједнички не дигоше против Турака, објаснио је то унеколико и тачније Ч. Мијатовић: „...административна поцепаност српских земаља у турскоме царству била је једна нова сметња великом и сложном дејствовању народа на своме ослобођењу. Мрзости дубоке на турску владу било је свуда, и свуда је било ватреног одушевљења и одважности гинути за веру; али није било вођа који би овом растурању народне снаге дао правац и јединство, није било материјалне једне средсреде око које би се сва народна снага сложити могла, па да дејствује заиста као снага“ („Гласник“ 36, стр. 183). Ако г. Томић мисли да

није овако као што каже Мијатовић, требало је да изиђе на среду са разлозима.

Сем тога што се г. Томић занео причањем догађаја на западу који су имали незнатне или никакве везе са српским народом, и што често хоће да искаже понеко тврђење које довољно не доказује или које је, шта више, нетачно, г. Томићева књига има један још значајан недостатак. Г. Томић је некако чудно издвојио време од 1592.—1614. године за себе, и о њему прича никако се не обзирући на раније догађаје, који нису могли бити без икака утицаја на догађаје о којима је он хтео причати. Покрет српскога народа с краја 16. века веома се тешко може потпуно и тачно схватити, ако се лепо не проучи живот српскога народа од како паде под Турке па до краја 16. века. Сем тога има момената у историји српскога народа, чији се утицај осећао још крајем 16. века, а који су постали много раније. Тако је нешто, н.пр. тежња западних хришћана да подигне балканске народе против Турака. Та је мисао поникла на Истоку у Византији у времену друге половине 14 и прве 15 века, и њу је после запад, ради својих рачуна, прихватио и одржавао, особито папа и Млечићи, дуго после, кроз све време српског робовања. Да је г. Томић на овај факат обратио пажњу другчије би написао реченицу која сада код њега овако гласи: „Мисао о општем покрету Хришћана на Балканском Полуострву и о њихову ослобођењу од Турака, крајем XVI столећа, није поникла код њих самих већ на западу". Из овакве реченице читалац може извести погрешан закључак: да је мисао о покрету за ослобођење хришћана поникла на западу, и да је та мисао поникла крајем 16 века. А то г. Томић није ваљда хтео рећи.

И још бисмо врло много примера могли наврстати, из којих се са каком је површношћу израдио г. Томић ову своју „историјску студију", али то би нас одвело и сувише далеко. Да споменемо само још нешто.

Напред је речено како је г. Томић сасвим изгубио из вида патријарха Јована и његов политички рад: како је овај „духовни старешина" за кога г. Томић каже да је у раду на покрету хришћана против Турака био „највише ангажован", остао сасвим нејасна личност и ако је његовим именом крштена читава историјска студија г. Јов. Н. Томића. Његове су везе са ондашњим догађајима тако мало објашњене, да сасвим можемо рећи да, после ове студије, мање смемо о патријарху Јовану претпостављати од Руварца, који за учешће Јованово у ондашњим догађајима овако говори: „Тада, то јест од г. 1592. до 1614., био је, као што знамо, Јован архијепископ и

патријарх српски, и ја мислим, да се нећу преварити ако узмем, да је покретом тим у српским земљама кретао и управљао исти пећски архијепископ и патријарх Јоован". („О пећким патријарсима". стр. 49.) То је највише што се о Јовану може казати и после ове студије г. Томића. Није добро г. Томић, дакле, урадио, шта је прешао муком преко ових Руварчевих речи. Требало је да застане на њима, јер је у њима характеристика Јованова рада на ослобођењу српскога народа. Није довољно само казати: „Па стога, и што је задатак овога списа да расветли један период из прошлости српскога народа, ми смо у натпису нарочито истакли име тога великог Србина, о чијем труду и старању за српски народ треба знати више него се досад знало", већ треба показати фактима да је Јован доста велики Србин био.

Међутим док је заборавио да испита политички рад „тог великог Србина" у оно доба, дотле није пропустио да нам о Карлу Емануилу Савојском каже како је био „човек снажана телесна састава, неуморан ловац, одличан ратник, али и пун милосрђа, врло побожан и духовит" (стр. 92—93). Зашто му је ово требало?

Сем овога спомињемо да г. Томић, и ако почиње са догађајима од 1592 године, није једне реченице написао о спаљивању тела св. Саве, (1594) а то је догађај који је дубоко дирнуо у душу српскога народа, догађај о коме је успомена у народним традицијама очувана у приличној свежини. Г. Томић није дошао на мисао да се запита: да ли везе патријарха Јована са западњацима и његов рад на устанку српском против Турака нема какве везе са спаљивањем тела св. Саве. Међу тим така се веза истиче сама собом: тело св. Саве спаљено је 1594 године а први спомен о политичком раду патријарха Јована јесте из 1598 године. Стога је у неколико оправдано узети да је патријарх Јован, услед опаког поступка турског са телом св. Саве, налетео на фантастичне западњачке наснове о устанку балканских хришћана против Турака.

О догађајима око Клиса 1596 и 1603 године нема у овој књизи ништа више ни боље него што има у ранијим радовима г. Томића: „Један лист из историје српскога народа у Далмацији у 1596 години," и у „Покрет Срба у околини Клиса 1603 год." („Глас" 55, стр. 199—125). Док је о заузећу и губитку Клиса 1596 године овде препричао оно старо исто онако развучено, дотле овај други догађај од 1603 год. и не спомиње. Тако исто покрет војводе Грдана од 1597 године обрађен је врло површно; управо тај се покрет, може се рећи, тек као мимогред спомиње уз причање других догађаја који не стоје у вези са догађајима у српском народу (в. стр. 51—52.). Тако исто ни овде

као ни у расправи „О устанку Срба у Банату 1594. године“, није покрет Срба у Банату изложен у довољној светлости; и овде као и тамо овај се догађај изгубио у причању веза између Турака и Аустријанаца.

Поред тога пропустио је да нам прецизно и јасно каже шта је било са српским покретом, исто онако као што је веома нејасно обележи његов почетак. Он нпр. каже да сав рад на покрету Срба против Турака после смрти патријарха Јована „нема у себи ничег озбиљног. То је рад авантуриста и продаваца краљевстава на Балканском Полуострву, који јуре по Јевропи и нуде их свакоме ко им што плати“. А према свему ономе што је г. Томић испричао о догађајима од 1592 до 1614 године, рекли бисмо да није другче било ни за живота патријарха Јована и војводе Грдана: изгледа као да су та два човека били лутке у рукама многобројних авантуриста који су на Западу „продавали краљевине“, те су им тако они помагали лагати, будући и сувише наивни.

Кад упоредимо овај спис г. Томићев са онима које је раније штампао, видећемо да прве три главе нису ништа друго да развучено излагање догађаја које је писац већ раније споменуо у радовима: „Један лист из историје срп. народа у Далмацији у 1596 години“ („Дело“ за 1894 г.), „О устанку Срба у Банату 1594. год.“ (Извештај гимнасије краља Александра за 1898—99 год.). и понешто из „Цртице из историје Сењских Ускока“ („Летопис“ за 1901 год.). Други одсек треће и први четврте главе имају у себи понешто ново а други и трећи одсек четврте главе и даље пета и шеста глава углавном је препричавање догађаја који су углавном сви споменути у раду г. Томића, „Састанак и договор српских главара у Кучима 1614 год.“ Дакле новога има сасвим мало, а и оно што има не помаже познавању ондашњих приликаниуколико.

Шта да кажемо о методу г. Томића? Ништа добро. Г. Томић хоће да пише једну историјску студију, а поступа са изворима на јединствен начин, отприлике онако као један старији наш историк. Кроз његов предговор овоме делу провејава мисао: ја радим на основу архивских података, и мојим радовима не може бити приговора. Није тако. Није ни у архивима само историско злато закључано; има и тамо много и много корова, који треба умети одвојити и одбацити. Тога је корова највише баш у овим подацима на основу којих г. Томић пише ову историјску студију. То нису аутентични подаци, то су извештаји које су писали људи различитога карактера и у најразличнијим намерама. Онај Бртучевић, онај Доминико Андријашевић, онај Питковић, Александар Паштровић, Иво Рињанин, Јован Ренези и други

све су то људи врло загонетни; сви су изгледи да су то политичке шпијуни, пљачкали безазлен свет и на Балкану и на Западу. То и сам г. Томић по неки пут у књизи напомиње. Стога њихове речи ваља примати са највећом обазривошћу. Ено и г. Томић спомиње (стр. 112.) како је Карло Савојски поредио извештаје разних својих агената, те их ухватио у лажи. Стога је требало прво отребити те извештаје, па онда сести и писати историју. То г. Томић није учинио он препричава све што је нашао; мисли ваљда да није право да пропадне штогод од онога што је он „са доста труда и муке сакупио". Управо је тако радио и онај наш стари историк: ни он није хтео ниједно слово забадава написати, све је његово морало нешто вредети Стога је и преживео научну вредност својих многих студија и расправа. Укратко може се рећи да г. Томићу недостаје критичност и критичко осећање које ваља да има онај који хоће да пише критичну историју по изворима. Ми у овом погледу не видимо никакве разлике између њега и његова професора историје. Исти су.

Није добро г. Томић урадио што је пропустио да марљивије проучи споменике које је скупио Лопашић у збирци „Spomenici hrvatske krajine" Нарочито није добро урадио што је изгубио из вида писмо ћесара Рудолфа надвојводи Фердинанду од 30 априла 1606 године. Да је то писмо пажљиво проучио, видео би како нема права да ћесарску политику назове „превртљивом". Зар је превртљивост то што се ћесар боји да, ако предузеће не пође за руком, Срби не плате својим главама. („das dise arme leutt vmb leib und leben khumben", Lopašić, Spom. hrvat. krajine, I, 338)?

Кад је већ реч о изворима, да споменемо још нешто. Г. Томић у предговору каже да је свој рад „готово сав заснован на новим, са доста труда и муке сакупљеним, подацима из италијанских архива". Добро је г. Томић урадио што је претресао те архиве, тамо се о српском народу могу наћи многи драгоцени подаци. Али г. Томић не чини Бог зна какве услуге српској науци, кад те податке чува код себе, па сам на основу њих пише расправе, а читаоце упућује — опет у италијанске архиве! Има примера доста где г. Томић препричава какву депешу млетачких провидура у Далмацији, и упућује читаоца да ту депешу упореди са неком другом, која је тако исто нештампана као и прва. Овако што озбиљног читаоца може само да наљути. Много би г. Томић више користи учинио српској науци да те податке штампа онако како их је нашао; тада би их узео у руке неко који боље од г. Томића разуме историски рад, и могао би дати нешто од научне вредности. Овако жали боже онога труда и муке којима

се излаже г. Томић: његови радови нису таки да се на њих може човек поуздати. Напротив — они су врло непоуздани.

Да напоменемо још један недостатак г. Томићев. Он у књизи прича да је био у Дубровнику образован неки одбор који ће радити на устанку хришћанском против Турака. Чудновато је како г. Томићу, који није жалио труда и муке да оде у Италију да купи изворе, није пало на памет да ли о томе нема каких података у дубровачком архиву. А г. Томић ваљда зна да су поузданији подаци о Србима у Дубровнику него ли у Напуљу или Турину. А зашто, и само се каже ономе који зна политичку и трговачку историју дубровачке републике.

О стилу г. Томићеву ми немамо мерила. Он је тако рђав, да не бисмо нимало претерали ако бисмо рекли да они који желе наћи примера рђавога стила, најлепших могу наћи у радовима г. Томићевим. А о стилу и језику ваљало је да г. Томић нарочито води рачуна, јер је пок. Дучић нагласио да у спису, који се награди из његова фонда, треба да је „чист и правилан српски језик и стил тачан и одабран“.

Да сведемо. Овај рад г. Томићев није много, управо није ништа користио српској науци, и г. Томић нас није убедио да он уме научно обрађивати српску историју. Напротив на основу његових досадашњих радова могу се изводити сасвим супротни закључци. Одбор који управља Дучићевим фондом није имао довољно разлога да овоме спису досуди награду, јер он није задовољио жеље пок. Дучића које је он изнео у своме завету. Требало би да се писцима једном ставе теже погодбе: требало би једном демантовати реч: књижевни фондови у Србији потпомажу само рђаве радове.

Мил. Л. З.

Немачка Читанка за Војну Академију, саставио Хенрик Лилер, редовни професор војне академије. Издање Војне Академије. Београд 1903, стр. VII и 622.

Ова је читанка намењена у првом реду питомцима Војне Академије а и свакоме, коме је потребно упознати се с немачким војним језиком. Писац је, као што сам вели у предговору, хтео да за питомце изради немачку читанку искључиво из војничкога штива, како би се они могли упознати с немачким војним језиком и после корисно пратити богату немачку војничку књижевност, а уз то је гледао, да им у самоме штиву даде методских упута и разнога градива, које

ће им послужити и у практици и у теорији. У тој је намери он из свих готово грана војне књижевности пробрао и у целини дао оно што ће за питомце бити најкорисније. У читанку су унесене, на првом месту, анекдоте и приче из војничког живота; други одељак говори у опште о војничком сталежу а трећи о војничком образовању; четврти је посвећен тактици и стратегији а пети ратној историји. У додатку су још војнички афоризми. Од 622 стране на великој осмини највећи део ове књиге заузимају одељци о ратној историји и војничком образовању, а у целој књизи, поред 40 анекдота и прича и 20 афоризама, имаде 69 разних чланака и чланчића. Колико ће се овим доста обилним и разноврсним садржајем извршити постављена задаћа, показаће се на пракси и то ће оценити стручни људи; а према употребљеном градиву и обради може се очекивати само најбољи успех. На крају је књиге списак 16 дела, која су употребљена при састављању ове читанке. Израда је књиге брижљива.

Да додамо, да је у књизи употребљен нови немачки правопис, који је утврђен 1901. године и усвојен од свих немачких влада, те је тако ово прва немачка књига у нас, која је штампана новим правописом.

Како је за тачно и правилно разумевање овакве читанке потребан специјални речник војничких речи и израза, писац обећава ускоро дати и тај речник.

М. П.

Евреиновъ Б. Н. Статистическіе очерки сербскаго королевства. С.-Петерсбургъ 1903 (III-во Худож. Печати) в. 8⁰ 72.

Доскорашњи други тајник овдашњега рускога посланства, госп. Јеврејинов, који се данас налази са службом у Абисинији, а који је Београд дошао из Пекинга после познатих покоља Хришћана у престоници Кине, имао је лепу и племениту намеру да за руски читалачки свет напише о Србији опширно дело, састављено из службених статистичких и историских података, пропраћено личним опажањима а уз то испуњено етнографским снимцима из целе земље. У ту сврху он је за сразмерно кратко време обишао приличан део наше отаџбине, а у кратком року би прошао и по другим крајевима њеним, да га служба није одвела тако брзо на другу страну. Али за овим одласком можемо само жалити, јер смо, судећи по овоме огледу који је пред

нама, њиме изгубили и Руси и ми, а што је још више: изгубила је општа славенска ствар, пошто би госп. Јеврејиново дело несумњиво допринело још јачему зближењу између српског и руског народа. На ове седамдесет и две странице писац је врло успешно обухватио област, становништво, општинску управу, градове, фабрике, домаћу радиност, сеоско становништво и његов економски живот и привредни положај, држ. намете, задруге и њихов економски и правни значај, пропадање сељака, задуживање, сточарство и млекарство, виноградарство, израду дувана и свиле, пчеларство, риболов: државне мере за помоћ земљораду, предложене режијом, шумарство и шумско законодавство. — Опажања су му свуда озбиљна и промишљена, те књига заслужује озбиљну пажњу наших политичара и економа, поред све скромности облика у коме се јавља.

Д.

Mantegazza Vico, Macedonia (con 41 incisioni e una carta) Milano (Fratek, Freves) 1903. 8⁰ 340 (цена 4 лире).

Вико Мантегаца заузима врло угледно место међу савременим италијанским публицистима. Он је био, кроз доста дуги низ година, главни уредник познатог флоретинског листа „La Nazione“ који је увек био пријатељски расположен према Србији и Српству. Сама италијанска владаповеравала му је у разним приликама важне задаће. Још год. 1884 и 1886 он је био у Србији и Бугарској, и тада је објавио Due mesi in Bulgaria (Milano, Freves 1886). За време сватова данашњег италијанског краља био је у Црној Гори, и ускоро за тим изишло је на свет његово дело Il Montenegro (Firenze, Le Monnier, 1898) да о другим му радовима који се односе на италијанске тежње у Африци и не говорим.

Госп. Матегаца се интересовао већ одавна и нашом прошлошћу и нашом будућношћу, да о садашњости и не говоримо. С тога нас није ни мало изненадило, кад нам је пролетос освануо једнога јутра у Београду са жељом, да својим очима види и својом главом проучи Маћедонско Питање, пошто чује најзаинтересованија мишљења у њему: Српско и Бугарско. Одавде је заиста отишао у Софију, а отуда у Маћедонију и Стару Србију. И он се може с правом похвалити, да је написао о том данас тако важном питању најбеспристрасније и најобјективније дело, за које ми Срби имамо да му будемо тим захвалнији, што је европска штампа до његове појаве била преплављена

тенденциозним и једностраним радовима на овом пољу, и што је била озбиљна опасност да ће се европско јавно мњење довести у забуну. Штампане најпре у облику списа и путничких утисака и доживљаја поједине главе овог дела привукле су на се општу пажњу још у листовима La Nazione, I Corriere della Sera, La Illustrazione Italiana и т. д. Није с тога чудо што су, скупљени и сложени заједно, доживели већ у првој недељи другу хиљаду.

Ми ћемо гледати да се на ово важно дело још једном вратимо. За сад му износимо само главна заглавља одн. општи садржај. После општег увода: Маћедонија, долазе редом главе: У Србији, Стара Србија и Новопазарски Санџак, У Бугарској, Бугарско-маћедонске чете, Скопље, Солун, Битољ, Куцовласи; Велике Силе и Турска на Консулти. Дело је испуњено и многим занимљивим сликама. Ми му желимо што већу пажњу у свих наших читалаца који разумеју дивни италијански језик.

Д.

Библиографически Бюлетинъ за депозирани тѣвъ софийската Народна Библиотека книги, списания и вѣстници прѣзъ 1900 и 1901 година. Година IV и V. Издава Народната Библиотека въ София. София, държавна печатница, 1903. Цѣна единъ левъ. На 8-ни, стр. IV + 147.

Пре краткога времена изишла је књига, којој сам натпис горе исписао. Чим сам је узео у руке одмах сам помислио: ево опет нешто што Бугари имају а ми немамо. Софијска Народна Библиотека издаје билетен бугарских књига и публикација што су за 1900 и 1901 дошле у њу. Али кад сам прочитао само предговор овој књизи, већ сам се разуверио. Из њега се види да по закону о Народној Библиотеци управа треба да издаје овакве билетене свака три месеца, али, услед разних узрока, она није могла да испуни на време ту законску одредбу и једва сад — после две године — почиње поново да издаје библиографске билетене. Без сумње се управа држала оне пословице: „Боље икад, него никад!“ Нека је са срећом, само би требало да се у будуће бар посао не прекида и да управа издаје, ако не баш свака три месеца, јер се заиста чини да је то много, а оно бар на завршетку сваке године по један овакав билетен, али да у њ уђу све књиге што буду изишле те године.

И ми имамо закон о Народној Библиотеци и по том закону треба и код нас да се води библиографија српско-хрватске књижевности (заборавило се да се спомене у закону, да ли ће се то и објављивати, кад и где?) И збиља од ланске — 1902 — године почела се радити библиографија за 1902 год. па се тај рад продужује и за ову 1903 годину, али се још одмах у почетку увидело да ће нарочито, због недовољних новчаних средстава (зло, које стално прати Библиотеку), а и због оскудице веза са српским и хрватским књижарама ван Србије, рад застајати и грдно рамати. Ма да је покушавано све што се уопште при оваким приликама могло, ипак наша библиографија за 1902 још није готова ни потпуна!

Бугари су у много згоднијем положају. Они нису поцепани на неколико државица, где често саме државне власти стају на пут ширењу и растурању књига из једне у другу, као што је то случај са нашим племеном, него су у једној држави, за коју вреде исти закони а у којој изиђе мал' не свака бугарска књига. Кад се има само добар закон о Народној Библиотеци, а, као што се чини, Бугарска га и има, онда је лако и могућно пратити и излазак сваке књиге и публикације. Треба само одредити нарочито лице, које ће по листовима и часописима пратити излазак њихов, па ако у одређеном року не дођу библиотеци, рекламовати их. Међутим софиска Народна Библиотека, као што сама вели, није у могућности да то чини, јер у овоме билетену нису све бугарске публикације за 1900 и 1901 год. и ако је, можда, број таквих мален, па су због тога у овоме билетену забележене и неке књиге (њихов је број прилично велики), које су штампане 1897—1899, а које је требало да су изишле у ранијим билетенима, па се још обећава да ће се таке неуредности понављати и у доцнијим билетенима.

Кад се све ово има на уму, онда се одмах смањује и вредност ове књижице и само се собом намеће питање: Па кад ово није потпуна библиографија Бугарска за 1900—1901, онда зашто се похитало са штампањем овога билетена? Зар није боље било настати да се празнине попуне, па онда штампати, кад већ и тако овај билетен није на време изишао, него тек после прекида од две године?

Бележење и исписивање књига у овоме билетену рађено је онако како се и раде послови ове врсте. Садржина је подељена на: I књиге, II часописе и III листове, IV часописе и листове на туђим језицима што излазе у Бугарској. На крају је књиге додат систематски преглед њихов са оваким распоредом: 1. богословија, философија, педагогика, 2. литература и вештина, 3. историја, географија, етнографија и пу-

тописи, 4. друштвене науке и публицистика, 5. природне науке, медицина, игијена, 6. војене науке, 7. сеоско газдинство и ветеринарство, 8. удбеници и наставна учила, 9. дечје књиге, 10. акта, извештаји, закони, програми, протоколи, рачуни и устави, 11. упутници, календари, спорт и разно. Ту су још једном исписана имена писаца и кратак назив дела.

Чини ми се да би боље било да се и овде радило друкчије. Још и разумем прву поделу, где се хтело да се одвоје књиге од часописа и листова, али ми се други део, систематски преглед по групама и струкама, овако како је овде урађен, нимало не свиди, јер није израђен детаљно и прецизно. Уместо поновнога исписивања назива књигама много би боље било кад би у првом делу поред сваке књиге стајао и њен редни број, па да се сада исписује само број књиге, или да се зато изради са много више пажње подела књига по струкама, те да се не убрајају у једну групу богословске, философске и педагошке књиге, него да се одвоје у засебну групу богословске, у засебну философске и т. д. Тиме би се добило у месту, не би се један посао радио два пута и имао би се бољи преглед свих књига. Ако би коме, рецимо, било потребно да тражи само педагошке књиге, он се не би могао задовољити само њиховим краћим натписом, него би морао потражити у књизи и дужи натпис, зато је сасвим довољно кад се упути на број, па нека сам тражи.

На крају пак могао би се израдити статистички преглед по струкама, од прилике онако као што је то у овој књизи учињено у предговору на страни IV.

Рекао сам како ми се чини да је много згодније да се овакви билетени штампају на завршетку сваке године, јер би се тако дао преглед и положио као неки рачун о културном стању и књижевним приликама за минулу годину.

В. С. Ј.

БЕЛЕШКЕ

КЊИЖЕВНОСТ

„Уништење естетике" и демократизација уметности. — Маја 4 ове године држао је Др. Ј. Скерлић у сали Велике Школе предавање у корист историско-филолошке дружине „Даничић," па га је, под горњим именом, и оштампао у књижицу од 38 стр. обичне 8. Предавање има два дела. У првом („Уништење естетике") оцртава предавач литерарни препород наш што настаде крајем шесетих и у седамдесетим годинама као утук препатриотском, пренационалистичком романтизму омладиначком, а под утицајем свестране, здраве критике Св. Марковића и последника му; показује како ови „уништачи естетике" не само да је нису уништили, не само да нису „убили" поезију, уметност, него су је управо тек и оживели, дали јој маха да се развије, утрли јој пут, дали јој достојан правац. Била је то олуја, доста је чега и покрхала, али само оно што није ваљало, труло, сухо, а очистило гору, друм, атмосферу. Благотворни утицај њен, бољитак препорода овога најлепше се види у раду пок. Лазаревића. Други део разлаже о овоме. Уметност није својина једнога рада друштвеног, човечанског, него свега, целокупнога, али јој се то до сад није дало и да буде: данас се већ пошло за тим, и кад она то постане, кад се и она потпуно демократише, биће двојаке, узајамне користи: и по народ, човечанство, и по њу само. — На почетку је предавања кратак ипак-увод против увода, најаштва који свакако, и овакав, није потребан. Нешто нам се анахронистичком чини она оштрина у тону, којим је ово предавање написано. Књижици је цена 0,50 дин.

Низ Бисера. — У нас је бар још тако да књига, која хоће да „прође", мора прво и прво бити јевтина, врло јевтина, а амо још да има и згодан, сензационалан натпис; а не мора баш бити добра, нарочито ако оно прво двоје погоди и згодно време кад да се појави. Колекција, којој горе исписасмо име, лепо и прикладно, и добра је, и јевтина, и свакако би врло добро прошла, па, дајбуди, што и поправила „вкус" петпарачке публике наше, да је нису потисле књижице, не баш тако ни јевтине, много скупље од ње, али удешене према најновијим приликама политичким, које, ето видимо, тако јако утичу и на „литерарне." Додуше издавач, штампарија Св. Николића, није сакако штетовала, управо добро ће накнадити штету, ако је било, јер се, међу првима, акомодовао новим приликама политичким т. ј. књижевним. Од ове лепе колекције, која је

требала у свескама на половини табака да пружи српској публици 250 одабраних најбољих приповедака светских, за 10 пара дин. на свеску изишле су, колико знамо, само две свеске и у њима 8 приповедака од Мопасана, Додеа, Чехова, Толстога, Горнога и др., у лепим и добрим преводима. Желели би да се згодном приликом настави низање овога бисера.

Jz Boke. — Из овогодишњег „Срђа" одштампао је Подноцољски писац „Jz Dekadence" у засебну књижицу серију писама својих у којима новелистички слика друштвени живот на Приморју: Jz Boke. Nekoliko pisama ismedju albuma slika „Jz Dekadence" i „Jz Renesanse."

Два света. — Сергије пл. Шевић у Минхену, штампао је у Београду приповетку своју из руског живота. Два света. Јунаци су у овој романтичкој приповетки руски пуковник Донгорски и његов син, кога он убија, да би му сачувао част. Књига има 32 стр. в. 8⁰, стаје 0,50 дин.

Развод брака. — Као реткост и новину (?) бележимо и књижицу што се под горњим именом наштампала у Врању. Није то расправа из канонског права него доста добар превод однеког X-а једне приповетке Ги де Мопасана. Књижица има 16 стр. у 16⁰, стаје 0,20, има после главног текста још неколико страна огласа трговачких.

Једна бугарска драма из савремена живота. — Иван Трозев штампао је у Софији Наши Хора, драма въ четири дѣйствия и единъ драматически пролог изъ съврѣменния български животъ. Драма је само по имену то, није за представљање, али јесте за читање, те како, као фотографски веран снимак друштвеног живота у суседству нам, који се од нашега ни у колико не разликује, осем по времену; одговарао би животу нашем пре неких тридесетак година. Фабула, колико је има, у овом је: На две године пре главне радње састају се великошколци у очи нове године у стану Божанова и Мијева, претресају друштвена питања; Божанов се нарочито истиче као ватрен бранилац социјализма, што су мање и остали. По свршену школовању Божанов као правник иде у полицију и после две године видимо га као „окружна управитеља у једном провинцијалном граду," где, уздржавајући се од отворена мешања, чека резултат избора, по коме треба да буде посланик Џомбазов, угледан грађанин конзервативац, будући таст; љути се на социјалисте, на друга свог Мијева, учитеља, хоће да их спречи силом; али они ипак побеђују. Ни у другој није срећнији, брак му с једном Невенком Џамбасовом поквари долазак Катарине Зафирове, с којом је у Софији, као еманципованом социјалистињом, живео „слободном љубављу" па је после као матер, с дететом, упућује у Беч, да учи за бабицу, лажући да ће је узети.

Леђан град у југословенској народној поезији. — У последњој 3—4 свесци Периодическог Списанија на Българското Книжевно Дружество у чланку под наведеним натписом предузео је А. П. Стоилов да и после свега што се о Леђану писало претресе то питање још једном, и успео је да даде доста вероватан одговор на њ. Приказавши потпуно сву досадашњу литературу о њему, а) мишљење Ј. Копитара да град тај треба тражити јужно од Призрена и б) мишљење Ст. Новаковића да му је име изведено од имена Пољака—Леха, само с тим додатком да није постало преко мађарског изговора (леђан) него самостално од Лех, придев лехен, где би се *х*

заменило гласом *г*, за коју особину не наводе никаквог другог примера доказаног, те му је и по томе већ тумачење доста натегнуто. Пољака—Леха било је на Балкану, долазили су, као и Немци, да копају руде: има у Маћедонији имена места као Лехово (Демир-Хисар), близу којега су били сребрни рудници, Лешани (близу Охрида), Лешко (код Џумаје), старо рударско место која показују да је ту било доста Леха. По Верановићевој забелешци а нарочито по запису јеромонаха Кирила Пејчиновића од 1812 године у коме за се каже да је родомъ от легенъ градъ сиречь от Тетово, изводи Стоплов да је Леген град данашње село Лешак на 1½ час од Тетова, у коме се као и у манастиру лешачком находе развалине. „Одатле је ишао стари римски пут од Призрена. Нема сумње да је село Лешак у старо доба био град, и то знатна тачка за римске колонисте, а доцније је постао центром рударима, које су околни становници звали Лехи."

Маћедонија и устанци маћедонски. — У прашком Slovansk-ом Přehled-у, у мајскојунској свесци, бр. 8—9 штампао је В. Прах под горњим натписом преглед последњих догађаја у Маћедонији и Старој Србији. Чланак има два одељка: 1) Реформе, устанци, отпор арнаутски; смрт Шчербинина и 2) Даљи отпори арнаутски после смрти Шчербинине, несрећни догађаји у Солуну. Уз овај преглед састављен према релацијама европске и балканске штампе има и етнографска карта Маћедоније удешена искључиво према карти В. Кнчова, управо копија, по којој су сви Словени маћедонски само Бугари.

Маћедонија и турски проблем. — Из ове свеске Дела одштампана је у засебну књигу од 50 стр. ове величине лепа расправа младога књижевника словеначког, Ника Жупанића (К. Герсина), допуњена и поправљена по његовим напоменама. Цена је књизи 0,50 дин.

Босна и Херцеговина за окупације. — Позната, лепа и лако написана расправа чешког књижевника Г. Холечка, од које је за Дело превео првих осам глава пок. К. Таушановић па се то одштампало за се, па наставио и завршио Ст. Милићевић прештампана је из нашег листа у засебну књигу, почевши од главе девете, као друга свеска.

Живот и владавина Стевана Дечанскога. — Написао Милош Зечевић. Први део. У Београду 1903, 8°, стр. XI и 177. — Писац у овој књизи расправља о законитости рођења Стевана Дечанскога, излаже неке моменте из живота Стеванова до буне његове против оца, краља Милутина, 1314 године; затим расправља о времену кад су се против краља Милутина побунили брат му, краљ Драгутин, и син му Стеван Дечански, а тако исто износи своје претпоставке о узроцима ових догађаја, а тако и о последицама њиховим. Најзад расправља о времену кад се Стеван Дечански повратио из Цариграда, о приликама које су у вези са тим његовим повратком, и износи неке претпостаке о политици краља Милутина у питању о наслеђу српскога престола после смрти краља Драгутина (1316 године).

Једна руковет из Вукове преписке. — Издао В. Богишић. (Извадак из „Срђа" год. I и II). Дубровник, Српска Дубровачка штампарија А. Пасарића, 1903. — У овој збирци има 51 писмо Вуково, које Богишићу Вукова кћи Мила поклонила као спомен на Вука кога је Богишић најпре као ђак па после као чиновник често похађао. Мила је за

овај поклон Богишићу бирала она писма која су Вуку писали одличнији познаници његови. „Писма ове збирчице — вели Богишић у предговору — допадоше Вуку са свијех крајева пространог Словенства: што је изван тих граница, дође из Њемачке. У српској су групи писама представљени одлични људи свију сталежâ; има их од српских владарâ или чланова владарских домова; — између државникâ има их од Илије Гарашанина, Јована Гавриловића, Миливоја Петровића Блазнавца; — између високих црковних достојанственика: од српског Патријарха Ј. Рајачића, док још бијаше владика: затим од владикâ: Лукијана Мушицког, Платона Атанацковића, Евгенија Јовановића; између пјесника: од Симе Милутиновића и Бранка Радичевића и т. д. Од осталих јужних Словенâ нема их него само од његовог великог пријатеља Словенца Копитара и од Бугарина Палаузова. Али зато од Словена сјеверних има их приличнa количина: од Русâ има писама грофа Румјанцева, адмирала Шишкова, министра Књажевича, посланика у Бечу Балабина, књаза Ширинског-Шихматова, — затим књижевникâ: Надеждина, Погодина, Срезневскога, Бодјанскога, Кепена и т. д.: од Чехословака има их од: П. Шафарика, Ханке и Кузмањи. Од несловена сретају се саопћења: Аделунга, Грима, Герхарда и т. д.“. Они које си интересују српском историјом и књижевношћу Вукова доба, наћи ће у овој збирци писама доста података за своје студије. Богишићу нека је од наше стране срдачна хвала, што је та писма објавио, у толико више што има изгледа да ћемо врло дуго чекати да наша Академија објави Вукову преписку јер међу академицима тешко је наћи заменика пок. Пери Ђорђевићу који је на сређивању Вукових писама радио и са доста воље и вештине.

Билећске рудине. — Из пете књиге Етнографског Зборника Академијина оштампане су за се у књигу Билећске рудине, антропогеографска испитивања Јевта Дедијера.

Прилог проучавању латинске синтаксе. — Проф. Глиша Лазић штампао је у Карловцима у књижици с горњим именом, од 20 стр. в. 8^0 у 44 тачке, опаске своје о овом или оном правилу латинске синтаксе, трудећи се нарочито да покаже која се од познатих правила по школским уџбеницима (у нас Туромановом) и у колико потврђују у делима два најкласичнија писца латинска, Цезара и Цицерона, за које је прво показао како су скрупулозни били у питању о чистоти и правилности књижевног језика. Нема великих новина, има и врло ситних опазака (често како би се што могло лепше и тачније провести, једна и о томе да и у уџбеницима треба верно цитирати латинске ауторе), али доста и лепих прилога. Ослањао се у главном на одличну синтаксу француза Жила Лабртола (1901). Али би, да напоменемо без увреде, ту толику тежњу за чистотом и правилношћу у језику латинском требало пренети и на српски, те не писати на пр.: Ово нека буде као прилог к' познавању и т. д. (упореди с насловом!)

О Васпитању. Капитално дело Херберта Спенсера О васпитању превео је проф. Ј. Миодраговић а Коларчева Задужбина издала као стото издање своје у књизи од 250 стр. обичне 8^0. Цена је књизи 2 дин., у лепом повезу 3 динара.

Књиге за децу. — Осем оних, што их потирасмо у прошлој свесци, видели смо још неколико примерака дечје литературе, сразмерно доста обилате. Неким приређивачима постало је изда-

вање ових књига за децу, намењених, по времену изласка судећи, у првом реду за награђивање о испитима, прави спорт, који се, ваљада, рентира. Да то истакнемо нагони нас Забавник, збирка одабраних и поучних прича, песама, шала загонетака и погађалица за српску омладину, што је приредио Миленко Марковић, управник Држ. Штампарије, и штампао ту у средњој 8^0 на 116 страна добивши и званичну препоруку за употребу те збирке при награђивању. Забавник ће овај врло мало или ни мало забавити омладину српску, а поучити на овај начин, сувим чланцима и др. свакако неће, јер она то и не тражи овде; пошто ни приче, песме још и мање, нису забавне, а што би имало шаљивога, забавнога (шале са сликама од Бране) већ им је — ваљада — толико познато, било из преклањског оваког Забавника г. Марковића, било из Ласте, листа његова, одакле се ево и по трећи пут преселише — да ће јој жељној нове, свеже забаве, бити и отужно. Све то у толико јаче вреди кад се напомене, да су исте тек ствари пре неку годину намењивале деци, а сад се дају омладини, а то ће онда, ваљада, значити оним истима којима и пре. Ако се тако продужи може им се после неколико година понудити такав Забавник и као вишим гимназистима, па и великошколцима. Али доста је, три пута Бог помаже!

О осталим трима збиркама које ћемо сад нотирати, можемо, хвала Богу, само добро да речемо.

Једна је Декламатор, збирка одабраних декламација за ученике народних школа, који су према програму приредили учитељи С. С(танишић) и М. С(танојевић?) и штампали на малој 8^0 на 119 страна. У Декламатору има поред пробраних лаких песама и краћих лепих места прозних из приповедака Л. Лазаревића (добар свештеник из Школске Иконе), J. Веселиновић (Мајчина љубав из Божјег Слуге) и др. Књига ова стаје 0.60 дин.

Друга је збирка Приповетке за девојчице и дечаке (од 12—16 год.) што их је лепо превела с руског г-ђица Косара Цветковићева и штампала у вел. 8^0 на 203 стр. Ова збирка одликује се нарочито литерарном вредношћу прилога у њој, јер су ту и приповетке познатих приповедача, а не тек нарочито на поуку срачуњења литерарна вежбања педагошка. У њој су ове приповетке: 1. Дедино поље од В. Н. Вагнера, 2. Успомене из детињства од Л. Осипова, 3. Прва ученица од В. Талића, 4. Одевене статуе од В. Н. Даличенка (штампано и у Ласти), 5. Божићна јела од Кочубинског, 6. Сиротиња од Клаудија Лукашевића, 7. Васко од К. В. Стањуковића, 8. Није ништа! од Е. П. Муратове, 9. Суд мајке природе од В. Самојловића.

Најбоље ће без сумње забавити омладину Ђачко Позориште, што је по народним и другим песмама удесио В. А. Петровић, учитељ у Неготини, а штампао у Београду у средњој 8^0 на 101 стр. наменивши половини чистог прихода путовању крајинских учитеља. — Деца јако воле позориште, и радо га и сами „изигравају“, подражавајући ономе што су видели, а што обично и није за њих, нити га разумеју, а и не умеју сами складно извести подражавање својих. Стога је овака књига добро дошла и без сумње ће најбоље забавити оне којима је намењена а још ће их нешто и поучити, што г. Петровић као учитељ није изгубио из вида да напомене, бар за свој крај где се лепи језик наш мора и доучавати. У овој збирци има ових комада, сцена: 1. Издајица, (врачара што издаје хајдуке) удешена по познатој песми Ђ. Јакшића, његови стихови; 2. Марко Краљевић укида свадба-

рину, I чин· Марко разговара с Косовком, II: Марко се разрачунава с Арапином (и њега и слуге му сече у шатору. ван сцене, на сцени се виде и главе на коњу!)у којој има и састављачевих стихова, колико је требало ради допуне: 3. Ускоци, по народној песми Сењанин Тадија; 4, Млади борац је драматисана песма Чика-Љубина „Мрве хлеба“, у главном су његови стихови, има и прирећивачевих у истом метру, додате су врло паметно и нове личности: мати и сестра Мићунова, које туже тужбалички; 5. Пад Сталаћа (Смрт војводе Пријезде) има два чина: у првом добива Пријезда писмо султана Мехмеда, говори о томе с војводама, одговара султану, у другом је јуначки пад Сталаћа: 6. Вашар је најлепше и свакако најлакше удешен по песми чика Љубиној „Шетња једног стенографа по вашару“, коју је просто само требало сценирати. Она ће без сумње најбоље забавити и представљаче и гледаоце. 7. Женидба кнеза Лазара израђена је по народној песми истога имена у II књизи Вукових Српских Народних Пјесама. 8. Највећа је, и није тек усценирана једино песма, Бој на Косову, она има четири чина. Израђена је по народним песмама. У првом чину је свађа Лазаревих зетова удешена по огледној десетеричној песми Ср. Стојковића како је штампана први пут у Н. Искри. Други чин догађа се после годину дана. Лазару стиже писмо Муратово, долазе му војводе, саветује се с њим. (Ту су унети цели стихови из чика Љубине песме Сабор у Крушевцу, иначе су сви народни десетерци, понегде прврећивачеви) Милица иште једног брата. Промена нам показује полазак војске српске на Косово (на коњима!) и удес Миличин. Трећи чин се одиграва на Косову у српском табору. Иван долази из турске војске, Милош га срета и пита, учи како ће говорити. Вук прислушкује, па кад они оду, он прети Милошу: Ха, Милошу, сељачко копиле! Вук ће теби скувати попару! (То су Петровићеви стихови, али заиста најгори што их има његових.) Вук опада Милоша. Лазар сумња у Милоша и Ивана. Промена показује кобну вечеру. Четврти чин се игра на Видовдан у турском табору: Шатор Муратов. Милош га убија. Иза сцене бој. Доводе Милоша окована. Мурат га пита за поједине српске јунаке: ко је оно добар јунак био? Нуде га да се турчи. Доводе Лазара. Лазар и Милош. Лазар пред погубљење рецитује Војисављеве стихове који јесу посвећени праху бораца палим у борби са Турством, али нису за ову прилику, јер се на пр. у њима говори о Стамболу као Турском. Могло се бар то изменити.

— Мисао је Петровићева врло лепа, он је одиста и успео да је изведе, али бисмо ипак желели вештије руке, рачунајући да се не ће остати на овом покушају.

Годишњи извештаји школски. — Од годишњих извештаја средњих и стручних школа, што изидоше о Видову дану, разгледали смо неколико, најглавније. Већ се утврдило да се, поред облигатних података о ученицима наставницима, школи, даде као прилог и чланчић самостално израђен, или говор о св. Сави, угледан рад ученички. Тих и таквих је прилога у свима извештајима, што их видесмо, осем у извештају мушке учитељске школе у Јагодини и Смедеревске гимназије. Тако је у извештају Београдске Гимназије (пређе б. кр. Александра) штампан повећи прилог: Геометријска места тачака од II. А. Типе (са 16 цртежа); у извештају Гимназије Вука Стеф. Караџића има два прилога: Пецирен Лазар (по народном предању) од Мил. Вукићевића и

Повратни утицај народне поезије епске од Драг. Костића: у гимн. Јосифа Панчића после директорове Поздравне речи ученицама и ученицима и кратка прегледа Из прошлости ове гимназије има биографски чланак Др. Јосиф Панчић потом Јосиф Панчић као педагог од М. Шевића, па, као лепа новина, извод из домаћих задатака ученичких Гундулићева Сунчаница и њена судбина; у извештају Гимназије Доситије Обрадовић (Зајечар) прилог је чланак Идеја народности у XIX веку (говор о св. Сави) од др. Душана Пантелића, суплента; у извештају Јагодинске Гимназије штампан је као прилог чланак За веру и народност (говор о св. Сави) од Пет. Стокића (говори у другом, главном, делу о Дубровнику, значају његову); у извештају Крушевачке Гимназије штампан је као прилог Стевана Мариниковића говор о св. Сави О приликама у Старој Србији и Маћедонији; у извештају Гимн. Јеврема Обреновића (у Шапцу) у прилогу је чланка О индивидуалном или домаћем васпитању (говор о св. Сави) од Николе Јанчића и Флора Шапца (грађа за флору околине Шапца од Љ. Миљковића: више од половине (стр. 1—76) захватају у извештају Гимн. Јована Обреновића Белешке с пута по врањској околини од Ђ. Мелентијевића, по величини први прилог: у извештају Гимн. краља Милана (у Нишу) која је ове године завршила двадесетпету годину живота свог има на крају за ту прилику спремљен кратак преглед промена и рада у овој гимназији за првих 25 година и напред као прилог говор о св. Сави Павла Софрића О легендарном карактеру св. Саве: у извештају Више Женске Школе и Женске Учитељске Школе штампано је прво: говор г. проте Саве Пејешића о призиву св. Духа, (у почетку године); даље говор о св. Сави г-ђице Христине Ристићеве О заједници куће и школе у девојачком васпитању. Директор обеју школа г. Ср. Пашић приложио је један одељак из рукописа свог „Гимнастике и јуначке игре“: Витештво и поезија. 1. Витештво у нашој народној поезији, 2, Витештво у нашој уметничкој поезији. Има и 17 ученичких угледних радова, самосталних састава (већином прописа) и то: 8 на српском језику, 4 на француском, 1 на немачком, 3 на руском и 1 на енглеском. Тамо је и од радова у Учитељској Женској Школи штампано једно угледно предавање: Излет на Топчидерско Брдо. На крају исвештаја има још и извод из путописа г-ђе Јелисавете де Вите: Утисци с пута, у колико се тичу Србије и школа наших; у извештају Гимназије кнеза Милоша Великог (у Крагујевцу) на првом је месту прилог Данила Љ. Катића Трећи флористички прилог из крагујевачке околине, а за тим Светислава Обрадовића Мариотов закон и закон изотермне компресије гасова; у најопсежнијем, у извештају Трговачке Академије штампан је рад Драгољуба Тодоровића, ученика II год., награђен првом наградом, О саобраћајним срествима и установама у деветнаестом веку и о њиховом значају по трговину, осем тога готово половину књиге захватају два још прилога: опис екскурсије од 1—5 априла у Будимпешти и азбучни каталог књижице (од 45 стр. засебно пагинованих) у извештају Више Женске Школе кнегиње Љубице (у Крагујевцу) штампан је говор о св. Сави г-ђе Љубице Анастасијевићке, класне наставнице о женскињу, о правоме позиву и правцу женског рада и говор г-ђе Јерине Нешићке, класне

наставнице, 14 маја после годишњег помена покровитељци школе, кнегиње Љубице. Од осталога текста у извештајима нарочито се још истиче у извештају Београдске Гимназије што су штампана сва питања за усмени испит зрелости из свију предмета а у извештају Гимназије Вукове дотични описи две екскурзије, нарочито опис мање костолачке, а тако и у извештају шабачке гимназије. У свима извештајима овим имају и извештаји школских лекара о здрављу ученичком и др. и међу њима се нарочито истиче д-ра Св. Марковића, у извештају Гимназије Ј. Панчића, и по обиму, и по отворености у именовању болести и по тону, мало и неозбиљну, неприкладну; и у извештају д-ра М. Ивковића (у Вуковој Гимназији) има уз обилатно набрајање података нешто расправљања о узроцима болести ученичких и начину како би се могле сузбити или бар ослабити; уз извештај д-ра Спире Димитријевића (Женска Школа у Крагујевцу) има и леп, заиста потребан додатак: Упуство и поуке за указивање прве помоћи у случају какве несреће у школи, ван школе и код кућа.

Одговор Дру. Живојину Ђорђевићу. — Др. Војислав Ж. Ђорђевић одштампао је из априлскомајске свеске „Наставника" одговор свој на критику Дра. Живојина Ђорђевића о „Упоредној анатомији кичмењака", која су штампана у мартовској свесци „Наставника".

Одговор Дру. Ст. Станојевићу. — Др. Војислав В. Рашић оштампао је из „Српске Независности" као засебну књигу „Одговор за оцену Dr. Ст. Станојевићу о моме делу, Краљевина Србија, студија из дипломатске историје и међународног права, које је на француском изишло у Паризу 1901 године; упућено на адресу своју мислених људи." Одговор потпуно одговара размером овако дугачком и претенциозном натпису, има 125 стр. дугачке 8^{0}, пун је свега и свачега и ничега.

Минералогија. — Сава Урошевић, проф. В. Школе штампао је уџбеник свог предмета, Минералогија I. Геометрија кристалографија (морфологија кристала). Књига има 227 стр. вел. 8^{0}, има у њој 348 слика, стаје 7 динара.

Књига здравља. — Изишла је и III свеска Књиге здравља, домаћег лекара за сваког, што је с руског превео Мил. Р. Живковић. У овој су свесци Природни методи лечења, део који најбоље одговара општем наслову свом, најпрактичнији је и разумљивији. У овој свесци која стаје 1,50 дин. има 84 илустрације.

Како да сачувамо очни вид. — Вредни Др. Ђ. П. Нешић, очни лечник, одштампао је из Народног Здравља своје детаљне, просто и разговетно изложене поуке Како да сачувамо очни вид. Корисну ову књигу, обилату тако потребним поукама, која има 65 стр. в. 8^{0}, топло препоручујемо.

Шуме у округу подринском. — Др. Миливој С. Васић, окружни шумар, штампао је под горњим именом књигу од 28 стр. средње 8^{0}. Ово је прва књига која стручно и детаљно говори о шумама, благу које у нас или трули, или се без реда упропашћује, граби; благо које нам је готово и непознато, јер нема о њему довољно потребних података. Др. Васић је своје шуме свестрано описао, дао нам све потребне податке о њима (опис, карактер, састав, својина, правни односи и т. д.), почео је са срећом, па би сад требало да се на њ угледају и остали окружни шумари, на да се затим из свију њихових публикација састави књига о шумама у свој Србији.

Сеоски пријатељ. — Радивој Анђелковић из Пирота штампао је у Београду књижицу Сеоски пријатељ, низ поука за сеоско становништво, намењујући приход од ње на помоћ оснивању земљорадничке задруге у Блату, селу близу Пирота. Поуке су у овој првој књизи овако распоређене: 1. О благодети земљорадње, 2. часови одмора, 3. Подижимо градиоонице! 4. Згодна места за засађивање воћкама, 5. Наша стара виноградишта, 6. Најочигледније штете ратареве, 7. Чувајмо своју снагу, 8. Петнаест моралних напомена. Књижица има 64 стр. м. 8⁰ и стаје 0,30. Поред све своје лепе намере и добре намене и да је најпаметније написана, књижица ова као и све друге које штампом хоће да шире поуку ратару — неће имати готово никаква успеха. Жива реч и још више добар, успехом осведочен пример може тек нешто учинити, ако се још умедне убедити ратар да и од капутлије може што научити у послу свом. Моралне пак напомене никако није потребно овако давати.

Премеравање имања. — Влајко Илић, професор и дипломирани земљомер, написао је просто, разумљиво, тумачећи и најмање, а потребне, ситнице, и штапао у књизи од 126 стр. ср. 8⁰, Упуство за просто и доста тачно премеравање имања и без справа и помоћу справа које се лако могу направити, за учитеље, свештенике, општинске писаре и економе. У књизи има 50 слика, стаје 1,50 дин.

Командовање. — Пешачки мајор Н. Д. И(лић) превео је с француског Командовање од генерала Кеслера и штампао као књижицу од 33 стр. в. 8⁰, додавши, од ртане 23, Тумачење предњег за наше прилике. Цена је књизи 0,50 дин.

Оптичка сигнализација. — Пуковник Мих. Рашић израдио је и штампао у Крагујевцу Привремена правила за оптичку сигнализацију у пуковима. Књижица има 36 стр. мале 8⁰ и таблицу потребнога цртежа.

Устројство војсака наших суседа. — Ђенералштабни мајор Душан П. Стефановић средио је и штампао податке о војскама суседних држава, Устројство војсака наших суседа. Црне Горе, Бугарске, Турске, Грчке, Аустро-угарске, Румуније. За сваку војску има ових података: 1. организација војске, 2. војна подела земље, 3. војска у миру (стални кадар), 4. војске у рату (мобилно стање), 5. бројно стање: у миру, у рату. Књига има 102 стр. в. 8⁰, стаје 2 дин.

Јеврејско питање. — Један новинар почео је у свешчицама на половини табака издавати Јеврејско питање у Београду. Изишла је прва свеска: Адвокат Леви, у којој се говори о несавесном поступку његову по једној меници. У даљим свескама биће: 1. Левијева писма, 2. У чему се састоји Јеврејско питање? 3. Јевреји као зеленаши, 4. Не радите с јеврејским трговцима и агентурама. 5. Јевреји као лажни пријатељи међу Србима, 6. Задатак српске штампе у Јеврејском питању.

Интерконфесионални закони у Аустрији. — У Н. Саду штампао је Argus у књижици од 15 стр. в. 8⁰ чланак Интерконфесионални закони у Аустрији, кад се тиче православне цркве, у коме показује да се — и ако су у Аустро-Угарској признате све јавне вероисповести: римокатоличка, протестантска, православна, мојсијевска и др. и омогућен лак прелаз из једне у другу — власти свакојако труде и ометају прелаз римокатолика у православну веру, и ус-

певају у томе, и ако је противно закону.

Студија о српском Уставу. — По прокламовању Устава од 6 априла 1901 год. Друштво за Упоредно Законодавство у Паризу (La Société de Législation comparée) умолило је г. Ж. Перића проф. Вел. Школе, да за његов месечни Bulletin, напише један коментар тог Устава. Г. Перић се врло радо одазвао тој молби и после подужега рада, послао је Друштву тражену расправу почетком марта ове године. У овај мах г. Перић је израдио само главнији и важнији део Устава, онај о Устројству државних власти (De l'organisation des pouvoirs de l'Etat). Што се тиче пак оног другог мањег дела, о Уставним правима српских грађана, он је како дознајемо такође готов у рукопису и биће публикован доцније, пошто први део буде изишао из штампе. Једна партија пак од послате расправе публикована је већ у свесци за април—мај Bulletin-a, а са овом садржином: Увод (карактеристика српске државе: она је наследна монархија: она је уставна држава); Законодавне атрибуције Краљеве и Састав Народне Скупштине. Остали делови коментара изаћи ће у наредним свескама Bulletin-a, јер је редакција часописа решила да коментар г. Перића у целини отштампа и ако је у садањој сесији Нар. Представништва Устав од 6 априла 1901 замењен Уставом од 7 јуна 1903 год. Само је изјавила жељу да г. Перић у засебном чланку који би био као appendice коментару, објасни ове тачке: 1⁰ У каквим је околностима и у каквом циљу пок. краљ Александар суспендовао Устав од 6 априла: 2⁰ На који га је начин поново повратио у силу: 3⁰ Откуда је потекла тежња садашње легислатуре за тим да рестаурира Устав од 1888 год.: и 4⁰ У чему се састоје најосновније разлике између овога Устава и прошлога.

Нема сумње да ће ово дело г. Перића бити не само од врло велике користи за тачније обавештење странога света о нашој земљи, но још и од великог интереса за нас саме. Ми ћемо о њему проговорити опширније доцније кад буде штампано у целини а сада само скрећемо на њега пажњу наших читалаца, којима је могуће да прате француску правну литературу.

Караџић. — Изишао је други број овога тако потребнога и лепо уређиванога листа с обилатом садржином, од које нарочито истичемо овде завршени прилог уредников Оглед из граматике народнога говора у алексиначкој Морави, коме је додао као примере за потврду ранијега прегледа причу из свог детињства како сам ја почеја да чурим дуван и 6 народних песама: а после прилог М. Станојевића Неколико варијаната народних песама (са Тимока) где износи само варијанте песмама (16) Бушетићеве збирке (Етногр. Зборник III), где су од нарочите вредности напомене о језику око Тимока. Али, додаћемо поклич уредништва Караџићева претплатницима и читаоцима: „Караџић преживљује тешко дане. Све наде полагане на претплатнике остале су безуспешне. Све молбе за потпору остале су неуслишане. Од свуда је одговорено да се не може ништа учинити, и ако се увиђа да се овакво предузеће треба да помогне. Лист је остао и даље на приватним средствима уредниковим, који се упорно бори са недаћама, али ће их мучно моћи савладати.

Живот. — У исто готово време кад је престало Коло почео је излазити нов помесечни часопис с горњим именом. Он у првом реду претреса научна и друштвена питања и појавио се већ

у двема свескама, у којима је највише превода и компилација, али ће одсад бити у њему и више оригиналних ствари, нарочито кад почне, по обећању, доносити и политичке чланке. И овако је заиста превазишао наде које смо имали о њему, навикнути већ и сувише на превелике рекламе о незнатним предузећима издавача му (Браће Савића).

Типографски Гласник. — Прошле је године почела Дружина Типографских Радника по други пут издавати стручан лист Типографски Гласник, који је уређивао нарочити редакциони одбор. Лист је на жалост морао престати, и тек је крајем јуна оживео ушавши у трећу годину своју. Лист излази 1 и 15 у месецу на једном табаку и стаје за пола године 3 динара. Техничка му је израда одлична, а уређен је врло добро. Желимо му лепа успеха.

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ. — Добили смо прву књигу осмога тома. У њој су ови чланци: А. В. Половцова: Прилог биографији М. В. Ломоносова (Ломоносов, као вешт мозаичар, био 1762 год. директором државне „Фарфорове фабрике“); К. Мил.енбаха: Остаци дуала у летском језику, где показује, насупрот Биленштајну, Брикнеру и Делбрику, да у данашњем летском језику има трагова дуалу. Даље В. Н. Перец скицира старију историју малоруске поезије (XVII и XVIII в.). Из заоштавштине И. И. Срежњевског одабрала је Академија значајну расправу његову о старим руским летописима, од које је покојник штампао прва три одељка (Чтенія о древнихъ русскихъ лѣтописяхъ. Чтеніе I—III, 1862), а овде се штампају остали: IV—VIII. Б. В. Модзалевски штампа као прилог биографији Августа Лудвика Шлецера, издавача Несторова, неколико писама његових, неиздатих до сад. А. Л. Погодин труди се да боље протумачи образовање компаратива у словенским језицима. Н. К. Никољски даје нова материјала за историју малоруске црквенске књижевности. За овим је чланком говор А. Т. Конија о свечаном скупу 21 јануара 1901: Успомена Владимира Сергјевича Соловјева. А и Собољевски штампа по рукопису успенског манастира из XII века превод старословенски мучења св. Вита (Вид, Видовдан). Превод је с латинског, у тексту доста русизама. А. А. Шахматов наставља темељну расправу своју: Прилог историји гласова руског језика (V одељак: допуне и поправке ранијега). Н. М. Карински приказује говоре источне половине броницког краја. Од нарочитог је интереса за нас реферат Н. Н. Јацоморског о „Старим српским записима и натписима I“, што их издала наша Академија редакцијом Љ. Стојановића, јер није обичан приказ само него читав чланак палеографски. На крају поправља, и ако не увек добро, неколика читања тајних записа. Прочитао је и запис под бр. 1765 (од г. 1680), јер је писан најобичнијим руским начином (тараборском гранотом) по коме се азбука преполови и друга половина обрнуто потпише под прву, па се тако узајамно замењују слова; али су овде узети само сугласници без самогласника, који се не затајају (на пр: б—щ, в—ш и т. д.; има тако и у Руса). Тај је начин досад био непознат у нас, а дошао нам је без сваке сумње из Русије, на што би указивало већ и само време јављања његова.

Предворительнюй съѣздъ русскихъ филологовъ. — Априла ове године, од 10

до 15, састао се и радио је у Петрограду конгрес руских филолога, међу којима су били и неруски филолози чланови Императорске Академије, јер га је она и сазвала, као В. И. Јагић, који је узео најживља учешћа на овом конгресу. На њему је био 101 учесник. Ово је био претходни конгрес који је на првом месту имао да одлучи о сазиву велик г, опште словенског конгреса, на који би дошли сви слависти, и да спреми пословни ред за њ. Чланови конгрески подељени су у шест секција, али су сви готово били у више секција (Јагић на пр. у свима). Прва секција је имала да утврди време сазиву конгреса свију слависта, и она је одлучила да то буде године 1904, од августа до септембра. Друга секција је одлучивала о издавању словенске енциклопедије, и имала је четири подсекције: а) подсекцију језиковну, б) етнографску, в) за историју и право, г) за литературу и уметност. Трећа секција решавала је питање о речнику старо (црквено) словенског језика, четврта о словенској библиографији, пета о издању споменика старо (црквено) словенског језика, шеста о узајамном прометању књига. Записници са свију састанака издавани су још за трајања конгресова као билетени, а сад их је Академија скупила у једну књигу и штампала. На велики конгрес идуће године позваће и наше слависте, филологе, и требало би да их оде што више, па да бар поправе назоре овога претходног конгреса у питању о положају Шопова и Маћедонаца међу нама и Бугарима.

Извѣстія С-петербурскаго славянскаго Благотворительнаго общества. — Изишла је и последња свеска за прву годину, осма, за мај; друга ће година почети свеском октобарском. У њој је на првом месту свршетак чланка П. А. Гајсмана: Турско-руска војна 1877—1878. Уз овај чланак има на крају у прилогу карта Балканског Полуострва с границама обележеним на Санстефанском договору (19 фебруара 1878), копија са сликама грофа Н. П. Игњатјева. За нас је нарочито интересан чланак П. А. Кулаковског Петар Велики и руски језик у Словена (говор на свечаном скупу Сл. Общества 4 фебруара ове год.): износи односе архиепископа Мојсија Петровића с Петром Великим, слика у кратко живот и рад Максима Суваворова и др. учитеља кијевских, који радише на оснивању школа у нас почетком XVIII века. На трећем је месту писмо из Сарајева од С-о Поступање Аустрије у Босни и Херцеговини, а за њим је одмах писмо Ст. Станојевића: Маћедонско питање и академик Јагић, у коме побија ненаучничке, политичке назоре Јагићеве што их је изнео у N. Fr. Presse (бр. 13833). Треће је писмо из Прага од А. В. Д.: Прашки живот. За тим W. у кратко оцртава рад конгреса руских филолога (10—15 априла ов. г.) Даље су од А. Липовског Нови зраци за биографију Крижановића, сређени по истраживањима академика С. А. Белокурова у делу његову: Изъ духовной жизни московскаго общества XVII вѣка. За овим је наштампана цела адреса грофу Н. П. Игњатјеву што му је поднело Сл. Общество 27 априла, поводом двадесетпетогодишњице рускотурске војне. После чланака иде обилата хроника, а за њом је библиографија у којој „пријатељ наш В. Караблъев не може да се нахвали, у сваком погледу, најновије руске публикације о Маћедонији: Вѣщій Олегъ. Болгарія и Македонія, истичући како се погледи изнети у њој потпуно слажу с његовим, што их је он изнео у чланчићу Событія въ Македоніи и Старой Сербіи. У осталом он је ту књигу Олегову похвалио

и у прошлој свесци Известија, док још није ни изишла те се види да је у најтешњем односу с тим псеудонимим Олегом; а овој је пак свесци приложио и карту путовања Олегова по Маћедонији, да покаже како је он баш путовао по њој и о свему се лично уверио: али из ње ми видимо да је исти господин врло мало путовао како би научници, који хоће добро да изуче народ о ком пишу: колима, на коњу, него је у главном пролазио онуда куда и железница, т. ј. њоме, лустрајзенски, новинарски, те неће некако чудо бити, ако је, тако проучавајући народ, дао Бугарима и Србију до Мораве.

Arahiv für slavische Philologie. — Изишла је и трећа свеска двадесетпете, јубиларне, књиге Архивове и у њој серија чланака од старијих и нових сарадника, (са фотографијама њиховим) незаступљене у прве две. Прво је место дато Ст. Новаковићу, који је из великог дела свог о селима и градовима у Србији у средњем веку издвојно уводну главу: Села и градови средњега века у Западној Европи и на Балканском Полуострву и француски написану дао у Архив. Развитак села и градова на Западу и на Балкану (визант. лат. у приморју) потребно је знати, јер су утицали на развитак њихов у нас. На другом је месту чланак другог старијег сарадника, Г. Гебауера: Значење старочешког имперфекта (одломак из његове историске граматике чешког језика), који по тачности и прегледности својој лепо може послужити и за разумевање нашега имперфекта и бити обрасцем обрађивању ових ствари у нас. На трећем је месту чланак Ј. Зубатога, једнога од највреднијих млађих сарадника Архивових: о образовању словенских феминина на **ꙑни**, (у нас данас *иња*) који је секундарна порекла, постао комбинацијом старих, основних наставака *у*+*ni* (**смокꙑ** па **смокꙑни**) као што се после цео комбиновао и с другим (**благ-ост-ꙑни**, у нас: босотиња). За овим је чланак Фр. Пастрнка Грчка конструкција инфинитива с чланом у старословенском преводу псалтира и јеванђеља, само први део: у преводу псалтира, где показује да не стоји претпоставка М. Ваљавца (Rad 98—100): да је старословенски преводник псалтира осем оригинална текста грчког имао пред собом и латински, на који се чешће обзирао, што Ваљавац највише оснива на томе што су финални грчки инфитиви (обично с чланом) превођени у старословенском често реченицом са да, као у латинском са ut. (То је примио и Јагић). На петом је месту чланак Г. Поливке, четвртога слависте Чеха у овој свесци: Ново о чешкопољској језичкој граници. Дијалектолошки је и чланак за овим од Г. Верхратског (Русина) Говор околине Урехца (Урехци) код Лискова (у Галицији). Даље је чланак француског филолога О. Meillet-а О неколиким померањима акцента у дијалектима славенским, на фрвнцуском. Од А. Јенсена су ту неколике литерарне напомене Рибању од Петра Хекторовића, где, насупрот Русу Н. Певеском (О сачиненіяхъ Петра Гекторовича, Казан 1901), показује колико у таком погледу има реалитета у излагању Хекторовићеву. Не можемо и овде подробније разгледати леп прилог Јенсенов, само ћемо поменути како је на пр. красно истакао да се речи песникове о себи и рибарима кад се моле у капели „сваки на начин свој“ не морају разумевати ни као да се рибари од песника, ни оба међу собом разликују по вери (католик, православни) него да су то ситне, формал-

не разлике у понашању при молитви, које просто долазе од индивидуалних особина молиочевих. У чланку Jlias von Riussen и Иља Муромец показује М. Халански да је прво име као и једна авантуристична прича, у коме је. (средњевековна немачка прича Ornit, ломбардиског круга) пренето име руског јунака Иље Муромца и приче о његовим авантурама у Цариграду. Претпоследњи је чланак Т. Маретића Стајаћи бројеви у народној епици руској, у коме онако исто као што у загребачком Zborniku za narodni život VII приказује по Вуковој збирци који су то бројеви у нашој епици чини по Глофердинговој збирци оњешких Билина. Исти је и распоред, и подела као онде, па по ономе овде увек, још и додаје како је за који број код Вука, је ли чешћи или ређи у употреби, те се опажа велика сличност. Само Маретић сам баш наглашава да мисли како је то слагање случајно, што ће за многе бојеве и бити истинито, али никако не и за основне стајаће бројеве 3, 7, 9 па и 12, 30. Добро чини што 30 + 1 не рачуна као 31 него у 30, али тако исто „тридевет" не треба рачунати као 27, него за се уз 9 и 3 јер се ту никако не мисли на производ, него је 9 већ толико постало стајаћим да се (као 10) комбинује с другим бројем (3). Последњи је чланак И. Руварца: Јован Малешевац као преписач књига и коректор, у коме износи вероватну претпоставку да је ђакон Јован Малешевац који се спомиње у запису од г. 1524 на једном минеју из Требиња идентичан прве с преписачем Јованом у записима из г. 1545 (два пута, из Херцеговине) и г. 1546, па после с оним Јованом Малешевцем, попом ускочким, кога је протестант славеначки Трубор довео у Урах да припрећује издања св. књига ћирилицом (Шафарик у Историји Јужносл. Литер. III), те и радио онде 1566 године. После чланака има два врло инструктивна реферата од најмлађих сарадника Архивових: Ј. Радоњића (четвртог Србина у овој свесци) о Хајнриха Гелцера Das Patriarchat von Achrida по коме нас изненађује нишчево непознавање потребне литературе, и Е. Бернскера о В. Поржезинскога Къ исторіи формъ спряженія въ балтійскихъ языкахъ.

ОПОМЕНА

Умољавају се претплатници да од сад на време полажу претплату, јер ће им се шиљање листа у противном неминовно обуставити.

Администрација *„Дела"*.

Власник и уредник Др. Драгољуб М. Павловић
(иван-бегова ул. бр. 5.).
Доситије Обрадовић — Штампарија Аце М. Станојевића (мађедонска улица бр. 40)

У администрацији Дела могу се добити:

У часовима одмора, цртице, приповетке Свет. Ћоровића. Цена 2.50 дин.

Београдске приче, од С. Матавуља. Цена 1.20 дин.

Из старог јеванђеља, приповетке Борисава Станковића. Цена 1 дин.

Божји људи, црте од Б. Станковића. Цена 0.50 дин.

Стари дани, приповетке Б. Станковића. Цена 2.50 д.

Мале приче, I и II, од Јанка Веселиновића. Цена по 0.50 дин.

Општинско дете, роман, од Бранислава Ђ. Нушића. Цена 1 дин.

Пучина, драма од Бр. Нушића. Цена 1 дин.

Маћедонија и турски проблем, од Ника Жупанића (К. Герсина). Цена 0.50 дин.

Босна и Ерцеговина за време окупације, од Ј. Холечека. Цена 1.20 дин.